

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 43

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (С2 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Яковлев Д. В., доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 13 від 29.12.2025 р.**

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024 року.

Ідентифікатор медіа R30-04730

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, буд. 46, м. Ужгород,
Закарпатська обл., 88000, official@uzhnu.edu.ua, тел. +38 (0312) 61-33-21)

Періодичність: чотири рази на рік

Мови розповсюдження: українська, англійська

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Кринична І.П.

РЕАЛІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	9
--	---

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Вегеш І.М., Колодій М.М.

КУЛЬТ СИЛИ В СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ РОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	18
--	----

Волянчук О.Я., Гуменюк І.Б.

ПОЛІКРИЗА ТА ВІДНОВЛЕННЯ ГРОМАД: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДОСВІДІВ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	24
---	----

Коломієць Т.В.

ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПРОТИДІЇ СИСТЕМНИМ ФЕЙКАМ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ.....	30
--	----

Коцур Л.М., Горбатенко П.О., Каландирець Ю.І.

АНТИЧЕЧЕНСЬКА ПРОПАГАНДА В РОСІЙСЬКОМУ КІНЕМАТОГРАФІ (1997-2007 РР.) ТА ЇЇ НАСЛІДКИ.....	36
---	----

Соколов М.С.

ІСТОРИЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ.....	43
---	----

Шаповалова А.М., Коваль А.М.

PR ТА ПОЛІТИЧНА РЕКЛАМА У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВНИЧОЇ ЕТИКИ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	49
---	----

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Андрійчук Т.С.

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР.....	54
--	----

Вітушко М.Ю.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ.....	60
--	----

Іванець Т.М.

СТИГМАТИЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ.....	64
--	----

Конопляник Д.О.

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ.....	69
---	----

Коптев О.С.

ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	74
---	----

Палінчак М.М., Манзюк М.В.

РУМУНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ	79
--	----

Пустовар В.В.

ПОЛІТИЧНІ РЕСУРСИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У ВОЄННИЙ І ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД: ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ, ПОЛІТИЧНА ВОЛЯ ТА «ЕКОНОМІКА ДЛЯ ПЕРЕМОГИ».....	84
--	----

Цебенко О.О.

ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ БОРОТЬБИ З АБСЕНТЕЇЗМОМ.....90

Чальцева О.М., Петрінко В.С.

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У 2025 РОЦІ.....95

Заяць О.І., Якоб Є.Й.МАСШТАБИ ТА СТРУКТУРНІ ЗМІНИ МІЖНАРОДНОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ:
ТЕНДЕНЦІЇ ТА РЕГУЛЯТОРНІ ВИКЛИКИ.....105**РОЗДІЛ 4****ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ****Бондар Т.Ю., Івасечко О.Я.**

ЗАГРОЗИ МИРУ ТА БЕЗПЕЦІ КРАЇНАМ АФРИКИ В РЕГІОНІ САХЕЛЯ У ХХІ СТ.....113

Бузаров А.І.

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ЄВРОАТЛАНТИЧНУ БЕЗПЕКОВУ ПОЛІТИКУ.....120

Бучин М.А.

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ЄС: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....127

Гайданка Є.І.КОНФІГУРАЦІЯ ПОЛІТИКО-ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
ЗА ПІДСУМКАМИ ВИБОРІВ ДО ПАЛАТИ ПРЕДСТАВНИКІВ 2025 РОКУ.....133**Демченко Р.М.**

ДИПЛОМАТИЧНА ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНИ ТА США У ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....138

Захаров Т.Є.ПОЛІТИКА У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКІВ КАПІТАЛУ:
АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ145**Ільницька У.В., Яремчук А.Р.**ГУМАНІТАРНА ДИПЛОМАТІЯ У МІЖНАРОДНИХ ВЗАЄМОДІЯХ:
КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ
ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ У ХХІ СТ.....153**Казакова Л.О., Приймачук К.В., Якимець М.М.**ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ
(НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ).....161**Клименко О.І.**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ:
ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....168**Міносян А.С., Варипаєв О.М.**

ПОСИЛЕННЯ АВТОРИТАРИЗМУ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН І ЗРУШЕНЬ.....173

Saidov Jeyhun Agali oglu

AZERBAIJAN-ISRAEL STRATEGIC PARTNERSHIP IN THE 21ST CENTURY.....179

Сапсай А.П., Коверга Д.Д.РОЛЬ ТРАНСКАСПІЙСЬКОГО МІЖНАРОДНОГО ТРАНСПОРТНОГО МАРШРУТУ
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ ДЛЯ УКРАЇНИ.....185**Сидор А.В.**ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ ТА ЗАСАДИ КОНТРОЛЮ МЕХАНІЗМІВ
СТЕЖЕННЯ ЗА КОРИСТУВАЧАМИ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У ДЕРЖАВАХ ЄС.....191

РОЗДІЛ 5

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Войтенко Ю.М.

ФОРМУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ЗНАННЯ В УКРАЇНІ:
ВІД ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ДО ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ.....197

Ієремія В.В.

КОНЦЕПТ «ДОВІРА» У МАРКЕТИНГОВИХ І СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ..... 202

CONTENTS

SECTION 1

ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

Krynynchna I.P.

IMPLEMENTATION OF MECHANISMS FOR POLITICAL AND LEGAL ENSURANCE OF NATIONAL AND ETHNIC DEVELOPMENT OF UKRAINE.....	9
--	---

SECTION 2

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Vehesh I.M., Kolodii M.M.

CULT OF POWER IN THE STRUCTURE OF POLITICAL CULTURE OF RUSSIAN SOCIETY.....	18
--	----

Volianiuk O.Ya., Humeniuk I.B.

POLYCRISIS AND COMMUNITY RECOVERY: REINTERPRETING EUROPEAN EXPERIENCES FOR UKRAINE.....	24
--	----

Kolomiets T.V.

EDUCATION AS A TOOL FOR INFORMATIONAL COUNTERACTION TO SYSTEMIC FAKES OF RUSSIAN PROPAGANDA.....	30
---	----

Kotsur L.M., Horbatenko P.O., Kalandyrets Yu.I.

ANTI-CHECHEN PROPAGANDA IN RUSSIAN CINEMATOGRAPH (1997–2007) AND ITS CONSEQUENCES.....	36
---	----

Sokolov M.S.

HISTORICAL FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN POLITICAL CULTURE.....	43
---	----

Shapovalova A.M., Koval A.M.

PR AND POLITICAL ADVERTISING IN THE FORMATION OF LEGAL CULTURE AND LEGAL ETHICS IN STATE ADMINISTRATION BODIES.....	49
--	----

SECTION 3

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Andriichuk T.S.

IMPLEMENTATION OF THE POLICY ON PROMOTING THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE: REGIONAL DIMENSION.....	54
---	----

Vitushko M.Yu.

BASIC PRINCIPLES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN POLITICAL DECISION-MAKING.....	60
--	----

Ivanets T.M.

STIGMATIZATION OF THE POPULATION OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES AS A MECHANISM OF RUSSIAN PROPAGANDA	64
--	----

Konoplianyk D.O.

PARTY SYSTEM OF UKRAINE: HISTORY AND PRESENTATION.....	69
--	----

Koptiev O.S.

THE MAIN PROBLEMS AND CHALLENGES OF MODERN UKRAINIAN FOREIGN POLICY.....	74
---	----

Palinchak M.M., Manziuk M.V.

ROMANIAN ORTHODOX CHURCH: HISTORICAL AND LEGAL CONTEXT.....	79
---	----

Pustovar V.V.	
POLITICAL RESOURCES OF ECONOMIC SECURITY IN WARTIME AND POST-WAR PERIODS: HUMAN CAPITAL, POLITICAL WILL, AND THE «ECONOMY FOR VICTORY».....	84
Tsebenko O.O.	
MAIN MECHANISMS FOR COMBATING ABSENTEEISM.....	90
Chaltseva O.M., Petrisko V.S.	
ELECTORAL PROCESSES IN THE EUROPEAN UNION IN 2025.....	95
Zaiats O.I., Yakob Ye.Y.	
SCALE AND STRUCTURAL CHANGES OF INTERNATIONAL E-TRADE: TRENDS AND REGULATORY CHALLENGES.....	105
 SECTION 4	
POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT	
Bondar T.Yu., Ivasechko O.Ya.	
THREATS TO PEACE AND SECURITY OF AFRICAN COUNTRIES IN THE SAHEL REGION IN THE XXI CENTURY.....	113
Buzarov A.I.	
THE IMPACT OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR ON EURO-ATLANTIC SECURITY POLICY.....	120
Buchyn M.A.	
TRANSFORMATION OF LOCAL SELF-GOVERNANCE IN THE EU: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	127
Haidanka Ye.I.	
CONFIGURATION OF THE POLITICAL AND PARTY SYSTEM OF THE CZECH REPUBLIC ACCORDING TO THE RESULTS OF THE 2025 CHAMBER OF DEPUTIES ELECTIONS.....	133
Demchenko R.M.	
DIPLOMATIC COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE US IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SECURITY.....	138
Zakharov T.Ye.	
POLICY IN THE FIELD OF CAPITAL MARKETS: ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO THE EUROPEAN MODEL.....	145
Ilnytska U.V., Yaremchuk A.R.	
HUMANITARIAN DIPLOMACY IN INTERNATIONAL INTERACTIONS: CONCEPTUAL-THEORETICAL FRAMEWORK AND IMPLEMENTATION MECHANISMS IN THE 21ST CENTURY.....	153
Kazakova L.O., Pryimachuk K.V., Yakymets M.M.	
THE IMPACT OF GLOBALISATION ON THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL (USING GERMANY AS AN EXAMPLE).....	161
Klymenko O.I.	
REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF MILITARY DIPLOMACY OF UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	168
Minosian A.S., Varypaiev O.M.	
STRENGTHENING OF AUTHORITARIANISM IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL CHANGES AND SHIFTS.....	173
Saidov Jeyhun Agali oglu	
AZERBAIJAN-ISRAEL STRATEGIC PARTNERSHIP IN THE 21ST CENTURY.....	179

Sapsai A.P., Koverha D.D.

THE ROLE OF THE TRANS-CASPIAN INTERNATIONAL TRANSPORT ROUTE
UNDER THE CURRENT GEOPOLITICAL CHALLENGES FOR UKRAINE.....185

Sydor A.V.

PROTECTION OF PERSONAL DATA IN THE INTERNET AND PRINCIPLES OF CONTROL
OF MECHANISMS FOR MONITORING USERS OF DIGITAL PLATFORMS IN EU COUNTRIES.....191

SECTION 5

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Voitenko Yu.M.

FORMATION AND TRANSFORMATION OF POLITICAL KNOWLEDGE IN UKRAINE:
FROM POLITICAL THOUGHT TO POLITICAL SCIENCE.....197

Iieremiia V.V.

THE CONCEPT OF "TRUST" IN MARKETING AND SOCIO-POLITICAL RESEARCH.....202

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 323.01:323.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.43.1>

РЕАЛІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

IMPLEMENTATION OF MECHANISMS FOR POLITICAL AND LEGAL ENSURANCE OF NATIONAL AND ETHNIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Кринична І.П.,

*orcid.org/0000-0002-2823-3397**доктор наук з державного управління, професор,**провідний науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України*

У статті здійснено комплексний аналіз та теоретично обґрунтуванні механізми політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку України та наголошується, що поліетнічний характер українського суспільства зумовлює необхідність формування збалансованої моделі міжетнічних відносин, заснованої на принципах рівності, взаємоповаги, толерантності та інтеграції етнічних спільнот у єдиний соціокультурний простір держави. З'ясовано, що вплив повномасштабної війни сприяв посиленню власної української ідентичності та зростанню її домінації над місцевою, що вказує на тенденцію консолідації навколо української держави і послаблює сепаративні настрої чи етнічні бар'єри, особливо в регіонах з етнічними меншинами, втім залишається слабкою ідентифікація із наднаціональними спільнотами, а саме з Європою як пріоритетна. Проаналізовано діяльність основних інституцій, відповідальних за реалізацію етнополітики, а також окреслено регіональні практики, які демонструють як позитивний, так і проблемний досвід. Підкреслюється, що за таких умов особливої актуальності набуває посилення інституційної ролі держави у сфері забезпечення прав етнічних спільнот, удосконалення нормативно-правових засад етнонаціональної політики та розроблення дієвих механізмів політико-правового захисту вразливих груп. Акцентується, що нормативно-правова база, що регулює питання етнонаціональної політики, створювалась у різні роки та в різних політичних контекстах, що ускладнює практичне застосування законодавства у сфері міжетнічних відносин та міжвідомчу координацію механізму і призводить до дублювання повноважень або, навпаки, до „вакууму відповідальності“ за конкретні напрями роботи, а також регіональну нерівномірність реалізації політики. Отримані результати можуть бути використані для підвищення ефективності політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку України.

Ключові слова: етнополітика, національні меншини, міжетнічні відносини, національно-етнічний розвиток, інституційні механізми, політико-правове забезпечення, законодавче регулювання.

The article provides a comprehensive analysis and theoretical justification of the mechanisms of political and legal support for the national and ethnic development of Ukraine and emphasises that the multi-ethnic nature of Ukrainian society necessitates the formation of a balanced model of inter-ethnic relations based on the principles of equality, mutual respect, tolerance and integration of ethnic communities into a single socio-cultural space of the state. It has been established that the impact of full-scale war has contributed to the strengthening of Ukrainian identity and its growing dominance over local identities, which indicates a trend towards consolidation around the Ukrainian state and weakens separatist sentiments or ethnic barriers, especially in regions with ethnic minorities. However, identification with supranational communities, namely with Europe as a priority, remains weak. The activities of the main institutions responsible for the implementation of ethnic policy have been analysed, and regional practices demonstrating both positive and problematic experiences have been outlined. It is emphasised that, under such conditions, it is particularly important to strengthen the institutional role of the state in ensuring the rights of ethnic communities, improving the regulatory and legal framework for ethnic and national policy, and developing effective mechanisms for the political and legal protection of vulnerable groups. It is emphasised that the regulatory framework governing ethnic and national policy was created at different times and in different political contexts, which complicates the practical application of legislation in the field of interethnic relations and interdepartmental coordination of the mechanism and leads to duplication of powers or, conversely, a „vacuum of responsibility“ for specific areas of work, as well as regional unevenness in policy implementation. The results obtained can be used to improve the effectiveness of the political and legal framework for the national and ethnic development of Ukraine.

Key words: ethnopoltics, national minorities, interethnic relations, national-ethnic development, institutional mechanisms, political and legal support, legislative regulation.

Вступ. У сучасних умовах глобалізаційних процесів та гібридних викликів проблема політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку України набуває особливої наукової та практичної значущості. Поліетнічний характер українського суспільства зумовлює необхідність формування збалансованої моделі міжетнічних відносин, заснованої на принципах рівності, взаємоповаги, толерантності та інтеграції етнічних спільнот у єдиний соціокультурний простір держави. Водночас повномасштабна агресія Російської Федерації проти України супроводжується спробами політизації та маніпулювання етнічним чинником, що створює загрозу для процесів національної єдності та громадянської консолідації. За таких умов особливої актуальності набуває посилення інституційної ролі держави у сфері забезпечення прав етнічних спільнот, удосконалення нормативно-правових засад етнонаціональної політики та розроблення дієвих механізмів політико-правового захисту вразливих груп. Ефективна державна стратегія у цій сфері має бути спрямована на гармонізацію міжетнічних відносин, запобігання конфліктогенним тенденціям і забезпечення сталого розвитку поліетнічного суспільства України відповідно до європейських стандартів прав людини та демократичного врядування.

Сучасні тенденції розвитку етнополітики України визначаються необхідністю забезпечення балансу між інтеграційними процесами та збереженням етнокультурного різноманіття. У цьому контексті особливого значення набувають механізми правового регулювання державної етнополітики, освітньо-культурні програми та заходи у сфері національної безпеки. Додатковим виміром виступає кіберпростір, який водночас створює нові можливості для міжетнічної комунікації та генерує низку ризиків, пов'язаних із поширенням деструктивних ідеологій, інформаційних маніпуляцій і проявів ксенофобії. Цифровізація та поширення інформаційних технологій з одного боку, – викривають нові можливості для збереження та популяризації етнокультурної спадщини, а з іншого, – сприяють фрагментації соціуму та виникненню нових форм ідентичностей, які іноді суперечать державній політиці інтеграції. У такому контексті особливої уваги набуває науковий пошук оптимальних інструментів регулювання етнополітичних процесів, які б забезпечували гармонізацію відносин між нацією та етносами, водночас сприяючи зміцненню національної єдності України.

Отже, держава має не лише задекларувати рівність етнічних груп і захист їхніх прав, а й забезпечити реальне функціонування інститутів, процедур і норм, які сприяють гармонійному розвитку національних меншин зокрема, та української

нації взагалі. Водночас існує проблема фрагментарності законодавчої бази, недостатньої міжінституційної координації та нерівномірного впровадження політик у регіонах.

З огляду на зазначене, дослідження реалізації політико-правових механізмів у сфері національно-етнічного розвитку України є необхідним як для наукового аналізу, так і для практичних висновків щодо вдосконалення державної етнополітики, адже вони безпосередньо пов'язані із завданням збереження державного суверенітету, демократичних засад суспільного устрою та стійкості української нації в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів.

Мета статті полягає у комплексному аналізі і теоретичному обґрунтуванні механізмів політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку України та у визначенні шляхів їхньої оптимізації з урахуванням сучасних викликів та потреби зміцнення національної єдності.

Стан розробки проблеми та методи дослідження. Проблематика політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку та політичної інтеграції в Україні перебуває у центрі уваги багатьох українських і зарубіжних науковців, зокрема політологів, правознавців, соціологів та істориків. Зокрема, увагу привертають праці В. Крутя, Г. Хейля, О. Онуч, Г. Сасс, які здійснили ґрунтовний аналіз державної політики ідентичності в пострадянських державах, акцентуючи увагу на трансформації національної ідеї та в умовах конфлікту і мовної політики [1, 13, 14]. У цьому контексті важливим також є дослідження М. Обушного та О. Рафальського, які присвятили свої роботи проблемам інституційного забезпечення етнонаціональної політики України, зокрема роль державних інститутів у регулюванні міжетнічних відносин [2]. Нормативно-правові аспекти захисту прав національних меншин розглядає Т. Шляхтун [3], яка оцінює ефективність реалізації правових норм щодо захисту прав національних меншин, підкреслюючи наявний розрив між формальною нормативною базою та її фактичним виконанням. У свою чергу, І. Бекеш аналізує моделі етнополітики в контексті досвіду європейських держав у сфері етнополітики та можливість імплементації його в Україні [4]. Значну увагу приділено також етнополітичним ризикам в умовах зовнішньої агресії та їх впливу на державну політику, яку досліджував Р. Васильченко [5]. Інституційні аспекти реалізації етнополітики в умовах децентралізації були предметом аналізу М. Скубенко [6]. Комплексне вивчення етнополітики України в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій було здійснено колективом науковців під керівництвом В. Войналовича, до складу якого увійшли В. Єленський, В. Кулик, О. Малиновська, С. Набок, Ю. Полі-

щук та М. Рябчук [7]. Значний внесок у розвиток теоретико-методологічних засад етнополітичної науки зробила В. Явір, яка проаналізувала процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції у політико-правовому контексті [8]. Проблематиці політичної культури національних спільнот та її вплив на перебіг етнополітичних процесів присвячено праці О. Рудакевич [9]. У монографії „Етнічність у міжнародній системі“ О. Майборода досліджує роль етнічності у глобальній політиці та міжнародних відносинах, а також розглядає процеси формування регіональної та національної ідентичності в Україні [10]. Р. Брубейкер зосереджується на впливі цифрових технологій на конструюванні національної ідентичності та посилення соціальної сегментації [11]. Проблеми політики мультикультуралізму та інтеграцію меншин ґрунтовно опрацьовані у працях В. Кимліка [12]. Вагомим є внесок Т. Журженко, яка аналізує роль політики пам'яті у трансформації ідентичності наративів в Україні після 2014 року [15]. Окремий аспект сучасної етнополітичної динаміки розкрито у дослідженні В. Новородовського і Н. Кулеша, які висвітлюють участь національних меншин у соціально-політичному житті України в умовах російсько-української війни [16].

Отже, сучасний дискурс засвідчує багатомірність проблематики національно-етнічного розвитку та акцентує увагу на необхідності застосування комплексного підходу, що поєднує політичні, правові та соціокультурні виміри етнополітики в Україні, особливо в умовах зростання як внутрішніх, так і зовнішніх викликів. Водночас, попри наявність значного масиву теоретичних і прикладних досліджень, питання результативності чинних механізмів реалізації державної етнонаціональної політики, а також пошуку інноваційних інструментів забезпечення національної єдності залишаються недостатньо опрацьованими та потребують подальшого наукового осмислення.

Методологія дослідження спирається на теоретичні методи аналізу і синтезу, що дозволили виділити ключові складові національно-етнічного розвитку України та структуру механізмів політико-правового забезпечення; порівняльно-правовий метод дав змогу порівняти українські підходи до етнополітики з міжнародним досвідом; історико-правовий метод був використаний для вивчення формування правових механізмів і державної етнополітики в історичному контексті України; за допомогою системного аналізу розглянуті політико-правові механізми як цілісну систему взаємодії державних інститутів і етичних спільнот; емпіричний метод – контент-аналіз нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Україна традиційно відзначається високим рівнем поліетнічності, що є важливим чинником формування її

соціокультурного та політичного простору. Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення, проведеного з 5-го по 14 грудня 2001 року, на території України проживало понад 130 етнічних груп, серед яких українці становили 77.82 %, росіяни 17.32 %, тоді як представники інших національностей – кримські татари, білоруси, молдовани, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени та інші – утворили меншу, проте соціально значущу частку [17]. Така етнічна розманітність зумовлює потребу у формуванні державної політики, спрямованої на забезпечення рівних прав, підтримання міжетнічної злагоди та розвиток культурної самобутності всіх етнічних спільнот України.

Відтоді не проводилося нового перепису населення, тому Державна служба статистики України щороку публікує лише загальні оцінки чисельності населення без деталізації за етнічною ознакою. Водночас непрямі показники, зокрема статистика Міністерства освіти і науки (МОН) щодо мов навчання, дані Центральної виборчої комісії України (ЦВК) про використання мов меншин на виборах та звіти Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) щодо переміщених осіб, підтверджують збереження поліетнічного характеру українського суспільства, попри значні демографічні зміни, спричинені війною та міграцією.

Також, за оцінками наявного населення України на 1 січня 2022 року становило 41 167 335 осіб, з них постійного – 40 997 699 осіб [18]. Ці дані дають змогу показати загальні закономірності: зменшення численності населення, міграційні процеси, вплив війни. Наведемо декілька сучасних прикладів оцінок після 2022 р., що пов'язані з етнічністю/ідентичністю в Україні або в українській діаспорі із-за відсутності офіційних даних з 2001 року, тому що вони мають обмеження за репрезентативністю.

Згідно статистичним/опитувальним даним Razumkov Center “The identity of Ukraine’s citizens: trends of change” (2024 p.) – 95% респондентів ідентифікують себе етнічними українцями, 2% росіянами, 2 % іншими етнічними групами, 1.5% не змогли назвати свою етнічність. У той же час, кількість осіб, які відносять себе до однієї національності, зросла з 74% у 2017 році до 84% у 2024 році [19].

У дослідженні KIIS: “Perception of belonging to the Ukrainian nation” (2024 рік) наголошується, що після 2022 року 80% українців ідентифікують себе як громадяни України із сенсом національної ідентичності [20].

Отже, вплив повномасштабної війни сприяв посиленню власної української ідентичності та зростанню домінації національної ідентичності над місцевою, що вказує на тенденцію консолідації навколо української держави і послаблює

сепаративні настрої чи етнічні бар'єри, особливо в регіонах з етнічними меншинами. У цьому сенсі, спілкування українською мовою стає домінуючим соціальним маркером національної ідентичності, що передбачає для представників етнічних меншин або адаптацію до мовного середовища більшості, або ведення двомовного/багатомовного способу життя. Така мовна динаміка створює фундамент для формування та реалізації політики інтеграції, а також розробки освітніх стратегій у регіонах із значною присутністю етнічних меншин.

На сьогодні, залишається слабкою ідентифікація із наднаціональними спільнотами, а саме з Європою як пріоритетна, тобто може розцінюватися як домінування національної ідентичності над цивілізаційною або наднаціональною, що може впливати на сприяння євроінтеграційних процесів у меншинах, наприклад в Закарпатті, а власне ідентифікація себе, як європейців.

Національно-етнічний розвиток України є складним соціально-політичним процесом, що передбачає формування гармонійних відносин між державою та етнічними спільнотами. Він включає забезпечення прав і свобод національних меншин, підтримку їх культурної, мовної та релігійної самобутності, а також інтеграцію у загальнонаціональний соціум. Політико-правове забезпечення цього процесу реалізується через законодавчі акти, державні програми, механізми адміністративного регулювання та міжурядові угоди. Сучасне законодавство України передбачає комплекс заходів для захисту прав національних меншин, зокрема Конституція України (ст. 10, 11, 24), Закон України „Про національні меншини (спільноти) в Україні“ та міжнародні угоди, ратифіковані Україною [22, 30 – 34]. Ці правові механізми формують базу для державної етнополітики та забезпечують інституційні рамки розвитку етнічних спільнот.

Нормативно-правова база, що регулює питання етнонаціональної політики України, є розгалуженою та охоплює конституційні норми, закони, підзаконні акти, укази Президента, постанови уряду, а також міжнародно-правові документи, ратифіковані Україною. Разом з тим, її розвиток відбувався поступово, у різних політичних контекстах, що зумовило фрагментарність регулювання та потребу в удосконаленні механізмів міжінституційної координації.

Так, Конституція України від 28 червня 1996 р. закріплює права та свободи людини, принципи рівності громадян та закладає основоположні засади етнонаціональної політики, зокрема визнання культурного, мовного та релігійного різноманіття українського суспільства (ст. 11, 24, 53) [21].

До базових законів у цій сфері належить Закон України „Про національні меншини (спільноти) України“, який змінив однойменний закон 1992 року, який модернізує підходи до правового

статусу національних спільнот і розширює гарантії їхньої участі в суспільному житті та принципи державної політики у цій сфері [22]. У цьому контексті, важливе місце посідають Закон України „Про громадянство України“ [25], що регламентує правові підстави належності до громадянства та Закон України „Про забезпечення функціонування української мови як державної“ [24], який зазначає механізми політики в контексті забезпечення єдності держави при збереженні мовного різноманіття. Також, у регулюванні питання етнонаціональної політики України важливим є Закон України „Про освіту“ [28], який гарантує право представників національних меншин на навчання рідною мовою, та Закон України „Про культуру“ [29], що визначає засади збереження культурної спадщини етнічних спільнот. Серед суміжних актів варто виокремити Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації“ [30], який забезпечує реалізацію права на свободу віросповідання як елемента етнокультурної самобутності.

Інституційний аспект реалізації етнополітики визначено Постановою Кабінету Міністрів України „Деякі питання Державної служби України з етнополітики та свободи совісті“ [23], що окреслює структуру та повноваження відповідного центрального органу виконавчої влади. Стратегічний вимір державної політики у цій сфері визначено Указами Президента України „Про Стратегію у сфері прав людини“ [26] та Постановою Кабінету Міністрів „Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року“ [27].

На міжнародному рівні ключовими документами, що є складовою національного законодавства, виступають Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (ратифікована Україною у 1997 р.) [31] та Європейська хартія регіональних або міноритарних мов (ратифікована у 2003 р.) [32], а також Загальна декларація прав людини (1948 р.) [33] і Міжнародний пакет про громадянські та політичні права (1966 р.) [34]. Ці документи визначають міжнародні стандарти у сфері захисту прав національних меншин і формують орієнтири для вдосконалення національного законодавства.

При цьому, також існують додаткові нормативні та програмні документи, які включають Державну стратегію регіонального розвитку України на період до 2027 року, затверджена Постановою КМУ у 2020 році, що передбачає урахування етнокультурної специфіки регіонів при плануванні розвитку територій [35] та Концепцію державної міграційної політики і біженців у поліетнічне середовище [36].

Водночас, попри наявність розгалуженої нормативної бази, зберігаються проблеми фрагмен-

тарності правового регулювання, недостатньої міжвідомчої координації та нерівномірного впровадження політик у регіонах, що ускладнює практичну реалізацію принципів етнополітичної рівності та інтеграції. Політичні механізми націлені на регулювання міжетнічних відносин та підтримку стабільності в суспільстві. До них відносяться: а) створення та діяльність державних органів, що відповідають за реалізацію політики щодо національних меншин (спільнот): Міністерство культури та стратегічних комунікацій України; органи місцевого самоврядування); б) розробка державних програм інтеграції національних меншин та підтримки їх культурної самобутності в) підтримка національно-культурних товариств, освітніх мовних програм національних меншин та засобів масової інформації на відповідних мовах.

Дослідження показує, що ефективність політичних механізмів значною мірою залежить від активності самих етнічних спільнот та здатності держави враховувати регіональні особливості етнополітичних процесів. Правові механізми забезпечення національно-етнічного розвитку включають нормативно-правові акти, які встановлюють права етнічних груп, гарантують їхню участь у політичному житті та захист від дискримінації. Основними складовими етнонаціональної політики є: конституційні гарантії права національних меншин (спільнот); закони та підзаконні акти, що регулюють освіту, культуру та мовну політику; міжнародні правові норми: „Європейська хартія регіональних мов або мов меншин“; „Рамкова конвенція про захист національних меншин“, що інтегруються у національне законодавство [31-32]. Аналіз правових механізмів дозволяє встановити, що їх ефективність залежить не лише від наявності законів, а й від реальної реалізації державними органами та громадськими структурами.

У зв'язку з цим, практична реалізація положень законодавства у сфері етнонаціональної політики супроводжується низкою системних викликів. Серед основних проблем варто виокремити хронічну недостатність фінансового забезпечення державних програм, спрямованих на підтримку національно-етнічного розвитку, територіальну нерівномірність у реалізації прав національних меншин, а також значний вплив політичних кон'юктур та соціально-економічних диспропорцій на інтеграційні процеси. Додатковою складністю є необхідність адаптації міжнародних стандартів до українського контексту, що вимагає не лише правового узгодження, а й глибокого інституційного та суспільного переосмислення. Також, особливої уваги потребує питання цифровізації та куберпростору, які можуть як сприяти інтеграції, так і створювати нові форми сегментації суспільства, що впливає на ефективність реалізації політико-правових механізмів.

Отже, як ми зазначали вище, нормативно-правова база політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку ґрунтується на Конституції України, яка гарантує права національних меншин (ст. 11, 24, 53) та визнає багатонаціональний склад населення держави та зобов'язує державу забезпечувати розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин [21].

Визначальними є також закони України „Про національні меншини (спільноти) в Україні“ (1992 р.), „Про освіту“, „Про культуру“, „Про забезпечення функціонування української мови як державної“ [24, 28-29].

Прийняття останнього із зазначених законів стало важливою віхою в адаптації етнополітичного законодавства до європейських стандартів, передбачивши механізми участі національних спільнот у публічному житті, збереження мовної ідентичності та культурної спадщини. Закон також визначає принципи недискримінації та рівності прав, посиляючись на міжнародні документи, зокрема „Європейська хартія регіональних або міноритарних мов“ (1992 р.) та „Рамкова конвенція про захист національних меншин“ (1995 р.) [31, 32]. Проте, проблема залишається в непослідовності імплементації законодавчих норм. Як зазначає Р. Васильченко, в українському законодавстві відсутня єдина концепція державної етнополітики, що ускладнює скоординовану реалізацію відповідних механізмів на центральному й місцевому рівнях [5].

Інституційними механізмами реалізації етнополітики в Україні є державні органи та установи, що забезпечують захист прав етнічних меншин та сприяють інтеграції суспільства на основі мультикультуралізму, до них належить як законодавча база, так і державні та громадські інституції, а саме: Кабінет Міністрів України, який визначає загальні засади політики у сфері міжнаціональних відносин; Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДСЕС), який є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні; місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування, що реалізують політику на регіональному рівні; громадські об'єднання національних меншин, культурні товариства, релігійні організації, що беруть участь у реалізації культурних, мовних та освітніх ініціатив. Участь громадських об'єднань у формуванні політик стала особливо важливою після початку процесу децентралізації в Україні.

Проте у багатьох регіонах спостерігається низький рівень інституційної спроможності органів влади до роботи з етнічними громадами, особливо в контексті мовного законодавства, шкіль-

ної освіти та доступу до інформації. Це означає, що для територій із мультиетнічним населенням, державна легітимність має бути підтримана через інклюзивні інституції, що враховують права меншин.

У свою чергу, регіональні практики, а саме міжетнічна взаємодія та культурна політика та реалізація її політико-правових механізмів національно-етнічного розвитку має значні регіональні відмінності. Найбільш успішними практиками вирізняються:

- Закарпатська область, в якій функціонують загально-освітні школи з угорською, румунською та словацькою мовами навчання та активні культурні товариства;

- Одеська область з болгарською, гагаузькою та молдовською спільнотами;

- Чернівецька область – де національна політика тісно інтегрована в місцеві програми розвитку освіти та культури.

Для прикладу, щоб продемонструвати, у який спосіб реалізуються політико-правові механізми національно-етнічного розвитку на регіональному рівні, зупинимося на Закарпатській області, як на одній з найбільш поліетнічних регіонів України. Населені пункти Закарпаття, зокрема селище міського типу Солотвино Тячівського району, розташоване на правому березі річки Тиса поблизу кордону з Румунією, вирізняються високим рівнем етнокультурної різноманітності, зумовленим як історичними, так і географічними чинниками. У Солотвино співіснують українці, угорці, румуни, роми, а також менш численні групи етносів словаків, німців, євреїв та ін.

Така поліетнічна структура дозволяє сформулювати низку важливих спостережень: а) попри культурні і мовні відмінності, державницька ідентичність зберігає відносно високий рівень підтримки; б) домінування національної ідентичності над локальною чи етнічною може знижувати ризики дезінтеграційних процесів, але водночас здатне створювати напругу, якщо меншини не відчувають захищеності своїх прав; в) освітня політика та система державного управління мають бути чутливими до мовних прав, культурної автономії і справедливого представництва в місцевих інституціях, аби запобігти накопиченню латентного невдоволення.

Поліетнічність Закарпаття не лише є статистичним фактом, а й визначає особливу модель співжиття етносів, що поєднує багатомовність, міжетнічні контакти, освітню політику з використанням мов меншин, а також специфічну локальну ідентичність населення Закарпатського регіону. Характерною особливістю регіону є не лише кількісне різноманіття, а й мозаїчно-просторово-компактне розселення етнічних спільнот, що створює умови як для культурного співіснування, так і потенційні

виклики щодо мовної політики, доступу до освіти та політичного представництва. Зокрема, угорська меншина активно користується правом на навчання рідною мовою, має власні освітні мережі та локальні медіа, а також представлена в органах місцевого самоврядування. Натомість роми часто залишаються соціально-маргіналізованою групою, що потребує адресної державної політики.

Отже, на прикладі поліетнічності Закарпаття можна акцентувати увагу на тому, що етнонаціональна політика має враховувати не лише загальнонаціональні стандарти, а й регіональну специфіку, застосовуючи диференційовані інструменти інтеграції для різних груп. Водночас, у східних і центральних регіонах рівень реалізації етнополітичних механізмів часто обмежується декларативними заходами без належного бюджетного фінансування чи кадрового забезпечення. Дослідження М. Скубенка засвідчують, що ефективність політик у сфері міжетнічних відносин прямо залежить від спроможності місцевої влади до міжсекторної взаємодії [6].

Таким чином, серед основних проблем здійснення політико-правових механізмів, які ускладнюють ефективну реалізацію політики національно-етнічного розвитку, можна виокремити такі: а) відсутність єдності у поглядах на державну стратегію етнополітики та свободи совісті, що могла б враховувати інтереси всіх національних меншин, а не тільки ромської [37], а також виклики війни, міграційні процеси, деокупацію тощо; б) нерівномірність реалізації на місцях, слабка інституційна спроможність органів місцевого самоврядування; в) конфліктність між політикою зміцнення української ідентичності та правами меншин, особливо в контексті мовного питання; г) брак постійного моніторингу стану реалізації прав національних меншин, відсутність ефективного збору даних; д) політична вразливість теми, яку використовують як інструмент зовнішнього впливу, зокрема Російська Федерація та Угорщина.

Проблеми фрагментарності законодавчої бази, недостатньої міжінституційної координації та нерівномірного впровадження етнополітик у регіонах України полягають у кількох взаємопов'язаних аспектах, а саме: 1) *фрагментарність законодавства*: нормативно-правова база, що регулює питання етнонаціональної політики, складається з численних законів, підзаконних актів, указів Президента та урядових постанов, ухвалених у різні роки та в різних політичних контекстах, що ускладнює практичне застосування законодавства і створює правові колізії у сфері міжетнічних відносин; 2) *недостатня міжінституційна координація*: реалізація етнонаціональної політики залучає низку державних органів – Міністерство культури та інформаційної політики, Державну службу з етнополітики та свободи совісті, органи місцевого само-

врядування тощо. Однак їхні функції часто перетинаються або залишаються нечітко визначеними. Відсутність постійного міжвідомчого координаційного механізму призводить до дублювання повноважень або, навпаки, до „вакууму відповідальності“ за конкретні напрями роботи; 3) *регіональна нерівномірність реалізації політики*: в окремих регіонах, зокрема в прикордонних, багатонаціональних або постконфліктних, спостерігається активна реалізація програм підтримки національних меншин, тоді як в інших регіонах ці процеси залишаються формальними, причиною чого є різний рівень фінансування, кадрового забезпечення, політичної волі місцевої влади та вплив зовнішніх факторів, зокрема наслідків війни, що створює асиметрію у забезпеченні прав національних спільнот та ускладнює формування єдиної державної політики; 4) *відсутність належного моніторингу та оцінки ефективності політик*: Україна не має цілісної системи збору даних і регулярного аналізу стану реалізації етнополітичних програм, що обмежує можливість своєчасно коригувати політику та адаптувати її до сучасних викликів, таких як міграція, цифровізація, воєнний стан.

Отже, вищезазначені чинники комплексно знижують ефективність реалізації політико-правових механізмів національно-етнічного розвитку України, перешкоджаючи формулюванню узгодженої державної стратегії, зорієнтованої на інтеграцію, інклюзивність та суспільну єдність.

З огляду на сучасні виклики, удосконалення політико-правового забезпечення має знаходитись у площині державного забезпечення національно-етнічного розвитку за такими напрямками: а) прийняття державної стратегії етнополітики та свободи совісті, адаптивної до умов війни та післявоєнної відбудови; б) посилення повноважень, ресурсного забезпечення та створення механізмів участі національних спільнот у розробці політик; в) формування системи моніторингу та оцінки реалізації прав меншин: освіта, культура, мова, участь у місцевому самоврядуванні; г) запрова-

дження освітніх та інформаційних програм з між-етнічної толерантності, з урахуванням європейських практик; д) гармонізація законодавства із зобов'язаннями перед Радою Європи, особливо в частині захисту мовних прав.

Висновки. Політико-правове забезпечення національно-етнічного розвитку в Україні є складовою демократичного поступу держави, її інтеграції в європейський простір та зміцнення суспільної єдності в умовах внутрішніх трансформацій і зовнішніх загроз. Незважаючи на наявність достатньої нормативно-правової бази та створення інституцій, відповідальних за реалізацію етнополітики, ефективність цих механізмів залишаються обмеженою, тому ключовими викликами є: відсутність цілісної державної стратегії етнополітики та свободи совісті; нерівномірність реалізації політик на регіональному рівні; нестача ресурсів; обмежене залучення самих національних спільнот до формування політик, а також вплив зовнішніх гравців на внутрішній етнополітичний дискурс.

Для зміцнення політико-правових механізмів необхідним є не лише оновлення законодавчої та інституційної бази, але й формування нової культури міжетнічної взаємодії, заснованої на взаємній повазі, толерантності та інтеграції без асиміляції. Такий підхід сприятиме сталому національно-етнічному розвитку, що виступає фундаментом державної стабільності та демократії.

На основі проведеного дослідження можна виділити такі напрями підвищення ефективності політико-правового забезпечення національно-етнічного розвитку України: зміцнення фінансування державних програм підтримки національних меншин (спільнот); розвиток системи моніторингу та оцінки ефективності реалізації законів та програм; інтеграція цифрових платформ для збереження культурної спадщини та комунікації між етнічними спільнотами; активізація співпраці з міжнародними організаціями та використання кращих практик інших країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Круть, В. А. Інтегративні засади державної політики ідентичності в умовах трансформаційних процесів: монографія. Київ: НАДУ, 2019. 320 с.
2. Обушний, М. І., Рафальський, О. О. Етнополітика України: теорія, інститути, практика: монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 368 с.
3. Шляхтун, Т. В. Проблеми реалізації законодавства щодо прав національних меншин в Україні. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України, 2020, № 4, с. 75–81.
4. Бекеш, І. І. Європейські моделі етнополітики та можливості їх адаптації в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень, 2018, вип. 2, с. 33–42.
5. Васильченко, Р. М. Етнополітичні ризики в умовах зовнішньої агресії: виклики для державної політики. Державне управління: удосконалення та розвиток, 2021, № 9, с. 41–49.
6. Скубенко, М. А. Інституційні аспекти реалізації етнополітики в умовах децентралізації. Соціально-гуманітарний вісник, 2022, № 1 (27), с. 22–29.
7. Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін: реальний стан, виклики, перспективи: монографія. В. А. Войналович (керівник, наук. ред.), В. Є. Сленський, В. М. Кулик, О. А. Малиновська,

С. В. Набок, Ю. М. Поліщук, М. Ю. Рябчук. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 424 с. ISBN 978-617-14-0077-1.

8. Явір, В. А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт: монографія. Київ: Логос, 2018. 468 с. ISBN 978-617-7446-26-1.

9. Рудакевич, О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: монографія. Тернопіль: THEU, 2013. 352 с. ISBN 978-966-654-325-0.

10. Майборода, О. М. Етнічність у міжнародній системі. 2-ге вид., випр. і допов. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 444 с. ISBN 978-966-02-8218-6.

11. Brubaker, Rogers. "Digital nationalism and the fragmentation of identities." *Nations and Nationalism*, 2023, vol. 29, no. 2, pp. 345–362.

12. Kymlicka, Will. "The rise and fall of multiculturalism? New debates on inclusion and diversity." *Annual Review of Political Science*, 2019, vol. 22, pp. 39–59.

13. Hale, Henry E. *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 538 p. (ISBN 978-1-107-07351-7).

14. Onuch, Olga; Sass, Georg. "Identity in Flux: Nationhood, Language, and Conflict in Ukraine." *Post-Soviet Affairs*, 2022, vol. 38, no. 3, pp. 213–232.

15. Zhurzhenko, Tymofiy. "Memory politics and identity in Ukraine after 2014." *Europe-Asia Studies*, 2021, vol. 73, no. 2, pp. 233–252.

16. Новородівський, В.; Кулеша, Н. «Участь національних меншин у суспільному житті України в умовах російсько-української війни (2014–2024)». *Східноєвропейський історичний бюлетень*, 2024, т. 22, с. 186–202. URL: <https://eehb.dsru.edu.ua/article/view/306351>

17. Всеукраїнський перепис населення 2001 року. *Основні підсумки*. Державний комітет статистики України. Київ, 2003. 576 с.

18. Державна служба статистики України. *Чисельність наявного населення України (оцінка станом на 1 січня 2024 року)* Київ, 2024. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

19. Razumkov Centre. *The Identity of Ukraine's Citizens: Trends of Change* results of nationwide survey, June 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/en/research-areas/surveys/the-identity-of-ukraine-s-citizens-trends-of-change-june-2024>

20. Institute of International Sociology (IIS). *Perception of Belonging to the Ukrainian Nation: Results of Sociological Study*, 2024 [Manuscript]. 15 p. URL: <https://kiis.com.ua/>

21. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141. (Із змінами, внесеними Законом № 27-IX від 01.02.2020).

22. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2827-IX. *Відомості Верховної Ради України*, 2023, № 5, ст. 46.

23. Деякі питання Державної служби України з етнополітики та свободи совісті: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 р. № 448. *Офіційний вісник України*, 2019, № 50.

24. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2019, № 21, ст. 81.

25. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 13, ст. 65. (Актуальна редакція 2024 р.).

26. Україна. Президент. Про Стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. *Офіційний вісник Президента України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021>

27. Кабінет Міністрів України. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: Постанова від 15 грудня 2023 р. № 1322. *Урядовий кур'єр*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-п>

28. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*, 2017, № 38–39, ст. 380.

29. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2011, № 24, ст. 168.

30. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1991, № 25, ст. 283.

31. Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин: міжнародний документ, ратифікований Україною 9 грудня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1998, № 3, ст. 11.

32. Європейська хартія регіональних або міноритарних мов: міжнародний документ, ратифікований Україною 15 травня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, № 30, ст. 259.

33. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник ООН*. Нью-Йорк, 1948.

34. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1976, № 17, ст. 126.

35. Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2027 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. *Урядовий кур'єр*, 2020, № 154.

36. Концепція державної міграційної політики України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. *Офіційний вісник України*, 2017, № 59.

37. Кабінет Міністрів України. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: Постанова від 15 грудня 2023 р. № 1322. *Урядовий кур'єр*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-п>

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 323.2(470)"20":321.53

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.43.2>

КУЛЬТ СИЛИ В СТРУКТУРІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ РОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

CULT OF POWER IN THE STRUCTURE OF POLITICAL CULTURE OF RUSSIAN SOCIETY

Вегеш І.М.,

*orcid.org/0000-0003-2692-1345**кандидат політичних наук,**доцент кафедри політології і державного управління**Ужгородського національного університету*

Колодій М.М.,

*orcid.org/0000-0003-0789-0096**старший викладач кафедри політології і державного управління**Ужгородського національного університету*

У статті проаналізовано особливості розвитку політичної культури російського суспільства, висвітлено ті механізми у ній, які обумовили агресію щодо України. Запропоновано погляд на політичну культуру російського суспільства як на низку взаємопов'язаних культів, які легітимізують прагнення домінувати через насильницькі засоби. У структурі політичної культури російського соціуму можна виділити культ історії, культ традиційних цінностей, культ вождя та культ сили. Саме останній є базовою характеристикою політичної свідомості більшості російського населення.

У статті виявлено, охарактеризовано та проаналізовано ключові елементи, які формують структуру культу сили у політичній культурі російського суспільства. По-перше, таким елементом є перманентний запит на «сильну руку». Подібний запит присутній в будь-якому демократичному суспільстві (особливо він актуалізується в кризові періоди), однак в російському випадку він є постійно діючим феноменом впродовж всієї історії цього народу незалежно від періоду – і в часи царизму, і в радянські часи, і на сучасному етапі його присутність залишається незмінною. По-друге, потреба російського соціуму в сильному лідері співпадає з антидемократичними тенденціями; сама демократія сприймається як хаотична форма правління, що несе загрозу державі. Відтак, демократії протиставляється сила централізованої влади, яка єдина здатна впорядкувати суспільно-політичний простір і привести колективне ціле до стану омріяної величі. По-третє, культ сили провокує та підживлює імперське мислення, в межах якого світ сприймається як такий, в якому порядок забезпечується «сильними» державами та «великими» народами. У свою чергу, імперське мислення, як складова культу сили, неодмінно призводить до війни. Більше того, сама війна у політичній свідомості російського суспільства набуває сакральних рис, тобто вона не тільки є методом, але також і ціллю. По-четверте, культ сили немислимий без насильства, яке спрямовується як на власний народ, так і на інші держави.

Ключові слова: політична культура, політична свідомість, культ сили, культ вождя, антидемократизм, імперське мислення, війна.

The article analyzes the peculiarities of the development of the political culture of Russian society, highlights the mechanisms in it that caused aggression against Ukraine. The article proposes a view on the political culture of Russian society as a series of interconnected cults that legitimize the desire to dominate through violent means. In the structure of the political culture of Russian society, one can distinguish the cult of history, the cult of traditional values, the cult of the leader, and the cult of power. It is the latter that is the basic characteristic of the political consciousness of the majority of the Russian population.

The article identifies, characterizes, and analyzes the key elements that form the structure of the cult of power in the political culture of Russian society. The first among such elements comes the permanent demand for a "strong hand." Such a demand is present in any democratic society (it is especially actualized in periods of crisis), but in the Russian case it is a constantly operating phenomenon throughout the history of this people, regardless of the period – in the times of tsarism, in Soviet times, and at the present stage its presence remains unchanged. Secondly, the need of Russian society for a strong leader coincides with anti-democratic tendencies; democracy itself is perceived as a chaotic form of government that poses a threat to the state. Thus, democracy is opposed by the strength of the centralized power, which is the only one capable of ordering the socio-political space and bringing the collective whole to a state of dreamed-of greatness. Thirdly, the cult of power provokes and fuels imperial thinking, within which the world is perceived as one

in which order is ensured by "strong" states and "great" nations. In turn, imperial thinking, as a component of the cult of power, inevitably leads to war. Moreover, war itself in the political consciousness of Russian society acquires sacred features, that is, it is not only a method, but also a goal. Fourthly, the cult of power is unthinkable without violence, which is directed both at one's own people and at other states.

Key words: political culture, political consciousness, cult of power, cult of the leader, anti-democracy, imperial thinking, war.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна повинна бути проінтерпретована як протистояння багатоаспектне та багаторівневе. Попри безумовну першочерговість її військового аспекту, тим не менше, слід також аналізувати й інші – економічний, політичний, культурний, міжнародний і т. д. В свою чергу, на межі політики та культури, війна зачіпає простір політичної культури – надзвичайно тонкої субстанції, яка потребує ретельного наукового опису та аналізу, адже частина з відповідей на питання про природу цієї війни та причини російської агресії кореняться саме у площині політичної культури російського суспільства. Якраз ця площина і повинна стати об'єктом вивчення вітчизняної політичної науки, адже об'єктивне знання про еволюцію елементів у структурі політичної культури російського соціуму може стати важливим фактором у процесі ефективного протистояння його ворожим намірам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна політична наука приділяє належну увагу дослідженню розвитку політичної культури українського суспільства. Звичайно, на сучасному етапі ці дослідження не можуть не торкатися проблематики російсько-української війни, її впливу на трансформаційні процеси в політичній культурі та політичній свідомості українського соціуму. Д. Знаменський та О. Предместніков досліджують особливості впливу російсько-української війни на свідомість українського суспільства крізь призму філософії [1]. О. Березовська-Чміль та Р. Ставичний вивчають специфіку формування та розвитку політичної свідомості українського суспільства крізь призму впливу на неї ЗМІ в реаліях повномасштабного російського вторгнення [2]. Т. Семенюк досліджує динаміку запиту на «сильну руку» серед громадян України в контексті російського вторгнення [3].

Втім, варто також відзначити, що не так багато у вітчизняній політології досліджень, присвячених вивченню політичної культури саме російського суспільства. У цьому контексті можна згадати дослідження природи путінізму в роботі І. Грабовської та Т. Талько [4], монографію В. Горбуліна та В. Бадрака [5], в якій піднімаються окремі питання, що стосуються особливостей політичної свідомості російського суспільства, а також низку робіт історика С. Плохія [6; 7]. На особливу увагу також заслуговує дослідження В. Єромленка [8], в якому цілий розділ присвячено дослідженню

«російської ідеології» з особливим акцентом на політичній культурі російського суспільства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень, присвячених вивченню різних аспектів російсько-української війни, все ж помітним є певний дефіцит розвідок, об'єктом аналізу яких є політична культура російського суспільства. Враховуючи екзистенційний характер російсько-українського протистояння, вітчизняна політична наука повинна заповнювати цю лакуну. Це потрібно в першу чергу для того, щоб отримати максимально глибоке та об'єктивне знання про природу ворога, про ті імпульси та механізми в політико-культурній площині, які обумовлюють його спосіб його мислення та поведінки, визначають його цілі та методи. В свою чергу, розуміння політичної культури російського суспільства як системи культів, в якій чільне місце займає саме культ сили, дозволить розширити знання про причини агресії та чіткіше окреслити ключові загрози та виклики як для України, так і для всього демократичного світу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити роль та значення культу сили у структурі політичної культури російського суспільства, а також проаналізувати обумовлені цим культом загрози, що постають перед українським суспільством в ході російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Політичну культуру російського суспільства можна представити у вигляді системи взаємопов'язаних культів. До цієї системи входить традиційний для тоталітарних режимів набір культів, а саме – культ величч, культ вождя та культ війни. У випадку із політичною культурою російського суспільства до цього набору додається також культ минулого (героїзація та возвеличення історичних подій, як своєрідна призма, крізь яку спостерігається та осмислюється теперішнє), культ традиційних цінностей (так звані «скрепи») та культ сили. Останній у цьому переліку заслуговує на окрему увагу, оскільки буквально зцементовує всю конструкцію культів та пов'язаних із ними ритуалів.

Культ сили, як складова політичної культури російського суспільства, має власну структуру, яка обумовлює не лише специфіку функціонування цього культу, але також забезпечує цілепокладання в межах всієї системи політичної культури. Саме культ сили формує притаманний росій-

ському суспільству тип політичної свідомості, для якого насильство та війна є природними інструментами для забезпечення могутності та величі держави. В свою чергу, велич держави і є тією сакральною цінністю, заради якої російське населення готове жертвувати своїм достатком, комфортом, здоров'ям і навіть власним життям, що й відбувається масово в ході тривалої російсько-української війни. Подібна установка дозволяє також з певністю стверджувати про наявність ще одного культу в структурі політичної культури російського соціуму – культу смерті, який виростає зі своєрідного поєднання апатії населення та ідеї про меншовартість окремого людського життя у порівнянні з життям «могутньої» держави.

Серед ключових елементів, що формують структуру культу сили у політичній культурі російського суспільства, можна виділити наступні: 1) запит на «сильну руку»; 2) антидемократизм; 3) імперське мислення; 4) орієнтація на насильницькі методи. Разом ці елементи формують деструктивну логіку, крізь призму якої сприймається світ та власне місце у ньому.

Запит на «сильну руку». В будь-якому суспільстві, навіть у найбільш демократичному, може виникнути і посилюватися запит на «сильну руку». У даному контексті достатньо навести приклад США із другою каденцією Д. Трампа на посаді президента. Авторитарна риторика «трампізму», як феномену на сучасному відрізку американській історії, значною мірою живиться присутнім у частини населення запиту на «сильну руку». В Україні цей запит також присутній, особливо він посилюється у кризові періоди (до прикладу, під час війни, коли влада і населення об'єднують зусилля у спробі дати відсіч агресору). Втім, подібні тенденції особливо не впливають на зміну ставлення до демократії. Варто погодитися із Т. Семенюком, який зазначив наступне: «Важливо, що попри зростання довіри до інституцій та посилення запиту на «сильну руку» в кризові періоди, ставлення до демократії та авторитаризму, готовність поступитися державі частиною власних прав в обмін на добробут щодо забезпечення державою індивіда всім необхідним суттєво не зростали чи зменшувались протягом незалежності» [3, с. 51].

В свою чергу, російське суспільство, виявляючи запит на «сильну руку», не стільки демонструє потребу в захисті, скільки константу потребу в домінуванні, потребу в позиціонуванні себе через силу, навіть більше – потребу в силі заради самої сили. У політичній культурі російського соціуму сила виокремлюється як надпотужна цінність, як мета, реалізація якої також укладається в певну логіку – логіку постійного зростання сили, її постійного накопичення, примноження, а відтак – неспроможність зупинитися, неможливість насититись силою. Будь-яке примноження

сили спричинює ще більше відчуття «голоду», і тільки посилює жадання ще більшої сили. Ця згубна логіка приречена на поразку, адже постійно зорієнтована на пошук ворогів – як внутрішніх (опозиція, нетрадиційні цінності), так і зовнішніх (українці, НАТО).

Запит на «сильну руку» породжує «сильного» лідера, постать якого возвеличується, а методи, які він використовує (репресії, війна), трактуються як належна реакція на «хаос» демократії, як необхідна поступка, що забезпечить впорядкованість та уможливить примноження жаданої сили. Тобто, якщо в українському суспільстві запит на «сильну руку» є відлунням стану загроженості і не вступає в протиріччя із запитом на демократію, то в російському суспільстві цей запит має яскраво виражений антидемократичний характер. Постать та образ В. Путіна є колективною «мрією» російського населення про силу, його колективним фантазмом.

Важливо також розуміти, що це схилання перед силою аж ніяк не є новітнім феноменом у структурі політичної культури російського суспільства, воно є скоріше стабільним і визначальним фактором впродовж всієї історії цього суспільства. Серед ключових особливостей політичної культури російського суспільства В. Єрмоленко, зокрема, виділяє «...граничну, значно радикальнішу, ніж у західних суспільствах, сакралізацію влади, тобто тлумачення суверена не як посередника між абсолютним і його підданим, а як *самого* абсолютного» [8, с. 409]. Таким чином, у політичній свідомості більшості російського населення влада не може бути ніякою іншою, як тільки абсолютною та всеохопною.

Антидемократизм. Ті обриси, яких набуває культ сили в російському суспільстві, звичайно, не може мати нічого спільного з демократією. Більше того, демократія, що тісно пов'язана з ідеєю прав людини, плюралізму та поваги до «іншого», в межах політичної культури російського суспільства сприймається як відверто ворожа перспектива. Будь-який розвиток поза контекстом сили та домінування сприймається в такій культурі як прояв слабкості. Власне демократія з її цінностями, правами та свободами якраз і є тією сакральною жертвою, на яку російському суспільству довелося піти, обслуговуючи культ сили.

Таким чином, у загибелі нерозвиненої російської демократії 1990-х рр., насправді винен не стільки діючий режим, історичні обставини, олігархат чи ФСБ, скільки саме суспільство, яке прагнуло саме такого режиму, саме такого способу власної організації. Режим В. Путіна є віддзеркаленням глибинних бажань російського суспільства, проекцією тієї давньої, постійно присутньої в політичній культурі цього суспільства, манії, яка матеріалізувалась у постатях вождів на кшталт

Й. Сталіна. До речі, популярність Й. Сталіна у російському соціумі сягає таких високих показників [9], що наспроти процесу десталінізації, який мав місце у другій половині 1950-х рр., зараз доводиться говорити про повномасштабний процес ресталінізації. Це зовсім не випадковий феномен. Подібний «запит на Сталіна» варто трактувати, як доволі промовистий спосіб комунікації російського суспільства із діючою владою. В цій комунікації відчитується конкретне звинувачення правлячій верхівці у недостатній «силі», в надмірній «м'якості» щодо вирішення екзистенційних завдань. Тінь постаті Сталіна, що падає на В. Путіна, є доволі чіткою артикуляцією російським соціумом закиду діючій владі того, що вона, попри всю жорстокість, недостатньо жорстока, попри весь масштаб, недостатньо масштабна, попри всю войовничість, недостатньо войовнича. В. Путін, фактично, звинувачується в тому, що він недостатньо Сталін. Це означає, що відхід російського президента від влади, за великим рахунком, нічого не змінить; як мінімум, це не покладе край російським намірам щодо України, адже ці наміри були у російському суспільстві задовго до В. Путіна.

Політичний порядок, що формувався в російському соціумі впродовж століть, антидемократичний за своєю природою. Попри очевидні ідеологічні відмінності між царизмом, радянською системою та режимом «путінізму», все ж між ними є багато спільного – максимальна централізація влади, антидемократизм, знецінення окремого людського життя, параноїдальна боязнь «іншого». Саме тому ці три історичні типи організації суспільно-політичного життя російського суспільства варто сприймати не як заперечення одна одної, а скоріше як еволюцію одного і того ж феномену – волі до сили. Причому, варто розуміти, що цей феномен немає нічого спільного з ніцшеанською «волею до влади», адже тут ідеться про колективне бажання росіян відчувати силу, не маючи при цьому ніякої влади, відчувати свою дотичність до так званого «великого народу», не маючи жодних можливостей впливати на процес прийняття політичних рішень, які визначають долю цього народу. Тут скоріше принагідною буде термінологія Е. Фромма, який, аналізуючи причини тоталітаризму, писав про добровільну «втечу від свободи», один з механізмів якої «... полягає в тенденції відмовитися від незалежності власної особистості та злити своє «я» з чимось або з чимось зовнішнім, щоб у такий спосіб знайти силу, якої бракує індивіду» [10, с. 144]. Звідси випливає, що здобуття сили в той самий час означає втрату свободи. Злиття людини і маси завжди призводило лише до посилення маси. У російському суспільстві цей процес масовізації також забезпечується планомірною та масштабною про-

пагандою, що призводить до руйнації залишків критичного мислення та роздмухування деструктивних імпульсів.

Імперське мислення. Найвищим і найінтенсивнішим проявом волі до сили є жадоба імперського панування. Саме імперське мислення, слідуючи доволі послідовній логіці розвитку уявлень про силу, займає особливе місце в структурі політичної свідомості російського суспільства. Ідея імперії найповнішою мірою відповідає перманентній мрії про велич, а також є прямим наслідком обслуговування культу сили.

Російсько-українська війна для російського суспільства є війною за імперську спадщину, а також за власну сутність, за власну самоідентифікацію. В цьому контексті важко не погодитися з істориком С. Плохієм, який у своїй книзі «Загублене царство» відзначив наступне: «На сьогодні Україна знаходиться в самому серці нового «російського питання». Через свої розміри, місце розташування, а особливо через свої історичні та культурні зв'язки з Росією Україна була, є і, ймовірно, лишатиметься ще деякий час ключовим елементом у сповідуваному російською елітою баченні власної ідентичності та власного призначення» [6, с. 292].

У політичній свідомості російського суспільства ідея величчя невіддільна від ідеї імперії, як найповнішої, найбільш довшеної форми, в яку велич може вилитися. Таким чином, цілі та методи їх реалізації, якими керувалися імперії XIX ст., знову реанімуються в російському суспільстві, що також пояснює постійні апеляції його політичного керівництва до історичного минулого. Минуле постійно героїзується, возвеличується і набуває сакральних рис. Воно стає ще однією цінністю, що підживлює культ сили. Більше того, минуле стає настільки важливим, що навіть визначає цілі теперішнього та майбутнього. Зрештою, можна навіть констатувати, що минуле і є найбільшою ціллю сучасного російського суспільства. Повторення минулого, в якому міститься «сила» та «велич», і є тим істинним бажанням російського суспільства, яке визначає його сутність. Воно також обумовлює постійну ностальгію за радянськими часами, як часами «великої держави», а також значну популярність імперських наративів.

У випадку з російським суспільством реанімація минулого насправді є реанімацією імперії. А оскільки імперська свідомість є свідомістю війни, то остання стає нічим іншим, як способом самовираження, чимось, що підкреслює сутність суспільства. Війна стає інструментом саморепрезентації.

Сучасне імперське мислення російського суспільства втілюється в путінізмі, доволі еклектичній ідеології, в якій поєднано етатизм, панславізм, неоевразійство, світобачення часів холодної війни,

культ «великої перемоги», культ традиційних цінностей, а також дедалі виразніші ознаки фашизму. Втім, те ключове, що проступає на тлі всіх цих сумішей та поєднань, є доволі очевидним – імперська сутність. Важко не погодитись з І. Грабовською та Т. Талько, які ще до повномасштабного російського вторгнення на територію України зазначили наступне: «Видається переконливим вважати путінізм ідеологічною доктриною гібридного типу, загальна характеристика якої може бути визначена як неоімперіалізм автократичного типу з елементами тоталітаризму, базований, «зібраний» із сукупності різних доктрин минулого та сучасності» [4, с. 52]. Звідси випливає, що і сам путінізм, і той тип політичної свідомості російського суспільства, який його уможливив, не може бути потрактований винятково як проблема України – він є загрозою світового масштабу. Від належної реакції на цю загрозу буде залежати не лише перебіг і справедливе завершення російсько-української війни, але також і спокій на рівні глобальної політики.

Орієнтація на насильницькі методи.

Оскільки домінування та пригнічення сприймаються в російському соціумі радше як норма суспільно-політичного життя, то, напевно, їй не потрібно дивуватися тому, що так само сприймається і насильство в цілому, у різних його проявах та в різних сферах. Переслідування опозиції, деструкція демократії, плюндрування прав людини, розпалювання війн – все це насильство відображається в політичній свідомості російського суспільства як невід’ємна частина порядку, як норма, яка забезпечує цілісність та впорядкованість суспільно-політичного простору.

Орієнтація на насильство як дієвий метод для досягнення політичних цілей, культ сили, який природньо переростає у культ війни, надмірний етатизм – ці характеристики дозволяють окреслювати політичний режим російського соціуму як фашистський. У такому суспільстві політика сприймається не як суперництво, а як війна. А сама війна проходить через процес естетизації, вона проголошується «священною», тобто сама стає цінністю. Напередодні Другої світової війни, розмірковуючи над сутністю фашизму, В. Беньямін, зокрема, зазначив наступне: «Фашизм послідовно переростає у естетизацію політичного життя. Насильство над масами, що їх культ фюрера ставить на коліна, означає насильство засобів, якими він послуговується для виробництва культових цінностей» [11, с. 79]. У фашизмі насильство стає мовою, якою влада спілкується із суспільством. Зрештою, насильство, як засіб комунікації, досить швидко виходить за межі самих автократій, і стає мовою, якою вони послуговуються у своїй комунікації з іншими державами. Тому цілком логічним виглядає наступний висновок В. Беньяміна:

«Кульмінацією всіх прагнень естетизувати політику є війна» [11, с. 79].

Підготовка до військової агресії на територію України у російському суспільстві відбувалася на кількох напрямках. Один із них мав на меті підготувати ґрунт для такого сприйняття війни у російському суспільстві, щоб не виникало жодних сумнівів у її логічності та неминучості. Для цього, звичайно, потрібно було створити сильний образ ворога, боротьба з яким буцім вимагає численних жертв і планомірного використання насильства. У зв’язку з цим, важко не погодитись із тезою, яку висловлюють П. Лисянський та В. Ястребова: «Образ ворога у сучасній російській політичній системі не є елементом ситуативної риторики, а слугує фундаментальним інструментом легітимації влади, мобілізації населення та виправдання як внутрішніх репресій, так і зовнішньої агресії» [12, с. 47]. Створення образу ворога дозволяє легітимізувати терор як засіб для досягнення цілей, як цілком виправданий метод на шляху до власного звеличення.

Втім, насильство в російській політичній культурі є не тільки звичним засобом для досягнення цілей, але також тим, що може дарувати задоволення. В. Єрмоленко у своїй книзі «Плинні ідеології» навіть вводить нове поняття для означення цього феномену – «садо-путінізм». Характеризує він його наступним чином: «Це новий прояв старих садистських тенденцій російської політичної культури. Цей «садо-путінізм» є грою, метою якої є не добробут свого народу і навіть не власна особиста перемога. Він є грою, метою якої є *поразка іншого*, приниження іншого, здрибнення іншого – навіть якщо при цьому ти теж програєш» [8, с. 440]. Ця теза дуже вдало пояснює той спосіб, в який росіяни ведуть війну проти України – як не перемогти, то знищити; як не захопити, то зруйнувати. Численні військові злочини росіян некладаються в жодну логіку ведення війни на перемогу, скоріше тут мова йде про війну заради руйнації та вбивств, війну як легітимізацію потягу до насильства, війну заради самої війни.

Висновки. У політичній культурі російського суспільства досить чітко простежується тяжіння до надмірної ритуалізації, що виливається в масштабну систему культів. Серед них можна виділити культ сили, який має давню історію в політичній свідомості російського суспільства, а також обумовлює прихід та утвердження путінізму, як форми автократії та доволі еклектичної ідеології (традиціоналізм та православ’я поєднані з радянським світоглядом часів холодної війни). Культ сили, будучи базовою характеристикою політичної культури російського суспільства, має власну структуру, в межах якої можна виділити потребу в сильному лідерстві (перманентний запит на «сильну руку»), антидемократизм, імперське мис-

лення та прийняття насильницьких методів для досягнення цілей як адекватних та виправданих. Звідси випливає, що російсько-українська війна аж ніяк не може бути трактована лише як війна

російської політичної еліти, а скоріше як реалізація глибинного бажання російського суспільства, його імперської свідомості, яка вибудовується навколо культу сили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Знаменський Д., Предместніков О. Дослідження трансформації свідомості під час російсько-української війни у вітчизняній філософії. *Культурологічний альманах*. 2024. №4. С. 204-212.
2. Березовська-Чміль О., Ставичний Р. Вплив мас-медіа на формування політичної свідомості під час російсько-української війни. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія* (спецвипуск з нагоди 60-літнього ювілею професора Василя Климончука). 2024. №19. С. 15-21.
3. Семенюк Т. Війна та авторитаризм: запит на «сильну руку» в Україні в умовах війни. *Агора. Журнал соціальних наук*. 2024. Вип. 2, № 1. С. 21-59.
4. Грабовська І., Талько Т. Путінізм та його ідеологічні засади як проблема сучасного теоретичного дискурсу в соціогуманітаристиці. *Українознавчий альманах*. 2019. Вип. 25. С. 49-54.
5. Горбулін В., Бадрак В. Російська війна проти України. Як нарешті розірвати чотирьохсотрічне замкнене коло. Київ: Брайт Букс, 2024. 302 с.
6. Плохій С. Загублене царство. Історія «Русского мира» з 1470 року до сьогодні / Перекл. з англ. В. Євменова, Є. Євменова. Харків: Фоліо, 2023. 308 с.
7. Плохій С. Російсько-українська війна: повторення історії / Пер. з англ. М. Ларченка. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2023. 400 с.
8. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX-XX століть. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 480 с.
9. Поляковська Т. Справжня прірва: соціологи порівняли ставлення до Сталіна в Україні та Росії. УНІАН. 2025. URL: <https://www.unian.ua/society/stalin-stav-nacionalnim-geroyem-rosiji-na-yakomu-misci-putin-13043697.html> (дата звернення: 26.10.2025).
10. Фромм Е. Втеча від свободи / Перекл. з англ. М. Яковлєва. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 288 с.
11. Беньямін В. Вибране / Пер. з нім. Ю. Рибачук, Н. Лозинська. Львів: Літопис, 2002. 214 с.
12. Лисянський П., Ястребова В. Конструювання образу внутрішнього ворога як інструмент ідеологічної мобілізації в авторитарних політичних режимах. *Регіональні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2025. №42. С. 42-48.

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

ПОЛІКРИЗА ТА ВІДНОВЛЕННЯ ГРОМАД: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДОСВІДІВ ДЛЯ УКРАЇНИ

POLYCRISIS AND COMMUNITY RECOVERY: REINTERPRETING EUROPEAN EXPERIENCES FOR UKRAINE

Волянюк О.Я.,

orcid.org/0000-0002-1606-7416

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри міждисциплінарної освіти

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Гуменюк І.Б.,

orcid.org/0009-0001-3903-3438

аспірант кафедри політичних наук

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У статті здійснено комплексне дослідження проблем полікризи та відновлення громад у європейській політичній традиції з акцентом на можливості її переосмислення в сучасних українських реаліях. Показано, як у європейському історичному досвіді відбудова виходила за межі матеріальної реконструкції, поєднуючи інфраструктурні, соціальні та культурні аспекти. На прикладах післявоєнної відбудови Варшави, падіння Берлінської стіни та інтеграції НДР до Європейського Співтовариства досліджено, як відновлення громад завжди мало політичний і символічний вимір, спрямований на відновлення соціальної солідарності та легітимних інституцій.

Дослідники стверджують, що феномен полікризи став виразною аналітичною рамкою для осмислення сучасних трансформацій європейського політичного простору. Полікриза розглядається не як умовний набір окремих деструктивних процесів, а як багатовимірна система взаємопов'язаних економічних, соціальних, політичних, безпекових, ціннісних загроз, що взаємно підсилюють одна одну та ускладнюють вироблення ефективних рішень. Досвіди Європи підтверджують, що подолання таких багатоскладових і перманентних викликів потребують трансформації політики від реактивного кризового менеджменту до довгострокових стратегій стійкості та інституційного оновлення. Кейс-стаді та історичний аналіз вказують, що політика відновлення також є органічною частиною європейської політичної традиції. Вона поєднує структурні реформи, інвестиції в соціальний капітал, підтримку місцевих громад із ширшими проектами модернізації та інтеграції. Європейські досвіди відбудови підтверджують, що саме комплексність, міжсекторальність, опора на локальні ініціативи забезпечують сталі результати. У сучасних умовах повномасштабної війни та полікризи світового порядку Україна потребує подібного багатовимірного підходу, де поряд із фізичною репарацією територій розвиваються нові форми самоорганізації, демократичної інтеграції та культурного переосмислення локальних спільнот.

Ключові слова: полікриза, відновлення громад і територій, трансформація світового порядку, історія європейської інтеграції, демократична модернізація, стійкість України.

The article provides a comprehensive study of the problems of polycrisis and community restoration within the European political tradition, with a particular focus on its reinterpretation in the contemporary Ukrainian context. It demonstrates how, in the European historical experience, reconstruction extended beyond mere material recovery, combining infrastructural, social, and cultural dimensions. Using the examples of post-war reconstruction of Warsaw, the fall of the Berlin Wall, and the integration of the GDR into the European Community, the study shows that community restoration has always had both political and symbolic significance, aimed at reviving social solidarity and legitimate institutions.

Researchers argue that the phenomenon of polycrisis has become a salient analytical framework for understanding contemporary transformations within the European political space. A polycrisis is not perceived as a mere aggregation of discrete disruptive processes, but rather as a multidimensional system of interconnected economic, social, political, security-related, and value-based threats that mutually reinforce one another and complicate the formulation of effective policy responses. European experiences demonstrate that overcoming such multilayered and persistent challenges requires a shift from reactive crisis management to long-term strategies of resilience and institutional renewal. Case studies and historical analysis indicate that recovery policy constitutes an organic element of the European political tradition. It integrates structural reforms, investments in social capital, and support for local communities with broader projects of modernization and integration. European experiences of reconstruction confirm that it is precisely this combination of comprehensiveness, cross-sectoral coordination, and reliance on local initiatives that ensures sustainable outcomes. In the current context of full-scale war and the polycrisis of the global order, Ukraine requires a similarly multidimensional approach, where physical repair of territories is complemented by the development of new forms of self-organization, democratic integration, and cultural reinterpretation of local communities. The article highlights the role of local initiatives, civic organizations, and volunteer networks, which in times of crisis often assume the functions of formal institutions.

Key words: polycrisis, community and territorial recovery, transformation of the global order, history of European integration, democratic modernization, Ukraine's resilience.

Постановка проблеми. Сучасна полікриза – війна РФ проти України, зміна світопорядку, енергетичні та інформаційні протистояння, кліматичні зміни, продовольча та економічна нестабільність, загрози популізму, міграційні ризики, цифрова нерівність – продемонструвала вразливість і потенціал ЄС, межі його безпеки і демократичної стійкості, а також гостро актуалізувала комплекс проблем стратегічної автономії та системного відновлення громад і територій. І в академічному дискурсі, і в експертному середовищі окреслюється все виразніша необхідність осмислювати процеси полікризи та відновлення у тісному зв'язку, особливо у контексті набутих досвідів і традицій європейської інтеграції в умовах чергових геополітичних зрушень. Для України ця проблематика набуває особливого значення, оскільки процес відбудови не може обмежуватися фізичною репарацією зруйнованих територій, а має охоплювати створення нових моделей самоорганізації та демократичної інтеграції громад у національний і європейський простір. Це не тільки інфраструктурні рішення, це ціннісні перетворення, які потребують змін в безпековій архітектурі світу загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У крайніх випусках авторитетних міжнародних академічних видань (Journal of European Integration, Frontiers in Political Science, Journal of European Public Policy та ін.) вчені приділяють увагу кризовим явищам і відносинам у ЄС: проблема постає як багатовимірний процес з властивими інституційними, політико-комунікативними, соціально-економічними, цифровими, управлінськими, ціннісними та ін. проявами [4; 9; 10]. Водночас, попри все активніше поширення у політичному та академічному дискурсах понять "permacrisis" (перманентної кризи) та "polycrisis" (полікризи), чимало західних джерел, особливо з 2022 року присвячено і антикризовим політикам, які вбачають у сучасних реаліях не тільки загрози руйнації, а й можливість оновлення ЄС, перегляду його місця у майбутньому світовому порядку як своєрідної «політичної лабораторії» нових форм врядування: від спільних механізмів впливу (на зразок ініціатив NextGenerationEU) до більш узгодженої координації та солідарності в оборонній, промисловій, енергетичній політиках [2]. Російсько-українська війна поступово змінює акценти дослідницького пошуку європейських вчених.

Сучасні західні дослідники аналізують наслідки війни не лише як економічний чи інфраструктурний шок, а як багатовимірну кризу, що впливає на соціальні відносини, політичні інститути, міжнародні взаємодії, закладає суперечності у процеси відновлення [1]. Цей підхід важливий для українського контексту, оскільки дозволяє побачити відновлення громад як процес, що поєднує матеріальні, соціальні та культурні виміри.

Теоретичний фундамент для осмислення відновлення як відкритого і невизначеного процесу пропонує соціально-філософський підхід про прихований потенціал соціальних змін [5]. Відновлення громад розглядається як експериментальна практика, де місцеві ініціативи здатні актуалізувати можливості, закладені в суспільстві, і таким чином будувати альтернативні сценарії майбутнього. Зрештою все більшу увагу звертають і на українські досвіди для ЄС, зокрема на урбаністичний вимір відновлення. Наприклад, у праці О. Кушніра наголошується, що українські міста функціонують у режимі гібридного врядування, де офіційні інститути функціонують паралельно з не менш ефективними – неформальними [8]. Така бінарність політичної дії створює унікальний ресурс для відбудови, але і ставить питання про інтеграцію цих практик у загальнодержавну політику антикризового управління територіями.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом слід констатувати, що проблемі криз та кризового управління у політологічній літературі приділено помітно виразніше місце, аніж можливостям і ресурсам політики відновлення. Часом ці категорії навіть не згадуються поряд, відтак надмірне загострення уваги до фіксації криз може створювати небезпечну ілюзію про неспроможності сучасної європейської цивілізації долати актуальні виклики. Тому невирішеною проблемою сьогодення є дискурсивне поєднання досвідів стійкості в умовах криз, воєн, відбудов. Важливо вивчати і фіксувати в політичній історії та рекомендаційних матеріалах для політиків часту взаємообумовленість й паралельність кризових явищ і практик відновлення у соціально-політичному житті.

Формулювання цілей статті. У фокусі статті – теоретико-практична інтерпретація проблем полікриз і відновлення громад у історії європейської інтеграції, політичній традиції західної культури та сучасних українських реаліях. У межах цієї мети постають такі завдання: 1) з опорою на попередні напрацювання охарактеризувати явище полікризи та її викликів для сучасного європейського простору; 2) через ретроспективний аналіз, вивчення окремих кейсів європейської історії окреслити комплексне розуміння політики відновлення, властиве європейській політичній традиції; 3) у світлі досвідів відновлення громад України в умовах російсько-української війни продемонструвати тісний взаємозв'язок сучасних європейських та українських запитів і практик на шляху подолання проявів полікриз, відбудови територій і перспектив євроінтеграції загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання світових полікриз і відновлення громад часто залежить від об'єктивної спроможності комплексного розгляду наслідків війни та пошуку

моделей стійкості, здатних забезпечити довгостроковий розвиток держав, суспільств і територій.

Про явища перманентної кризи та/або полікризи в Європі найчастіше говорять через взаємозв'язок економічних, безпекових, екологічних, соціальних і інших потрясінь. У своїх публікаціях і виступах ми часто наголошуємо, що російсько-українська війна, енергетична невизначеність, екологічна й продовольча нестабільність, дискусії довкола пандемії COVID-19, динаміка і наслідки Brexit, провальні інформаційні кампанії міжнародного примирення, протистояння довкола міграційних процесів і прикордонних територій, виразні на політичному полі Європи здобутки популізму – ці та інші прояви кризи сучасного світопорядку виявили також обмеження інституційної архітектури ЄС, підважують його спроможність розвивати ефективне управління, демократичну легітимність, подальшу інтеграційну траєкторію.

Війна в Європі, особливо після 2022 року стала переломним чинником для внутрішніх процесів у ЄС, загострила як існуючі розбіжності, так кризи регіональних коаліцій. Наприклад, вчені часто згадують історію Вишеградської четвірки, яка тривалий час виступала вагомим політичним блоком у межах ЄС, але за сучасних обставин поступово втрачає свою цілісність на тлі зростання значення безпекових і оборонних питань. Держави V4 демонстрували дієву взаємодію в енергетичній, фінансовій сферах, але агресія РФ концентрувала пріоритети у сфері стратегічної безпеки, відтак оприявнилися міждержавні розбіжності. Про фрагментацію всередині коаліції часто говорять через показовий приклад: якщо Польща стала одним із провідних прихильників підтримки України, Угорщина обрала співробітництво з Москвою. Як наголошують сучасні автори, така трансформація свідчить про кризу публічної політики ЄС і через зовнішні загрози, і через внутрішню політичну динаміку; це також змінює загальне ставлення до питань безпеки та ідентичності, змушує шукати нові механізми і моделі співпраці [4].

Загалом про полікризу або про перманентну кризу в ЄС передусім пишуть у зв'язку з суперечностями між державами-членами, з «демократичним дефіцитом», слабкістю механізмів спільного ухвалення рішень і надмірною фрагментацією внутрішнього політичного простору. Стійкість сучасної Європи тепер залежить від здатності інституцій і держав-членів адаптуватися до комплексних багатовимірних конфліктів, у яких економічні, політичні й безпекові виміри взаємно переплітаються та посилюють один одного, гальмують довгострокову інтеграцію.

Однак не лише системне політичне реагування на кризові процеси, але й політика відновлення займає важливе місце в історії європейської циві-

лізації та мусить бути врахована для сьогодення. У XX столітті вона виявляється у різних формах – від післявоєнної реконструкції європейських міст, таких як Варшава, до процесів інтеграції та подолання ментального розриву після падіння Берлінської стіни. У XIX столітті ці приклади слугують подальшій ціннісній основі політичного дискурсу ЄС, коли щоразу відновлення громад розглядається не лише як відбудова матеріальної інфраструктури, а й як відновлення соціальних зв'язків, політичних інститутів і колективної ідентичності. У сучасних умовах ця ідея набуває нового змісту. Європейський Союз через інструменти відновлення та стійкості, через політику згуртованості та інші механізми пропонує моделі, спрямовані на підтримку регіонів і локальних спільнот. Для України, яка переживає масштабні виклики зумовлені війною, звернення до історичного досвіду Європи та сучасних підходів ЄС створює фундамент для формування власної політики відновлення. Переосмислення цієї традиції дозволяє поєднати минулі уроки та актуальні практики з перспективами розвитку українських громад.

Після Варшавського повстання 1944 року понад 85 % Старого Міста було знищено, а відбудова тривала у 1945–1950 рр. зі залученням як державних структур, так і ресурсів мешканців. Реконструкція ґрунтувалася на архівних джерелах та іконографії XVIII століття, що дозволило відтворити архітектурний образ столиці, зберігши середньовічне планування вулиць та ключові споруди, зокрема Королівський замок і міські площі [6]. Ідеологічний вимір цієї реконструкції полягав у тому, що відновлення стало символом національної стійкості та культурної тяглості, адже воно показало здатність польського суспільства відновити ідентичність після спроби її знищення. Разом з тим реконструкція передбачала адаптацію внутрішніх просторів до потреб XX століття, поєднуючи автентичність зі сучасними соціальними вимогами. Таким чином, варшавський досвід показує, що відновлення громади – це не лише фізична реконструкція, але й формування політичного та культурного впливу, що може бути важливим орієнтиром для України.

Ще один кейс – падіння Берлінської стіни 9 листопада 1989 року, що стало символом не лише територіального об'єднання Німеччини, а й стартом кардинальних змін у всій Центрально-Східній Європі. Це важливий історичний момент, за яким слідував розпад Радянського Союзу та кінець холодної війни, хоча процеси, що передували 1989-му, були складними й тривалими. Падіння стіни було кульмінацією численних економічних, політичних і соціальних метаморфоз, що розпочалися ще в 1950-1960-х роках, коли країни Центрально-Східної Європи, під контролем Радянського Союзу, намагались пристосувати

комуністичну економіку та політичну систему до складних викликів того часу. Проте, система централізованого планування, зокрема у таких країнах, як Східна Німеччина, Польща та Чехословаччина, продовжувала гальмувати розвиток через перерозподіл ресурсів, штучне завищення планових показників, обмеження економічних можливостей, що врешті призвело до економічної стагнації в 1980-1990-х роках. Реформи Горбачова у напрямку «перебудови» та гласності сприяли політичним змінам не лише у СРСР, але й зростанню протестних думок у більшості країн «соціалістичного блоку», де прагнули політичної лібералізації. У ході цих трансформацій в Польщі у червні 1989 року відбулись перші частково демократичні вибори, що стали патерном для інших комуністичних країн, зокрема Угорщини та Чехословаччини. Припинення чинності Варшавського договору у 1991 році та економічної допомоги з боку СРСР призвели до низки соціально-політичних подій, що змінили глобальну політичну картину світопорядку. Відтак суттєвою стає роль ЄС у економічній та політичній трансформації, зокрема у процесах демократизації країн, що приєдналися до союзу після падіння стіни [3]. Загалом у цьому прикладі бачимо, як політика відновлення європейського простору осмислюється через символічні події, але охоплює глибинні, паралельні та тривалі трансформації, які одночасно розгортаються в економічній, соціальній, політичній площинах та розвивається у площині європейської інтеграції, демократизації та глобалізації.

Переосмислення сучасними дослідниками інтеграції НДР до європейської спільноти також демонструє, що спосіб відновлення політичної єдності Європи після 1989 р. визначався логікою «високої політики»: безпекова ставка та баланс сил переважили процедурну «нормативність» розширення. На емпіричному рівні відтворюється послідовність рішень, у якій «take-it-or-leave-it» – стратегія Бонна, заснована у 10-пунктовій програмі канцлера, поставила партнерам бінарну дилему – автоматична інтеграція території НДР до демократичної Європи або ризик одностороннього курсу ФРН із подальшою дестабілізацією європейської структури безпеки. Ключовим юридичним каналом фіксується ст. 23 Основного закону ФРН, яка забезпечувала шлях приєднання НДР до чинного правопорядку Європейської спільноти поза стандартною процедурою вступу, а політичне рішення про таку інтеграцію було схвалене на позачерговій Європейській раді у квітні 1990 р. [7]. Теоретично це узгоджується з неокласичним реалізмом: розширення постає як інструмент перерозподілу ризиків безпеки та швидкої правової уніфікації, що задає рамки для подальшої соціально-інституційної реконструкції вже в межах європейського співтовариства. Такий історичний приклад може

допомогти побудувати напрямок сьогоденних дебатів про розширення на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну, підкреслюючи релевантність висхідної моделі прийняття рішень для нових сценаріїв європейської інтеграції.

Політика відновлення громад завжди було в центрі європейської політичної історії. У післявоєнній Європі громади ставали не лише об'єктом фізичної реконструкції, а й центром відновлення політичної ідентичності, соціальної солідарності та колективної пам'яті. Загадані приклади відбудови Варшави після Другої світової війни чи суспільної інтеграції після падіння Берлінської стіни свідчать про те, що успіх відновлення залежав від здатності поєднати державні інституції та активне суспільство знизу. Саме це історичне підґрунтя дозволяє розглядати сучасну Україну в ширшому європейському контексті – як країну, де громади є основними суб'єктами стійкості й майбутньої відбудови. У дослідженні О. Кушніра показано, що в умовах війни саме громади формують різноманітні моделі локального врядування, в яких формальні й неформальні інституції співпрацюють у гнучких конфігураціях. Наприклад, у Вінниці та Луцьку домінує роль муніципальних органів, здатних організувати базові сервіси, забезпечити життєдіяльність та координувати допомогу. Водночас у Миколаєві можна спостерігати гібридну модель, де офіційні структури співіснують із потужними громадськими ініціативами. Показовим є випадок Сум, де неформальні актори – волонтери, релігійні громади, локальний бізнес – взяли на себе провідну функцію у врегулюванні кризових ситуацій, часто компенсуючи слабкість або обмеженість формальних органів влади. Застосована автором методологія «репертуарних ґраток» показала, що легітимність і ефективність інституцій у воєнний час визначається не так їх формальним статусом, як здатністю відповідати на нагальні потреби громади. Там, де місцеві ініціативи проявляли гнучкість і здатність до швидкої мобілізації, вони ставали так само важливими, як і офіційні адміністративні структури. Це суттєво змінює уявлення про врядування: держава більше не є єдиним центром влади, а громада постає активним учасником і навіть лідером у забезпеченні стійкості [8].

Отже, процеси і полікризи, і відновлення як складні політологічні, економічні та безпекові категорії осмислюються сучасними європейськими та загальнозахідними вченими у тісному зв'язку з Україною. Аналіз впливу сучасної російсько-української війни на політичну й економічну динаміку дає зрозуміти, що масштаби деструкцій виходять далеко за рамки стандартних уявлень про військові конфлікти як тимчасові шоки. Британські дослідники саме на уроках з України підкреслюють, що сучасна війна призводить не лише до зниження ВВП чи руйнування виробни-

чих потужностей, а й до глибоких трансформацій у сфері зайнятості, фінансів, соціальної структури. Європейська академічна спільнота переосмислює масштаби сучасної кризи та ймовірні загрози, адже йдеться про перерозподіл трудових ресурсів, втрату людського капіталу, масову міграцію та мобілізацію як суттєві виклики для ринку праці; як фінансовий сектор зіткнувся з необхідністю екстреного пристосування до умов надзвичайної невизначеності (зміна кредитних практик та реструктуризації боргів) [1]. Така ситуація дозволяє стверджувати, що воєнна економіка функціонує у стані постійної адаптації, у тих випадках, де традиційні інструменти політики мають обмежену дієвість. У цьому контексті український досвід набуває особливого значення для ширшої дискусії про відновлення громад і політичні рішення кризових періодів.

У західній науковій дискусії про відновлення громад як спільнот активних, ефективних, спроможних – важливо взяти до уваги тезу Л. Голдмана про те, що майбутнє не можна розглядати як єдиний лінійний проект поступу, а слід мислити його у множині можливих траєкторій у майбутньому, що народжуються зі взаємодії минулого та теперішнього. Такий підхід виходить із критики «презентизму» популярного європейського мислителя Ф. Артога, який вбачав у сучасності домінування «вічного тепер», де майбутнє сприймається радше як загроза, ніж як обіцянка. На противагу цьому Л. Голдман, спираючись на іншого відомого соціально-політичного філософа Е. Блоха, наголошує на «несинхронності синхронного», тобто співіснуванні різних історичних часовостей, які відкривають простір для різноманітних варіантів розвитку. З цього погляду відновлення громад постає не як повернення до уніфікованого минулого, а як експериментальна практика, що здатна поновити потенціали, приховані у соціальних формах, і переводити їх у конкретні можливості для майбутнього. Такий підхід дозволяє осмислювати місце самоврядування як процес співтворення майбутнього, у якому надія є не утопічною ілюзією, а практичним принципом соціально-політичної дії [5]. Для українського контексту це означає, що реконструкція місцевих спільнот не може бути лише явищем збереження традиції: вона вимагає активного пошуку нових форм самоорганізації, які спроможні вивільняти «ще-не» (термін автора, застосований у контексті сфери нереалізованих, але потенційно можливих форм буття та розвитку) та конструювати множинні образи прийдешнього, безумовно в рамках чинного національного законодавства.

Загалом ідея відновлення, за таких умов, переосмислюється не тільки через централізовані, директивні рішення. Емпіричні дані показують, що стійкість формується і через державне втру-

чання, і завдяки місцевим механізмам взаємодопомоги та інноваційним практикам бізнесу, які компенсують структурні втрати. Саме ці механізми дозволяють розглядати відновлення не як просте повернення до довоєнного стану, а як процес багаторівневої перебудови, де поєднуються елементи стабілізації та пошуку нових соціально-економічних і громадсько-політичних форм [1]. Відтак, вивчення українського досвіду надає перспективи для переосмислення моделей післявоєнного розвитку в Європі та пропонує цінний матеріал для формування політик, спрямованих на підтримку стійкості у довгостроковій перспективі.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що феномен полікризи став виразною аналітичною рамкою для осмислення сучасних трансформацій європейського політичного простору. Полікриза постає не як сукупність окремих негативних процесів, а як багатовимірна система взаємопов'язаних економічних, соціальних, політичних і безпекових загроз, що взаємно підсилюють одна одну та ускладнюють вироблення ефективних рішень. Європейський досвід останніх десятиліть підтверджує, що подолання таких багатошарових викликів вимагає переходу від реактивного кризового менеджменту до довгострокових стратегій стійкості та інституційного оновлення.

Ретроспективний аналіз і розгляд історичних кейсів продемонстрували, що політика відновлення є органічною частиною європейської політичної традиції. Вона завжди поєднувала структурні реформи, інвестиції в соціальний капітал і підтримку місцевих громад із ширшими проектами демократичної модернізації та ціннісної інтеграції. Європейська історія відбудови – від повоєнних практик до сучасних механізмів солідарності – підтверджує, що саме комплексність, міжсекторальність і опора на локальні ініціативи забезпечують сталі результати.

Опосередкований аналіз окремих українських досвідів відновлення громад у контексті російсько-української війни засвідчив глибоку синхронність українських потреб зі сучасними європейськими підходами до подолання полікриз. Україна, перебуваючи в умовах масштабних руйнувань і постійних безпекових загроз, одночасно відтворює ключові європейські принципи відбудови: стратегічність, децентралізацію, участь громад та спрямованість на зміцнення інституційної спроможності. Східно-європейські кейси підтримки, партнерства громад, а також залучення європейських фондів підтверджують, що українська модель відновлення поступово інтегрується в ширшу архітектуру європейської політики стійкості.

Зрештою, взаємозв'язок між європейським досвідом подолання полікриз та українською прак-

тикою відновлення свідчить про спільність стратегічних орієнтирів і підсилює перспективи євроінтеграції, а також загалом затребувані перспективи подальших досліджень. Українські громади, демонструючи адаптивність, ініціативність, самоорганізацію, фактично стають частиною європейського простору рішень. Це дає підстави стверджувати,

що політика відновлення має стати предметом системного політологічного дослідження, міжнародних міждисциплінарних академічних проєктів – як відповідь прогресивної інтелектуальної спільноти на руйнування війни та ще один важливий канал комунікації на шляху спільних зусиль до модернізації України та її майбутнього в ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bocquillon P., Doyle S., Mason R., Park S., Rosina M. The effects of wars: Lessons from the war in Ukraine. *Policy Studies*. 2024. Vol. 45(3-4). P. 261–281. <https://doi.org/10.1080/01442872.2024.2334458>
2. Crespy A., Tiago M., Schmidt V. Beyond 'Responsibility vs. Responsiveness': Reconfigurations of EU Economic Governance in Response to Crises. *Journal of European Public Policy*. February 17, 2024. P. 1–25. <https://doi.org/10.1080/13501763.2024.2316286>.
3. Dabrowski M. A special historical analysis: Europe's 35-year journey since the fall of the Berlin Wall. *Bruegel*. 2024.11.06. URL: <https://www.bruegel.org/analysis/special-historical-analysis-europes-35-year-journey-fall-berlin-wall> (дата звернення: 01.11.2025).
4. Eihmanis E. EU transnational coalitions in polycrisis: The Visegrád-4 before and after the Russo-Ukrainian war. *Journal of European Public Policy*. June 6, 2024. P. 1–25. <https://doi.org/10.1080/13501763.2024.2357268>.
5. Goldman L. Experimentation and the future(s) of political hope. *European Journal of Social Theory*. 2024. Vol. 27(2). P. 314–331. <https://doi.org/10.1177/13684310241229653>
6. Historic centre of Warsaw. *UNESCO*. UNESCO. World Heritage Convention URL: <https://whc.unesco.org/en/list/30/> (дата звернення: 01.11.2025).
7. Klein A. Enlargement as high politics: New insights on the integration of the German Democratic Republic into the European Community. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2025. Vol. 27(4), P. 1363–1384. <https://doi.org/10.1177/13691481241292986>
8. Kushnir O. Ukraine's cities during and after the war: Formal and informal institutions in regional governance. *Journal of Contemporary European Studies*. 2025. P. 1–26. <https://doi.org/10.1080/14782804.2025.2544045>
9. Kyriazi A. Framing the EU Polity: How Commission Presidents Address Crises and Shape the Union. *Journal of European Integration*. March 15, 2025. P. 1–21. <https://doi.org/10.1080/07036337.2025.2476472>
10. Papadakis N., Tzagkarakis S., Franke M. Editorial: Public Policies in the Era of PermaCrisis. *Frontiers in Political Science*. January 24, 2025. Vol. 7. <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1555060>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПРОТИДІЇ СИСТЕМНИМ ФЕЙКАМ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

EDUCATION AS A TOOL FOR INFORMATIONAL COUNTERACTION TO SYSTEMIC FAKES OF RUSSIAN PROPAGANDA

Коломієць Т.В.,

orcid.org/0009-0006-2113-785X

аспірант кафедри політичних наук

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У статті представлено аналіз системних наративів російської пропаганди, спрямованих на фальсифікацію та дискредитацію української історії, духовності та української нації загалом. Обґрунтовано, що провідна роль у нейтралізації цих системних фейків належить вітчизняній освіті. В умовах війни освіта стає важливим засобом протидії агресору. Освітній простір – від закладів загальної середньої освіти до студентських аудиторій – функціонує як середовище, де здійснюється формування суспільної та національної стійкості. Знання, правдиві історичні факти, їх усвідомлення та виховна робота у сукупності спрямовані на консолідацію суспільства, зміцнення національної ідентичності української молоді, становленню її активної громадянської позиції. Ефективність спростування фейків російської пропаганди залежить від фокусування освітніх програм на історичній безперервності і цілісності української історії, правдивому висвітленні сучасних подій.

Наголошується, що деталізоване висвітлення та усвідомлення подій Української революції 1917–1921 років, форм української державності та національно-визвольної боротьби є потужною основою для спростування пропагандистського кліше про те, що «Україна створена Леніним». Підкреслюється необхідність комплексного підходу до розвінчання фейку про велич російського народу як «старшого брата, що має об'єднати нації». У цьому контексті серед основних завдань освіти окреслено: демонстрацію принципових відмінностей між киево-руською ідентичністю, що базується на цінностях свободи, гідності та самореалізації, і московсько-російською ідентичністю, орієнтованою на імперську велич; розвінчування радянського міфу про Переяславські угоди як акту «возз'єднання» Росії та України; стимулювання до вивчення першоджерел з метою глибокого розуміння національної ідентичності. Визначено, що для спростування фейку про марксизм-ленізм як «найбільш передового вчення сучасності» є викриття злочинів, скоєних під цим ідеологічним прикриттям. Акцентується увага на важливості проведення паралелей між злочинами комуністичного минулого та сучасними злочинами рашизму, що сприятиме запобіганню подібним трагедіям у майбутньому та закріпленню у свідомості штучно створених ідеологем.

Ключові слова: освіта, фейки, російська пропаганда, наративи, рашизм, війна.

The article presents an analysis of systemic narratives of Russian propaganda, which will cause falsification and discrediting of Ukrainian history, spirituality and the Ukrainian nation in general. The idea of the leading role of domestic education in neutralizing these systemic fakes is substantiated. In conditions of war, education becomes an important means of countering the aggressor. The educational space – from secondary education institutions to student classes – functions as an environment where social and national resilience is formed. Knowledge, true historical facts, their awareness and educational work in the aggregate are aimed at consolidating society, strengthening the national identity of Ukrainian youth, and forming its active civic position. The effectiveness of refuting fake Russian propaganda depends on focusing educational programs on the historical continuity and integrity of Ukrainian history, and on truthful coverage of current events.

It is emphasized that detailed coverage and awareness of the events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, the forms of Ukrainian statehood and the national liberation struggle are a powerful basis for refuting the propaganda cliché that «Ukraine was created by Lenin». The need for a comprehensive approach to debunking the fake about the greatness of the Russian people as an «older brother» who should unite peoples is emphasized. In this context, the main tasks of education are outlined: demonstrating the fundamental differences between the Kyivan-Russ identity, which is based on the values of freedom, dignity and self-realization, and the Muscovite-Russ identity, which is focused on imperial greatness; debunking the Soviet myth of the Pereyaslavl Agreements as an act of «reunification» of Russia and Ukraine; encouraging the study of primary sources in order to deeply understand national identity. It is determined that in order to refute the fake about Marxism-Leninism as «the most advanced doctrine of our time», the crimes committed under this ideological cover are exposed. Attention is focused on the importance of drawing parallels between the crimes of the communist past and modern crimes of Ruscism (Rashism), which will help prevent similar tragedies in the future and consolidate artificially created ideologeme in the minds of people.

Key words: education, fakes, Russian propaganda, narratives, Ruscism (Rashism), war.

Постановка проблеми. Освіта є потужним рушієм розвитку суспільства та особистості, а в умовах війни стає важливим засобом протидії агресору передусім у сфері гібридної війни. Її «полем бою» є шкільні класи і студентські аудито-

рії, а зброєю – знання, правдиві історичні факти, їх інтерпретація та виховна робота, що у сукупності спрямовані на формування та зміцнення національної ідентичності української молоді, почуття патріотизму та готовності стати на захист своєї

Батьківщини. Мішенню гібридної агресії визнається колективна свідомість людини. У цьому контексті, руйнування системи освіти України постає як один із стратегічних напрямів, спрямований на розхитування національної консолідації та зниження стійкості суспільства у процесі захисту суверенітету. Для досягнення цілей деструкції освітньої інфраструктури та пригнічення національного духу українців, російський політичний режим систематично використовує інструменти інформаційно-психологічних операцій, зокрема активне продукування та розповсюдження дезінформаційних матеріалів.

Прагнучи утримати Україну в сфері свого впливу, Російська Федерація (далі – РФ) розпочала кампанію з дискредитації української державності, фальсифікації її історії, культури та освіти. Для представлення минулого у політичній риторичі російська пропагандистська машина широко використовує наративи. В. Ткаченко визначає наратив як «сюжетно оформлену оповідь, що пропонує свою версію логічно умотивованої картини стосовно цілої низки історичних подій та постатей» [14, с. 4].

Збройна агресія РФ виступила каталізатором для посилення згаданих ідеологем (або стратегічних наративів), зокрема на українських територіях, що перебувають під окупацією. Вороги прагнуть знищити все українське – спосіб життя, культурні традиції, матеріальні та духовні надбання, науку, культуру, релігію, мораль, ментальність і освіту. Це здійснюється шляхом руйнувань, підпалів, мародерства і, найжахливіше, – вбивств безневинних людей та викрадення дітей. Як у самій Росії, так і на захоплених нею українських землях, «рашисти» намагаються відродити вже дискредитовані радянські наративи, які включають міфи про «історичну велич Росії», «загрозу з боку України» та «необхідність відновлення СРСР». Особливо активно поширюється підступний міф про те, що вони прийшли в Україну, щоб «врятувати народ від влади націоналістів і бандерівців».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових розвідок і публікацій у галузі інформаційної протидії дозволяє виокремити досить потужну їх кількість і виокремити такі напрями вивчення цієї проблеми: теоретичні засади інформаційної війни, де акцентується увага дослідників на сутності, структурній організації тощо; розгляд інформаційних операцій, де аналізуються характеристики, етапи проведення інформаційних та інформаційно-психологічних операцій; прикладний аспект протидії, де розглядаються цілі, методи, завдання, об'єкти інформаційного впливу та заходи протидії маніпуляціям. Також значну увагу приділено ролі освітньої та гуманітарної політики у боротьбі з російською пропагандою через посилення медіаграмотності,

українознавчих дисциплін в освітньому просторі (Л. Дорош, Ю. Горбань, О. Мороз, О. Олійник, С. Руцький та багато інших дослідників).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні інтенсивність розповсюдження згаданих дискурсивних одиниць є надзвичайно високою. Гібридна війна, яку розпочала Росія, відбувається водночас з реальною війною, яка супроводжується значними людськими втратами та руйнуваннями. Освіта є стратегічним інструментом, оскільки вона працює на рівні формування особистості та її когнітивного апарату. Через освітній процес формується громадянська та національна ідентичність. Це вимагає не просто вивчення дат політичної історії, а формування у здобувачів навичок раціонального і критичного аналізу джерел інформації. Освіта має виступати як один із засобів формування демократичних цінностей, які є несумісними з авторитарними наративами. Замість того, щоб спростовувати пропагандистські наративи, система освіти має сформувати стійкий «інформаційний імунітет» молоді і суспільства, який унеможливить вкорінення системних фейків. Це актуалізує аналіз освіти як інструменту формування критичного, ціннісно-орієнтованого та інформаційно грамотного громадянина у протидії російській пропаганді.

Мета і завдання статті – проаналізувати системні дезінформаційні фейки, продюзовані російською пропагандою, та теоретично обґрунтувати механізми їхньої нейтралізації за допомогою освітніх технологій та засобів.

Виклад основного матеріалу. Фейк про те, що Україна створена Леніним і як геополітична реальність вона не існує, став відомим у всьому світі за кілька днів до початку повномасштабного вторгнення, коли він був озвучений В. Путіним у його промові з приводу офіційного визнання незалежності «ДНР» і «ЛНР». У годинній промові, де російський президент висвітлює кремлівську інтерпретацію історії України, він стверджує, що створення України як держави пов'язано з політикою більшовизму та ім'ям лідера більшовиків Володимира Леніна, що власне більшовики щедро «нарізали» Україні російських земель [16]. При цьому В. Путін не згадує про проголошені Україною незалежні державні утворення 1917-1920 років – Українську Народну республіку доби Української Центральної Ради, Гетьманат Павла Скоропадського, Українську Народну республіку доби Директорії і Західноукраїнську Народну республіку, а також громадянську війну Києва з Москвою у цей період.

Дослідження глибинних витоків етногенезу українців вказує на їх існування у таких стародавніх цивілізаціях, як Шумер і Вавилон, а також у період розквіту культур інків та ацтеків, будівництва пірамід Єгипту. Наше коріння простежу-

ється у Трипільській культурі, яка, можливо, сягає ще глибших етапів цивілізаційного розвитку. З археологічних даних відомо, що населення, яке проживало тут з найдавніших часів, вело багато-профільне господарство, що охоплювало землеробство, збиральництво, мисливство та рибальство, паралельно розвиваючи ремесла (зокрема, кераміку) та інженерні навички у сфері будівництва. Ці спільноти створювали стійкі соціальні структури, передавали культурні практики і підтримували контакти з іншими народами Європи і світу.

З метою комплексного осмислення та наукового вивчення історичного поступу українців вбачається необхідним звернення до першоджерел та ключових досліджень таких істориків, як Володимир Антонович, Михайло Грушевський, Микола Костомаров, Олександра Єфименко, Наталія Полонська-Василенко, Дмитро Яворницький. Їхні дослідження допомагають розумінню «української історії як одної тяглої і неперервної цілості, що йде від початків, або й з поза початків історичного життя через усі перипетії його історичного розвитку до наших часів» [2, с. 3], а також усвідомити велич і багатство української культури та її місце у світовій історії.

Процес національної консолідації та національного самоусвідомлення українців відбувається упродовж XIX століття, незважаючи на умови політичної, адміністративної, територіальної роз'єднаності. Ця трансформація охоплювала перехід від культурно-просвітницьких ініціатив (наприклад, відродження мови та історичного романтизму) до утворення політичних суб'єктів (партій та організацій), що відповідало загальноєвропейській тенденції у Центральній та Східній Європі [13].

Національно-політичний рух в Україні на зламі XIX-XX століть характеризувався початком діяльності партій, розробкою системи програмних документів, зорієнтованих на планування розвитку українських земель. У 1900 році Револуційна українська партія (РУП) – перша українська партія в російській імперії – у своїй програмі «Самостійна Україна» відкрито заявила про мету створення незалежної держави. 17 березня 1917 року у Києві було створено Центральну Раду, очолювану видатним істориком Михайлом Грушевським. У червні того ж року Рада оголосила про намір побудови демократичної держави. У відповідь на більшовицький переворот в листопаді 1917 року під керівництвом В. Леніна і встановлення в Росії «диктатури пролетаріату» Українська Центральна Рада своїм III Універсалом створила Українську Народну Республіку (УНР), а IV Універсалом 22 січня 1918 року проголосила її незалежність. Остання подія відбулась вже в умовах війни, яку більшовицька диктатура розпочала

після ультиматуму, що висунув В. Ленін Українській центральній раді у грудні 1917 року. «Тож Ленін був не тим, хто створив Україну, а тим, хто розпочав з Україною війну», приходиться до висновку В. Тилішак [13].

Таким чином, механізмом спростування дезінформаційного наративу щодо штучного походження української державності (зокрема, тези про її створення В. Леніним) є акцентована увага вітчизняної освітньої системи на вивченні історії України від найдавніших епох до сучасності. Особливу значущість при цьому має ґрунтовне висвітлення та осмислення подій Української революції 1917-1921 років, історичних форм національної державності (УНР, Українська Держава, ЗУНР, Кубанська НР, Кримська ДР), а також національно-визвольної боротьби українського народу.

Пропагований міф про те, що «радянський союз» – СРСР – є прообразом справедливого облаштування світу спрямований на активізацію колективної ностальгії та виправдання сучасної зовнішньої та внутрішньої політики Російської Федерації, яка апелює до радянської спадщини. Ідеалізація радянської моделі стала національною ідеєю для В. Путіна, який стратегічно використовує цей ідеологічний конструкт для цементування своєї непрозорої та авторитарної політики. Як зазначають К. Хінкулова та О. Івшина, «він використав мотиви з різних епох російського і радянського минулого, щоб створити національний ідеал свого президентства: багатство і гламур Імперської Росії, героїзм і жертви перемоги у Другій світовій війні та спокійну стабільність радянської доби 1970-х років поєднали, щоб вселити гордість і патріотизм (і не звертати уваги на численні проблеми сучасної Росії)» [15].

Ще у 2005 році В. Путін оголосив розпад Союзу «найбільшою геополітичною катастрофою XX століття», а у сучасній російській політиці за роки його президенства однією з головних тем стала перемога СРСР над фашистською Німеччиною у Другій світовій війні [4], яка невдовзі перетворилася на «победобесіє». Останнім терміном характеризують путінський культ «Великої Перемоги», який почав їм послідовно створюватися після помпезного святкування у 2005 році 60-річчя перемоги СРСР у війні з нацистською Німеччиною, коли на параді були вперше присутні президенти провідних держав світу. Роль цього культу для путінського режиму суттєво зростає з початком російської агресії проти України у 2014 році. Можна цілком погодитися з М. Слюсаревським, що саме з цього часу він «перетворився на дієвий інструмент контролю над суспільною свідомістю і, зрештою, на інструмент легітимації війни в Україні» [12]. А вітчизняна історикня Л. Якубовська культ «Перемоги» пов'язує з формуванням ідеології рашизму. На її думку саме він «став

тренажером для «прокачування» ментального м'яза великодержавного шовінізму, або ж державного патріотизму. Не просто гордість за перемогу предків, а гордість за перемогу російських предків перетворила росіян на рашистів, для яких основний принцип – «можемо повторити» [18] замість цивілізованого європейського принципу «ніколи знову».

Для ефективного спростування фейку про СРСР як модель справедливого суспільного облаштування необхідно імплементувати критичне вивчення радянської історії. Це охоплює розкриття репресивних практик радянського режиму, аналіз особливостей повсякденного життя громадян в умовах планової економіки та дефіциту, а також детальне пояснення справжніх чинників розпаду СРСР. Не менш значущим є фахове осмислення Другої світової війни, а саме необхідно спростувати необґрунтовано завищений внесок Радянського Союзу в перемогу, який монополізується сучасною Росією, та інформувати суспільство про ідеологічний зміст російського «Культу перемоги», який в 2014 році ««освятив» анексію Криму і вогнище проксівійни на Донбасі», а з 2022 року став «аргументом виправдання загарбницької війни, геноциду української нації і знищення суверенітету України» [18].

Наступний фейк *про велич російського народу – «старшого брата»* – який має об'єднати всі нації в єдиний народ виник в часи СРСР й російська пропаганда розгвинчує його далі. Як зазначає Є. Наконечний, вислів «старший брат» почав використовуватися як засіб ідеологічної пропаганди в СРСР з 1936 року, згодом його доповнив термін «великий русский народ». Москва активно пропагувала ідею «великого русского народу», поєднуючи метафору «старший брат» із російським етнонімом. Політична риторика базувалася на маніпуляціях родинною лексикою: Сталіна називали «батьком народів», російський народ – «старшим братом», а комуністичну партію – «рідною». Генеза метафоричного виразу «братніх народів» стосовно українського та російського етносів датується другою половиною XVIII століття і пов'язана з діяльністю жандармського полковника барона Корфа. Зазначена наративна конструкція стала ідеологічною основою для формування ієрархічної системи, в якій російський етнос завжди займав домінуючу позицію. Радянська ідеологічна машина нібито проголошувала рівність трьох «єдинокровних» східнослов'янських «народів-братів», але ця рівність була ілюзорною: російський народ завжди ставили на перше місце [7].

Розгвинчування цього фейку набуло апогею у межах підготовки до святкування у 1954 році 300-річчя Переяславської ради. Цю річницю підписання договору між Московським царством і козацькою старшиною радянська влада у Москві

вирішила трактувати як акт «возз'єднання» України і Росії. Тоді в центрі Переяслава, який до цього, у 1949 році, було перейменовано у Переяслав-Хмельницький, було встановлено пам'ятник до 300-річчя «возз'єднання з Росією» у 1954-му. Цій події також було приурочено встановлення пам'ятнику більшовицькому командирі Миколі Щорсу в Києві на перетині вулиці Комінтерну (нині вулиця Симона Петлюри) та бульвару Тараса Шевченка. Окрім того її святкування супроводжувалось військовими парадом в Києві, Львові та Москві й народним гулянням по всій країні.

С. Пирожков і В. Хамітов історичне підґрунтя фейку про велич російського народу – «старшого брата», який має об'єднати всі нації в єдиний народ, пов'язують з часами Київської Русі. Бажання Путіна включити потенціал України в імперський простір Росії вони пояснюють «екзистенціальним бажанням з'єднатися зі своїм корінням – Києвом як «матір'ю міст руських». Це й зумовлює позараціональний, екзистенціальний характер війни проти України. У світогляді Путіна та його кремлівського оточення сучасна Україна не має прав на спадок Київської Русі; Київ у цьому світогляді, по суті, стає матір'ю міст не руських, а російських. Саме це зумовлює непримиренність Путіна в цій війні» [9]. У цьому зв'язку можна погодитися з думкою згадуваних вище авторів, що у війні Росії з Україною «крім геополітичних і економічних питань вирішується питання екзистенціально-політичне – питання про те, хто є аутентичним нащадком Київської Русі – Україна чи Росія? Це означає, що Росія, всупереч своїм заявам, передусім воює не з колективним Заходом чи НАТО, а з усією військовою жорстокістю вирішує віковічну суперечку з Україною» [9]. При цьому, зазначають автори праці «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз», ми маємо визнати, що києво-руська ідентичність не є анахронізмом; вона існує й сьогодні і становить архетипову основу саме української ідентичності» [8, с. 58].

У цьому зв'язку перед вітчизняною освітою постає завдання продемонструвати принципові відмінності києво-руської ідентичності від московсько-російської, адже вона орієнтована «не на імперську велич, а на цінності свободи, гідності та персональної самореалізації» [8, с. 58]. Основа розуміння цих відмінностей – науково обґрунтована концепція етногенезу східних слов'ян та формування українського етносу. «Про українців, як етно-культурно консолідовану цілість, зазначає Л. Залізняк, можна говорити з утворенням першої української держави Київська Русь, тобто з X ст. Наскільки лондонці, парижани, пражани чи мешканці Гнезно X–XIII ст. були відповідно англій-

цями, французами, чехами чи поляками, настільки сучасні їм мешканці Києва, Чернігова, Галича були українцями» [Цит. за: 7].

Й нарешті, вивчення подій української революції, яка за великим рахунком стала підсумком окресленої вище інтелектуальної діяльності багатьох поколінь української інтелігенції, сприяє спростуванню цього та інших фейків, які розповсюджує Росія. З метою заперечення славетної спадщини української революції та Української Народної Республіки радянська ідеологічна машина поширювала міф *про марксизм-ленінізм як найбільш передове вчення сучасності*. Цей фейк сьогодні продовжує розповсюджувати Росія.

Марксизм-ленінізм, який досі російська влада вважає «найбільш передовим вченням сучасності», насправді являє собою крайню ліву політичну ідеологію та російський радянський різновид «марксизму», що був створений В. Леніним й з часом радикально відредагований Й. Сталінім. Відповідно до марксизму-ленінізму, історія людства розвивається за певними закономірностями, що включають послідовні фази та етапи суспільного розвитку. Соціалізм, як «вища» форма суспільства, має революційним шляхом замінити міжнародний капіталізм. Носієм цієї революції, згідно з теорією марксизму-ленінізму, є «робітничий клас», який для виконання своєї історичної місії потребує керівництва Комуністичною партією «нового типу». Ця партія діє на основі жорсткого централізму, що забезпечує концентрацію влади в руках партійної верхівки, підпорядковуючи всі аспекти суспільного життя ідеологічному та політичному контролю [10].

Прикриваючись цими міфами, радянська влада холоднокрівно здійснювала злочини проти українства, жахливішим з яких є голодомор, що нині визнаний актом геноциду українського народу, що забрав від 7 до 10 мільйонів людських життів. Цими цифрами десятки років оперувала українська діаспора, але їх заперечувала спочатку радянська, потім російська влада.

Під прикриттям марксизму-ленінізму, як найбільш передового вчення сучасності, російсько-більшовицька влада переслідувала тих, хто не погоджувався з нею, виступаючи проти її злочинних дій – письменників та поетів, діячів науки і культури, освіти і релігії, мистецтва та моралі, представників української еліти загалом.

Розкриття злочинної сутності режимів, що функціонували під прикриттям марксистсько-ленінської ідеології, вимагає від сучасного викладача пояснення процесу конструювання тоталітарного консенсусу – базису, на якому ґрунтуються та легітимізуються масові злочини проти людяності. Викладач має оперувати аргументами, що декларують абсолютну неможливість виправдання вбивства людини будь-якими ідеологіями в кон-

тексті правових норм та гуманістичних цінностей. Завдяки проведенню історичних паралелей між злочинами комунізму у минулому та агресивними діями рашизму у сьогоденні, освітній процес ефективно закладає превентивні інструменти для запобігання майбутнім злочинам геноцидного характеру.

Таким чином, освіті належить пріоритетна роль у спростуванні розглянутих вище системних дезінформаційних наративів, які активно застосовуються рашистським режимом у контексті військової агресії проти України. Історична місія сучасної освіти полягає у формуванні стійкого суспільного імунітету до ворожих інформаційно-психологічних впливів. Цей захисний механізм має розповсюджуватися на суспільство шляхом формування знань через аудиторії закладів освіти. Він має навчити «зчитувати мотиви ворога, замість того, щоб дослухатися до його аргументів. І тоді ворожі голоси перестають бути страшними – стають натомість смішними» [17, с. 4].

Висновки. Прагнення Російської Федерації утримати Україну у сфері власного геополітичного впливу знаходить відбиток у широкомасштабній кампанії дискредитації української державності, історії, культури та освіти, яка суттєво інтенсифікувалася в період повномасштабної збройної агресії РФ проти України. Наслідком цієї діяльності є насичення світового інформаційного простору медійними фейками, які транслюють російську інтерпретацію бойових дій, а також системними наративами глибинного характеру, спрямованими на фальсифікацію та дискредитацію української історії, духовності та самої національної ідентичності. Серед системних дезінформаційних конструктів виокремлено: тезу про штучне походження України (створеної В. Ленінім) та заперечення її геополітичної суб'єктності; міф про СРСР як прототип справедливого світового облаштування; наратив про велич російського народу як «старшого брата» з виключним правом на об'єднання націй; звернення до марксизму-ленінізму як найбільш агресивної доктрини.

Провідна роль у нейтралізації цих системних фейків належить вітчизняній освіті. Ефективність спростування залежить від фокусування освітніх програм на історичній безперервності і цілісності української історії, правдивому висвітленні сучасних подій. Деконструкція фейку про «створення Ленінім» забезпечується через ґрунтовне висвітлення та осмислення подій Української революції 1917-1921 років, що демонструє форми національної державності (УНР, Українська Держава, ЗУНР, Кубанська НР, Кримська ДР) та тяглість національно-визвольної боротьби. Спростування міфу про «старшого брата» потребує глибинного аналізу та демонстрації принципових ціннісних відмін-

ностей між києво-руською ідентичністю (орієнтованою на свободу, гідність і самореалізацію) та московсько-російською імперською ідентичністю. Це включає розвінчування радянської інтерпретації Переяславських угод як «акта возз'єднання». Нейтралізація ідеологеми марксизму-ленінізму реалізується через викриття злочинів, скоєних під її прикриттям, а також проведення історичних

паралелей між злочинами комунізму та сучасними актами рашизму. Метою сучасної освітньої діяльності є формування суспільної резистентності до будь-яких пропагандистських міфів та тоталітарних ідеологем, тим самим забезпечуючи механізми запобігання злочинам у майбутньому та вивільнення колективної свідомості від штучно створених наративів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горбань, Ю., Олійник О. Медіаграмотність як чинник захисту інформаційного простору від ворожої дезінформації в час війни. *Український інформаційний простір*. 2024. № 1(13), С. 194–205.
2. Грушевський М. С. Історія України-Русі в 11 т., 12 кн./ Редкол. П. С. Сохань (голова та ін.) К.: Наукова думка, 1991. Т.1. 1991. 736 с.
3. Дорош Л. Роль освіти у подоланні негативних інформаційних впливів у добу постправди. *Humanitarian vision*. 2021. Vol. 7, Num. 1. С. 33-38.
4. Корнієнко М. Радянське чи російське? Як Росія через символи повертається в СРСР. BBC News Україна. 21 листопада 2021 року. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59189005>
5. Медіаграмотність для освітян в умовах війни: інформаційно-аналітичні матеріали. Освіта і наука в умовах війни. Віртуальний читальний зал освітянина. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського / упоряд. У. Кірієнко. Київ, 2023, 15 с.
6. Мороз О. Нація овочів? Як інформація змінює мислення і поведінку українців. Київ: Yakaboo Publishing, 2021. 288 с.
7. Наконечний Є. П. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича. 3-є, доп. і випр. вид. Львів, 2001. 400 с. URL: <https://exlibris.org.ua/nakonechny/r05.html>
8. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь. Ред. кол.: С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Н.В. Хамітов, Є.І. Головаха, С.С. Дембіцький, В.А. Смолій, О.В. Скрипнюк, С.В. Стоєцький. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.
9. Пирожков С., Хамітов В. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. 2023. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/vijna-i-mir-v-ukraini-shlyaxi-do-realnoi-peremogi-i-rozvitku/>
10. Політологічна енциклопедія: Навчальний посібник / укл.: Карасевич А.О., Шачковська Л.С. Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. Книга IV. URL: <https://subjectum.eu/political/encyclopedia/479.html>
11. Руцький С. Медіаграмотність як фактор розповсюдження політичної інформації. *Науковий журнал «Політикус»*. 2025. Випуск 1. С. 94-99.
12. Слюсаревський М. М. Особливості змісту та тенденції динаміки суспільних уявлень про війну і перемогу. 1 листопада 2024. URL: <https://ispp.org.ua/2024/11/01/osoblyvosti-zmistu-ta-tendenczii-dynamiky-susplynyh-uyavlen-pro-vijnu-i-peremogu>
13. Тилишак В. Спростовуємо російський міф, що Україну створив Ленін. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-vijna-istorychnyy-kontekst/sprostovuyemo-rosiysky-mif-shcho-ukrayinu-stvoryv-lenin#:~:text=>
14. Ткаченко В. Наративи історичної пам'яті в політичному транзиті України та Росії. Монографія. К., 2021. 144 с.
15. Хінкулова К., Івшина О. Чому розпався Радянський Союз? П'ять причин, які досі важливі. *BBC News Україна*, 26 грудня 2021 року. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59768602>
16. Червоненко В. «Ленін створив сучасну Росію, а не Україну». Історики про скандальну промову Путіна. *BBC News Україна*. 22 лютого 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60480944>
17. Як російський інформаційний корабель пішов на...: суспільно-політичне видання. К.: Саміт-книга, 2023. 488 с.
18. Якубовська Л. Кривавий культ перемоги. *Локальна історія*. 8 травня 2023. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/krivavii-kult-peremogi/>

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

**АНТИЧЕЧЕНСЬКА ПРОПАГАНДА В РОСІЙСЬКОМУ КІНЕМАТОГРАФІ
(1997-2007 РР.) ТА ЇЇ НАСЛІДКИ****ANTI-CHECHEN PROPAGANDA IN RUSSIAN CINEMATOGRAPHY (1997–2007)
AND ITS CONSEQUENCES****Коцур Л.М.,***orcid.org/0000-0001-8996-1606**кандидат історичних наук,**доцент кафедри політології**Університету Григорія Сковороди в Переяславі***Горбатенко П.О.,***orcid.org/0009-0002-2675-2764**студент II курсу магістратури факультету гуманітарної освіти і соціальних технологій**Університету Григорія Сковороди в Переяславі***Каландирець Ю.І.,***orcid.org/0009-0007-8494-471X**вчитель історії II кваліфікаційної категорії**Шполянського ліцею № 2*

У статті проаналізовано російські пропагандистські кінострічки, у яких міститься античеченська риторика. Мета дослідження полягає у тому, щоб розглянути античеченську пропаганду в російському кінематографі під кутом зору російсько-української війни та вивести на новий рівень дискусію щодо впливу цієї проблеми на перебіг сучасних подій. Проаналізувавши такі російські фільми й серіали, як «Брат» (1997 р.), «Война» (2002 р.), «Убойная сила» (2000-2005 рр.), «Спецназ» (2002 р.), «Мужская работа» (2001-2002 рр.), фільм «Прорыв» (2006 р.) та «Грозные ворота» (2006 р.) ми показуємо, що російський пропагандистський кінематограф упродовж цілого десятиліття формував в очах кіноглядачів стереотипний негативний образ чеченців, який складався з двох наративних блоків. З одного боку, зображувалися представники чеченського національно-визвольного руху, з іншого – чеченці-коллаборанти. Перші зображувалися, як злочинці, бандити, терористи, убивці та вороги російської держави й усього чеченського народу, через яких почалося кровопролиття. Другі, – як «справжні» «істинні» представники чеченського народу, які тільки спільно з росіянами можуть навести лад на своїй території. Усе це свідчить про те, що ці фільми виконували не тільки пропагандистську функцію, а й створювали глибинне підґрунтя для ціннісного й світоглядного розколу серед представників чеченської нації у майбутньому. Наслідки цього розколу проявилися під час російсько-української війни, адже частину одурманених російською пропагандою представників чеченського народу (так званих «кадірівців»), росія змогла мобілізувати на війну проти України у 2022 р. і нині їх ще чимало воює на боці росіян. Натомість на захист України стали близько п'яти добровольчих батальйонів чеченців, які представляють національно-визвольний чеченський рух. Звернута увага, що деструктивна роль росіян у цьому розколі може стати перспективною темою для досліджень як вітчизняних, так і закордонних фахівців. Виявлення штучних ліній розколу всередині чеченського суспільства може сприяти згуртуванню чеченської нації та відродженню національно-визвольного руху на території Чечні у недалекому майбутньому.

Ключові слова: кінематограф, ідеологія, пропаганда, чеченці, РФ, образ ворога.

The article analyzes Russian propaganda films that contain anti-Chechen rhetoric. The aim of the study is to examine anti-Chechen propaganda in Russian cinematography from the perspective of the Russian-Ukrainian war and to bring the discussion of its impact on current events to a new level. After analyzing such Russian films and TV series as *Brother* (1997), *War* (2002), *Deadly Force* (2000–2005), *Special Forces* (2002), *Men's Work* (2001–2002), the film *Breakthrough* (2006), and *Storm Gates* (2006), we concluded that for an entire decade Russian propaganda cinema shaped a stereotypical negative image of Chechens in the eyes of viewers. This image consisted of two narrative blocks. On the one hand, representatives of the Chechen national-liberation movement were depicted; on the other, Chechen collaborators. The former were portrayed as criminals, bandits, terrorists, murderers, and enemies of the Russian state and of the Chechen people as a whole—those responsible for causing the bloodshed. The latter were shown as the “real,” “true” representatives of the Chechen nation who, together with the Russians, could supposedly restore order on their territory. All this indicates that these films served not only a propaganda function but also created a deep foundation for a long-term value-based and ideological split among the Chechen nation. The consequences of this division manifested during the Russian-Ukrainian war. A portion of the Chechen population deceived by Russian propaganda (the so-called “Kadyrovites”) was eliminated by Ukraine's security and defense forces during the Russian invasion of 2022, although many still fight on the Russian side. Meanwhile, about five volunteer Chechen battalions representing the Chechen national-liberation movement joined the defense of Ukraine. Attention is drawn to the fact that the destructive role of Russians in creating this split may become a promising topic for research by both domestic and foreign scholars. Identifying the artificial lines of division within Chechen society may help consolidate the Chechen nation and contribute to the revival of the national-liberation movement in Chechnya in the near future.

Key words: cinematography, ideology, propaganda, Chechens, Russian Federation, enemy image.

Постановка проблеми. Важливу роль у формуванні світогляду та громадської думки сучасного суспільства відіграють елементи «масової культури». Насамперед мова йде про кінематограф та телебачення, які є революційними у ХХІ столітті. Кінопродукт різноманітних жанрів несе в собі значну багатофункціональність та завжди поширює на широкі маси значний обсяг соціальної інформації. При цьому, функції кінематографа варто розглядати не лише під кутом зору розважального, повчального та пізнавального контенту, а й з погляду його ідеологічно-пропагандистської функції, яка закладена практично у кожному конкретному кінофільмі або серіалі. Особливо важливо це в контексті воєн Російської Федерації (далі, РФ, росія)) проти країн, щодо яких вона має імперські амбіції, або відносно поневолених нею народів насамперед Кавказу.

Показовою у цьому випадку є історія російсько-чеченських відносин, коли російська кінопропаганда змогла не тільки створити демонічний образ чеченців – прихильників незалежності, а й сформувати на основі зрадників («кадірівців») нові «елітні» «чортові легіони Москви»¹ для вторгнення в Україну у 2022 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, обрана нами для дослідження має доволі скромну і водночас доволі багату теоретичну базу. Це пов'язано з тим, що російська кінематографічна пропаганда як загальний феномен досліджується розгорнуто представниками багатьох напрямків: науковцями, політичними аналітиками, журналістами, військовими експертами та іншими фахівцями [5, 6, 12]. Проте її конкретна частина – формування у глядача негативного образу чеченця, не потрапила в широке коло дослідницьких інтересів. Одним з тих, хто ґрунтовно проаналізував становище російського кіно в цьому напрямку є польський літературний оглядач В. Кайтох [11]. Дослідник присвятив російсько-чеченським відносинам в кінематографі статтю, в якій всебічно розглянув трансформацію образу чеченців протягом двох десятиліть (кінець 1990-х – початок 2000-х рр.). Подібне вивчення російського кінематографу здійснив також режисер В. Кочарян [4], чия аналітика є дещо ширшою. У своєму огляді на формування образу «інших» у російському кінематографі, він проаналізував не лише чеченців, а також представників інших національностей. Розгорнутий аналіз одного з пропагандистських російських фільмів – «Брат», зробив грузинський журналіст Т. Аблотія [1]. Він детально розглянув ідеологічні засади цієї кіно-

картини, яка стала одним з інструментів формування жорстокого шовіністичного світогляду серед російського глядача. Тематика російської пропаганди в кіномистецтві також була висвітлена також українською кінооглядачкою А. Канівець [3]. Дослідниця змогла визначити ключову ідею одного з культових пропагандистських фільмів про російсько-чеченське протистояння – кінокартини «Прорив». Водночас античеченська пропаганда в російському кінематографі недостатньо досліджена з погляду її наслідків щодо участі чеченців у сучасній російсько-українській війні.

Мета дослідження полягає у тому, щоб розглянути античеченську пропаганду в російському кінематографі під кутом зору російсько-української війни та вивести на новий рівень дискусію щодо цієї проблеми: підсвітити, що значна частина чеченського народу – який перебуває у вигнанні – сформувала добровольчі батальйони та стала на захист України. Інша – одурманена російською пропагандою, – воює на території України спільно з росіянами, не дотримуючись при цьому жодних правил і принципів ведення війни, чинить криваві злочини. Виявити керівну роль російської кінопропаганди у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. Для РФ, випуск кінострічок як спосіб політичної пропаганди та насадження потрібних ідеологічних наративів у суспільстві, бере свій початок ще з періоду існування СРСР. Після розпаду Союзу (1991 р.), РФ продовжила усталену для себе традицію використання кіно та серіалів як засобу впливу на громадян, розуміючи всю важливість та ефективність цього процесу. У зовнішній політиці, керівництво РФ (починаючи з 1990-х рр.) намагалося таким чином відновити втрачені позиції на міжнародній арені та встановити новий контроль над пострадянськими державами. У внутрішній політиці – кінопропаганда покликана була не допустити відцентрових тенденцій в самій РФ. Для легітимізації цього курсу й була запущена система державної кінопропаганди. Кінематограф став одним зі стовпів, який сформував сучасну російську ідентичність – шовіністичну, антилюдяну та антигуманну.

Перша російсько-чеченська війна 1994-1996 рр., в якій РФ виступила агресором [8] і в якій зазнала поразки, була спусковим механізмом для розгортання російської машини кінопропаганди. Адже активізація національно-визвольних рухів серед чеченського народу та суверенізаційні процеси в Республіці, були смертельним вироком для тодішньої РФ, яка усвідомлювала, що відокремлення Чеченської республіки (Ічкерія) призведе до подальшого «параду суверенітетів» в межах РФ.

Саме на фоні поразки у цьому військовому конфлікті, російський кінематограф другої половини 1990-х рр. почав поступово нарощувати виробництво кінокартин на відповідну тематику. Серед

¹ «Чортові легіони Москви» (с.32), або ж «диявольські легіони» – висловлювання, які зустрічаються у праці Дмитра Донцова «Дух Росії» (1961 р.). Ці висловлювання свідчать не про якість російського «лицарства», а про кількість маси (с. 42) та «отарність» росіян (с. 19), які в сукупності уособлюють «колективну морду» (с. 89) Росії, агресивну і ворожу.

російського глядача, поступово почав формуватися культ «сили та войовничості», ксенофобських поглядів та ідей великоросійського шовінізму.

Досліджуючи проблематику російсько-чеченських відносин у кінематографі РФ, польський літературознавець та пресдослідник В. Кайтох [11, с. 367] поділяє вихід російського кінопродукту на три хронологічні періоди:

1) Фільми та серіали, які вийшли перед Другою чеченською війною, а саме в 1996 – 1999 рр.;

2) Кінопродукт, який вийшов на загальний ринок у період правління В. Путіна, а саме під час активної фази бойових дій в Чечні (2000 – 2006/2007 рр.);

3) Більш пізні фільми та серіали.

Важко не погодитись, що після поразки у Першій чеченській війні (1994 – 1996 рр.), російський кінематограф стрімко почав наповнюватися картинками на мілітарну та кримінальну тематику. Навіть віддалені від чеченсько-російських відносин сюжети фільмів та серіалів, так чи інакше мали певну кількість негативних «кліше» та «стереотипів» про кавказців.

Так, одним із найвідоміших російських фільмів, який увібрав у себе вищезгадані кліше стала кінокартина режисера О. Балабанова «Брат» (1997 р.). Пропагандистсько-шовіністичний фільм розповідає про колишнього російського військовослужбовця, «ветерана» Першої російсько-чеченської війни Даніла Багрова, який після повернення зі служби в армії втягується в кримінальне середовище та стає злочинцем. Режисер О. Балабанов, зміг вдало поєднати тогочасні реалії жорстокої епохи «кримінальних 90-х» з намаганням росіян довести свою значущість на світовій політичній карті і таким чином романтизувати насилля.

Особливе місце у цьому фільмі займає ненависть головного героя до представників інших національностей. На думку дослідників Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки [10], кіногерой створений режисером – це збірний образ російської людини, а її вороги марковані як представники інших народів та рас. Примітно, що особлива ненависть прослідковується щодо осіб, які є вихідцями з Кавказького регіону. Про це свідчить конкретний епізод у фільмі під час проїзду Д. Багрова в автобусі, де два кавказці (імовірно чеченці) відмовилися платити за проїзд та почали «насміхатися» з контролера. У відповідь на це «головний герой» дістає зброю та силою змушує вищезгаданих осіб сплатити штраф за некуплений квиток. Грузинський публіцист Т. Аблотія [1], аналізуючи фільм «Брат» підкреслює, що кавказці умисно зображені творцями картини як «дрібні, беззубі, потворні хами і водночас боягузливий й улесливий». Наприкінці епізоду важливим є й негативне расово-емоційне забарвлення цього сюжету, коли один з кавказців говорить Д. Багрову наступні слова: «- Брат... не убивай, брат! Деньги

возьми, все возьми! Слушай, не убивай, брат! ... Вот!», але той відповідає ксенофобським висловлюванням: «- Не брат ти мне, гнида черножопая» (к/ф «Брат». YouTube Час, 14:40-14:54).

Доцільно врахувати думку режисера В. Кочаряна, який помітив певну відмінність фільму «Брат» від попередніх кінокартин, які стосувалися російсько-чеченських відносин 1990-х рр. За спостереженнями митця, якщо частина фільмів другої половини 1990-х рр. були зняті з конкретним посиленням – «війна це трагедія для всіх учасників конфлікту», то «Брат» О. Балабанова є відвертим навіренням у жорстокість та заідеологізованість. В. Кочарян відзначає, що «Балабанов наголошував на неприборканій агресії та прямолінійній демонстрації ідеології через персонажів фільму. Його герої стають своєрідними аватарами, якими режисер транслює свої переконання» [4].

Проте вищезгаданий фільм був не єдиним, що заклав підвалини ненависті росіян до інших народів, і зокрема до чеченців.

У 1999 р. російське військово-політичне керівництво розв'язало Другу російсько-чеченську війну, яка тривала до 2009 р. Саме новий етап протистояння між РФ та Чечнею спричинив появу масового випуску російської античеченської кінопродукції, в якій було завершено формування негативного образу чеченців, і ця тема стала однією з провідних у російському кінематографі на довгі роки.

Ба більше, ситуація помітно змінилася після обрання у 2000 р. президентом РФ В. Путіна, який був одним з організаторів вторгнення російських військ у Чечню в 1999 р. Саме з початком його політичної кар'єри, російська державна кінопропаганда вийшла на новий рівень насамперед в зображенні чеченського народу, як одного з найбільш непримирених ворогів РФ. Кінопростір колишнього СРСР заповнили російські фільми та серіали, в яких чеченський національно-визвольний рух все частіше почав висвітлюватися в негативних тонах, що сприяло формуванню стереотипного уявлення не тільки в росіян, а й інших народів, про чеченців, як про «прислужників абсолютного зла».

Тема Другої російсько-чеченської війни (1999-2009 рр.) найбільше розкрита у пропагандистських фільмах та серіалах на військову тематику. Так, одним з найпопулярніших фільмів початку 2000-х рр. був кінопроект вищезгаданого режисера О. Балабанова «Война» (2002 р.). Ця стрічка стала однією з перших, в якій представників чеченського руху опору було представлено крізь призму крайньої жорстокості. Вже з перших кадрів фільму глядачу пропонуються сюжети з відрізанням голови російському полоненому солдату чеченськими «бойовиками». Одночасно, ця сцена ілюструє «геройство» російського солдата, який

перед стратою вигукує фразу: «*Я вас черножопих давил и давить буду*», – формуючи своєрідний маніфест нетерпимості до ворога (к/ф «Война». YouTube Час, 4:30-5:20). Таким чином О. Балабанов виконав відразу дві функції взаємодії з глядачем – показав представників чеченського народу як безпринципних, надмірно жорстоких людей та сконструював міф «непереможності духу» російського солдата.

Окрім вищезазначеної сцени, автори фільму показали чеченських воїнів, як людей надзвичайно корумпованих та не забули підсилити «справедливість» своєї участі у війні шляхом залучення іноземців. Сюжет, який розгортається навколо одного з головних героїв – чеченського польового командира Аслана Гугаєва, ілюструє, як той відправляє двох полонених – російського солдата Івана та англійця Джона – зібрати суму коштів для викупу нареченої останнього, яка залишається в полоні. Упродовж всього фільму О. Балабанов наголошує на «нелюдських умовах», в яких чеченці утримують росіян – відсутність елементів гігієни, жахливе харчування, примус полонених до тяжкої фізичної праці тощо. Таким чином режисер підкреслює образ чеченців, як відвертих «варварів», які не мають моральних меж та не вважають людське життя за цінність.

Влучну характеристику цьому фільму дав вищезгаданий режисер та дослідник кіно В. Кочарян. Аналізуючи сконструйований О. Балабановим образ ворогів, дослідник зазначає, що: «*Ці персонажі були стилізовані під маски, інструменталізовані режисером для висловлювання його власних політичних і етичних роздумів. Така художня схема, у якій автентичність відводилася виключно російським героям, а «чеченці» залишалися конструкцією для трансляції ідеологічних тригерів, які виправдовують насильство, стала характерною рисою мілітарного кіно сучасної Росії. Це дозволило виправдовувати жорстокість у межах сюжету, а й у широкому контексті культурного сприйняття глядачів*» [4].

Подібний за зображенням чеченських «бандитів та терористів» став російський телесеріал жанру кримінальної драми «Убойная сіла» (2000-2005 рр.), який нараховує 6 сезонів. В основі сюжету – робота міліціонерів м. Санкт-Петербурга, які спеціалізуються на розкритті вбивств. На початку 3 сезону (2001 р.) була знята ціла сюжетна лінія вміщена в 4 серії під назвою «Предел прочности», яка розповідає про відрядження трьох оперативників у райони проведення бойових дій на території Чечні. Саме цей відрізок серіалу найбільше наповнився негативними маркерами про осіб кавказької національності (к/ф «Убойная сіла». YouTube).

Важливою ідеологічною ознакою цієї 4-серійної історії є проведення умовного поділу чечен-

ського населення за ознакою лояльності до російських силовиків. Автори сценарію виокремлюють дві групи чеченців:

До першої, належать так звані «правильні» – місцеві мешканці регіону, де розгортаються події сюжету. В картині робиться акцент на їхній «дружбі» та колаборації з представниками російської міліції. Ба більше, в цьому сюжеті формується образ російських силовиків, як «освободителів» та осіб, які є єдиними гарантами порядку та спокійного життя в регіоні.

Другу групу чеченців – уособлюють представники національно-визвольного руху, яким відведена роль «бандитів», «злочинців», «бойовиків» під керівництвом місцевого командира, на ім'я Султан. Саме образ Султана увібрав в себе усі негативні риси характерні для російської пропаганди – чеченець, який тримає в страху представників місцевого населення, дає вказівки страчувати мирних жителів, займається викраденням людей та змушує російських полонених вбивати один одного. Примітно, що в сюжеті образ «мученика-полоненого» відведено російському солдату строкової служби та міліціонеру-оперативнику Ігорю Плахову, який водночас є головним «героєм» серіалу. Ідеологічно забарвленою фразою, яка сюжетно підкріплює образ «кровожерливого» польового командира Султана, є цитата одного з «героїв-міліціонерів» у розмові між собою: «*Ты прикинь что здесь будет если мы уйдем отсюда. Здесь всех перережут!*» (к/ф «Убойная сіла». YouTube, Серія 2, Час 2:41-2:47).

Окремої уваги в цьому серіалі, заслуговує зображення чеченців як фактора деструктивних явищ в середині самої РФ. Відповідними характеристиками творці наділили іншого героя, який має чеченське походження – злочинця Умара Дінаєва. На початку сюжету У. Дінаєва затримують у м. Санкт-Петербург за продаж вибухівки, а вже ближче до кінця 4 серії він показаний як один з тих, хто займається збутом партії наркотичних речовин. Створені образи наділили скарбницю російської кінопропаганди усталеним поглядом про борців за незалежність Чеченської республіки, виключно як про «бандитів», «наркоторговців» та терористів».

Слід додати, що серіал «Убойная сіла», як і низка подібних стрічок про російсько-чеченські відносини, створювався із залученням до знімального процесу консультантів з-поміж російських силовиків та військових, які напряму чи опосередковано були пов'язані з російською військовою агресією щодо Чеченської республіки (Ічкерія). Для «реалістичності» сюжету фільмування серіалу проводили в районах окупованої росією Північної Осетії, які були територіально наближені до Чечні.

Однак варто зауважити, що в деяких кінокартинах жанру «детектив» або «кримінальна драма»,

російсько-чеченський конфлікт, якщо не є основною сюжетною лінією, то опосередковано згадується поряд з основним сюжетом або частково в нього інтегрований.

На початку 2000-х рр. російський пропагандистський кінематограф вніс деякі ідеологічні корективи у кінокартини про чеченців – їх почали зображувати у ролі «терористів». Це пов'язано насамперед з низкою політичних терактів, які вчинили російські силовики на початку 2000-х рр. і пізніше. Зокрема цей підхід прослідковується у серіалах «Спецназ» (2002 р.) та «Мужская работа» (2001-2002 рр.), фільмі «Прорив» (2006 р.). Щоб замаскувати злочини путінських силовиків, чеченських «бойовиків» почали зображувати як «керований інструмент» досягнення геополітичних цілей радикальних ісламістів. І на думку авторів цих кінокартин, чеченці є «прислужниками» умовної «демонічної імперії зла» під виглядом великого та жорстокого мусульманського світу. Окрім цього, творці фільмів навмисне спотворили інформацію, щоб глядачі не мали можливості скласти реальне уявлення про ситуацію в самій РФ та все більш негативно ставились до чеченського руху опору. Ба більше, Кавказький регіон у цих фільмах та серіалах зображений як умовний «полігон», де проходить випробування міжнародний тероризм у всіх його проявах.

Певно найвідомішим взірцем російської мілітарної кінопропаганди періоду 2000-х рр. став мінісеріал режисера А. Малюкова під назвою «Грозовіє ворота» (к/ф «Грозовіє ворота». YouTube), який глядачі побачили у 2006 р. Події сюжету розгортаються на початку 2000 р., під час активної фази військового протистояння між російськими загарбниками та представниками визвольного чеченського руху. Цей кінопродукт є уособленням збірного негативного образу чеченців з усіх попередніх кінокартин, однак він має певну особливість, яка його вирізняє. Мова йде про повну дегуманізацію образу чеченців та зображення їх у максимально маргіналізованому вигляді: жорстокі вбивці та садисти; кровожерливі бойовики, які використовують полонених як живий щит при розмінуванні територій; непрофесійні військові, що під дією наркотичних засобів виходять відкрито під вогонь противника.

Окремим персонажем серіалу, якого автори помістили в категорію «правильних кавказців», є колишній чеченський генерал Шах, який за сюжетом перейшов на бік росіян з особистих мотивів – смерті його родини від рук іншого польового командира. Таким чином, автори сценарію дають глядачеві непомітну інформацію про «неспроможність» чеченського руху опору до внутрішньої єдності.

Популярності цьому серіалу додавало те, що до фільмування були залучені найпопулярніші російські актори, які виконали в ньому як головні, так і другорядні ролі. Мова йде про актора-путініста Михайла Пореченкова [9] й антипутініста, – актора Анатолія Пашиніна [7].

Ще одним продуктом, який став зброєю свідомого спотворення дійсності, можна вважати кінокартину режисера В. Лукіна «Прорив», зняту у 2006 р. (к/ф «Прорив». YouTube). Фільм має схожу сюжетну особливість з вищезгаданим серіалом «Грозовіє ворота», покладаючи в основу картини реальні події. Мова йде про так званий «бій на висоті 776» поблизу с. Улус-Керт, який тривав у лютому-березні 2000 р. між бійцями 104-го гвардійського парашутно-десантного полку ЗС РФ та підрозділами Збройних Сил ЧРІ під командуванням Ш. Басаєва та А. Хаттаба [2].

Варто зауважити, що вищезгадана подія є однією з найчастіше використовуваних у російському пропагандистському кінематографі, а саме у кінострічках про Другу російсько-чеченську війну. Саме з цього епізоду війни, російська пропаганда зробила «незабутній подвиг російського солдата», який начебто з усіх сил протистоїть загарбникам, навіть перед так званими «переважаючими силами».

Повертаючись до фільму «Прорив», варто зауважити, що він став черговою композицією стереотипів, які роками формувала кремлівська машина пропаганди стосовно народів Кавказу. Українська кінооглядачка А. Канівець, наголошує, що *«це один із тих сюжетів, який показує справжнє нутро російської загарбницької політики щодо представників інших народів»* [3]. Роблячи огляд на цю кінокартину, вона відмітила, що стрічка відкривається ліричною піснею про батьківщину, але при цьому події розгортаються на неросійській території, яку окупували російські війська.

Вже з перших епізодів картина формує образ чеченців, як осіб безжальних та безсердечних. Це знаходить відображення у сцені, де один з польових командирів, на ім'я Руслан «безпідставно» розстрілює російського військовополоненого, якого перед цим нібито використовували як безправну робочу силу (к/ф «Прорив». YouTube, Час, 7:25-8:10). Упродовж фільму саме Руслан стає збірним образом негативного образу чеченця, який відрізняється від інших своєю надмірною жорстокістю (вбивство не лише росіян, а й навіть інших чеченців), пристрастю до наркотичних речовин та свідомим ігноруванням всіх мусульманських традицій.

Вищезгадана А. Канівець [3], робить акцент ще на одній деталі, яка чітко прослідковується в ряді інших пропагандистських фільмів та серіалів – образ «хорошого» чеченця. Під відповід-

ний приклад у фільмі підводять польового командира, на ім'я Мурад, який є колишнім радянським офіцером. Іншим персонажем, який наділений подібними характеристиками є «старий чеченець» провідник Резван, який страчує Руслана наприкінці фільму (к/ф «Прорив». YouTube, Час, 01:05:00 – 01:06:30). Таким чином автори фільму намагаються непомітно вкласти глядачеві у свідомість наступний наратив – «правильні чеченці» – це ті які вбивають один одного та прислужують росіянам, а не знищують ворога – російських загарбників.

Після 2007 р. виробництво російських фільмів та серіалів на вказану тематику пішло на помітний спад. Згодом до теми російсько-чеченського протистояння неодноразово поверталися в інших кінокартинах. Однак у більшості випадків це вже не були центральні сюжетні лінії, а лише опосередковані епізоди або додавання окремих елементів в основний сюжет.

Висновки. Російський пропагандистський кінематограф упродовж цілого десятиліття формував в очах кіноглядачів стереотипний негативний образ чеченців, який складався з двох наративних блоків. З одного боку, зображувалися представники чеченського національно-визвольного руху, з іншого – чеченці колаборанти. Перші зображувалися, як злочинці, бандити, терористи, убивці та вороги російської держави й усього чеченського народу, через яких почалося кровопролиття.

Другі, – як «справжні патріоти», «істинні» представники чеченського народу, які тільки спільно з росіянами можуть навести лад на своїй території. Усе це свідчить проте, що ці фільми виконували не тільки пропагандистську функцію, а й створювали глибинне підґрунтя для ціннісного й світоглядного розколу серед представників чеченської нації на майбутнє. Наслідки цього розколу проявилися під час російсько-української війни, адже частину одурманених російською пропагандою представників чеченського народу (так званих «кадірівців»), росія змогла мобілізувати на війну проти України у 2022 р. і нині їх ще чимало воює на боці росіян. На противагу їм, на захист України стали близько п'яти добровольчих батальйонів чеченців, які представляють національно-визвольний чеченський рух. Цей штучний розкол має негативні наслідки в контексті російсько-української війни.

Перспективи подальшого наукового пошуку. Деструктивна роль росіян у цьому розколі може стати перспективною темою для досліджень як вітчизняних, так і закордонних фахівців, а також братися до уваги лідерами чеченського руху. Виявлення штучних ліній розлому всередині чеченського суспільства та налагодження шляхів комунікації може сприяти згуртуванню чеченської нації та відродженню національно-визвольного руху на території Чечні у недалекому майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аблотія Т. «Брат» – анатомія путінського фашизму. *«Луна Кавказу»*. 04.04.2022. URL: <https://www.ekhhokavkaza.com/a/31785440.html>
2. Бутусов Ю. Прорив загону Хаттаба і Басаєва та розгром 6-ї роти російських десантників під Улус-Керт 29-го лютого – 1 березня 2000 року. Тактичні уроки. *Цензор.НЕТ*. 06.03.2017. URL: https://censor.net/ua/resonance/430901/proryv_zagonu_hattaba_i_basayeva_ta_rozгром_6yi_roty_rosiyiskyh_desanynykiv_pid_uluskert_29go_lyutogo
3. Канівець А. Голуб миру на танку, або дещо про російську пропаганду в кіно. Частина I. *КілоК.арт. Блог «Кіновізія»*. 22.02.2022. URL: <https://kilok.art/2022/02/22/2373/>
4. Кочарян В. Придушення та стереотипи: образи інших у російському кіно. *RadioVan*. 09.01.2025. URL: <https://radiovan.fm/station/article/46204>
5. Левицький В. Пропаганда у сучасному російському кінематографі. *Наукові записки НаУКМА*, 191. 2017. С. 29–32.
6. Мельник Л. М., Грек, І. М. Філософія українофобської пропаганди в російському кінематографі. *Культурологічний альманах*, (1), 2024. 219–226.
7. Російський актор розповів, чому воює в АТО на боці України (фото, відео). *УНІАН*. 27.08.2017. URL: <https://www.unian.ua/war/2101479-rosiyskiy-aktor-rozpoviv-chomu-voyue-v-ato-na-botsi-ukrajini-foto.html>
8. Росія як руйнівник миру: перша чеченська війна 1994–1996. *Центр протидії дезінформації*. 04.01.2024. URL: <https://cpd.gov.ua/main/rosiya-yak-rujnivnyk-myru-persha-chechenska-vijna-1994-1996-rr/>
9. Скандальний російський актор Пореченков поскаржився на проблеми через «ДНР». *УНІАН*. 12.10.2018. URL: <https://www.unian.ua/lite/stars/10296018-skandalniy-rosiyskiy-aktor-porechenkov-poskarzhivsya-na-problemi-cherez-dnr.html>
10. Топ цитат із «Брата» та «Брата-2», які показують, чому цим фільмам не місце на Netflix. *Тексту.org.ua*. 03.06.2021. URL: <https://texty.org.ua/fragments/103722/top-cytat-iz-brata-ta-brata-2-yaki-pokazuyut-chomu-yim-ne-misce-na-netflix/>
11. Kajtoch W. On the Problem of Modern Militarism: How Russian Cinema «Mastered» the Chechen Conflict. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2013. Т. 4. С. 365–384.

12. Zulkarnain D. R., Kaprisma H. Chechen and Blood Feud: Representation of Chechen during the First Chechen War in 1996 Russian film «Prisoner of the Mountain». *Jurnal Penelitian dan Pengembangan Sains dan Humaniora* 7(3). 2024. 3324-340 pp. URL: https://www.researchgate.net/publication/382857822_Chechen_and_Blood_Feud_Representation_of_Chechen_during_the_First_Chechen_War_in_1996_Russian_film_Prisoner_of_the_Mountain

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ІСТОРИЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

HISTORICAL FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN POLITICAL CULTURE

Соколов М.С.,

orcid.org/0009-0009-6154-9121

аспірант кафедри політичних наук

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Статтю присвячено дослідженню різноманітних історичних чинників впливу на розвиток політичної культури в Україні. Поняття політичної культури розкрито в контексті історичного розвитку українського етносу, процесів формування суспільства і державності, становлення своєрідних світоглядних і політичних традицій української нації. Визначено, що історично українська культура, у тому числі політична, зазнала впливу азійських та європейських традицій: східна обумовила особливості духовної, емоційної та світоглядної сфери українців; західна традиція більше позначилася на соціально-політичних та економічних процесах і сприяла прийняттю українцями європейського стилю мислення, прогресивних (демократичних) цінностей та принципів розвитку суспільства і держави.

З'ясовано, що розвиток політичної культури українського народу детермінується особливостями геополітичного розташування країни, зовнішньополітичними факторами та визначальними для долі України історичними подіями (вплив політики країн-сусідів на Україну, довгі періоди бездержавності, культурна та економічна експансія країн-завойовників, революції, війни, світові і регіональні політичні кризи, колоніальна політика СРСР та ін.), а також унікальними рисами національного характеру та специфічною ментальністю українців.

У статті встановлено, що політична культура сучасної України має змішаний, постколоніальний характер, з вираженим демократичним вектором розвитку та елементами патерналізму і авторитаризму (вплив тривалого періоду бездержавності, комуністичної політичної спадщини). Політичній культурі українського суспільства початку XXI століття притаманні: фрагментарність, низький рівень довіри до влади та політичних інститутів, наявність субкультур, значні регіональні відмінності, виражена потреба у відновленні української ідентичності. Визначено, що розв'язана РФ повномасштабна війна проти України поставила нові політичні виклики щодо консолідації українського суспільства у боротьбі з агресором, посилення прозорості та демократизації політичних відносин та налагодження прямого діалогу між владою та суспільством.

Ключові слова: політична культура, історичні чинники, українська нація, ідентичність, ментальність, політичні традиції, демократія.

This article is dealing with the study of various historical factors which have the influence on the development of political culture in Ukraine. The notion of political culture is considered in the context of the historical development of the Ukrainian ethnic group, the stages of society and statehood formation, and the establishment of the unique worldview and political traditions of the Ukrainian nation. It is determined that historically, Ukrainian culture, including political culture, has been influenced by Asian and European traditions: the Eastern tradition shaped the spiritual, emotional, and worldview spheres of Ukrainians, while the Western tradition had a greater impact on socio-political and economic processes and contributed to the adoption by Ukrainians of a European style of thinking, progressive (democratic) values, and principles of social and state development. It has been established that the development of the political culture of the Ukrainian people is determined by the peculiarities of the country's geopolitical location, foreign policy factors, and historical events that have been decisive for the fate of Ukraine (the influence of the policies of neighboring countries on Ukraine, long periods of statelessness, cultural and economic expansion of conquering countries, revolutions, wars, global and regional political crises, colonial policy of the USSR, etc.), as well as the unique features of the national character and specific mentality of Ukrainians.

The article establishes that the political culture of modern Ukraine has a mixed, postcolonial character, with a pronounced democratic vector of development, elements of paternalism and authoritarianism (the influence of a long period of statelessness, the communist political legacy). The political culture of Ukrainian society at the beginning of the 21st century is characterized by: fragmentation, low levels of trust in the government and political institutions, the presence of subcultures, significant regional differences, and a pronounced need to restore Ukrainian identity. It has been determined that the full-scale war against Ukraine has posed new political challenges regarding the consolidation of the Ukrainian society in the fight against the aggressor, increasing transparency and democratization of political relations, and establishing direct dialogue between the authorities and society.

Key words: political culture, historical factors, Ukrainian nation, mentality, political traditions, democracy.

Постановка проблеми. Майже афористичним є вислів: історію творять люди. Усвідомлюючи себе як учасника історичних подій, вони набувають досвіду і навичок соціальної діяльності, досягають певного рівня культурного розвитку. Проте,

існує щось, що можна назвати «історичною спільністю долі», яку народ не вибирає і яка твориться за допомоги могутніх і прихованих сил – історичних чинників, що обумовлюють і впливають на реалізацію певної програми цивілізаційного поступу.

У процесі історичного розвитку суспільства неодмінно виникає необхідність соціалізації, культурного становлення всіх його членів, вироблення стійких світоглядних, моральних та поведінкових стереотипів, форм комунікації, засвоєння попереднього соціального досвіду, традицій і норм, створених тим чи іншим народом. Політична культура являє собою складний соціально-психологічний і культурний феномен, за допомогою якого стає можливим глибоке пізнання політичної дійсності і соціально-політичних процесів на різних історичних етапах розвитку людини як члена спільноти. Розуміння політичної культури як надбання, результату історичного розвитку людського суспільства обумовлює потребу у вивченні історичних чинників впливу на формування унікальних політичних традицій і соціально-культурних норм у різних народів, зокрема українського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиріччя дослідження проблем політичної культури в Україні значно активізувались. У нашому дослідженні ми спиралися на роботи учених, в яких висвітлювались: культурно-історичні фактори розвитку вітчизняної політичної культури (Г. Вонсович, В. Дунець, І. Поліщук, С. Топалова та ін.); питання формування політичної культури в контексті національно-культурного простору (В. Андрусишин, О. Рудакевич, Б. Цимбалістий, І. Цурканова та ін.); проблеми трансформації політичної культури сучасного українського суспільства (М. Дмитренко, Р. Дорошевич, Н. Єфтені, А. Карнаух, Г. Мелеганіч, Н. Новікова, В. Фесенко та ін.); демократичні процеси в сучасній політиці та політичній культурі України (Т. Андрійчук, А. Денисюк та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальних проблеми. Загалом історико-культурні аспекти становлення національної політичної культури відображені у науковому дискурсі достатньо глибоко і широко. Дане дослідження розкриває культурно-історичні та ментально-психологічні передумови розвитку політичної культури з позиції виявлення елементів демократії в історії українського суспільства та інтерпретації їх значення і ролі для розвитку політичної системи України на сучасному етапі.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у висвітленні найбільш впливових на розвиток та демократизацію сучасної політичної культури в Україні історичних чинників та аналізі їх сутнісних характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення і розвиток політичної культури в будь-якому суспільстві обумовлені низкою унікальних передумов і чинників, серед яких історичні мають найвпливовіше значення. «До групи історичних відносимо сукупність чинників, пов'язаних із загальною специфікою історії

як науки, особливостями історичного минулого кожної країни та його інтерпретації подій і фактів історичною наукою в конкретні періоди, специфікою політичних запитів і замовлень щодо трактування і оцінки минулого», – визначає С. Топалова [1, с. 159].

Зв'язок історії і політики є очевидним та взаємообумовленим. Накопичені попередніми поколіннями і сучасні історичні та культурні знання, досвід суспільного розвитку, оцінка історичних подій, соціальних криз і підйомів – усе це формує основу для осмислення політичних реалій в усіх аспектах життя. Сьогоднішня політика детермінується національною історичною спадщиною, знаходить в ній відповіді на важливі питання про життя минулих поколінь, способи їх соціальної організації, політичного устрою тощо. Натомість людська політична діяльність, соціальні процеси, рішення (війни, революції, кризові явища, вибори тощо) напряду впливають на подальший хід майбутнього історичного розвитку народів і держав.

Історичними чинниками називають причини, обставини та фактори, які обумовлюють та суттєво впливають на хід цивілізаційних процесів і подій, визначають розвиток суспільств і держав та залишають помітний відбиток у культурі народів. Такими чинниками виступають: природні, кліматичні, географічні та геополітичні умови; особливості національного менталітету та система загальнонаціональних традицій і цінностей; історичні явища, події та процеси в економічній, соціально-політичній, культурній та інших сферах; діяльність визначних історичних особистостей тощо.

Інтерпретація історичних чинників впливу на соціально-політичний розвиток суспільства проходить в процесі отримання його членами історичних знань, усвідомлення та оцінки сутності і значення спільного минулого та певної «реконструкції» колективного соціально-історичного та політичного досвіду з позиції сучасності та ідентифікації себе як представника певного етносу, народу. Внаслідок цього у суспільстві формується свідоме ставлення до національної системи цінностей, здійснюється їх трансляція та інтерпретація за вектором: минуле – сьогодення – майбутнє.

Політична культура українського народу пройшла довгий, складний і важкий шлях свого розвитку, на який впливала низка «таких факторів, як: історія та культура українського народу; політичний режим та політична ситуація в країні; соціально-економічний розвиток країни тощо» [2, с. 10]. Б. Цимбалістий наголошує на тому, що «політична культура – це продукт історичного розвитку та досвіду народу. Для того, щоб зрозуміти політичну культуру українців, треба звернути увагу на джерела впливу, які протягом історичного шляху стимулювали чи спиняли розвиток україн-

ської політичної культури...» [3, с. 78]. О. Рудакевич підкреслює, що серед основних чинників, які сприяють формуванню національної політичної культури, вирізняється «пропаганда знань про історичний досвід українського та інших народів» [4, с. 123]. Н. Єфтені зазначає, що «українська політична культура формувалася під впливом багатовікової бездержавності і розчленованості, а також індивідуалістичних рис української ментальності» [5, с. 274].

На думку Г. Вонсовича, «менталітет у сучасному розумінні – це соціально-політична категорія, що є відображенням соціально-психологічного стану суб'єкта (народу, нації, народності, соціальної групи, людини), який складається в результаті історично тривалого і достатньо стійкого впливу природно-географічних, етнічних, соціально-економічних й культурних умов проживання суб'єкта менталітету та проявляється в різноманітних видах діяльності. Він непрямо простежується в розмаїтостях способу життя, в специфіці економічних, соціальних, політичних та інших відносин, процесів, у зміні поколінь і соціальній спадщині» [6, с. 66].

Незважаючи на те, що український народ у політичному сенсі був більш прихильний до західних цінностей та асоціював себе з європейською культурою, його ментальність і духовна сфера включала й ознаки східних традицій. Останні вплинули на формування психотипу українців та уособлення таких рис національного характеру, як чутливість, емоційність, впертість, сильна оборонна реакція, спрямованість на власний внутрішній світ та ін.

Важливе значення для розуміння особливостей соціально-політичного розвитку українського народу має етнічний портрет нації, що створився на основі двох культурних рівнів – землеробського та козацького. Світогляд українців сформувався у тісному зв'язку з природою, родючою землею та філософією хазяйнування на цій землі. Це позначилося на таких якостях характеру, як оптимістичне ставлення до світу, працьовитість, бажання створити власний мікрокосмос на рівні родини і Бога, індивідуалізм, самодостатність і самоповага. З іншого боку, стійке бажання бути вільними і керувати власною долею, не підкорюватися автократії та деспотичним формам правління обґрунтувало певну стихійність натури українців, зайву емоційність і чутливість, схильність до непослідовних дій, бунтарства.

Сутнісні ознаки ментальності українців викристалізовувались протягом тисячоліть, зберігаються в історичній пам'яті і проявляються на рівні світоглядних орієнтирів, особливостей характеру, емоційних проявів, оцінних ставлень, сформованих стереотипів і моделей поведінки. В контексті соціально-політичного життя українцям притаманні: певна пасивність, консерватизм,

недовіра до влади та її нововведень, індивідуалізм, інтровертивність (орієнтація здебільшого на власний внутрішній світ), кордоцентризм (переважання емоційного начала над раціональним) та ін.

Ментальність українців як етнічно-своєрідний, колективно-синкретичний феномен, формувалася на міфах – специфічній формі колективних символічно-фантазійних, емоційно-образних уявлень та на створеній за тисячоліття соціально-історичного розвитку системі загальнонаціональних цінностей. Міфи відображали ілюзорний характер свідомості прадавніх людей, давали можливість певним чином осмислити, розтлумачити та узагальнити множинність і строкатість подій реального світу, знайти між ними логічний зв'язок. Міфологізація та поетизація образів правителів, національних героїв і простих людей (величні Боги, мудрі й гуманні очільники-князі, народні визволителі – Олесь Довбуш, Захар Беркут та ін., безстрашні й кмітливі козаки-воїни, члени роду та ін.), наділення їх яскравими, часто гіперболізованими рисами та якостями: все це допомагало українцям образно пояснити дійсність, усвідомити власну спільну ідентичність та побудувати цілісну картину світу на основі об'єднання навколо спільних релігійних, моральних настанов, соціальних і родинних цінностей.

Таким чином, суспільне життя українців певним чином базувалося на міфологічному мисленні, адже вони через міфи виражали свої прагнення і бажання мати вільну незалежну державу, досягти соціальної справедливості і високоморальної поведінки та ін. Якщо міфи виступають первісною формою відображення розмаїтості світу та місця людини в ньому, то національні традиції трансформують їх у наявні предмети, культурні явища, артефакти, ритуали, обряди, звичаї, норми, закріплюють в історичній свідомості і пам'яті.

Створена століттями система загальнонаціональних традицій та цінностей, морально-світоглядних орієнтирів, соціально-поведінкових стандартів завжди виступала для українців осердям і специфічною ознакою їх культурного розвитку. Формування політичної ментальності характеризується переплетенням та спільною дією багатьох факторів, явищ і процесів, обумовлених історичним і соціокультурним розвитком країни. В. Андрусишин в контексті цього зазначає: «Система загальнонаціональних цінностей, традицій народу повинна бути відправною точкою для концептуальних трактувань найважливіших напрямків розвитку України, а також для інтерпретації процесів, факторів та явищ, які формують загрози багатовікових цінностей і традицій українців. Система цінностей і традицій є внутрішнім стрижнем культури народу. Вона зумовлює стереотипи поведінки та форми соціальної дії» [7, с.65].

Важливий, якщо не визначальний вплив на розвиток народів та держав має географічне розташування та політичне оточення. Геополітичне положення України багато в чому обумовило її складний і часто трагічний шлях розвитку. Територіально наша країна знаходиться в центрі сучасної Європи, межує з багатьма країнами, має виходи до двох морів, виконує важливе стратегічне значення, як транзитний коридор між Сходом і Заходом. Українська земля, ресурси, культура, логістичні можливості завжди приваблювали небезпечних сусідів. На країну здійснювалися набіги племен киммерійців, сарматів, половців і монголо-татар; нападали Польща, Росія, Австрійська імперія та нацистський Рейх. Переважно західні і східні українські землі входили до складу різних імперій та держав; під окупацією Німеччини під час Другої світової війни опинилася велика частка території України; колоніальна політика щодо України проводилася в СРСР; повномасштабну війну проти нашої держави розв'язала РФ у 2022 році.

Отже, протягом всієї історії українські території неодноразово захоплювались, перерозподілялись між різними країнами. Народ зазнавав негативного соціально-політичного впливу, що сприяло денаціоналізації українців, втраті власної культурної ідентичності та можливості незалежного, самостійного розвитку і формування власної держави, призводило до соціально-психологічного непорозуміння та роз'єднання українців за регіональним, конфесійним, економічним, політичним та іншими критеріями.

Становлення національної політичної культури і набуття досвіду розвитку державотворення та політичних інституцій охоплюють епоху від перших трипільських поселень до сучасної парламентсько-президентської країни з демократичним напрямом розвитку. Історична спадщина України, що вплинула на формування політичної культури українців, включала такі соціальні явища і процеси: зародження етнічних культурних і політичних традицій та української ідентичності; започаткування державності в часи Київської Русі; набуття досвіду створення козацької Республіки, правової системи та демократичної конституції; розвиток національної самосвідомості та боротьбу українського народу за незалежність; імперську патерналістську і колоніальну політику стосовно України; політичну культуру радянського періоду та її соціальні наслідки (зросійщення української мови, культури та мистецтва; розвиток протестних настроїв і дисидентського руху, територіальна асиміляція, репресії та економічний тиск, знищення української інтелігенції тощо). У контексті цього А. Карнаух зазначає: «Політична культура радянського періоду відзначалася стійкістю і постійністю відтворювання, що досягалося ефективною системою соціалізації через засоби

тотального контролю за населенням з боку правлячого класу: це насамперед монопольне право держави на освіту і вступ до комуністичної партії як єдина можливість зробити кар'єру. Для самозбереження й відтворення було створено механізм номенклатури, що проводила цілеспрямовану кадрову політику» [8, с. 68-69].

Г. Мелеганіч та Р. Дорошевич вказують: «Становлення суверенної Української держави було б неможливим без врахування історичного досвіду державотворення, без врахування національних традицій національної культурної спадщини минулого. Процес формування демократичної політичної свідомості громадян і набуття ними навичок активної політичної поведінки, процес подолання фрагментарності історичної пам'яті і становлення громадянської політичної культури має першочергове значення на шляху політичного розвитку України» [9, с. 51].

На основі українського історичного досвіду та посиляючись на класифікацію Г. Алмонда та С. Верби, В. Дунець визначає, що сучасна українська політична культура належить «до піддансько-активістського типу, тяжіючи у визначені моменти в бік культури участі (приклад 2004 р. та 2013-2014 рр.)» [10, с. 90]. І. Поліщук [11] розцінює вітчизняну політичну культуру як активістську, з демократичними елементами. М. Дмитренко [12] зауважує, що сучасна політична культура українського суспільства є змішаною і має ознаки підданської, патріархальної, демократичної культури з елементами пострадянського авторитаризму. Б. Цимбалістий [3] підкреслює, що сучасна політична культура українців є глибоко фрагментованою внаслідок регіональних особливостей західних та східних областей, рівня їх індустріального розвитку; відмінностей католицької та православної віри; різноманітних політичних партій та об'єднань тощо. «Оцінки сучасного стану політичної системи в Україні свідчать про впровадження на практиці окремих елементів ліберальної, елітарної, плюралістичної та деліберативної концепцій демократії», – зауважує Т. Андрійчук [13, с. 268].

Політолог В. Фесенко відмічає: «Домінуюча і визначальна риса нашої політичної культури – недовіра до влади та державних інституцій. Причина перша – українська нація формувалася за відсутності власної держави, у складі інших держав. І це заклало у підвалини нашої масової політичної свідомості ставлення до держави та її інституцій як до чужої та ворожої сили» [14]. Проте автор підкреслює, що в періоди політичних криз та прийняття доленосних державних рішень українське суспільство здатне на політичну самоорганізацію, рішучий протест, виявлення соціальної солідарності.

«За роки незалежності Україна значно оновила структурні елементи політичної культури, цін-

ності, навички, орієнтації, методи і прийоми політичної діяльності. Суспільство поступово зникає до політичного плюралізму, багатоманітності підходів до розв'язання нагальних політичних проблем, відкритого висловлення свого ставлення до політичних інститутів..., але ще треба сформулювати у нашого народу відчуття культурно-історичної єдності» [12, с. 135].

При цьому сучасна Україна демонструє, що продовжує розвиток прогресивних політичних традицій і належить до держав, які обрали демократичний шлях розвитку. В. Дунець вказує, що ознаки демократичності у політичній культурі були помітними ще з часів Київської Русі: це і толерантність українців у релігійній сфері, і прояви поліетнічного плюралізму, і спроба закладення основ правової культури [10]. Під час домінування на українських землях Литовського князівства, Польщі та Австро-Угорщини не тільки посилювалися конфлікти та національно-визвольна боротьба за права українців, а й були проведені деякі, позитивно оцінені українцями політичні реформи та нововведення на рівні рідної мови, освіти, релігії; відбувся певний взаємообмін культурними і національними надбаннями і цінностями. Створений на початку XVIII століття Пилипом Орликом договір, який отримав назву «Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорізького», а згодом названий Конституцією, вважався одним з перших у Європі документів, в якому проголошувались суверенність і незалежність української держави (якої на той момент ще не було), закладались основи її демократичного устрою та встановлювався принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову. В документі вперше визначено поняття вільного народу (з правами самоврядування), а також описано права й обов'язки різних верств населення. Конституція на той момент була історично прогресивною, оскільки в ній уперше «прозвучали» та були зафіксовані важливі принципи демократичного суспільства, окреслені соціально-правові норми регулювання суспільних відносин.

Дисиденський опозиційний рух в період «розквіту» авторитарного режиму СРСР (середина-кінець XX століття) виступав за: відновлення прав українців на власну державність; дотримання демократичних принципів, прав і свобод громадян; розвиток українства в усіх аспектах (мова, історія, національні цінності тощо); повернення на історичні території національних меншин (єврейського і татарського народів) та ін.

І сьогодні «для України залишається актуальною проблема формування та створення механізмів функціонування тих типів політичної культури, які притаманні стійким формам демократії. Зробити це дуже важко, оскільки тоталітарна

політична культура, яка ще не стала історією на пострадянському просторі, має значну соціальну, економічну та ідеологічну базу для свого відтворення», – підкреслює Н. Новікова [15, с. 69].

До початку повномасштабного вторгнення перед Україною стояли нагальні питання: об'єднання українського суспільства в одну націю, розбудови Соборної України як цілісного ментально-національного утворення та демократизації політичної свідомості і культури українського народу на шляху до євроінтеграції. Сьогодні українське суспільство і його політична культура перебувають у надскладних історичних умовах. Адже Україна стала жертвою військової агресії і нині бореться за державний суверенітет і незалежність, за збереження своїх територій і виживання громадян. «Розгортання широкомасштабної війни РФ проти України чітко продемонструвало на весь світ і українцям, в тому числі, які цілі переслідує Росія... Шлях розвитку українського суспільства чітко окреслився і більшість українців підтримують євроатлантичну стратегію. Тому сьогодні консолідація народу України є й необхідністю і потребою заради майбутнього нашої держави. Тому політичний діалог влади і суспільства, демократизація і прозорість відносин вкрай необхідні» [16, с. 77].

Отже, сучасний етап розвитку політичної культури в Україні відзначається суттєвими демократичними перетвореннями у суспільстві, водночас несе на собі відбиток складної, суперечливої соціально-історичної спадщини та негативного політичного досвіду минулого. Нині політична культура суспільства як складова політичної системи країни переживає переламні трансформації, що спричинені військовою агресією проти України та кризовими явищами в політиці і соціумі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У статті було проаналізовано історичну вагомість і значущість чинників впливу на становлення і розвиток політичної культури в Україні, розкрито їх сутнісні характеристики. Визначено, що складний шлях розвитку вітчизняної політичної культури та її патерналістський характер обумовлені тривалим періодом бездержавності та перебуванням українських територій і населення під іноземним пануванням. Встановлено, що сучасна національна політична культура українського суспільства знаходиться в процесі формування, долає шлях переходу від тоталітарно-авторитарного до демократичного типу, має інтегративний і мішаний характер і бореться з негативними соціальними проявами корупції, популізму тощо. Сучасні історичні умови (розв'язання повномасштабної війни РФ проти України) спрямовують на подальше дослідження ролі політичної культури, зокрема в контексті посилення громадянської позиції та консоліда-

ції суспільства щодо захисту держави, виховання національної ідентичності та патріотизму, подолання наслідків соціального розколу, удосконалення роботи політичних інститутів та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Топалова С. О. Історичні чинники впливу на політичну культуру сучасного українського суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2010. № 17 (912), С. 158–163. file:///C:/Users/Professional/Downloads/3220-Article%20Text-6577-1-10-20150702%20(1).pdf
2. Цурканова І. О. та Радкевич Т. О. Політична культура і культура політики: порівняльний аналіз сучасного стану суспільства в Україні. *Регіональні студії: Наукове видання*. 2024. № 36. С. 7–13. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.36.1>
3. Цимбалістий Б. Політична культура українців. *Сучасність*. 1994. № 4. С. 77–90. https://shron2.chtyvo.org.ua/Suchasnist/1994_N04_396.pdf
4. Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: монографія. 2013. Тернопіль: ТНЕУ. 352 с.
5. Єфтені Н. Проблеми формування політичної культури в сучасному українському суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2014. № 53. С. 264–274. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e5e0646-b224-43d8-b0e7-2a3cbe18cccc/content>
6. Вонсович Г. Б. Риси ментальності українства як складова політичної свідомості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2008. № 2. С. 63–74. <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/163230/162200>
7. Андрусишин В. Й. Політична культура сучасного українського суспільства: культурологічний аналіз: дис. ... канд. культурології: 26.00.01. Київ, 2024. 212 с. https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2024/02/andrusyshin_diser.pdf
8. Карнаух А. А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні. *Наукові праці МАУП*. 2007. № 1 (15). С. 68–73. <https://journals.mau.p.com.ua/index.php/political/article/view/3278/3704>
9. Мелеганіч Г., Дорошевич Р. Особливості формування політичної культури в Україні. *Регіональні студії*. 2017. № 10. С. 49–52. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/af8bc1d3-e780-4b7b-bc9d-beb9c1846059/content>
10. Дунець В. Б. Розвиток демократичної політичної культури сучасної молоді (на прикладі Республіки Польща та України): дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2016. 239 с. https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Dunets.PDF
11. Поліщук І. О. Основні підходи до аналізу політичної культури як важливої складової демократичних перетворень. *Політикус*. 2015. № 1. С. 84–89. http://politicus.od.ua/1_2015/01_2015.pdf
12. Дмитренко М. Особливості сучасної української політичної культури: проблема визначення. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 134–138. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/dmytrenko_osoblyvosti.pdf
13. Андрійчук Т. Розвиток демократії в Україні: вплив політичних цінностей. *Наукові записки: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 4 (60). С. 264–274. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/andriichuk_rozvytok.pdf
14. Фесенко В. Особливості та тенденції розвитку політичної культури в українському суспільстві. *Блог Володимира Фесенка* (2018, березень, 24). <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5ab61e2b1e0ad/>
15. Новікова Н. Є. Особливості формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства на прикладі України. *Наукові записки НАУКМА: Політичні нвуки*. 2016. Т. 186. С. 67–71. [Novikova_Osoblyvosti_formuvannia_politychnoi.pdf](https://novikova_osoblyvosti_formuvannia_politychnoi.pdf) (221.3 KB)
16. Денисюк А. В. Політичний діалог як чинник консолідації українського суспільства: дис. ... д-ра філософії: 052 – Політологія. Харків, 2023. 233 с. https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/aspirantura/zakhysty/denysiuk/Denysiuk_diss.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

PR ТА ПОЛІТИЧНА РЕКЛАМА У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВНИЧОЇ ЕТИКИ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

PR AND POLITICAL ADVERTISING IN THE FORMATION OF LEGAL CULTURE AND LEGAL ETHICS IN STATE ADMINISTRATION BODIES

Шаповалова А.М.,

orcid.org/0000-0002-4920-5539

кандидат політичних наук,

доцент кафедри приватного та публічного права

Київського національного університету технологій та дизайну

Коваль А.М.,

orcid.org/0000-0002-3172-4808

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права

Київського кооперативного інституту бізнесу і права

У статті автори аналізують комплексні механізми та суперечливі наслідки впливу інструментів Public Relations (PR) та політичної реклами (PA) на динаміку правової культури та рівень правничої етики в органах державного управління України у період 2018–2024 років, зокрема в умовах кардинальних трансформацій, спричинених повномасштабною війною. У роботі здійснюється чітке концептуальне розмежування між інституційним PR, що фокусується на довгостроковому формуванні відповідального суспільства, налагодженні діалогу та підвищенні довіри до системи, та політичною рекламою, яка є засобом короткострокової, емоційно зарядженої мобілізації електорату, спрямованою на забезпечення виборчої перемоги або підтримку конкретного рішення. Виявлено фундаментальний конфлікт: популістична політична реклама генерує високі, часто нереалістичні, очікування швидких, «емоційно справедливих» рішень (наприклад, гасла 2019 року), що може прямо суперечити принципам верховенства права і професійної правничої етики. Це призводить до деформації правової культури, коли громадська думка, стимульована емоційними наративами, починає цінуватися вище за дотримання законності та складного, тривалого процесу впровадження реформ. Аналіз емпіричних даних підтверджує деформаційний вплив опосередкованої інформації: значно вищий рівень довіри фіксується серед громадян, які мали безпосередній досвід участі в судових провадженнях (34% у 2018 р.), порівняно із загальним рівнем довіри до судів (16% у 2018 р.). Цей розрив автори трактують як прямий наслідок негативних медіатизованих наративів, які активно використовуються у політичній рекламі та є головним чинником формування низької правової культури серед широких верств населення. На противагу цьому, конструктивний інституційний PR демонструє здатність до зміцнення правничої етики. Як успішні моделі проактивного PR, розглядаються комунікаційні стратегії Вищого антикорупційного суду (ВАКС) та Вищої ради правосуддя (ВРП). Комунікаційна стратегія ВАКС позиціонує суд як етично бездоганний орган, а зовнішній PR діє як ефективний механізм зовнішнього етичного контролю.

Ключові слова: публічне управління, політична реклама, PR, правова культура, правнича етика, криза довіри, популізм.

In the article, the authors analyze the complex mechanisms and contradictory consequences of the influence of Public Relations (PR) and political advertising (PA) tools on the dynamics of legal culture and the level of legal ethics in Ukrainian state administration bodies in the period 2018–2024, in particular in the context of radical transformations caused by a full-scale war. The paper makes a clear conceptual distinction between institutional PR, which focuses on the long-term formation of a responsible society, establishing dialogue and increasing trust in the system, and political advertising, which is a means of short-term, emotionally charged mobilization of the electorate, aimed at ensuring electoral victory or supporting a specific decision. A fundamental conflict is identified: populist political advertising generates high, often unrealistic, expectations of quick, “emotionally fair” decisions (for example, the slogans of 2019), which may directly contradict the principles of the rule of law and professional legal ethics. This leads to a deformation of the legal culture, when public opinion, stimulated by emotional narratives, begins to be valued above compliance with the law and the complex, long-term process of implementing reforms. The analysis of empirical data confirms the deforming effect of mediated information: a significantly higher level of trust is recorded among citizens who have had direct experience of participating in court proceedings (34% in 2018), compared to the general level of trust in the courts (16% in 2018). The authors interpret this gap as a direct consequence of negative mediatized narratives, which are actively used in political advertising and are the main factor in the formation of a low legal culture among the general population. In contrast, constructive institutional PR demonstrates the ability to strengthen legal ethics. The communication strategies of the High Anti-Corruption Court (HACC) and the High Council of Justice (HCJ) are considered as successful models of proactive PR. The communication strategy of the Supreme Court of Ukraine positions the court as an ethically impeccable body, and external PR acts as an effective mechanism of external ethical control.

Key words: public administration, political advertising, PR, legal culture, legal ethics, crisis of confidence, populism.

Постановка проблеми. Формування цих категорій відбувається не лише шляхом внутрішньої нормотворчості, а й через інтенсивні комунікаційні процеси, в яких Public Relations (PR) та політична реклама (РА) відіграють центральну, але часто суперечливу роль. З одного боку, державний PR може бути засобом забезпечення прозорості та роз'яснення складних реформ (конструктивна функція). З іншого боку, політична реклама та популістські PR-стратегії можуть використовуватися для маніпуляції та експлуатації суспільної недовіри.

Актуальність дослідження полягає у вивченні подвійної функції цих комунікаційних інструментів в українському вимірі, де загальний рівень довіри до судової влади у 2018 році складав лише 16% , до Кабінету Міністрів у грудні 2024 року – 20%, а до Національної поліції на початку 2025 року – 37%. Такий низький рівень довіри протягом років, підсилений комунікаційними кризами, безпосередньо загрожує ефективності судової, антикорупційної та управлінської реформам. Здобуті результати необхідні для розробки етичних комунікаційних стандартів, що сприятимуть мінімізації негативного впливу політичної реклами на правову культуру та зміцненню професійної етики державних службовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «правова культура» є багатоаспектним і становить органічну складову загальної культури суспільства. Для аналізу впливу комунікацій найбільш релевантним є суб'єктний аспект, що включає правосвідомість громадян та професійну етику службовців. Публічна комунікація, включаючи PR та політичну рекламу, впливає безпосередньо на суб'єктний аспект, формуючи ставлення та рівень обізнаності. Деформація цього ставлення через комунікаційні інструменти неминуче впливає на загальну правову культуру.

В останні роки українська наукова спільнота значно активізувала дослідження теми правової культури та правничої етики в державному управлінні, а також роль комунікаційних, рекламних і PR-інструментів у політичній сфері. Сюди відносимо роботи В. Тація, О. Даніляна, Н. Войтовича, О. Прудкого та низку статистичних та соціологічних досліджень, серед яких дослідження USAID, дослідження Центру Разумкова тощо.

Водночас, проглядаються й суттєві пробіли: більшість робіт сконцентровані або на виборчих кампаніях, або на загальнокультурному рівні правової культури, і значно менше – на конкретному механізмі інтеграції PR/реклами/комунікацій у середовище органів державного управління.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значні дослідження у сфері довіри до правосуддя та кодифікації етики , залишається недостатньо вивченою

проблема комунікаційної диспропорції, спричиненої масовим PR та політичною рекламою, а також кардинальна трансформація етичного мандату органів влади в умовах повномасштабної війни. Актуальною залишається проблема, чи може державний PR, спрямований на підвищення довіри до конкретного правового інституту (наприклад, суду чи прокуратури), бути ефективним в умовах, коли політична реклама (наприклад, опозиційної чи конкуруючої владної групи) систематично дискредитує цей же інститут.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головна мета статті полягає у комплексному аналізі механізмів та наслідків впливу інструментів PR та політичної реклами на динаміку правової культури та рівень правничої етики в органах державного управління України у період 2018–2024 років, включаючи трансформаційні процеси, спричинені повномасштабною війною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Почати наш аналіз доцільно буде з чіткого розмежування PR та політичної реклами. Хоча обидва інструменти використовують публічний простір для впливу на свідомість громадян, їхні цілі, методи та горизонти планування кардинально різняться. Інституційний PR фокусується на формуванні відповідального суспільства та підвищенні довіри до системи. Його діяльність включає інформування громадськості про успіхи та досягнення антикорупційних заходів, а також на налагодження діалогу із суспільством та органами державної влади.

На противагу цьому, політична реклама є засобом, що має короткострокову мету – забезпечення виборчої перемоги або підтримку конкретного політичного рішення. Її вплив часто є більш емоційним та менш фактологічним. Фундаментальний конфлікт виникає тоді, коли політики використовують державні інституції як платформу для власної політичної реклами, що ставить під загрозу принцип політичної нейтральності.

Зазначимо, що державний PR в Україні використовується як інструмент соціального інжинірингу та модифікації поведінки. Однією з найважливіших його функцій є зміна культурного сприйняття суспільних проблем. Наприклад, PR-кампанії спрямовані на боротьбу з корупцією, мають на меті не лише інформувати, а й змінювати культурне сприйняття корупції як норми [9, с. 54]. Це досягається через молодіжні освітні кампанії та телевізійні ролики, які підвищують обізнаність громадськості та стимулюють її до протидії.

Ми вважаємо, що на відміну від PR, політична реклама впливає на законодавчий та політичний процеси через створення суспільного запиту на радикальні або швидкі рішення. Креативна та нестандартна політична реклама, як, напри-

клад, гасла, що фокусувалися на емоціях справедливості та реваншу («Весна прийде, саджати будемо») у 2019 році, успішно мобілізує електорат [5]. Це створює парадокс: політична реклама генерує високі, часто нереалістичні, очікування щодо швидких змін, а інституційний PR згодом змушений комунікувати складний, тривалий і часто «нудний» процес впровадження реформ, протидіючи при цьому наростаючому суспільному цинізму.

На наш погляд, державний PR покликаний сприяти плідній взаємодії з усіма групами громадськості, забезпечувати реагування на її потреби та підвищувати обізнаність про діяльність організації. В ідеалі, це має бути інструмент прозорості.

Однак, коли PR органів влади стикається з політичною рекламою, що містить елементи популізму, ситуація ускладнюється. Популізм, який набуває все більшої актуальності в українському публічному управлінні, впливає на управлінські рішення, часто через спрощене протиставлення «народу» та «корумпованих еліт» [7, с. 133].

Варто зауважити, що політична реклама, яка є носієм таких ідей, формує у громадян запит на «швидке» або «емоційно справедливе» рішення, що може суперечити принципам верховенства права. Це призводить до деформації правової культури, де емоційна реакція, стимульована політичною рекламою, цінується вище за дотримання професійної правничої етики та законності.

На нашу думку, аналіз динаміки довіри до судової влади в Україні демонструє, що медіатизація правосуддя та активне використання негативних наративів у PR та політичній рекламі є головним чинником формування низької правової культури серед широких верств населення.

Згідно з національним опитуванням, довіра суспільства до судової влади зросла з 5% у 2015 році до 16% у 2018 році. Це зростання відбулося в контексті судових реформ. Однак значно вищий рівень довіри фіксується серед громадян, які мали безпосередній досвід участі в судових провадженнях, де показник довіри становив 34% у 2018 році [2]. Цей розрив є прямим підтвердженням деформаційного впливу опосередкованої інформації, яка надходить через новини, політичні заяви та рекламу.

Тим не менш, згідно з даними Київського міжнародного інституту соціології, у 2025 році довіра суддям і прокурорам серед опитаних соціологами українців є критично низькою, бо лише 12% довіряють судам і лише 9% – прокуратурі [8].

Відзначимо, якщо судова система традиційно має низький рівень довіри через свою специфіку, то органи виконавчої влади, особливо під час війни, демонструють значно більшу волатильність, що є прямим наслідком їхньої комунікаційної політики та політичної реклами, спрямованої на них.

Проте важливо розуміти, попри високу загальну суспільну консолідацію на початку повномасштабного вторгнення, довіра до центральних органів виконавчої влади зазнала істотного падіння, що відображає кризу PR-менеджменту та збільшення політичної реклами, спрямованої на критику уряду.

– У грудні 2023 року Кабінету Міністрів України довіряли 26% громадян.

– У грудні 2024 року цей показник знизився до 20%.

– Частка тих, хто не довіряє, зросла з 44% до 53%.

Це падіння балансу довіри-недовіри з -18% до -33% є прямим індикатором того, що комунікаційні стратегії Уряду виявилися неефективними у протистоянні політичній рекламі та критичним медіа-наративам (навіть попри воєнний стан), які фокусуються на проблемах корупції та неефективності у виконавчій сфері. Правнична етика державних службовців у цьому контексті стає заручником політичної реклами: будь-який етичний проступок, підхоплений медіа та опозиційною рекламою, призводить до пропорційного падіння довіри до всього інституту.

На противагу деструктивній політичній рекламі, конструктивний інституційний PR може слугувати потужним інструментом для підвищення правничої етики. Комунікаційна стратегія Вищого антикорупційного суду (ВАКС) є прикладом використання PR для відновлення довіри та встановлення нових етичних стандартів [6].

Важливо також і те, що комунікаційна стратегія ВАКС була прямо спрямована на позиціонування суду як «новоствореного органу у системі українського правосуддя» та «ключового органу, який здійснює правосуддя у кримінальних справах щодо корупції». Цей проактивний PR встановлює високі публічні очікування та вимагає від суддів та працівників апарату суду реальної відповідності принципам прозорості та відкритості.

Водночас, оголошення про те, що «заяви або інформація, яка може мати негативний вплив на репутацію ВАКС, є небажаною», свідчить про те, що зовнішній PR діє як ефективний механізм зовнішнього етичного контролю, змушуючи внутрішній персонал дотримуватися бездоганної етичної поведінки.

Варто наголосити, що комунікаційна стратегія Вищої ради правосуддя (ВРП) на 2025–2029 роки є одним із найбільш зрілих прикладів стратегічного планування у державному секторі. Вона відображає розуміння того, що ефективна комунікація є стратегічним імперативом для легітимності та ефективності судового управління в сучасних демократичних суспільствах, особливо під час воєнного стану, коли суспільна зацікавленість у відновленні справедливості є надзвичайно високою.

Мета цієї Стратегії полягає у формуванні іміджу ВРП як органу з проактивною позицією, який має чітке бачення вирішення проблем судочинства. Це вимагає не просто інформування, а побудови довіри через зміну сприйняття судів, акцентуючи їхню людяність і емпатію, швидке реагування на кризи та висвітлення реальних викликів, як-от перевантаження судів, недофінансування та кадровий дефіцит.

Ключові принципи комунікаційної діяльності ВРП (які також застосовуються до кризових комунікацій):

- Чесність у висвітленні реальності. Комунікація має показувати суди такими, якими вони є, без прикрас, але з акцентом на системні проблеми та людський фактор

- Емпатія. Відповіді мають демонструвати, що суд чує громадян, і має бути простими, фактичними та людиноцентричними. Це протидіє традиційній бюрократичній відчуженості.

- Достовірність та об'єктивність. Реагування на негативні явища має відбуватися з позиції об'єктивного аналізу, активно інформуючи про заходи реагування, що формує у суспільстві впевненість у здатності системи до самоочищення [3].

На думку дослідника Божко Я., в умовах повномасштабного вторгнення та тривалої війни комунікаційний ландшафт визначається високим рівнем стресу та суспільною травмою. Громадяни потребують не лише захисту, а й чіткого алгоритму дій у разі надзвичайної ситуації. Це вимагає від державних органів переходу від простого інформування до психологічно орієнтованого PR [1].

Цікаво, що поліцейські офіцери громад, зокрема у Дніпропетровській, Харківській та Рівненській областях, проводять серію тренінгів із кризових комунікацій для представників місцевого самоврядування. Ці тренінги є прикладом інвестиції у безпеку громади та зміцнення довіри до влади та поліції.

Серед ключових аспектів виділимо такі:

Ефективну взаємодію з військовослужбовцями.

Спілкування з людьми у стані сильного стресу чи емоційного збудження, а також робота з особами, які мають посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Використання ненасильницького спілкування як методу зниження напруги та запобігання конфліктам [4].

І насамкінець, одним із найбільших викликів для інституційного PR є швидкість поширення дезінформації та фейків. У зв'язку з цим, державні органи змушені впроваджувати складні, високотехнологічні механізми моніторингу та реагування. Комунікаційна стратегія ВРП є показовою в цьому сенсі, включаючи комплексний підхід до кризових комунікацій.

ВРП усвідомлює, що для швидкого переривання негативного циклу суспільної думки

необхідна комплексна підготовка, що включає створення сценаріїв реагування. Державні комунікатори демонструють розуміння того, що сучасна криза часто народжується у неформальному цифровому просторі. Тому Стратегія передбачає моніторинг «сигналів тривоги», включно з негативними постами, мемами та хештегами, для раннього виявлення криз. Це свідчить про високу адаптивність державного PR до цифрової культури та визнання мемів як потужних індикаторів суспільної недовіри.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз демонструє, що вплив PR та політичної реклами на державні процеси в Україні є багатограним і часто конфліктним. Інституційний PR, як стратегічний імператив, є незамінним інструментом для соціальної модифікації (зміна сприйняття корупції), психологічного відновлення довіри (реформа поліції) та забезпечення демократичної легітимності в контексті євроінтеграційних вимог (Стратегія ВРП). Проте його результати залишаються вразливими до політизації та агресивної, емоційно зарядженої політичної реклами, яка, хоч і ефективна для мобілізації, але може посилювати суспільний цинізм, використовуючи успішні PR-бренди як «спокусливу обгортку».

Сучасна українська державна комунікація досягла високого рівня зрілості, включивши в свої стратегії принципи емпатії, чесності та культурного моніторингу (відстеження мемів та хештегів). Це підтверджує перехід від реактивного інформування до проактивного управління репутацією та соціальною стійкістю, особливо в умовах воєнного часу, коли PR функціонує як засіб психологічної підтримки та конфліктології.

Грунтуючись на аналізі напруги між інституційним PR та політичною рекламою, а також на успішних моделях кризових комунікацій, пропонуються наступні рекомендації для підвищення стійкості державних процесів:

Необхідно вжити додаткових заходів для захисту інституційних PR-функцій (особливо в правоохоронних та антикорупційних органах) від прямого втручання політичного керівництва. Це гарантує, що PR-зусилля спрямовані на довгострокову довіру до інституції, а не на короткострокові політичні інтереси.

Усі державні комунікації, особливо в секторі безпеки та юстиції, повинні систематично впроваджувати принципи емпатії та людиноцентричності, як це передбачено Стратегією ВРП. Фокус має бути спрямований на комунікації з людьми у стані стресу та ПТСР, що є критичним для зміцнення довіри до влади в умовах війни.

Державні органи повинні систематично виділяти ресурси на інструменти, здатні моніторити та аналізувати неформальний цифровий простір

(меми, хештеги, tone of voice у коментарях). Це є необхідним для раннього виявлення «сигналів тривоги» та оперативного реагування на дезінформацію, яка може швидко підрвати легітимність.

І нарешті, стратегічний PR має бути спрямований не лише на висвітлення успіхів, а й на

активне стимулювання громадянської участі, наслідуючи приклад антикорупційних кампаній. Це вимагає розробки просвітницького контенту у простій формі для підвищення правової обізнаності та розуміння ролі судів та реформованих органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Божко Я. Комунікації довгої війни: час змінюватись. DeepState. 2023. URL: <https://deepstateua.com/komunikatsiyi-v-dovghii-viini-chas-zminivatsia/> (дата звернення: 06.11.2025)
2. Довіра до суду: важливі міркування, які ґрунтуються на фактах. Верховний Суд. 2018. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1775192/> (дата звернення: 06.11.2025)
3. Комунікаційна стратегія Вищої ради правосуддя на 2025–2029 роки. URL: https://court.gov.ua/press/komunikatsiyna_strategiya_na/ (дата звернення: 06.11.2025)
4. Кризова комунікація — інструмент безпеки та довіри в громаді. Національна поліція України. URL: <https://npu.gov.ua/news/kryzova-komunikatsiia-instrument-bezpeky-ta-doviry-v-hromadi> (дата звернення: 06.11.2025)
5. Політична реклама на президентських виборах 2019. URL: <https://www.2s-outdoor.com.ua/ua/blog/354025/> (дата звернення: 06.11.2025)
6. Рішення № 3 зборів суддів Вищого антикорупційного суду Про затвердження Комунікаційної стратегії Вищого антикорупційного суду. URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/VAKS/self-government/decisions/03.09.2019_3.pdf (дата звернення: 06.11.2025)
7. Семенчук Т. Б., Кіпран І. І. Популізм у публічному управлінні. *Український економічний часопис*. 2025. Випуск 9. С. 132–135.
8. Серед українців довіра до судів та прокуратури є критично низькою – дослідження. Zmina. 2025. URL: <https://zmina.info/news/sered-ukrayincziv-dovira-do-sudiv-ta-prokuratury-ye-krytychno-nyzkoju-doslidzhennya/> (дата звернення: 06.11.2025)
9. Юзьков Т. М. Роль PR в боротьбі з корупцією. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2024. Випуск 1(61). С. 52–57.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321.01:316.32(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.43.8>

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

IMPLEMENTATION OF THE POLICY ON PROMOTING THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE: REGIONAL DIMENSION

Андрійчук Т.С.,

orcid.org/0000-0003-3832-6252

кандидат політичних наук,

заступник завідувачого відділом Секретаріату

Кабінету Міністрів України,

старший викладач

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Стаття присвячена питанню сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, насамперед реалізації відповідної Національної стратегії на 2021–2026 роки. Метою статті є проаналізувати особливості цього процесу на регіональному рівні, який часто залишається без належної уваги дослідників, та виявити тенденції й проблемні питання, що потребують реагування. Розглянуті завдання, які мають виконувати обласні, Київська міська державні (військові) адміністрації на виконання урядових планів заходів з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Такі завдання зосереджуються, здебільшого, на інформаційно-навчальній складовій для підтримки в регіонах заходів, які впроваджуються на національному рівні. Це є важливим, однак, не спонукає вивчати та враховувати специфічні потреби інститутів громадянського суспільства у конкретних регіонах. Водночас обласні, Київська міська державні (військові) адміністрації повинні розробити власні регіональні цільові програми сприяння розвитку громадянського суспільства, а також створити регіональні координаційні ради за участю представників інститутів громадянського суспільства з відповідних регіонів. Однак, проблемою є те, що лише незначна кількість регіональних програм сприяння розвитку громадянського суспільства враховують всі напрями такого сприяння, визначені в Національній стратегії, та мають комплексний характер. Ще більш проблемним виглядає інститут регіональних координаційних рад за участю представників інститутів громадянського суспільства. На сьогодні при більшості обласних, Київській міській державних (військових) адміністраціях такі ради не здійснюють активної діяльності. За результатами дослідження запропоновано низку рекомендацій, зокрема, щодо перегляду ефективності виконання обласними, Київською міською державними (військовими) адміністраціями завдань урядових планів заходів, надання їм координаційної та методичної підтримки; вдосконалення регіональних цільових програм сприяння розвитку громадянського суспільства із забезпеченням інклюзивного підходу; «перезавантаження» регіональних координаційних органів з питань сприяння розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, регіони, обласні державні (військові) адміністрації.

The article is devoted to the issue of promoting the development of civil society in Ukraine, primarily the implementation of the relevant National strategy for 2021–2026. The aim of the article is to analyze the features of this process at the regional level, which often remains without due attention from researchers, and to identify trends and problematic issues that require a response. The tasks that regional and Kyiv city state (military) administrations must perform to implement government action plans for the implementation of the National strategy for promoting the development of civil society in Ukraine are considered. Such tasks focus, for the most part, on the information and educational component to support in the regions the measures implemented at the national level. This is important; however, it does not encourage research and consideration of the specific needs of civil society organizations in specific regions. At the same time, regional and Kyiv city state (military) administrations should develop their own regional target programs to promote the development of civil society, as well as create regional coordination councils with the participation of representatives of civil society organizations from the relevant regions. However, the problem is that only a small number of regional programs for promoting civil society development take into account all areas of such promotion defined in the National Strategy and are comprehensive. The institution of regional coordination councils with the participation of representatives of civil society organizations looks even more problematic. Today, such councils under most regional and Kyiv city state (military) administrations are not actively engaged in activities. Based on the results of the study, a number of recommendations are proposed. In particular, regarding the review of the effectiveness of the implementation of government action plans by regional and Kyiv city state (military) administrations, providing them with coordination and methodological support; improving regional target programs for promoting the development of civil society while ensuring an inclusive approach; "rebooting" regional coordination bodies for promoting the development of civil society.

Key words: civil society, civil society organizations, regions, regional state (military) administrations.

Постановка проблеми. Питання взаємодії між державою та громадянським суспільством є визначальним у розвитку сучасних демократій та стосується концептуальних підходів до самоорганізації суспільства, зменшення / збільшення ролі держави у суспільному житті. Інститути громадянського суспільства (громадські, благодійні, волонтерські та інші організації) покликані, з одного боку, надавати громадянам можливість спільнодії, відстоювання прав та інтересів, а з другого – контролювати доброчесність державних органів, допомагати розв'язувати складні суспільні проблеми через участь у розробленні політики, партнерство з державою. Нещодавні Рекомендації Європейської Комісії щодо заохочення залучення і ефективної участі громадян та організацій громадянського суспільства в процесах формування державної політики вказують на доцільність прийняття державами-членами ЄС планів дій або еквівалентних документів з метою створення умов для підтримки безпечного та сприятливого громадського простору й ефективної участі організацій громадянського суспільства [1]. В Україні вже достатньо тривалий час формується напрямок державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, основними документами якого є національні стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства. Наразі реалізується третя така стратегія, затверджена Президентом України на 2021–2026 роки [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти становлення та розвитку взаємовідносин між органами влади та інститутами громадянського суспільства в Україні тривалий час були предметом дослідження О. Бабкіної, Г. Зеленько, О. Майборода, М. Кармазіної, А. Колодій, О. Корнієвського, І. Кресіної, М. Розумного, Ф. Рудича, Ю. Шайгородського та інших вітчизняних дослідників. Водночас повномасштабне вторгнення, запровадження воєнного стану та прискорення євроінтеграційного процесу в Україні спонукають до дослідження цих питань в контексті нових умов функціонування органів влади та інститутів громадянського суспільства. Серед досліджень з таким фокусом уваги протягом останніх років – праці Н. Бондарчук [3], В. Докаленко [4], О. Корнієвського [5], В. Мельникова [6], В. Цимбалюка [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Певною особливістю регіонального рівня є те, що на нього звертають увагу менше, ніж на національний чи місцевий. Це прослідковується і в дослідженнях питань взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства вітчизняних науковців, які ми згадали вище, – переважна більшість з них зосереджуються на загальнодержавній діяльності. Лише окремі аспекти (насамперед, структурна спро-

можність) забезпечення взаємодії з інститутами громадянського суспільства органів виконавчої влади на регіональному рівні є предметом дослідження у працях Н. Гавкалової та Т. Щетініної [8], А. Орлової [9].

Водночас законодавство України з питань сприяння розвитку громадянського суспільства визначає завдання не лише для центральних, але й для місцевих органів виконавчої влади (обласних, Київської міської державних (військових) адміністрацій), що реалізують державну політику в регіонах. Показово, що і в згаданих вище Рекомендаціях Європейської Комісії [1] підкреслюється, що участь організацій громадянського суспільства у процесах формування політики має бути на усіх рівнях – місцевому, *регіональному*, державному, європейському та міжнародному. Тому вивчення особливостей регіонального виміру сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні є актуальним та таким, що потребує більшої уваги дослідників.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є проаналізувати особливості процесу реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на регіональному рівні та виявити тенденції й проблемні питання, що потребують реагування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки [2] визначає чотири пріоритетні напрями діяльності органів виконавчої влади у відповідній сфері: забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення; створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства; стимулювання участі цих інститутів в соціально-економічному розвитку та створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці. Завдання, що мають реалізовуватися за відповідними напрямами, знаходять відображення в урядових планах заходів. Наразі завершено реалізацію першого такого плану заходів до 2024 року [10].

Значна частина завдань згаданого плану заходів стосувалася загальнонаціонального рівня, насамперед вдосконалення законодавства та здійснення заходів на підтримку його реалізації (навчання, інформаційні кампанії тощо). Водночас визначалася й низка заходів для реалізації в регіонах обласними, Київською міською державними (військовими) адміністраціями. Такі заходи у переважній більшості є «типовими» для всіх регіонів та мають, здебільшого, інформаційно-навчальний характер: проведення інформаційних чи навчаль-

них заходів для інститутів громадянського суспільства та державних службовців, реалізація інформаційних кампаній та розповсюдження інформаційних матеріалів (популяризація переваг створення інститутів громадянського суспільства та роз'яснення реєстраційних процедур, питань надання соціальних послуг, соціального підприємництва, волонтерства, міжсекторальної співпраці тощо).

Як свідчить звіт про виконання плану заходів до 2024 року, узагальнений Секретаріатом Кабінету Міністрів України [11], більшість державних (військових) адміністрацій в тій чи іншій формі залучилися до здійснення в регіонах відповідної діяльності (хоча рівень залучення суттєво різниться – подекуди воно було достатньо формальним). Також окремі завдання для обласних, Київської міської державних (військових) адміністрацій стосувалися організації конкурсів проєктів інститутів громадянського суспільства для надання їм підтримки, проведення регіональних форумів громадянського суспільства, створення (сприяння створенню) ресурсних центрів, хабів, інших інфраструктурних об'єктів для інститутів громадянського суспільства. При цьому, для прикладу, регіональні форуми громадянського суспільства у 2023–2024 роках провели лише Вінницька, Волинська, Кіровоградська, Одеська обласні, Київська міська державні (військові) адміністрації. Низка інших адміністрацій відвітувалися проведенням інших форумів, хоча і на дотичні теми. Найбільша кількість хабів, інших об'єктів, що були створені у регіонах, призначені для молодіжних, ветеранських та волонтерських громадських організацій, організацій, що опікуються питаннями ВПО (відповідно, є частиною реалізації державної політики й в інших сферах). Водночас про створення просторів для інститутів громадянського суспільства незалежно від профілю їх діяльності, для підтримки загальної громадської активності в регіоні поінформували лише Кіровоградська, Полтавська, Сумська обласні, Київська міська державні (військові) адміністрації [11].

Новий урядовий план заходів з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (на 2025–2026 роки) [12] також містить низку завдань для регіонального рівня: проведення навчальних та інформаційних заходів (з питань організації публічних консультацій та діалогового підходу; залучення жителів до вирішення питань місцевого значення, заохочення ВПО до участі в житті приймаючої громади та ін.); проведення інформаційних кампаній для популяризації переваг створення інститутів громадянського суспільства та роз'яснення питань їх реєстрації; надання підтримки проєктам інститутів громадянського суспільства на конкурсних

засадах; сприяння розвитку соціального підприємництва; сприяння впровадженню шкільних громадських бюджетів та залучення старшокласників до волонтерства; сприяння залученню інститутів громадянського суспільства до надання соціальних послуг; сприяння створенню та функціонуванню ресурсних центрів, хабів, комунікативних майданчиків для інститутів громадянського суспільства; проведення регіональних форумів громадянського суспільства.

Відповідні завдання є, безумовно, важливими, водночас при виконанні більшості з них місцеві державні адміністрації виступають лише «посередниками» між центральними органами виконавчої влади та громадами відповідного регіону (саме тому багато завдань сформульовані як «сприяння»). «Типовість» заходів та їх загальні формулювання також не дозволяють належним чином врахувати специфіку регіонів та особливі потреби інститутів громадянського суспільства з цих регіонів.

Тому у цьому контексті важливо, що Національна стратегія визначає й низку завдань, що мали б дозволити обласним, Київській міській державним (військовим) адміністраціям зробити реалізацію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства більш наближеною до потреб конкретних регіонів. Зокрема, вони повинні розробити регіональні цільові програми сприяння розвитку громадянського суспільства та вжити заходів для їх затвердження в установленому порядку, забезпечити їх реалізацію. Також одним із завдань Національної стратегії є забезпечення роботи регіональних координаційних рад з питань сприяння розвитку громадянського суспільства. Відповідно, важливо зупинити увагу на виконанні цих завдань.

Так, станом на 2025 рік у 19 регіонах (Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області та м. Київ) діють регіональні програми сприяння розвитку громадянського суспільства чи з дотичних питань (у Житомирській області – програма «Відкрита влада», у Запорізькій – програма «Громадянської стійкості та згуртованості») [13]. Відповідні програми, залежно від року прийняття (перед введенням воєнного стану чи після) затверджувалися або рішенням обласної ради (яке розроблялося обласною держадміністрацією), або рішенням обласної вже військової адміністрації. Водночас на сьогодні відсутні такі програми у Закарпатській, Київській, Сумській та Херсонських областях. Волинська, Івано-Франківська обласні державні (військові) адміністрації оприлюднили програми у статусі лише проєкту рішення. Якщо для Сум-

щини та Херсонщини це може мати логічне пояснення через безпекову ситуацію у прифронтових регіонах (хоча у Запорізькій чи Чернігівській області це не стало на заваді), то для Закарпаття та Київщини ситуація з відсутністю профільної регіональної програми викликає запитання стосовно виконання Національної стратегії та пріоритетності питань сприяння розвитку громадянського суспільства в регіоні.

Також слід звернути увагу, що не всі наявні регіональні програми сприяння розвитку громадянського суспільства за своїм змістом містять належні завдання та орієнтуються на пріоритетні напрями Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (громадська участь, сприяння створенню та діяльності інститутів громадянського суспільства, участь відповідних інститутів у соціально-економічному розвитку та міжсекторальна співпраця). Аналіз змісту регіональних програм свідчить, що усі перераховані напрями знайшли відображення у конкретизованих завданнях лише в програмах сприяння розвитку громадянського суспільства Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Одеської, Запорізької областей та м. Києва. Не містять завдань до усіх напрямів, але мають більш комплексний характер регіональні програми також у Харківській, Чернівецькій, Чернігівській, Луганській областях.

Проблемою інших затверджених програм є зосередження здебільшого на питаннях громадської участі (проведення публічних консультацій, робота громадської ради, організація тематичних навчань тощо) та підтримки певних проєктів інститутів громадянського суспільства. В окремих регіонах «змішаний» характер програми призводить до переваги завдань, які стосуються не сприяння розвитку громадянського суспільства, а інших питань (розвитку інформаційного простору, книговидання тощо). Наприклад, після внесення змін до програми Львівської обласної державної (військової) адміністрації у 2023 році більшість завдань було зосереджено на інформаційному просторі та підтримці книговидання, а сприяння розвитку громадянського суспільства стосувалися лише чотири заходи (премії волонтерам; навчання для інститутів громадянського суспільства; Форум організацій громадянського суспільства та неконретизоване «впровадження кращих практик розвитку громадянського суспільства») [14]. Крім того, ще однією поширеною проблемою для значної частини регіональних програм сприяння розвитку громадянського суспільства є включення заходів, які не мають прямого стосунку до питань громадянського суспільства, наприклад, відзначення державних свят, закупівля квіткової продукції тощо (зокрема, у Вінницькій, Кіровоградській, Чернівецькій, Харківській областях).

Зазначені недоліки свідчать про потребу формування більш чіткого розуміння обласними державними (військовими) адміністраціями пріоритетних напрямів сприяння розвитку громадянського суспільства на рівні регіону, що також має передбачати виявлення та врахування потреб інститутів громадянського суспільства, які працюють в цьому регіоні. Це питання актуалізується також в контексті необхідності формування нових програм сприяння розвитку громадянського суспільства у найближчий період (більшість наявних програм діють до 2026 чи 2027 років). Запобіжником подібних недоліків може бути як методична підтримка та обмін кращими практиками між регіонами, так і належна громадська участь – залучення громадських, благодійних організацій, інших інститутів громадянського суспільства до підготовки та обговорення проєкту регіональної цільової програми, що дозволить врахувати особливості конкретного регіону. У цьому контексті варто відзначити нещодавній досвід залучення громадськості до підготовки нової програми Київської міської держадміністрації. Зокрема, цей процес включав проведення соціологічного дослідження жителів, стратегічну сесію у форматі «майстерня майбутнього» за участю представників інститутів громадянського суспільства, роботу експертної робочої групи та електронні консультації з громадськістю [15]. Такий підхід потребує поширення й серед інших обласних державних (військових) адміністрацій для покращення змісту регіональних програм сприяння розвитку громадянського суспільства.

Ще більш недосконалим наразі виглядає інститут регіональних координаційних рад з питань сприяння розвитку громадянського суспільства. При більшості обласних державних адміністрацій такі ради були утворені ще у 2016–2017 роках. Пізніше до їх складу могли вносити зміни і вони мали б продовжити свою роботу. Однак, аналіз інформації про роботу таких рад на веб-сайтах відповідних адміністрацій, свідчить, що більшість з них не є активними. Наприклад, останнє засідання координаційної ради при Вінницькій обласній державній (військовій) адміністрації, згідно інформації на веб-сайті, відбулося у 2020 році [16], при Одеській – у 2017 році [17], при Хмельницькій – у 2019 році [18], при Київській міськдержадміністрації – у 2018 році [19]. На більшості веб-сайтів інших обласних державних (військових) адміністрацій віднайти інформацію про роботу координаційної ради з питань сприяння розвитку громадянського суспільства взагалі не вдалося. Однак, є і позитивні приклади активізації роботи координаційних рад у складних умовах воєнного часу – активно запрацювала така рада після оновлення свого складу у 2025 році в Запорізькій області [20].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проаналізовані особливості реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на регіональному рівні дозволяють сформулювати низку висновків та рекомендацій, врахування яких може посилити відповідний напрямок політики.

Важливо, що основний документ у відповідній сфері – Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки зосереджує увагу не лише на загальнонаціональному, але й на регіональному рівнях, що відповідає кращим міжнародним стандартам. Однак, завдання для обласних, Київської міської державних (військових) адміністрацій в урядових планах заходів з реалізації Національної стратегії сформульовані загально і «типово» та зосереджуються, здебільшого, на інформаційно-навчальній складовій для підтримки в регіонах заходів, що впроваджуються на національному рівні. З одного боку такий підхід є логічним, оскільки основні завдання місцевих державних адміністрацій полягають у реалізації державної політики на місцях, разом з цим, з другого боку, такий підхід не спонукає відповідні адміністрації вивчати та враховувати специфічні потреби інститутів громадянського суспільства у відповідних регіонах.

Водночас слід відзначити, що Національна стратегія містить завдання для місцевих державних адміністрацій, які потенційно спрямовані на те, щоб реалізація відповідної державної політики в регіонах мала більш інклюзивний характер та враховувала регіональну специфіку. Обласні, Київська міська державні (військові) адміністрації повинні розробити власні регіональні цільові програми сприяння розвитку громадянського суспільства, а також створити регіональні координаційні ради за участю представників інститутів громадянського суспільства з відповідних регіонів. Результати дослідження свідчать, що у переважній більшості регіонів на сьогодні діють подібні регіональні програми, однак є й низка обласних державних (військових) адміністрацій, які не виконали зазначене завдання. Також проблемою є те, що лише незначна кількість регіональних програм сприяння роз-

витку громадянського суспільства враховують всі напрями такого сприяння, визначені в Національній стратегії, та мають комплексний характер. Неподібною випадки зосередження лише на окремих завданнях (здебільшого, щодо громадської участі) або завданнях, які взагалі не мають стосунку до питань громадянського суспільства. Ще більш проблемним виглядає інститут регіональних координаційних рад, покликаних забезпечити залучення представників громадськості до відповідної роботи в регіоні. На сьогодні при більшості обласних, Київській міській державних (військових) адміністраціях такі ради, хоч і утворені, але не здійснюють активної діяльності.

Отже, є потреба в удосконаленні роботи з реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства на регіональному рівні, що має передбачати, зокрема:

- перегляд ефективності виконання обласними, Київською міською державними (військовими) адміністраціями завдань урядових планів заходів з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства та налагодження більшої координації з ними міністерств, що відповідають за конкретні напрями політики в цій сфері, для методичної підтримки та встановлення чітких індикаторів реалізації завдань;
- вдосконалення регіональних цільових програм сприяння розвитку громадянського суспільства, для чого важливо забезпечити методичну підтримку та обмін кращими практиками між місцевими держадміністраціями, а також інклюзивний процес підготовки програм за участю інститутів громадянського суспільства з відповідних регіонів;
- «перезавантаження» координаційних органів з питань сприяння розвитку громадянського суспільства в регіонах, для того, щоб посилити залучення інститутів громадянського суспільства. Водночас модель побудови координаційного механізму, що була б більш ефективною (невеликий дорадчий орган, широкий комунікаційний майданчик, регулярні зустрічі тощо), потребує подальших досліджень та обговорень із заінтересованими сторонами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Commission Recommendation C/2023/8627 on promoting the engagement and effective participation of citizens and civil society organisations in public policy-making processes. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=PI_COM:C\(2023\)8627](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=PI_COM:C(2023)8627).
2. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України від 07.09.2021 № 487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/487/2021>.
3. Бондарчук Н. Взаємодія влади та громадянського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. № 5. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2023.5.1>.
4. Докаленко В. Взаємодія між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства в Україні в умовах масштабної війни. *Державне управління та регіональний розвиток*. 2022. № 15. С. 87–103. DOI: <http://doi.org/10.34132/pard2022.15.04>.

5. Корнієвський О. Комунікація влади та громадськості в умовах воєнного стану. *Політичне життя*. 2025. № 1. С. 88–93. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.1.5>.
6. Мельников В. Виклики становлення громадянського суспільства в Україні під час військової агресії. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 5. С. 15–19. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v5.2024.3>.
7. Цимбалюк В. Взаємодія органів влади з інститутами громадянського суспільства: специфіка в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2023. Вип. 1 (66). С. 46–54. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17416>.
8. Гавкалова Н., Щетініна Т. Формування структурних підрозділів місцевих органів державної виконавчої влади з питань комунікацій з громадськістю. *Вісник Полтавського державного аграрного університету. Серія «Публічне управління та адміністрування»*. 2024. № 2. С. 77–85. DOI: <http://doi.org/10.32782/pdau.rma.2024.2.9>.
9. Орлова А. Аналіз готовності підрозділів по комунікаціях обласних державних адміністрацій до впровадження завдань Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки. *Публічне управління в Україні: історія державотворення, виклики та перспективи : матеріали XII наук. Інтернет-конф. за міжнар. участю для аспірантів та докторантів*, Одеса, 28 травня 2021 р. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2021. С. 181–184.
10. Про затвердження плану заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.02.2023 № 160. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/160-2023-%D1%80>.
11. Інформація про стан виконання плану заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів від 14.02.2023 № 160 (станом на 31.12.2024). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_spryannia/info-svitlofor-20241231.pdf.
12. Про затвердження плану заходів з реалізації у 2025–2026 роках Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.03.2025 № 246. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/246-2025-%D1%80>.
13. Реалізація Національної стратегії місцевими державними адміністраціями. URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/spryannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva/natsionalna-stratehiia-spryannia-rozvytku-hromadianskoho-suspilstva-v-ukraini-na-2021-2026-roky/realizatsiia-natsionalnoi-stratehii-mistsevymy-derzhavnymy-administratsiiamy>.
14. Про внесення змін до Регіональної програми сприяння розвитку інформаційного простору та громадянського суспільства у Львівській області на 2021-2025 роки. URL: <https://loda.gov.ua/documents/87294>.
15. Пояснювальна записка до рішення Київської міської ради «Про затвердження міської цільової програми «Сприяння розвитку громадянського суспільства у місті Києві на 2025–2027 роки». URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/rishennya-kyivskoyi-miskoyi-rady-10269>.
16. Діяльність Координаційної ради з питань сприяння розвитку громадянського суспільства. URL: <https://www.vin.gov.ua/hromadianam/gromada/koordynatsiina-rada/59-diialnist-koordynatsiinoi-rady>.
17. Координаційна рада з питань сприяння розвитку громадянського суспільства. URL: <https://digital.od.gov.ua/golovna/gromadyanam/koordynatsijna-rada-z-pytan-spryannya-rozvytku-gromadyanskogo-suspilstva/>.
18. Координаційна рада з питань сприяння розвитку громадянського суспільства при Хмельницькій обласній державній (військовій) адміністрації. URL: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=42593.
19. Координаційна рада з питань сприяння розвитку громадянського суспільства при виконавчому органі Київської міської ради (КМДА). URL: https://kyivcity.gov.ua/petytsii_ta_hromadska_aktivnist/gromadyanske_suspilstvo_i_vlada/koordinatsiyna_rada_z_pitan_spryannya_rozvitku_gromadyanskogo_suspilstva_pri_vikonavchomu_organu_kivsko_misko_radi_kmda_249264/.
20. Діяльність Координаційної ради з питань сприяння розвитку громадянського суспільства при Запорізькій обласній державній (військовій) адміністрації. URL: <https://www.zoda.gov.ua/article/2745/diyalnist-koordinatsiynoji-radi.html?page=1>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
 Дата публікації: 31.12.2025

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

BASIC PRINCIPLES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN POLITICAL DECISION-MAKING

Вітушко М.Ю.,

orcid.org/0009-0003-2002-8473

*аспірант сектору правових проблем політичних інститутів і процесів
Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України*

Цифровізація послуг, зокрема використання штучного інтелекту, спрощує доступ та підвищує ефективність державних органів, сприяє зниженню витрат і боротьбі з корупцією, а також зменшує ймовірність людських помилок. Водночас використання ШІ може становити загрозу для захисту та ефективного здійснення основних прав і свобод людини.

Однією з найбільших проблем є прозорість внутрішнього функціонування алгоритмів ШІ, процесів прийняття рішень та використання даних для різних зацікавлених сторін, включаючи розробників, користувачів, політиків та громадськість. Це стосується пояснюваності – здатності системи ШІ пояснювати свої дії, рішення, рекомендації, результати або процес прийняття рішень у доступній формі, оскільки більшість користувачів систем ШІ не знають, як генеруються конкретні результати.

Іншою проблемою є упередженість ШІ – несправедливе або нерівне ставлення до певних груп на основі раси, статі або інших захищених характеристик. Ця упередженість може набувати різних форм, таких як дискримінаційні практики найму, упереджене схвалення кредитів тощо. Така упередженість часто призводить до дискримінації – випадкового або навмисного диференційованого ставлення до особи та/або групи осіб на основі певної характеристики (етнічної, релігійної, расової тощо).

Щоб забезпечити відповідальне використання систем ШІ, низка наукових спільнот, аналітичних центрів та міжнародних організацій запропонували своє бачення основних керівних принципів для ШІ, які включають елементи гуманності.

З метою забезпечення відповідального використання систем ШІ низка наукових спільнот, аналітичних центрів та міжнародних організацій запропонували своє бачення основних керівних принципів ШІ, які включають елементи прав людини, захисту даних та етичних стандартів. У найзагальніших рисах універсальні принципи ШІ включають: принцип прозорості, який передбачає незалежну підзвітність за автоматизовані рішення; обов'язок ідентифікації; обов'язок справедливості; обов'язок оцінки та підзвітності; обов'язки точності, надійності та валідності; обов'язок припинення; обов'язок громадської безпеки та кібербезпеки; заборону унітарного оцінювання.

Ключові слова: штучний інтелект, прийняття рішень, права людини, прозорість, підзвітність, технологія, цифровізація, держава, справедливість, безпека.

The digitisation of services, in particular the use of artificial intelligence, simplifies access and increases the efficiency of public authorities, helps to reduce costs and combat corruption, and reduces the likelihood of human error. At the same time, the use of AI can pose a threat to the protection and effective exercise of fundamental human rights and freedoms.

One of the biggest challenges is the transparency of the internal functioning of AI algorithms, decision-making processes and data use for various stakeholders, including developers, users, policymakers and the public. This refers to explainability – the ability of an AI system to explain its actions, decisions, recommendations, results or decision-making process in an accessible way, as most users of AI systems do not know how specific results are generated.

Another problem is AI bias – unfair or unequal treatment of certain groups based on race, gender or other protected characteristics. This bias can take many forms, such as discriminatory hiring practices, biased credit approvals, and so on. Such bias often leads to discrimination – accidental or intentional differential treatment of a person and/or group of persons on the basis of a particular characteristic (ethnic, religious, racial, etc.).

To ensure the responsible use of AI systems, a number of scientific communities, think tanks and international organisations have proposed their vision of basic guiding principles for AI, which include elements of human rights, data protection and ethical standards. In the most general terms, universal AI principles include: the principle of transparency, which provides for independent accountability for automated decisions; identification obligation; fairness obligation; assessment and accountability obligation; accuracy, reliability, and validity obligations; termination obligation; public safety and cybersecurity obligation; prohibition on unitary scoring.

Key words: artificial intelligence, decision-making, human rights, transparency, accountability, technology, digitalisation, state, justice, security.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших досягнень, що визначатимуть майбутнє, є цифрова трансформація повсякденного життя, зокрема цифровізація державних і приватних

послуг. Доступ до Інтернету, технології, цифрові навички та цифрові послуги дедалі більше стають необхідними умовами для повсякденного життя та доступу до державних послуг. Цифровий світ

XXIII ст., зокрема штучний інтелект (ШІ), став реальністю, яка супроводжується низкою викликів.

Системи ШІ можуть варіюватися від систем, що базуються на правилах, до більш складних моделей навчання, таких як машинне навчання (МН) та глибоке навчання (ГН), де системи вдосконалюються та адаптуються на основі даних, на яких вони навчаються. Їх алгоритми призначені для навчання на прикладах, виявлення закономірностей, групування об'єктів із подібними атрибутами та вдосконалення з часом завдяки досвіду. Якщо МН можна використовувати для структурованих даних з метою прогнозного аналізу, то ГН виконує складний аналіз величезних обсягів даних.

Переваги цифровізації послуг, спрямованої на спрощення та підвищення ефективності доступу, включають підвищення ефективності роботи органів публічної влади, зниження витрат та зменшення ймовірності людських помилок. Більш оптимізовані та гармонізовані адміністративні процеси допомагають уникнути зайвої бюрократії, сприяють сталому розвитку та захисту навколишнього середовища, а також зменшують корупцію. Однак такі системи можуть становити загрозу для захисту та ефективного здійснення основних прав і свобод людини.

В Європі штучний інтелект використовується в сфері державних послуг, освіти та соціальних програм. Наприклад, Данія експериментувала з використанням штучного інтелекту для найму шкільного персоналу, а Італія використовувала його для визначення права на соціальну допомогу [1]. Однак ці системи зіткнулися з проблемами, такими як помилки, що призвели до несправедливого скорочення виплат або необґрунтованого розподілу робочих місць [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання штучного інтелекту у суспільно-політичних процесах поки що залишається малодослідженою через новизну технології. У світі дослідженням політико-соціальних аспектів ШІ займаються Дж. Баллок, М. Даббер, А. Корінек, Ф. Паскуале, Дж. Хіммельрейх, Ю-Че Чень та ін. Серед вітчизняних дослідників слід згадати О. Стойко та Н. Хому.

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. Позитивні і негативні наслідки використання штучного інтелекту для прийняття політичних рішень у вітчизняній політології не досліджувалися.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення принципів використання ШІ, які дозволять мінімізувати негативні наслідки його впровадження в процес прийняття рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позитивний вплив від використання ШІ у про-

цесі прийняття політичних рішень у вигляді підвищення ефективності, стимулювання інновацій, автоматизації процесів та розв'язання складних проблем може бути знівельований негативними наслідками, зумовленими браком знань про штучний інтелект. Останнє передбачає глибше розуміння та усвідомлення того, як використовуються особисті дані, як навчаються моделі, як ці системи генерують конкретні результати, а також розуміння ризиків упередженості та необхідності критично оцінювати результати.

Однією з найбільших проблем є зрозумілість внутрішнього функціонування алгоритмів ШІ, процесів прийняття рішень і використання даних для різних зацікавлених сторін, включаючи розробників, користувачів, політиків і громадськість. Йдеться про пояснюваність – здатність системи ШІ доступно пояснювати свої дії, рішення, рекомендації, результати або спосіб прийняття рішень, оскільки більшість користувачів систем ШІ не знають, як генеруються конкретні результати. Відсутність інтерпретованості в моделях ШІ означає, що користувачі мають приймати результати системи прийняття рішень, не знаючи про складнощі, які призвели до цього рішення. Різні моделі ШІ можуть базуватися на різних математичних моделях та вчитися на різних базах даних, що неминуче призводить до розбіжностей у результатах. З огляду на це, пояснюваний ШІ (ПШІ) є новою галуззю, яка зосереджується на розробці технік, що роблять моделі ШІ більш інтерпретованими [3]. Оскільки моделі ШІ часто функціонують як «чорні скриньки», внутрішній механізм роботи яких невідомий більшості користувачів, то це викликає ряд етичних занепокоєнь. ПШІ має на меті розвінчати міф про «чорні ящики» і перетворити їх на більш зрозумілу форму, щоб підвищити прозорість моделі та зміцнити довіру кінцевих користувачів до результатів, виданих ШІ. Такі додаткові гарантії необхідні для широкого впровадження цих моделей, особливо в сферах з високим рівнем ризику, зокрема і в публічному управлінні.

Ще однією проблемою є упередженість ШІ – несправедливе або нерівне ставлення до певних груп на основі раси, статі або інших захищених характеристик. Ця упередженість може проявлятися у багатьох формах, таких як дискримінаційні практики найму, упереджене схвалення кредитів або навіть смертельні рішення, прийняті автономними транспортними засобами. Така упередженість часто призводить до дискримінації – випадкового або умисного відмінного «ставлення до особи та/або групи осіб за ознакою етнічного чи соціального походження, громадянства, національності, раси, релігії та вірувань, віку, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності або за іншими ознаками, що призводить до обмеження у визнанні,

реалізації або користуванні правами і свободами або до надання привілеїв у будь-якій формі, крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними, необхідними та пропорційними». [4, с. 11-12]. Вона може бути наслідком: 1) інституційних чи індивідуальних шкідливих упереджень, які були перенесені в процесі упродовж життєвого циклу ІІІ або представлені в даних системи ІІІ; 2) технічних обмежень в апаратному забезпеченні чи комп'ютерних програмах; 3) невідповідності системи ІІІ контексту використання [4, с. 11-12].

Так система виявлення шахрайства на основі ІІІ, розроблена податковою службою Нідерландів, позначила тисячі сімей з низьким доходом як потенційних шахраїв, які зловживають соціальною допомогою [5]. Система була зорієнтована на сім'ї з подвійним громадянством або етнічним походженням. Це призвело до несправедливих звинувачень і необґрунтованих вимог повернення допомоги на утримання дітей. Цей інцидент висвітлив не тільки недоліки в дизайні ІІІ, зокрема упередженість цих алгоритмів, але й необхідність підзвітності органів публічної влади при використанні систем ІІІ. В Австрії впровадження чат-ботів для надання допомоги службам зайнятості в Австрії призвело до посилення гендерних стереотипів, що ще раз підкреслило небезпеку вибіркового дотримання алгоритмічних рекомендацій у процесі прийняття рішень у державному секторі [6].

Щоб забезпечити відповідальне використання систем ІІІ низка наукових спільнот, аналітичних центрів та міжнародних організацій запропонували своє бачення універсальних керівних принципів для ІІІ, які включають елементи прав людини, захисту даних та етичних стандартів [7]. У найбільш загальному вигляді до базових принципів ІІІ можна віднести:

1. Принцип прозорості, який передбачає забезпечення незалежної підзвітності за автоматизовані рішення, з основним акцентом на праві особи знати підстави для прийняття негативного рішення. На практиці особа може не мати можливості інтерпретувати підстави для прийняття конкретного рішення, але це не скасовує необхідності забезпечення можливості такого пояснення. Прозорість є одним з найфундаментальніших принципів у всіх демократичних системах, такий як проведення відкритих засідань, встановлення положень щодо інформації та забезпечення права на доступ до документів [8]. Так, Лісабонський договір (Договір про реформування ЄС, 2007) року містить кілька статей, які закликають до застосування принципів прозорості, вимагають доступу до будь-якої інформації та комунікації, пов'язаної з проце-

сами або персональними даними, та забезпечують легкість комунікації та доступну, зрозумілу мову. Цей принцип стосується, зокрема, надання суб'єктам даних інформації щодо особи контролера та цілей, що лежать в основі обробки. Крім того, він охоплює поширення додаткової інформації для гарантування справедливої та прозорої обробки щодо залучених фізичних осіб, а також їхнього права на отримання підтвердження та повідомлення щодо персональних даних, що стосуються їх і підлягають обробці. У контексті алгоритмічних процесів прийняття рішень, у преамбулі Загального регламенту захисту даних (2016) зазначено, що: «... будь-яка інформація та повідомлення, що стосуються обробки... персональних даних, повинні бути легкодоступними та зрозумілими, а також викладені чіткою та простою мовою...». Крім того, вимагається, щоб «... суб'єктам даних надавалася інформація про особу контролера та цілі обробки, а також додаткова інформація для забезпечення справедливої та прозорої обробки...» [9]. Більше того, прозорість вважається важливою складовою доробку Співтовариств (*acquis communautaire*) для відстеження інформації [10].

2. Обов'язок ідентифікації, що має за мету усунення асиметрії ідентифікації, яка виникає у взаємодії між людьми та системами ІІІ. Система ІІІ зазвичай знає про людину дуже багато, тоді як людина може навіть не знати, хто є оператором системи ІІІ. Обов'язок ідентифікації закладає основу відповідальності ІІІ, яка полягає у чіткому визначенні ідентичності системи ІІІ та відповідальної установи.

3. Обов'язок справедливості визнає, що всі автоматизовані системи приймають рішення, які відображають упередженість і дискримінацію, але такі рішення не повинні бути нормативно несправедливими. Тобто для оцінки системи ІІІ недостатньо лише об'єктивних результатів, а також слід враховувати нормативні наслідки, включаючи ті, що існували раніше або можуть бути посилені системою ІІІ.

4. Обов'язок оцінки та підзвітності передбачає проведення оцінки системи ІІІ до та під час її впровадження. Результатом проведення такої оцінки є визначення доцільності створення системи ІІІ. Якщо в ході оцінки було виявлено істотні ризики, то така система не може використовуватися.

5. Обов'язки щодо точності, надійності та валідності, а також використання якісних даних визначають основні відповідальності, пов'язані з результатами автоматизованих рішень.

6. Обов'язок припинення передбачає, що системи повинні залишатися під контролем людини. Якщо це більше неможливо, система повинна припинити своє функціонування.

7. Зобов'язання щодо громадської безпеки та кібербезпеки визнає, що системи ШІ контролюють пристрої у фізичному світі, тому організації повинні як оцінювати ризики, так і вживати відповідних запобіжних заходів. Користувачі повинні враховувати, що навіть добре розроблені системи можуть стати мішенню для небезпечних зовнішніх втручань.

8. Заборона на унітарну оцінку (присвоєння урядом фізичній особі єдиного багатоцільового номера) та таємне профілювання. Унітарна оцінка відображає не тільки унітарний профіль, але й заздалегідь визначений результат у багатьох сферах людської діяльності. Існує певний ризик, що унітарні оцінки проникнуть і у приватний сектор, тому у законодавстві про захист даних різних країн використання універсальних ідентифікаторів, що дозволяють створювати профілі фізичних осіб, жорстко регулюються або ж заборонені.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, впровадження систем штучного інтелекту у процеси прийняття політичних рішень зумовлене як логікою розвитку сучасних інформаційних технологій та їх дедалі глибшим проникненням у всі сфери життя, так і потенційними позитивними наслідками: спрощенням доступу до органів публічної влади та підвищенням ефективності їх роботи, зменшення видатків на їх функціонування та мінімізація людських помилок. Водночас запровадження ШІ породжує нові виклики у сфері етики та прав людини, які можна вирішити дотриманням універсальних правил, зокрема щодо прозорості, підзвітності, справедливості, ідентифікації, надійності та безпеки. Але дане питання потребує подальших досліджень теоретичних засад використання ШІ та аналізу практики його застосування у політичній сфері суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. How the Italian Social Security and Welfare Administration (INPS) Used Artificial Intelligence to Streamline Services. URL: <https://joinup.ec.europa.eu/collection/public-sector-tech-watch/how-italian-social-security-and-welfare-administration-inps-used-artificial-intelligence-streamline>
2. Holm J.R., Lorenz E. The impact of artificial intelligence on skills at work in Denmark. *New Technology, Work and Employment*. 2022. Vol. 37. №1. P. 79–101. <https://doi.org/10.1111/ntwe.12215>
3. Ali S., Abuhmed T., El-Sappagh S., Muhammad K., Alonso-Moral J.M., Confalonieri R., Guidotti R., Del Ser J., Díaz-Rodríguez N., Herrera F. Explainable artificial intelligence (XAI): What we know and what is left to attain trustworthy artificial intelligence. *Information Fusion*. 2023. Vol. 99: 101805. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2023.101805>
4. Словник термінів у сфері штучного інтелекту / упорядники: Чумаченко Д., Мішкін Д., Андрієнко О., Краковецький О., Турута О., Дубно О., Хрущова Д., Кобрін А., Авдєєва Т., Кравець І., Герасимяк В., Шабанов О., Бистрицька А. Київ: Міністерство цифрової трансформації України, 2024.
5. Cath C., Jansen F. Dutch Comfort: The limits of AI governance through municipal registers. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2109.02944>
6. Alon-Barkat S., Busuioc M. Human-AI interactions in public sector decision making: «Automation bias» and «selective adherence» to algorithmic advice. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2023. Vol. 33. №1. P. 153–169.
7. Universal Guidelines for AI. URL: <https://www.caidp.org/universal-guidelines-for-ai/>
8. Kossow N., Windwehr S., Jenkins M. Algorithmic Transparency and Accountability. URL: https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/kproducts/Algorithmic-Transparency_2021.pdf
9. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>
10. Williams R., Cloete R., Cobbe J., Cottrill C., Edwards P., Markovic M., Pang, W. From transparency to accountability of intelligent systems: Moving beyond aspirations. *Data & Policy*. 2022. № 4. URL: <https://doi.org/10.1017/dap.2021.37>

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

СТИГМАТИЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

STIGMATIZATION OF THE POPULATION OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES AS A MECHANISM OF RUSSIAN PROPAGANDA

Іванець Т.М.,

orcid.org/0000-0003-3248-5033

кандидат політичних наук, доцент,

завідувач кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету

Стаття присвячена аналізу особливостей використання стигматизації як інструменту російської пропаганди відносно українських громадян, що проживають на тимчасово окупованих територіях України (ТОТ). Досліджено основні підходи до розуміння понять «стигма» та «стигматизація», типологію та структуру цих явищ в межах сучасних наукових підходів. Розглянуто, як через ярлики, стереотипи, когнітивне відокремлення, втрату статусу та дискримінацію російська пропаганда формує стійкі наративи про «зраду», «небажаність» і «неповноцінність» мешканців ТОТ в очах них самих та інших українців. Виокремлено низку наративів, спрямованих на підтвердження російської тези про стигматизованість населення окупованих та деокупованих територій, які поширюються РФ як в інформаційному просторі ТОТ, так і в українському інформаційному просторі: меседжі про байдужість української держави до потреб окупованих територій, про загрозу репресій та звинувачень у колабораціонізмі після деокупації, мовну чи релігійну дискримінацію населення ТОТ. Окрема увага приділена аналізу особливостей застосування маніпуляцій та перекручувань з боку російської пропаганди стосовно українських законів та підзаконних актів, офіційних повідомлень державних інституцій, політичних та громадських діячів, та вивченню механізмів створення емоційних тригерів шляхом вибіркового висвітлення окремих подій у медійному просторі та соціальних мережах. Доведено, що ці наративи спрямовані на посилення почуття відчуження, формування самостигматизації та зміцнення переконання про неможливість повернення до України серед населення тимчасово окупованих територій. Отримані результати підкреслюють необхідність формування цілісної державної інформаційної політики, спрямованої на забезпечення ефективного реінтеграції тимчасово окупованих територій у майбутньому.

Ключові слова: російська пропаганда, російсько-українська війна, Росія, державна ідеологія, «руський мир», стигматизація, тимчасово окуповані території (ТОТ), інформаційна війна, політична комунікація, політична ідентичність.

The article is devoted to analyzing the peculiarities of using stigmatization as a tool of Russian propaganda against Ukrainian citizens living in the temporarily occupied territories of Ukraine (TOT). The main approaches to understanding the concepts of «stigma» and «stigmatization», the typology and structure of these phenomena within the framework of modern scientific approaches are investigated. It considers how Russian propaganda uses labels, stereotypes, cognitive separation, loss of status, and discrimination to form persistent narratives about the «betrayal», «undesirability», and «inferiority» of TOT residents in their own eyes and in the eyes of other Ukrainians. A number of narratives aimed at confirming the Russian thesis about the stigmatization of the population of the occupied and de-occupied territories, which are disseminated by the Russian Federation both in the information space of the TOT and in the Ukrainian information space, are highlighted, in particular, messages about the alleged indifference of the Ukrainian state to the needs of the occupied territories, the threat of repression and accusations of collaborationism after de-occupation, as well as linguistic or religious discrimination against the population of the TOT. The article pays particular attention to analyzing the peculiarities of the use of manipulation and distortion by Russian propaganda regarding Ukrainian laws and regulations, official statements by state institutions, political and public figures, and studying the mechanisms of creating emotional triggers through selective coverage of individual events in the media and social networks. It has been proven that these narratives are aimed at increasing feelings of alienation, forming self-stigmatization, and strengthening the belief among the population of the temporarily occupied territories that it is impossible to return to Ukraine.

Key words: Russian propaganda, Russian-Ukrainian war, Russia, state ideology, «Russian world», stigmatization, temporarily occupied territories (TOT), information war, political communication, political identity.

Постановка проблеми. Російська військова агресія проти України характеризується активним використанням пропагандистських технологій та наративів, які, зокрема, передбачають цілеспрямовану стигматизацію мешканців тимчасово окупованих територій (ТОТ). Системне створення образу представника ТОТ як «неповноцінного», «ненадійного» або «чужого» являється важливим компонентом державної ідеології РФ, спрямованої на підлив

суспільної єдності, посилення фрагментації українського соціального простору та закріплення враження про незворотність відриву цих територій від України. З урахуванням потенційної небезпеки, яку несуть в собі ці процеси для української держави, дослідження того, як саме відбувається конструювання стигматизованого образу жителів ТОТ з його подальшою трансляцією у політичні, соціальні та медійні практики, є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Феномен стигми та стигматизації в сучасних суспільствах розглядали такі дослідники як І. Гофман, Дж. Джонс; вплив стигматизації на самосприйняття громадян аналізували Б. Мейджор, К. Стіл; структурні характеристики процесу стигматизації вивчали С. Еліас, Дж. Фігін, Б. Лінк, Дж. Філан; моральні аспекти стигми досліджували С. Федерічі, Т. Аллен. Політичні аспекти стигматизації, зокрема, її використання як інструменту соціального контролю та символічної влади, характеризували В. Вісенте, Е. Дінас; місце та роль політичної стигматизації в поляризації політичного середовища, особливості використання в популістській риторичі вивчали Н. Гідрон, Дж. Адамс, В. Горн, Е. Лаклау; особливості досвіду соціальної та політичної стигматизації в умовах російської військової агресії проти України аналізували Ю. Гундertaйло, О. Хазізова, С. Бубляк, А. Андреев, М. Баранівська.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні відсутні роботи, присвячені аналізу стигматизації як інструменту російської пропаганди, спрямованого на створення розколу серед громадян України по лінії перебування чи непереходу під російською окупацією.

Постановка завдання. Проаналізувати особливості стигматизації населення ТОТ як один з напрямків російської пропаганди та визначити основні загрози, які несе цей процес для України в майбутньому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні одним з важливих інструментів російської інформаційної війни проти України, особливо на ТОТ, виступає стигматизація, яку РФ використовує для впливу на суспільну свідомість, конструювання образів «свого» та «чужого» в українському суспільстві, трансформації соціальних уявлень у потрібному агресору напрямі задля поширення та підтримки державної ідеології РФ, що передбачає включення всіх захоплених територій в систему координат «руського миру».

Появу поняттєвої категорії «стигма» традиційно пов'язують з роботами американського соціолога Ірвінга Гофмана, який розглядав її як певну відмінність (реальну або уявну), яка стає підставою для соціального знецінення індивіда та формування у нього зіпсованої, дефектної, тобто стигматизованої ідентичності. У цьому контексті стигма має двокомпонентну природу: вона пов'язана не лише з процесом знецінення індивіда шляхом прищеплення йому стигматизованої ідентичності, але й із подальшою дискримінацією носіїв такої ідентичності, зазвичай під прикриттям нібито благих намірів захисту суспільства та суспільного блага. І. Гофман виокремлював три основні типи стигм: стигма, що впливає з фізичних

характеристик людини; стигма, що ґрунтується на особистісних якостях або переконаннях; плеємна стигма, пов'язана з расовою, національною чи релігійною належністю [6].

Стигматизація може проявлятися на різних рівнях. Так, наприклад, інтерналізована стигма асоціюється з ситуацією, коли людина з уже стигматизованою ідентичністю підтримує власну соціальну дискредитацію: це виражається у почутті сорому, самоприниженні, самоненависті, ворожості, що виникає як наслідок нереалізованої потреби у соціальному прийнятті. Втілена стигма стосується того досвіду, який індивід пережив у минулому та інтерпретував як несправедливе ставлення до себе. Очікувана стигма пов'язана з переконанням, що негативне ставлення з боку інших неминуче проявиться у майбутньому через наявність у людини певної стигматизованої ознаки: на індивідуальному рівні це проявляється у зниженому почутті власної гідності (через механізми інтерналізованої стигми), постійному очікуванні стигматизації з боку інших та прагненні уникати ситуацій, де ця стигматизація може проявитися [5]. В межах сучасної теорії стигми цікавим є підхід Дж. Прайора та Г. Рідера, які запропонували виокремити чотири основні типи стигм: публічна стигма (є центральною та становить підґрунтя для всіх інших стигм); самостигма; стигма за асоціацією; структурна стигма (закріплюється на рівні інституційної практики) [7].

Стигма являється тим суспільним феноменом, який активно використовується в політичній сфері як інструмент впливу не лише на окремих стигматизованих людей, але й на цілі групи. Створення та підтримка стигми в політичному просторі дозволяє політичним діячам та групам вибудовувати систему контрольованих соціальних уявлень, формувати відчуття загрози, визначати так звані «групи ризику» чи «винуватців» кризових ситуацій. Політики нерідко шукають так званих «цапів-відбувайлів», щоб порушити цілісність груп, які потенційно можуть становити загрозу їхнім інтересам, послаблювати їхні позиції на політичній арені, та збільшити внутрішню напругу шляхом налаштування потенційних супротивників один проти одного. Таке штучне протиставлення виконує стратегічну функцію для політичних акторів, дозволяючи не лише роз'єднувати політичних опонентів, але й консолідувати власний електорат, маніпулюючи його страхами та упередженнями [5].

Стигматизація, сконструйована й підтримувана політичними дискурсами, закріплюється у суспільній свідомості передусім через наративи, що таврують окремі групи населення на підставі певних ознак, створюючи образ ворожого «іншого» та формуючи жорстке протиставлення «ми» та «вони». Особливо активно цей механізм прояв-

ляється у популістській риторичі, де «ми» уособлює народ, носіїв автентичних цінностей, тоді як «вони» інтерпретуються як загроза самому існуванню цього народу, його культурній та політичній суб'єктності. Дуже часто роль «ворога» відводиться політичному опоненту, який демонізується. Конструювання подібної штучної небезпеки, що ніби-то надходить від стигматизованої групи, у поєднанні з інформаційними технологіями дозволяє ефективно маніпулювати страхом, об'єднувати навколо відчуття загрози, апелювати до ірраціональних та емоційно насичених оцінювальних суджень. В результаті політичне протиставлення подається як боротьба добра зі злом, де «вони» визначаються джерелом усіх негараздів і об'єктом колективного неприйняття [8].

У межах стратегії російської пропаганди на тимчасово окупованих територіях системна стигматизація місцевого населення стала важливим компонентом інформаційної політики, яка здійснюється в межах реалізації державної ідеології РФ. У цій стигматизації можна виокремити два взаємопов'язані виміри. Перший вимір включає самостигматизацію, коли людям на ТОТ нав'язується уявлення про їхню «інакшість» та «неповноцінність» у порівнянні з українцями, які проживають на підконтрольній Україні території. Другий вимір передбачає формування стигми щодо мешканців тимчасово окупованих територій в очах решти українців: населення цих регіонів подається як «не таке», «чуже», «ідеологічно віддалене». Обидва процеси спрямовані на створення та вкорінення переконання, що повернення до України є неможливим, та зміцнення відчуття відчуження.

В контексті аналізу процесів стигматизації українського населення, що проживає на ТОТ, цікавим є підхід дослідників Б. Лінка і Дж. Фелана, які виокремлюють п'ять ключових компонентів стигми: ярлики, стереотипи, когнітивне відокремлення (ізоляція), втрата статусу, дискримінація [7]. Всі ці компоненти стигми ми можемо прослідкувати на прикладі російських наративів, спрямованих на населення тимчасово окупованих територій, які ставлять собі за мету продемонструвати жителям ТОТ, що Україні ці люди не потрібні.

Серед ярликів, що активно використовуються в інформаційному дискурсі щодо людей, які проживають на ТОТ, можна виокремити наступні: «ждуни», «колаборанти», «зрадники», «прихильники руського миру». Серед стереотипів, пов'язаних з цим регіоном, найбільш поширеними є уявлення про близькість сходу України до Росії; про те, що російська мова тут є рідною, а українська – насаджувалася; про традиційне протистояння між західною та східною Україною (політичне, економічне, культурне, мовне, ідентичнісне); про те, що всі мешканці ТОТ кликали

«руський мир». Когнітивне відокремлення (ізоляція) реалізується через просування наступних тверджень: Україна відмовилася від людей, що проживають на ТОТ; відсутність швидкої деокупації є доказом байдужості; всі, хто отримав російський паспорт, автоматично є колаборантами; в Україні людей з ТОТ ненавидять, зокрема після деокупації всіх або посадять, або мобілізують; Україні потрібні лише території, а не люди. Втрата статусу проявляється через зображення населення на тимчасово окупованих територіях як «неповноцінних українців». Дискримінація фіксується шляхом просування тверджень про позбавлення політичних прав мешканців ТОТ в майбутньому, масові судові переслідування за колабораціонізм, неможливість працевлаштування для російськомовних українців тощо.

Водночас дані дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) за березень 2024 року демонструють, що реальне ставлення українців суттєво відрізняється від нав'язуваних російських наративів. Понад половина респондентів заявили про нейтральне ставлення до тих українців, які залишилися на тимчасово окупованих територіях: 52,1% респондентів нейтрально ставляться до тих, хто залишився на ТОТ після 2014 року, 51,5% – до тих, хто залишився там після 2022 року. Скоріше позитивно ставляться до цих груп населення 15,7% та 25,4% респондентів, дуже позитивно – 5,4% та 7,7% респондентів. Негативне ставлення продемонстрували лише 23,8% та 12,9% респондентів. З твердженням «Всі, хто залишився на територіях, окупованих з 2014 року, є проти України» переважна більшість респондентів не погодилася: не згодні – 38,5%, частково згодні – 45,8%, повністю згодні – 14,3% [3]. Таким чином, ми бачимо, що зображення громадян, що проживають на ТОТ, як стигматизованої в очах інших українців групи, є не стільки відображенням реальної ситуації, скільки проявом цілеспрямованої політичної стратегії РФ в захоплених регіонах.

Важливим елементом цієї стратегії є постійний пошук підтверджень стигматизованості населення тимчасово окупованих територій в очах українців та трансляція цього наративу назад мешканцям цих регіонів. Бо у такий спосіб підкреслюється теза про неможливість повернення до складу України: «вас там не чекають, тому бути з Росією для вас – єдиний вибір». Дослідження, проведене ресурсом «Детектор медіа» у вересні 2022 – травні 2023 років (проаналізовано майже 57 тисяч дописів в українському сегменті Facebook, YouTube, Telegram і Twitter), виокремило низку наративів, спрямованих на підтвердження російської тези про стигматизованість населення як окупованих, так і деокупованих територій [2].

Перший з цих наративів полягає у тому, що українці з окупованих територій нібито сприй-

маються українською владою як неповноцінні, а тому їхні потреби та права залишаються поза увагою. Як приклад можна навести формулювання наступного характеру: «Україна нічого не робить, щоб відновити життя на деокупованих територіях»; «Ні світло, ні воду, ні газ ніхто навіть не думає підключати»; «Хліб став рідкісним делікатесом. Багато хто бере воду з Дніпра і довго кип'ятить – за питною водою стояти довго в черзі, не всі можуть» [2]. Такі меседжі формують у мешканців ТОТ уявлення, що вони перебувають поза межами турботи української держави. Для підтримки цього наративу також активно використовуються повідомлення влади та органів державного управління України або неповні та вирвані з контексту, або викривлені. Так, зокрема, інформація Пенсійного фонду про те, що за відсутності зняття коштів з рахунку протягом шести місяців виплати пенсіонерам буде призупинено, була використана для створення стигматизуючих наративів, які фіксували, що українська влада не сприймає пенсіонерів з ТОТ як своїх громадян «Україна покинула своїх пенсіонерів на Херсонщині, всі ваші гроші згоріли». І хоча згодом постановою Кабміну уточнила, що невикладені пенсії будуть компенсовані в наступні місяці, от ця вже інформація у російський інфопростір не потрапила [4].

Другий напрям російських наративів передбачає нав'язування думки, що будь-яка підозра в лояльності (реальній чи вигаданій) до РФ та окупаційної влади є достатнім приводом для жорстких репресій після деокупації. Активно поширюються подібні тези: «На деокупованих територіях проводиться жорстка фільтрація і репресії проросійських людей»; «У Херсоні українські айнзацгрупи проводять «фільтрацію» – виявлення неугодовних за доносами сусідів. Через такі методи нерідко потерпають і цілком собі ждуні, яких обмовили заради якоїсь матеріальної вигоди», «У Херсоні «ждунам» роздають повістки! Радість від повернення жовто-блакитних виявилася недовгою. Кажуть, що в російському Херсоні багато хто ховався від мобілізації. Але тепер усі мости спалені: для вас шлях один – на фронт!» [2].

Третій блок наративів пов'язаний із твердженням, що будь-який контакт з окупаційною владою неминуче призведе до звинувачень у колабораціонізмі. Для цього широко використовується маніпулятивне трактування українського законодавства про колабораціонізм (зокрема, статті 111-1 Кримінального кодексу України про колабораційну діяльність), окремі фрази українських політиків та громадських діячів, вирвані з контексту, коментарі в українських соцмережах (зокрема ті, що поширюють російські боти). Все це подається як офіційна державна стратегія, зокрема просуваються тези про позбавлення політичних прав всіх, хто прожи-

ває на ТОТ, проведення перевірок на знання української мови та історії для цієї категорії громадян після деокупації тощо. Загалом, у проросійських Telegram-каналах масово поширюється меседж про неминуче покарання всіх жителів ТОТ після деокупації. Зокрема, транслюються твердження: «Амністію (прощення, але з потраплянням до баз потенційних злочинців) дадуть тим, хто не працював, не віддавав дітей до школи, не платив податки та не отримував допомоги»; «Тих, хто бодай платив квартплату, – зроблять негромадянами. Усіх вище за молодшого заступника старшого говновоза уб'ють. Ну, хто не втік» [2]. У такий спосіб підсилюється ключова теза російської пропаганди про те, що всі жителі ТОТ вже «заплямовані» та ніколи не будуть сприйняті в Україні як повноцінні громадяни, тому єдиний спосіб жити повноцінно, не ставши «недоторканими», – залишатися з Росією.

Окремим напрямом російської пропаганди, спрямованої на стигматизацію населення ТОТ, є залякування потенційною дискримінацією через мову та віру. Концепт «русифікації», який приписують у РФ сучасному українському суспільству, виступає одним із найпотужніших інструментів російських інформаційних операцій. Під «русифікацією» подається фактично будь-яка державна політика України, спрямована на захист власної ідентичності та протидію пропагандистському впливу РФ: декомунізація (ліквідація радянської символіки, перейменування вулиць), підтримка на законодавчому рівні української музики та контенту (зокрема, квоти на радіо та телебаченні), заборона пропагандистської російської музики та літератури. Трім цього, у своїх наративах російська пропаганда намагається апелювати до основних демократичних принципів, але також через викривлення реальності: захист державної мови подається як русифікація; повага до власної історії та історичних постатей – як нацизм; заборона російських пропагандистських каналів і соцмереж – як наступ на свободу слова; обмеження діяльності православної церкви Московського патріархату (представники якої активно просували антиукраїнські наративи «руського миру» серед своїх мирян) – як наступ на свободу віросповідання.

Крім цього особлива увага приділяється підживленню негативу щодо мешканців ТОТ в українському інформаційному сегменті. Наприклад, поширюються відео, де окремі мешканці окупованих територій вітають росіян, з метою спровокувати обурення: «чому ми боремося, якщо там всі раді Росії». Далі ці емоційні реакції у вигляді цитат поширюються у пабліках та Telegram-каналах, орієнтованих на жителів ТОТ, як підтвердження того, що «Україна вас не хоче». Аналогічно роздуваються окремі випадки негативного ставлення до

ВПО, що також подаються як свідчення «безальтернативності» становища мешканців ТОТ: «там, у вільній Україні, вас не приймуть» [1].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Стигматизація виступає одним з ключових інструментів російської інформаційної війни, а наративи, спрямовані на формування образу «чужого» з населення тимчасово окупованих територій, мають комплексну, багатовірневу й системну природу. Вони включають такі елементи як нав'язування ярликів, створення стереотипів, конструювання когнітивного відокремлення, залякування втратою статусу та дискримінацією. Разом все це спрямовано на закріплення переконання про неможливість повернення до

України та формування у мешканців ТОТ відчуття стигматизованості як у власних очах, так і в уявленні інших українців. Разом із тим результати соціологічних досліджень демонструють істотний розрив між нав'язуваними російськими меседжами та реальним ставленням до мешканців ТОТ серед українського суспільства. Це свідчить про необхідність подальшого вивчення комунікативних механізмів впливу, які забезпечують ефективність подібних наративів у межах окупованих територій, та вироблення цілісної державної інформаційної політики, зорієнтованої на подолання штучно створених бар'єрів, відновлення довіри та запобігання внутрішній фрагментації українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарчук А. Ключев О. ОКУПОВАНИ. Як змінюються жителі ТОТ і чому час має значення. *ОПОРА*. 31.08.2022. URL: <https://oporaua.org/viyana/okupovani-iak-zminiuiutsia-zhiteli-tot-i-chomu-chas-maie-znachennia-24299>
2. «Ви, хохли, знатні ждуні». Дослідження дезінформації про людей з окупованих і звільнених територій у соціальних мережах. *Детектор Медіа*. 02.08.2023. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/215030/2023-08-02-vy-khokhly-znatni-zhduny-doslidzhennya-dezinformatsii-pro-lyudey-z-okupovanykh-i-zvilnennykh-terytoryy-u-sotsialnykh-merezhakh/
3. Осипчук А., Суслов А. Виклики для соціальної згуртованості після деокупації: соціально-політична реінтеграція та ставлення до мешканців тимчасово окупованих територій. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2024. №7 С. 97–111. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8e2e80ec-b5ce-49d3-ad20-46dc798dee98/content>
4. Фактор пропаганди: як російські окупанти «промивають мізки» українцям на захоплених територіях. *УНІАН*. 08.05.2023. URL: <https://www.unian.ua/society/faktor-propagandi-yak-rosiyski-okupanti-promivayut-mizki-ukrajincyam-na-zahoplenih-teritoriyah-12248535.html>
5. Friedman S. R., Williams L. D., Guarino H., Mateu-Gelabert P., Krawczyk N., Hamilton L., Walters S. M., Ezell J. M., Khan M., Iorio J. Di., Yang L. H., Earnshaw V. A. The Stigma System: How sociopolitical domination, scapegoating and stigma shape public health. *J Community Psychol*. 2021 Jun 11. №50(1). Pp.385–408. doi: 10.1002/jcop.22581 URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8664901/>
6. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Prentice-Hall, 1963. URL: <https://antropologiadelitoylasviolencias.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/07/goffman-estigma-seleccion.pdf>
7. Pandey J., Singh T. The Social Psychology of Stigma in the Indian Context. *Psychol Stud*. 2024. № 69. Pp. 369–374. <https://doi.org/10.1007/s12646-024-00815-0>
8. Vicente V. Political Stigma and Preference Falsification: Theory and Observational Evidence. *The Journal of Politics (Forthcoming)*. 2022. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4023263

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

PARTY SYSTEM OF UKRAINE: HISTORY AND PRESENTATION

Конопляник Д.О.,

*orcid.org/0009-0005-1973-771X**асистент кафедри українознавства та суспільних наук
Миколаївського національного аграрного університету*

Стаття присвячена розвитку партійної системи України: від становлення (1990–1995 рр., мажоритарна система), через біполяризацію (1996–2004 рр., змішана система) та впровадження чистої пропорційності (2004–2010 рр.), до «партійного ренесансу» (2012–2019) та формування монобільшості партією «Слуга народу».

Основним моментом у розвитку партійної системи став її суттєвий злам після повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року. Цей етап характеризується переходом від багатопартійної конкуренції до стану національної єдності, що супроводжувався ліквідацією проросійських політичних сил та тимчасовим припиненням внутрішніх суперечок між проукраїнськими партіями. У цей період спостерігається підвищення ролі виконавчої влади, консолідація парламенту у питаннях оборони та зміщення зусиль партій на вирішення військових і гуманітарних завдань. Унаслідок таких змін партійна система стала менш фрагментованою й більш ідеологічно монолітною, з орієнтацією на прозахідний, національно-державницький курс.

Проаналізовано можливі повоєнні перспективи, припускаючи появу нових політичних ліній розмежування, таких як «військові проти цивільних» або «центр проти місцевого самоврядування». Значний моральний ресурс ветеранської спільноти, підкріплений високою довірою до Збройних сил України, може стати платформою для формування нової впливової політичної сили. Потенціал участі ветеранів у політиці може реалізуватися як через політичне лідерство, так і через створення нових політичних партій. Ймовірно, увага майбутніх ветеранських партій чи рухів, буде спрямована на всеосяжну реформу ветеранської політики, включаючи якісну реінтеграцію (реформа роботи ВЛК та МСЕК), забезпечення економічної незалежності (гранти, підтримка підприємництва) та вирішення житлових питань. Робиться висновок, що хоча на сьогодні партійна активність заморожена, нові політичні виклики та участь ветеранів матимуть визначальний вплив на формування повоєнного політичного порядку.

Ключові слова: Україна, партійна система, політичні партії, українсько-російська війна, лінії розмежування, «старі» і «нові» партії, ветеранський рух, ветеранська політика.

The article is devoted to the development of the party system of Ukraine: from its formation (1990–1995, majoritarian system), through bipolarization (1996–2004, mixed system) and the introduction of pure proportionality (2004–2010), to the «party renaissance» (2012–2019) and the formation of a monomajority by the «Servant of the People» party.

The main moment in the development of the party system was its significant breakdown after the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine on February 24, 2022. This stage is characterized by the transition from multi-party competition to a state of national unity, which was accompanied by the elimination of pro-Russian political forces and the temporary cessation of internal disputes between pro-Ukrainian parties. During this period, there was an increase in the role of the executive branch, the consolidation of parliament in defense issues, and the shift of parties' efforts to solving military and humanitarian tasks. As a result of such changes, the party system has become less fragmented and more ideologically monolithic, with an orientation towards a pro-Western, national-state course.

Possible post-war prospects are analyzed, assuming the emergence of new political lines of demarcation, such as «military versus civilians» or «center versus local self-government». The significant moral resource of the veteran community, supported by high trust in the Armed Forces of Ukraine, can become a platform for the formation of a new influential political force. The potential for veterans' participation in politics can be realized both through political leadership and through the creation of new political parties. It is likely that the attention of future veteran parties or movements will be directed to a comprehensive reform of veterans' policy, including high-quality reintegration (reform of the work of the VLK and MSEK), ensuring economic independence (grants, support for entrepreneurship) and resolving housing issues. The conclusion is that although party activity is currently frozen, new political challenges and the participation of veterans will have a decisive impact on the formation of the post-war political order.

Key words: Ukraine, party system, political parties, Ukrainian-Russian war, demarcation lines, «old» and «new» parties, veterans' movement, veterans' politics.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження цієї теми зумовлена потребою комплексного аналізу історичних етапів розвитку та сучасного стану партійної системи, яка виконує роль ключового компонента в забезпеченні демократичного й ефективного державного управління в Україні. Великого значення ця проблема набуває в умовах постійних викликів, особливо російсько-української війни, що постають у контексті сучасних реалій,

спричинених умовами воєнного стану. Поточна ситуація стосовно партійної системи України свідчить про її трансформацію та нагальну потребу в модернізації. Усі зазначені аспекти підтверджують значущість подальших наукових досліджень з даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що дана стаття є продовженням роботи автора [1] над проблематикою партійної системи України.

Питання двопартійної системи в Україні розглядалося в статті Я.С.Марущака [2], де обґрунтовано актуальність переходу країни до моделі двопартійної системи як засобу забезпечення стабільності політичної системи, підвищення відповідальності партій та посилення їхньої інституційної спроможності. Наведено порівняльний аналіз функціонування двопартійних систем у США та Великій Британії.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом наведені роботи висвітлюють еволюцію партійної системи України з моменту здобуття незалежності й до сьогодення. Однак дослідники здебільшого залишають поза увагою питання щодо участі ветеранів у повоєнній відбудові країни та можливі шляхи перетворення ветеранського руху на політичні партії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз основних етапів історичного розвитку партійної системи України, починаючи з 90-х років XX ст. й до сьогодення. Охарактеризувати головні її особливості в контексті російсько-української війни. Розглянути процес становлення ветеранського руху як нової політичної сили в умовах повоєнного відновлення. Зробити акцент на політичному потенціалі ветеранського руху та на тих викликах, які постають перед ним у сучасному політичному дискурсі України.

Виклад основного матеріалу. Еволюція партійної системи в Україні складається з кількох ключових етапів, що відображають трансформації у виборчому законодавстві та зміни політичної культури.

На **початковому етапі (1990 – 1995 рр.)** розвитку багатопартійної системи в Україні відбувалося становлення і формування політичних партій різного ідеологічного спрямування. Лідерські позиції займали національно-демократичні рухи, зокрема Народний Рух України, а також пострадянські політичні сили, серед яких слід виділити реформовану Комуністичну партію України (КПУ). Під час парламентських виборів 1990 та 1994 років використовувалася мажоритарна виборча система, що значною мірою стримувало процес інституціоналізації політичних партій.

Наступний етап охоплює період **інституалізації та біполяризації (1996 – 2004 рр.)**, який відзначався формуванням партій як ключових політичних гравців. Політичний простір чітко розділювався за геополітичними й мовно-культурними ознаками на умовний «Захід» (національно-демократичні та націоналістичні сили) і «Схід» (проросійські та ліві сили). Парламентські вибори 1998 та 2002 років проходили за змішаною системою (50/50), що дозволяло партіям отримувати місця за партійними списками, зберігаючи мажоритарний компонент. У цей період також почали з'являтися т. зв. «партії влади».

На третьому етапі, який характеризується впровадженням **чистої пропорційності (2004 – 2010 рр.)**,

наслідком Помаранчевої революції та конституційної реформи 2004 року, яка посилила роль парламенту, були проведені вибори 2006 та 2007 років за системою чистої пропорційності із закритими партійними списками. Ці вибори сприяли укріпленню партійної структури у парламенті, проте вони також призвели до зростання парламентської нестабільності та появи численних «коаліцій».

На четвертому етапі відбувається процес **відродження партійної системи та персоналізації (2012 – 2019 рр.)** політичних партій. Відбувається повернення до змішаної виборчої системи у 2012, 2014 та 2019 рр. Політичні сили знову почали зростати навколо сильних лідерів або нових громадських рухів (особливо після Революції Гідності). На цьому етапі характерною є висока плинність партійного складу парламенту. Головна подія цього періоду – це «електоральний катаклізм» 2019 року, коли більшість старих партій була замінена новими політичними силами, такими як «Слуга народу», яка вперше сформувала монобільшість.

На п'ятому – **сучасному етапі** – розвитку виборчої системи України, після набуття чинності Виборчого кодексу у 2020 році, [3] відбулися помітні зміни. Зокрема, була впроваджена система «напіввідкритих» списків для виборів до місцевих рад, у межах якої виборці отримали можливість не лише голосувати за певну партію, але й обирати конкретного кандидата з її списку. Очікувалося, що ця новація зміцнить вплив виборців на формування прохідної частини списків. Водночас висловлювалися критичні зауваження, пов'язані з обмеженою відкритістю через запровадження виборчої квоти.

В умовах російсько-української війни партійна система України характеризується низкою особливостей. Формально вона залишається багатопартійною (на 1 січня 2021 року було зареєстровано 365 політичних партій) [4]. Однак фактично спостерігаються ознаки домінування однієї партії (насамперед після 2019 року) за умов поміркованого плюралізму та значної фрагментації на регіональному рівні. Багато партій зберігають риси «лідерських», тобто структур, орієнтованих навколо одного харизматичного засновника або лідера, що призводить до їх зникнення чи втрати впливу після його відходу з політичної арени. Політичні партії, які здобувають представництво у парламенті, рідко утримуються там більше ніж два скликання, що свідчить про слабкість політичних інституцій і низький рівень довіри виборців.

Ідеологічні платформи українських партій часто відступають на другий план для виборців, які натомість більше орієнтуються на такі чинники, як боротьба з корупцією, зовнішньополітичний курс (зокрема прозахідний), а також персональні якості лідерів. Останній фактор особливо послабив проросійські орієнтації після лютого 2022 року. Значним залишається вплив фінансово-промислових груп

на діяльність і фінансування політичних об'єднань. Майбутні парламентські вибори в Україні мають відбутися за пропорційною системою з відкритими регіональними списками відповідно до положень Виборчого кодексу. З 24 лютого 2022 року політичний процес в Україні тимчасово заморожений. Діяльність проросійських партій була заборонена (зокрема таких як: Опозиційна платформа – За життя (ОПЗЖ), Партія Шарія, Комуністична партія України (КПУ), Опозиційний блок, Наші, Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ), Соціалістична партія України (СПУ), Русь Єдина (раніше «Партія Руського Блоку»), Блок Володимира Сальдо) [5].

Починаючи з 24 лютого 2022 року, партійна система України зазнала суттєвих змін, що призвели до переходу від багатопартійної конкуренції до стану національної консолідації та переосмислення політичного ландшафту. Одними з ключових змін стали ліквідація проросійського політичного сегмента та тимчасове призупинення внутрішньої політичної боротьби між проукраїнськими силами.

Наразі політичними силами, які підтримують проукраїнський курс, є правляча партія «Слуга народу», а також опозиційні партії «Європейська солідарність» та «Батьківщина». Вони демонструють консолідованість у досягненні спільних цілей стосовно національної оборони та здобуття перемоги.

У діяльності Верховної Ради України спостерігається майже повна однотайність у прийнятті рішень з ключових питань. Зокрема, йдеться про продовження воєнного стану, проведення мобілізації та забезпечення фінансування оборонного сектору, що є яскравим свідченням адаптації політичної системи до роботи в умовах надзвичайної ситуації. Це виражається в тому, що політичні партії переорієнтовують свою роботу на волонтерську та гуманітарну діяльність, спрямовуючи ресурси з політичного піару на надання підтримки військовослужбовцям і цивільному населенню.

В умовах воєнного стану відбулось посилення ролі виконавчої влади (Президент, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів та військові адміністрації) – вона набула домінуючої ролі у прийнятті оперативних рішень, що є типовим процесом для воєнного часу. На місцевому рівні військово-цивільні адміністрації замінили або суттєво обмежили повноваження виборних органів місцевого самоврядування, в яких були представлені різні партії.

Наслідки змін у партійній системі України після 24 лютого 2022 року виражаються в такому: партійна система стала менш фрагментованою та більш ідеологічно цілісною, орієнтуючись переважно на прозахідний, національно-державницький курс. У післявоєнний період очікується поява нових політичних викликів, які, ймовірно, охоплю-

ватимуть питання політики реформ і відновлення країни, а також взаємини між центральною та місцевою владою. Одночасно спостерігається криза «старих» партій – війна зміцнила довіру громадян до армії, але традиційні політичні інститути й досі стикаються з викликами щодо своєї підтримки. Ці зміни, у свою чергу, формуватимуть нові лінії розмежування, що визначатимуть політичний порядок у повоєнний період (див. табл.1).

Після початку широкомасштабного вторгнення в Україні навколо військових і ветеранів сформувався значний моральний капітал, що може призвести до формування нової провідної політичної сили у повоєнний період. Основою для цього може стати високий рівень довіри до Збройних сил України (ЗСУ), які наразі мають найвищий рівень довіри серед усіх соціальних інститутів: 95 % опитаних українців зазначають, що довіряють та скоріше довіряють військовим ЗСУ, які служать на передовій, 96 % – ветеранам АТО, які зараз знову воюють. Такі результати онлайн-опитування: «Образ ветеранів в українському суспільстві», який презентували Український ветеранський фонд та соціологічна група «Рейтинг» [6]. Це автоматично переносить значну довіру на окремих військових лідерів та ветеранів. Мільйони українців, які пройшли через фронт, волонтерський рух або займали високі командні посади, розглядаються суспільством як *справжні патріоти та ефективні менеджери*, що мають *моральне право* претендувати на владу й сформувати «нову» еліту. За словами заступника міністра у справах ветеранів Максима Кушніра, після завершення війни кількість ветеранів та їхніх сімей може становити 5–6 мільйонів осіб [7]. Це створює величезну *електоральну базу*, яка об'єднана спільним досвідом та потребами.

На думку автора, політичний потенціал ветеранського руху може бути реалізований за такими напрямками:

1. Індивідуальне лідерство, «люди у формі», – це високопоставлені військові командири, які здобули популярність і згодом переходять у політику. Їхні рейтинги часто знаходяться на найвищому рівні, оскільки вони не асоціюються з політичними конфліктами чи корупцією, а пов'язуються виключно з успіхами на фронті (як-от приклад В. Залужного).

2. Створення нової політичної партії, основу якої можуть скласти ветерани та волонтери, що відкриває значні перспективи. Така партія матиме низку важливих переваг: чітко визначену ідеологію, спрямовану на розв'язання проблем національної безпеки, боротьбу з корупцією та військово-патріотичне виховання; незаплямовану репутацію, що дозволить позиціонувати нову партію як альтернативу старим політичним елітам; а також опору на мережу ветеранських та волонтерських організацій.

3. Старі та нові політичні партії будуть активно залучати ветеранів до своїх лав як рейтингові

Лінії розмежування, які визначатимуть повсюдну політику

№ п/п	Нові лінії розмежування	Характеристика
1.	Військові vs. Цивільні	Потенційний конфлікт між політиками, які вийшли з військового/ветеранського середовища, та традиційними <i>цивільними політиками</i> .
2.	Центр vs. Місцеве самоврядування	Суперечки навколо ступеня <i>централізації влади</i> під час воєнного стану та необхідності відновлення децентралізації після війни.
3.	«Старі» vs. «Нові» еліти	Боротьба за владу між політиками, які були при владі до 2022 року та <i>новими лідерами</i> , які здобули авторитет у волонтерському чи військовому русі.

Таблиця складена автором

обличчя та кандидатів на виборах усіх рівнів. Цей шлях має ризик дискредитації ветеранів через асоціацію з чинними політичними структурами.

Попри значний потенціал, ветеранський рух може стикнутися з такими викликами (див. табл. 2).

Ідея створення ветеранами політичної сили невіддільна від реальних законодавчих викликів та потреб, які вони прагнуть вирішити. Тому їхні програми будуть орієнтовані на ґрунтовну реформу ветеранської політики та соціального захисту. Основою їхньої діяльності можуть стати ініціативи, спрямовані на зміну старої бюрократичної системи соціального забезпечення в сучасну, ефективну людиноцентричну модель.

Перший напрям – це *якісна реінтеграція військових до цивільного життя*. Цей напрям ключовий і сфокусується на забезпеченні адаптації військових до мирного життя, який включає в себе: наявність в кожній громаді фахівців із супроводу ветеранів, які мають пропонувати не лише окремі послуги, а повноцінну індивідуальну підтримку ветеранів; *реформа військово-лікарських комісій (ВЛК) та медико-соціальних експертних комісій (МСЕК)* – запровадження цифровізації та децентралізації в роботі ВЛК і МСЕК для мінімізації корупції та спрощення процесів; *психологічна і фізична реабілітація* – забезпечення на законодавчому рівні якісної

довготривалої реабілітації, включно з сучасними підходами до лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та протезування.

Другий напрям – *економічна незалежність і зайнятість*. Мета ветеранів – створення можливостей для самореалізації та економічного розвитку, які виходять за межі стандартних пільг, а саме: *освітні гранти та перекваліфікація* – запровадження законодавчо закріпленої системи освітніх грантів, спрямованих на підтримку ветеранів та їхніх дітей у здобутті нової професії, (наприклад, ІТ, будівництво, менеджмент); *пріоритетне працевлаштування* – забезпечення законодавчих гарантій пріоритетного найму ветеранів за рівної кваліфікації на посади у державних, комунальних, приватних структурах; *підтримка підприємництва серед ветеранів* – програми пільгового кредитування, компенсації витрат і дерегуляції процедур для тих, хто хоче започаткувати власний бізнес.

Третій напрям – *забезпечення житлом* як одне із найгостріших питань для ветеранів може бути вирішене через *житлові сертифікати та компенсації* – це перехід від радянської системи багаторічних черг на житло до системи грошових компенсацій або цільових сертифікатів, які дозволяють обирати житло самостійно.

Четвертий напрям – покращення *процесів цифровізації* та поява різних *E-сервісів* для усунення над-

Потенційні виклики ветеранського руху

№ п/п	Виклик	Характеристика
1.	Нестача політичного досвіду	Військовий досвід не завжди перетворюється в ефективне <i>державне управління</i> та здатність до коаліційних переговорів.
2.	Фрагментація	Ветерани можуть бути <i>політично роз'єднані</i> через різні погляди, ідейні розбіжності чи особисті амбіції, що ускладнить створення єдиного потужного руху.
3.	Економічна програма	Необхідність запропонувати <i>чітку та реалістичну економічну програму</i> для післявоєнної відбудови, що виходить за межі питань безпеки та ветеранських пільг.
4.	Протидія «старих» еліт	Існуючі політичні та олігархічні структури чинитимуть <i>інформаційний та фінансовий опір</i> новій політичній силі.

Таблиця складена автором

мірної бюрократії при оформленні різних документів, що дозволить уникнути необхідності особистих контактів із представниками державних органів (зокрема у державному сервісі «Дія»). Як приклад можна навести функціонування (з 2019 року) Єдиного державного реєстру ветеранів війни (ЄДРВВ) як єдиної державної інформаційно-телекомунікаційної системи, завданнями якої є: збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, захист та знеособлення інформації про осіб; ветеранів війни (учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, учасників війни); осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей таких осіб; членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни; членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України; реалізація особами з наданими статусами пільг та соціальних гарантій; адміністрування потреб осіб, які обліковуються; міжвідомча координація з іншими центральними органами та органами місцевого самоврядування [8].

Таким чином, зазначені ініціативи знаходять відгук у суспільстві, адже вони торкаються не лише життя ветеранів, а й демонструють прагнення до

розбудови ефективної та некорумпованої держави, здатної потурбуватися про своїх громадян.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, після завершення воєнного стану в Україні очікується суттєва трансформація партійної системи. Національне питання сприяло більшому її згуртуванню, однак у поточних умовах воєнного стану діяльність політичних партій зазнає значних обмежень, що проявляється у відсутності виборчого процесу та зниженій публічній активності. Вимушена адаптація до завдань національної консолідації та оборони країни призвела до заборони проросійських політичних сил та зміщення акценту дозволених партій на вирішення військових і гуманітарних питань. Участь ветеранів та військовослужбовців у повоєнному політичному житті виглядає неминучою, з огляду на їхній потенційний статус моральних авторитетів у суспільстві.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередитись на вивченні діяльності ветеранського руху, де ключовим питанням залишається, чи будуть спроможні ветерани сформувати цілісну й організовану політичну силу, здатну ефективно впливати на процеси управління державою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конопляник Д. Політичні партії України на сучасному етапі. *Старожитності Лукомор'я*. 2025. №3(30). С.211–217. <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.3.365>
2. Марущак Я. С. Історія політичних партій незалежної України та чому нашій державі потрібна двопартійна система? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Право. 2025. Т. 1, №89. С.115–120. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.14>
3. Виборчий кодекс України : від 19.12.2019 р. № 396-IX . *Офіційний сайт Верховної ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/396-20> (дата звернення: 03.11.2025).
4. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 01.01.2021 р. *Офіційний сайт Міністерства юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4561> (дата звернення: 03.11.2025).
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18.03. 2022 р. «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій» : Указ Президента України: від 18.03.2022 №153/2022. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1532022-41765> (дата звернення: 03.11.2025).
6. Найвищий рівень довіри в суспільстві – до військових, які зараз воюють, – загальнонаціональне опитування: «Образ ветеранів в українському суспільстві». *Сайт Українського ветеранського фонду*. URL: <https://veteranfund.com.ua/newsukr/naivischii-riven-doviri-v-suspilstvi-do-viiskovikh-yaki-zaraz-vouut/> (дата звернення: 03.11.2025).
7. Крижний А. Після завершення війни кількість ветеранів зросте до 5–6 мільйонів осіб – Мінветеранів. *Економічна правда*. 2024. 27 трав. URL: <https://epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276/> (дата звернення: 03.11.2025).
8. Про Єдиний державний реєстр ветеранів війни (ЄДРВВ). *Офіційний сайт Міністерства у справах ветеранів України*. URL: <https://mva.gov.ua/pro-ediniy-derzhavniy-reestr-veteraniv-viyni-edrvv> (дата звернення: 03.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

THE MAIN PROBLEMS AND CHALLENGES OF MODERN UKRAINIAN FOREIGN POLICY

Коптєв О.С.,

orcid.org/0009-0000-8731-7526

PhD з міжнародних відносин,

доцент кафедри міжнародних відносин

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття присвячена комплексному аналізу ключових проблем та викликів сучасної зовнішньої політики України в умовах повномасштабного вторгнення російських окупантів, а також глобальних геополітичних трансформацій, які є наслідками цієї війни. Розглядаються безпекові, інтеграційні та дипломатичні аспекти, що визначають пріоритети держави на міжнародній арені.

На основі аналізу актуальних досліджень було визначено структурні чинники, які ускладнюють міжнародну діяльність України, а також було запропоновано шляхи їх подолання. Головний акцент робиться на необхідності реалізації гнучкої моделі зовнішньої політики, яка здатна поєднувати короткострокові безпекові потреби нашої держави із стратегічними довгостроковими інтеграційними процесами після завершення активної фази війни.

Також було проаналізовано специфіку трансформації зовнішньополітичних інститутів України, що опинилися перед необхідністю адаптації до надзвичайно динамічного міжнародного середовища. Досліджено, яким чином зміна політичних циклів у державах-партнерах та зростання ролі багатосторонніх ініціатив впливають на темпи прийняття рішень, а також координацію допомоги і формування міжнародних коаліцій на підтримку України.

Окрема увага приділяється проблемам енергетичної безпеки та гео економічної взаємозалежності, що загострилися внаслідок руйнування критичної інфраструктури, окупації енергетичних об'єктів та зміни логістичних маршрутів. У цьому контексті підкреслюється важливість зміцнення партнерства із країнами Центральної та Східної Європи, Чорноморського регіону та Кавказу, а також необхідність розширення присутності України в глобальних енергетичних та транспортних ініціативах. А також приділена увага ролі інформаційної та публічної дипломатії у зміцненні міжнародної підтримки України, а також формуванні її позитивного іміджу і протидії дезінформаційним кампаніям РФ.

Результати цього дослідження можуть бути корисними у подальших роботах з даної проблематики та можуть використовуватися у якості методологічної бази подальшого пошуку актуальних проблем сучасної зовнішньої політики України.

Ключові слова: зовнішня політика України, безпекові гарантії, євроінтеграція, дипломатія, міжнародні відносини, геополітика.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the key problems and challenges of modern foreign policy of Ukraine in the conditions of a full-scale invasion of the Russian occupiers, as well as global geopolitical transformations that are the consequences of this war. Security, integration and diplomatic aspects that determine the priorities of the state in the international arena are considered.

Based on the analysis of current research, structural factors that complicate the international activities of Ukraine were identified, and ways to overcome them were also proposed. The main emphasis is on the need to implement a flexible model of foreign policy that is able to combine the short-term security needs of our state with strategic long-term integration processes after the end of the active phase of the war.

The specifics of the transformation of Ukraine's foreign policy institutions, which have found themselves faced with the need to adapt to an extremely dynamic international environment, were also analyzed. It was investigated how the change in political cycles in partner states and the growing role of multilateral initiatives affect the pace of decision-making, as well as the coordination of assistance and the formation of international coalitions in support of Ukraine.

Particular attention is paid to the problems of energy security and geoeconomic interdependence, which have become more acute as a result of the destruction of critical infrastructure, the occupation of energy facilities and changes in logistics routes. In this context, the importance of strengthening partnerships with the countries of Central and Eastern Europe, the Black Sea region and the Caucasus is emphasized, as well as the need to expand Ukraine's presence in global energy and transport initiatives. Attention is also paid to the role of information and public diplomacy in strengthening international support for Ukraine, as well as in shaping its positive image and countering disinformation campaigns of the Russian Federation.

The results of this study may be useful in further work on this issue and can be used as a methodological basis for further searching for relevant problems of modern foreign policy of Ukraine.

Key words: foreign policy of Ukraine, security guarantees, European integration, diplomacy, international relations, geopolitics.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення російських окупантів Україна була змушена швидко перелаштовувати, а в деяких випадках, екстрено створювати нові канали та механізми взаємодії з міжнародними партнерами. З того часу система зовнішньої політики нашої держави постійно перебуває в умовах трансформації, забезпечуючи існуючі військово-безпекові потреби, стратегічну євроатлантичну інтеграцію, економічну відбудову та формування нових багатосторонніх зв'язків.

Всі ці напрями й визначають пріоритети нашої країни держави на міжнародній арені, однак також і породжують низку складних зовнішньополітичних проблем. Зокрема, суттєво посилюються ризики втручання третіх країн до процесів прийняття стратегічних рішень. І варто розуміти, що станом на зараз питання: координації безпекової допомоги, енергетичної та економічної стійкості, а також дипломатичного маневрування в умовах паралельних мирних ініціатив залишаються головними викликами для зовнішньої політики України.

В свою чергу, головними завданнями для неї є отримання надійних безпекових гарантій і довгострокової військової підтримки після завершення активної фази війни, а також забезпечення економічної відбудови та інтеграції України до ЄС, а ще мінімізація політичних ризиків, які можуть виникнути з транзитом влади як в середині держави, так і в ключових державах-партнерах. Враховуючи це, на мою думку, зараз існує потреба у чіткому та стратегічному баченні зовнішньополітичного апарату нашої країни, а для цього першочерговим є окреслення існуючих проблем та пошук шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як вже було зазначено, існує низка підходів до дослідження діяльності зовнішньої політики України, однак лише деякі з них окреслюють подальші перспективи та стратегічні напрямки діяльності нашої держави у зовнішній політиці. Так, різні аспекти означеної проблематики вже отримали висвітлення в дослідженнях вітчизняних вчених, зокрема у працях Міщенко А., Пугач А [5], Кадол О., Кравченко О., Сідлецької О. [6], Дурман О. [7] та інших.

Разом з цим, значна кількість аналітичних центрів відзначає, що останні декілька років характеризуються періодом «випробувань» для української дипломатії, які пов'язані зі змінами в політичних циклах країн-партнерів, виборами в США тощо, які суттєво вплинули на темпи прийняття рішень про допомогу і членство України в ЄС. Зокрема, на думку аналітиків Центру Розумкова, наразі існують проблеми із просуванням європейської інтеграції України через політичний опір деяких членів ЄС, що гальмує початок клю-

зових переговорних процесів щодо членства [2]. Також немає консенсусу в НАТО щодо термінів та умов членства України, що в нинішніх умовах є реальним зовнішньополітичним ризиком на тлі можливого нового вторгнення РФ.

Дуже болючою проблемою як на мене, є також питання енергетичної безпеки. Адже через масштабні руйнування інфраструктури та окупацію українських територій, включаючи виходи до моря та Запорізьку АЕС, змушують нашу державу переорієнтовувати свої потужності та шукати нові можливості для транзиту енергоресурсів. І на цьому тлі головним завданням зовнішньої політики України є швидке реагування на сучасні виклики та пошук нових партнерів. Зокрема, як зазначає дослідниця Загородня, на регіональному рівні ключового значення набуває поглиблення співпраці України з державами Центральної та Східної Європи, а також з країнами Чорноморського басейну й Кавказу. На її думку, саме в цих просторах формуються нові енергетичні проєкти та ініціативи, що покликані зменшити залежність від традиційних джерел енергії та забезпечити розвиток сучасної інфраструктури для транспортування газу і нафти до України [3, с. 210].

Також на думку дослідниці Єлової, одним з пріоритетних завдань зовнішньої політики України є вибудова стійкого та довготривалого партнерства із сусідніми державами-членами ЄС, зокрема: Румунією, Словаччиною, Угорщиною і особливо з Польщею, яка з початку повномасштабного вторгнення росіян прийняла в себе найбільшу кількість біженців з України та є одним з найбільших партнерів у боротьбі з ворогом. За її словами, подальша євроінтеграція України значною мірою визначатиметься результативністю внутрішніх реформ та рівнем підтримки з боку провідних партнерів – передусім Польщі, яка зберігає вагомий роль у формуванні східного виміру політики ЄС [4, с.37].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значної кількості досліджень, які присвячені окремим аспектам зовнішньої політики України, на мою думку нині залишається низка комплексних питань, що досі не отримали вичерпного наукового опрацювання.

Насамперед, йдеться про стратегічний баланс між короткостроковими та довгостроковими цілями зовнішньополітичної діяльності України, що є особливо критичним у період тривалого збройного конфлікту. Адже, з одного боку, нашої державі вкрай необхідно забезпечити негайні оборонні та безпекові потреби, а з іншого не втратити здатність до реалізації масштабних інтеграційних процесів, які визначатимуть нашу міжнародну суб'єктність у повоєнний період.

У науковому дискурсі, на жаль, недостатньо комплексно розкриті механізми, які дозволяють поєднати ці два виміри політики в єдину узгоджену стратегію. Саме тому ці напрацювання можуть стати базою для подальших пошуків проблем у зовнішній політиці нашої держави з метою їх системного нівелювання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є систематизація існуючих проблем та викликів зовнішньої політики України під час повномасштабного вторгнення, а також пошук шляхів їх подолання. Для цього мною було визначено декілька завдань, зокрема:

- проаналізувати існуючі структурні зовнішньополітичні виклики та оцінити фактори, що ускладнюють дипломатичну діяльність;
- запропонувати рекомендації щодо підвищення гнучкості та ефективності зовнішньої політики України.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення РФ стало каталізатором суттєвих змін у світовій системі безпеки, в межах яких з плином часу Україна вже постає не скільки жертвою нападу, а активним суб'єктом міжнародних відносин, який здатний впливати на формування регіональної та глобальної стабільності у майбутньому [1, с. 256]. На мою думку, найважливішим структурним зовнішньополітичним викликом для зовнішньої політики України сьогодні є налагодження системи стабільної, послідовної та довгострокової безпекової підтримки. Адже, попри значні пакети допомоги від союзників, питання саме довгострокових гарантій і членства в НАТО для України залишаються невирішеними, що створює потребу у внутрішній стратегічній автономії, зокрема, посиленні власних оборонних спроможностей.

В цьому аспекті важливо розуміти, що попри значні досягнення української дипломатії все ж не вдалося досягти отримання рішень щодо довгострокових пакетів допомоги з чіткими гарантіями постачання, активного розвитку оборонно-промислового співробітництва та створення механізмів швидкої координації у разі змін політичних урядів в державах-партнерах.

Першим тривожним сигналом для України є ймовірне поступове скорочення підтримки з боку Чехії, де на парламентських виборах перемогла політична сила колишнього прем'єра Андрея Бабіша. Подібно до Орбана та Фіцо, він демонструє схильність до «прагматичного діалогу» з Москвою, а не до посилення економічного тиску на неї. Наслідки такої зміни політичного курсу можуть стати відчутними для України у випадку, якщо Бабіш знову сформує уряд та матиме можливість впливати на зовнішньополітичні рішення Праги.

Тож, аби мінімізувати ризики зменшення допомоги на тлі політичних змін у європейських кра-

їнах, Україні необхідно активізувати ширший спектр дипломатичних зовнішньополітичних інструментів. Зокрема, на мою думку, важливо посилити роботу з парламентськими партіями та експертними середовищами держав-партнерів, забезпечувати регулярний діалог із новими урядовими командами, а також використовувати потенціал двосторонніх міжурядових комісій для вирішення нагальних питань.

Не менш важливими є також інвестиції у публічну дипломатію, зокрема формування позитивного образу України у медіа, підтримку контактів із громадянським суспільством та зміцнення співпраці в освітній і культурній сферах. Я переконаний, що ефективна іміджева політика сприяє формуванню позитивного образу країни серед міжнародних гравців, що є важливою умовою інтеграції України до глобального співтовариства, зокрема до ЄС та НАТО [8, с. 189]. Окрім того, слід розширювати коаліцію держав, що виступають за збереження твердої позиції щодо РФ, пропонуючи спільні ініціативи у сфері безпеки, оборонної промисловості та енергетичної незалежності.

Також відкритим є питання модернізації правової бази та підвищення компетенцій держслужбовців, а також тотальна боротьба з корупцією. За словами фахівців, повномасштабне вторгнення росіян стало каталізатором, який оголив уразливості нинішньої антикорупційної системи в Україні. Зокрема, спрощення процедур закупівель та зменшення можливостей для громадського контролю породили нові корупційні загрози, які особливо відчутні у процесах управління гуманітарними вантажами та розподілу військових ресурсів [9, с. 77].

В контексті реалізації зовнішньої політики пріоритетним завданням є інституційне укріплення та активне залучення інструментів «Soft power». Зокрема, інформаційної та публічної дипломатії з метою підвищення рівня прозорості до органів державної влади та заохочення міжнародних партнерів до більш тісної співпраці.

Налагодження системної та більш гнучкої діяльності, на мою думку, потребує і розвиток взаємовідносин із партнерами в енергетичній галузі. Як було раніше наголошено, пріоритетними є держави Центральної та Східної Європи, а також Чорноморського басейну та Кавказу. В рамках діяльності зовнішньої політики важливо ініціювати спільні проекти, які б сприяли налагодженню існуючих та створенню нових логістичних маршрутів, а також процесів обміну необхідними ресурсами.

Також на порядку денному має бути системна робота з відбудови України. Зокрема, створення масштабного стратегічного плану з чіткими строками та дедлайнами, чого наразі немає. Зокрема, на мою думку, в цьому аспекті важливим є залу-

чення міжнародних фінансових інструментів для відбудови критичної інфраструктури та формалізований механізм координації донорських ресурсів.

Разом з цим, великим викликом для нашої зовнішньої політики залишається подолання дипломатичних ризиків. Адже наразі ми бачимо, що створюються міжнародні ініціативи щодо мирного вирішення конфлікту, зокрема за посередництва США, а також «Коаліції охочих» і, на жаль, здебільшого переговори відбуваються за межами широкого євроатлантичного консенсусу, що ставить нашу державу у скрутне становище. Позиція Президента України Володимира Зеленського є зрозумілою: «Ніяких переговорів про Україну без України бути не може».

Аби дати гідну відсіч такого роду виклику в рамках реалізації зовнішньої політики, варто сформувати та затвердити концепцію зі збільшення прозорості переговорних ініціатив, зокрема за рахунок інформування міжнародних партнерів про хід переговорного процесу, а також підсилення діяльності у сфері інформаційної політики. Ба більше, конче необхідною є координація дій з ключовими партнерами, щоб не опинитися у положенні «вирваного» переговорника, чого дуже прагне домогтися кремлівський диктатор.

І, звичайно, що вкрай важливим в контексті зовнішньої політики є активізація зусиль Міністерства закордонних справ у питаннях налагодження взаємовідносин з країнами Африки, Азії та Латинської Америки. Адже, на мою думку, в нинішніх умовах це може стати важливим стратегічним кроком у диверсифікації підтримки, посилення лобіювання в міжнародних організаціях та відкриття нових економічних ринків збуту. Для цього нам необхідне створення цільових міжвідомчих груп, бажано

для кожного регіону, довгострокові інвестиції в економічну дипломатію, а також різноманітні освітні проекти.

Висновки. Підбиваючи підсумки варто зазначити, що на нинішньому етапі зовнішня політика України стоїть перед комплексом взаємопов'язаних викликів, від безпекових гарантій та проблем євроінтеграції, до гео економічних та дипломатичних ризиків, які пов'язані з багатополлярною мирною ініціативою. І, зокрема, подальші рішення, як на мене, потребують одночасно коротко- та довгострокової вибудованої системи зовнішньої політики, яка поєднує активну дипломатію, інституційні реформи та диверсифікацію зовнішніх зв'язків. В свою чергу, підвищення прозорості діяльності влади та продумана інформаційна політика мають стати невід'ємною складовою зовнішньої стратегії України та сильним механізмом підвищення довіри партнерів до нашої держави.

В рамках статті було проаналізовано існуючі структурні зовнішньополітичні виклики, а також оцінено фактори, які ускладнюють дипломатичну діяльність України на міжнародній арені. Також за кожним з пунктів запропоновано рекомендації щодо підвищення гнучкості та ефективності зовнішньої політики України.

Однак, відкритим залишається питання адаптивності зовнішньополітичних інститутів України до швидкої зміни міжнародної кон'юнктури. І тут на перший план виходить відсутність практичних кейсів. Адже сучасні дослідження лише частково торкаються теми інституційної спроможності та реальної кадрової мобільності апарату зовнішніх відносин України, тому до кінця точно не зрозуміло, яким чином держава може створювати ефективні механізми постійної стратегічної гнучкості. В цьому аспекті дана стаття може стати підґрунтям для подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коптєв О. Роль України в сучасній системі міжнародної безпеки. Науково-теоретичний альманах Грані. 2025. Т. 28. №. 5. – С. 250-260. DOI: <https://doi.org/10.15421/172627>.
2. Ukraine's foreign policy in the context of geopolitical processes. Центр Розумкова. <https://razumkov.org.ua/images/2025/11/21/2025-ZP-ENGL.pdf> (дата звернення: 02.11.2025).
3. Завгородня Ю. В. Зовнішня політика України у сфері енергетичної безпеки: глобальний та регіональний аспекти. Актуальні проблеми політики. 2025. С. 210-215. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v76.2025.25>.
4. Слова Т. Зовнішня політика України та Польщі у контексті реалізації регіональної безпеки та розвитку співробітництва з ЄС. Регіональні студії. 2025. №. 41. С. 37-46. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.41.6>.
5. Легітимність зовнішньої політики України в період формування майбутнього світового порядку. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2023. №. 12. С. 33-46. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745X.12.2023.292383>.
6. Кадол О. М., Кравченко О. В., Сідлецька О. М. Еволюція ролі України в міжнародних відносинах: від становлення державності до формування нової архітектури європейської безпеки (1991–2024). Вісник гуманітарних наук. №. 6. 2025. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15687883>.
7. Дурман О. Л. Нормативно-правове забезпечення формування та реалізації зовнішньої політики України. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2021. Т. 24. С. 212-218. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.24.34>.

8. Коптев О.С. Іміджеві технології міжнародних відносин України під час повномасштабного вторгнення російських окупантів. Філософія та політологія в контексті сучасної культури, Т.16. №.2. 2024. С. 189-195. DOI: <https://doi.org/10.15421/352459>.

9. Волохов О., Бедратий Ю., Музика М. Сучасний стан боротьби з корупцією в Україні: правові механізми та ефективність їх реалізації. Успіхи і досягнення у науці. Серія: Право. № 5(15). 2025. С. 67-81. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5\(15\)-67-81](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5(15)-67-81).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

РУМУНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

ROMANIAN ORTHODOX CHURCH: HISTORICAL AND LEGAL CONTEXT

Палінчак М.М.,

orcid.org/0000-0002-9990-5314

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Манзюк М.В.,

orcid.org/0009-0002-3306-7511

аспірант кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Проаналізовано історико-правові аспекти становлення в Румунії національної Православної церкви як важливого суб'єкта формуванні культурного та історичного контексту країни та її народу, розвитку державно-церковних відносин на тлі особливостей різних історичних епох, а також основні напрями участі Румунської православної церкви в екуменічному діалозі.

Православ'я в Румунії є основною релігією, яка відіграє значущу роль у формуванні культурного та історичного контексту країни. Ця християнська конфесія має глибокі коріння в румунському суспільстві та зберігає традиції, важливі для національної ідентичності. В суспільному житті румунського народу Православна церква присутня практично в усіх сферах життя, а без її обрядів і свят важко собі уявити румунський календар. Безпосередньо Румунська православна церква або Румунський патріархат є автокефальною православною церквою, складовою вселенського православ'я. Вона перебуває в релігійно-канонічній єдності, молитовному та євхаристійному спілкуванні з іншими помісними Православними церквами й посідає сьоме місце в диптиху. Інституції Румунської православної церкви розташовані як у Румунії, так і на територіях компактного проживання представників румунської діаспори в інших країнах.

Проаналізовано правове регулювання існування церкви в країні. Досліджено, що питома вага православних у конфесійній структурі населення країни протягом останніх трьох десятиліть стабільно перевищує 86%. Описано, що відповідно до результатів останнього перепису населення, проведеного одночасно в державах Європейського Союзу в 2011 р., після 21-го року свободи віросповідання в колишніх комуністичних країнах, відсоток тих, хто вважають себе атеїстами або нерелігійними особами, в Румунії (0,19%) залишився найнижчим в Європі порівняно з колишніми комуністичними країнами, наприклад, як Чехія (відповідно 34,2%).

Ключові слова: Румунська православна церква, Румунія, релігія, держава, християнство, православ'я, державно-церковні відносини.

The historical and legal aspects of the formation of the national Orthodox Church in Romania as an important subject in the formation of the cultural and historical context of the country and its people, the development of state-church relations against the background of the peculiarities of different historical eras, as well as the main directions of the Romanian Orthodox Church's participation in the ecumenical dialogue are analyzed in the article.

Orthodoxy in Romania is the main religion that plays a significant role in the formation of the cultural and historical context of the country. This Christian denomination has deep roots in Romanian society and preserves traditions important for national identity. In the public life of the Romanian people, the Orthodox Church is present in almost all spheres of life, and without its rites and holidays it is difficult to imagine the Romanian calendar. The Romanian Orthodox Church or the Romanian Patriarchate is an autocephalous Orthodox Church, a component of universal Orthodoxy. It is in religious and canonical unity, prayerful and Eucharistic communion with other local Orthodox Churches and occupies the seventh place in the diptych. The institutions of the Romanian Orthodox Church are located both in Romania and in the territories of compact residence of representatives of the Romanian diaspora in other countries.

The legal regulation of the existence of the church in the country is analyzed. The share of Orthodox in the confessional structure of the country's population has consistently exceeded 86% over the past three decades. It is described that according to the results of the last population census, conducted simultaneously in the European Union states in 2011, after 21 years of freedom of religion in the former communist countries, the percentage of those who consider themselves atheists or non-religious in Romania (0.19%) remained the lowest in Europe compared to former communist countries, such as the Czech Republic (34.2% respectively).

Key words: Romanian Orthodox Church, Romania, religion, state, Christianity, Orthodoxy, state-church relations.

Постановка проблеми. Аналіз історичних джерел дозволяє стверджувати, що на історії Румунської православної церкви суттєво позначилися різні шляхи розвитку трьох історичних регіонів сучасної Румунії: з одного боку, Трансильванії (північний захід Румунії), з другого – схід

країни і з третього – Волощини або, як її також називають в історичних пам'ятках, Валахії чи Влахії (південь сучасної Румунії).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених досліджувало питання державно-церковних відносин.

Серед них: Саган О. Н., Усенко І. Б., Банчу А., Курпен В. С., Легаде А., Сантос Дж. Л., Унгурану А. та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Історико-правовий підхід до вивчення проблем розвитку церковно-державних відносин у Румунії передбачає розгляд знакових політичних подій та соціокультурних явищ у контексті історично закономірного становлення й розвитку нормативно-правової системи країни, основу якої становлять її вищі закони – конституційні акти, в яких зазвичай сконцентровано узагальнену регламентацію суспільного, політичного, економічного, культурного, а також і релігійного життя суспільства [4, р. 22-23]. Зважаючи на це, при виділенні важливих історичних етапів у розвитку відносин між Православною церквою в Румунії та Румунською державою протягом останніх двох століть доцільно опиратися на періодизацію Х. Сантоса, котрий взяв за основу для її побудови історичні дані щодо прийняття конституційних актів. Відповідно, така періодизація включає в себе чотири періоди. По-перше, це період до кінця XIX ст., коли відбулося становлення та юридичне закріплення Православної церкви як релігійної інституції. Другий етап припадає на період Конституцій, прийнятих у 1866, 1923 і 1938 рр. Третій період співвідноситься з комуністичною добою, коли ще три Конституції були прийняті в 1948, 1952 та 1965 рр. Нарешті, останній історичний період є посткомуністичним, із Конституцією, прийнятою в 1991 р. та зміненою в 2003 р. [6]. Така періодизація, відштовхуючись від розвитку в Румунії конституційного права, водночас забезпечує чіткий розподіл між кількома важливими періодами в історії країни останніх століть. Зрозуміло, що з них саме комуністичний період найбільше вплинув на нинішнє становище Православної церкви в Румунії, а тому ще й досі опосередковано визначає багато аспектів її взаємовідносин із Румунською державою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є проаналізувати історико-правовий розвиток Румунської православної церкви.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1859-1861 рр. відбувався процес об'єднання Молдови й Волощини в єдину державу. Першим князем об'єднаного князівства (до 1862 р.) і монархом об'єднаної Румунії (1862-1866 рр.) став Александру Йоан Куза, котрий поставив перед собою стратегічне завдання розширення самостійності Церкви та здобуття нею автокефалії. Уряд Румунії впорядкував діяльність монастирів, передусім тих, що перебували у закордонній власності. Слід зазначити, що йдеться про 215 великих господарств, з яких 101 перебувало у власності Єрусалимського патріархату, 87 – у власності Афону.

У вересні 1863 р. всі монастирі й маєтки були конфісковані у закордонних власників із виплатою компенсацій, загальний розмір яких становив близько 51 млн. пістрів. У грудні 1863 р. було секуляризовано майно румунських монастирів, після чого єдиним розпорядником церковного майна стало Міністерство віросповідань, яке виплачувало священикам заробітну плату й пенсії, а також частково фінансувало роботу закладів церковної освіти. Прийнятим у 1864 р. новим Законом про освіту було введено суттєві зміни в систему релігійного навчання. Семінарії було поділено на єпархіальні (4 роки навчання) та загальноцерковні (7 років навчання). В системі церковної освіти було запроваджено викладання загальноосвітніх дисциплін. Контроль і фінансування закладів здійснювало Міністерство культури. Зробити церковну кар'єру без належного рівня освіти, як це часто було раніше, тепер стало неможливим. Були також змінені чи запроваджені нові Закони щодо формування і функцій Синоду, формування бюджету Церкви та деякі інші [1].

У грудні 1864 р. монарх об'єднаної Румунії А. Куза підписав Указ про автокефалію Румунської православної церкви і створення єдиного Генерального національного Синоду у складі всіх єпископів та депутатів від кліру й мирян (по трое від кожної єпархії).

Прийняття Установчими зборами 30 червня 1866 р. першої Конституції фактично відкрило для Румунії подальший шлях її становлення як суверенної європейської держави, заклавши підвалини для розвитку правових основ країни. Як зазначає А. Банчу, цю подію варто сприймати як «преамбулу національної незалежності та утвердження румунської ідентичності» [4, р. 27].

Слід зазначити, що в Першу світову війну Румунія вступила з метою приєднання нових територій і створення так званої «Великої Румунії», і важливими об'єктами територіальних зазіхань тодішнього румунського політикуму були саме етнічні українські землі. З цієї точки зору Північна Буковина і Південна Бессарабія розглядалися як невід'ємна частина «Великої Румунії». До розробки даного концепту були долучені відомі румунські історики Н. Йорга, К. Джуреску, А. Ксенопол, І. Ністор та інші. На думку українських політологів, їх зусилля були спрямовані на пошук етнічних, історичних і географічних аргументів, які могли би й повинні були підтвердити «право» Румунії на всю територію Буковини й Бессарабії [3, с. 199]. Ідея «Великої Румунії» на початку XX ст. активно пропагувалася як усередині країни, так і за її межами, і на той час вона значною мірою формувала церковну політику Румунської держави, а її відголос відчувався в суспільстві і в міжвоєнний, і навіть у повоєнний, соціалістичний періоди історії.

Історія створення Румунського патріархату бере свій початок від 1918 р., коли внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії до Румунії були приєднані нові землі.

На Соборі Румунської православної церкви в грудні 1919 р., було проголошено курс на об'єднання православних митрополій на приєднаних територіях – Трансільванської православної митрополії та Буковинсько-Далматинської (Чернівецької) православної митрополії – з автокефальною Церквою. Процес такого об'єднання завершився оприлюдненням нового Статуту Румунської православної церкви, а 4 лютого 1925 р. її Синод урочисто проголосив свою Церкву Румунським патріархатом, піднявши цим автокефальну церкву в новий ієрархічний ранг. І вже 25 лютого того ж року цей новий статус Церкви було підтверджено відповідним румунським Законом, а згодом – 30 липня – ще одним томосом Константинопольського патріарха. Інтронізація першого румунського патріарха Мирона Крісті (1868-1939 рр.) відбулася 1 листопада 1925 р. [1].

Основним напрямом етнополітики Румунії після прийняття Конституції 1923 р. і заснування Румунського патріархату в 1925 р. була румунізація українців та представників інших національних меншин. Наприклад, за свідченням офіційного урядового джерела *Monitorul Oficial*, у 1926/1927 навчальному році на Буковині не залишилося жодної української початкової школи – вони були румунізовані. Закон про народні школи вимагав, щоб громадяни «румунського походження», які «забули» свою рідну мову, віддавали дітей у державні або приватні школи, де викладання проводиться румунською мовою [3, с. 203].

На відміну від Конституції 1923 р., наступна румунська Конституція стала наслідком розпуску королем Каролем II парламенту 10 лютого 1938 р. і встановлення ним особистої диктатури. Отже, запроваджена 20 лютого того ж року Конституція суттєво звужувала права і свободи румунських громадян. Вона надала монархові багато нових прав, залишивши за парламентом фактично функції дорадчого органу. Король, зокрема, перебрав на себе права укладати політичні чи військові союзи, затверджувати економічні та інші угоди без ратифікації парламентом. Показово, що новим засадничим принципом державного будівництва став принцип «єдності нації», згідно з яким лише за «істинними румунами» було закріплене право володіти приватним майном та обіймати державні посади [8, р. 133-136].

Характеризуючи історико-правові аспекти розвитку Румунської православної церкви і державно-церковних відносин у роки Другої світової війни та в повоєнний час, слід почати з того, що, відповідно до пакту Молотова-Ріббентропа, в червні 1940 р. СРСР анексував Бессарабію та Північну Буковину,

в результаті чого місцеві православні громади опинилися в юрисдикції Московського патріархату. Після захоплення цих територій німецькими військами 30 серпня 1941 р. в м. Бендери між Румунією та Німеччиною було підписано міжурядову угоду про передачу Румунії земель між річками Дністром і Бугом. Румунська зона окупації території СРСР у воєнні роки дістала назву Трансністрія. Ця зона включала в себе лівобережні землі Молдови, всю Одеську область, а також частини Миколаївської та Вінницької областей України. Православні громади на території Чернівецької області були передані під керівництво митрополита Буковини Тита Симедрі (1940-1945 рр.). На території Трансністрії було утворено митрополію, яку очолив митрополит Віссаріон Пую, колишній студент Київської духовної академії. Займаючи відповідну кафедру в Одесі з 16 листопада 1942 р. по 14 грудня 1943 р., він дозволив у богослужінні церковнослов'янську мову та юліанський календар, що було заборонено на всіх інших окупованих німцями українських землях, а іноді й сам проповідував російською мовою. До цього варто додати, що з його благословення при румунській духовній місії у так званій Трансністрії було організовано курси вивчення російської мови для священників-румунів, а в Дубоссарах було засновано духовну академію. В 1942 р. було відновлено роботу теологічного факультету Чернівецького університету, також було відкрито декілька семінарій у різних містах на півдні та південному заході України. Румунська православна церква в роки війни регулярно діставала державну фінансову підтримку, кошти якої офіційно витрачалися на матеріальну допомогу парафіям, ремонт храмів, видання молитовників, брошур і часописів [1].

В самій Румунії після зречення Каролем II престолу у вересні 1940 р. чинність Конституції було офіційно призупинено, а фактично скасовано – разом з усіма конституційними правами і свободами громадян, включно зі свободою совісті та віросповідання. Країну, попри наявність законного короля Михая I, очолив фашистський диктатор Й. Антонеску, який офіційно проголосив її «націонал-легіонерською державою». Проте в 1944 р. диктатора за наказом Михая I було заарештовано, а Румунію не тільки виведено з гітлерівської коаліції – 25 серпня король оголосив Німеччині війну. Крах фашистської диктатури дозволив відновити чинність багатьох конституційних положень, проте вже в березні 1945 р. країна фактично опинилася під владою прорадянського комуністичного уряду. 30 грудня 1947 р. Михайл I був змушений зректися престолу, і вже того ж дня комуністи проголосили заснування Румунської народної республіки. Збори депутатів були розпущені, а новий представницький орган, названий «Великими національними зборами», 13 квітня 1948 р. офі-

ційно прийняв нову Конституцію Республіки за радянським зразком [5].

Чимало румунських істориків і правників не мають сумнівів у тому, що саме після Другої світової війни для Румунії розпочався один із найскладніших періодів її історії. Країна опинилася у сфері радянського впливу і надовго стала однією з відомих комуністичних держав, де протягом багатьох десятиліть панував тоталітарний диктаторський режим. Доводиться констатувати, що за сумними підсумками Другої світової війни в Румунії перемогла сталінська стратегія «розбудови підвалин соціалізму та поступового переходу до комунізму». Крім того, країна втратила окремі частини своєї історичної території, що було особливо боляче для суспільства після понад півстоліття втілення ідей «Великої Румунії». Коли йдеться про втрачені території, насамперед мається на увазі майже половина провінції Молдова, яка опинилася у складі СРСР у вигляді так званої «Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки». Всі православні парафії, що існували на даній території, автоматично перейшли під владу Московського патріархату, який, у свою чергу, створив для місцевих православних вірників нову єпархію.

Слід зазначити, що комуністичний період історії Румунії ознаменувався прийняттям ще двох Конституцій – у 1952 та 1965 рр., але необхідно брати до уваги неможливість розгляду таких документів в якості правової основи державно-суспільних загалом і державно-церковних зокрема відносин в країні. Конституція, прийнята 24 вересня 1952 р., була наступницею попередньої, тільки трошки змінивши систему органів державної влади і ввівши в текст характерні положення про «керівну роль партії робітничого класу» та «соціалістичну власність». Конституція від 21 серпня 1965 р., своєю чергою, проголосила «завершення будівництва соціалізму» і «створення умов для поступового переходу до комунізму». Офіційною назвою країни стала «Соціалістична республіка Румунія», а правлячу комуністичну партію було названо «керівною силою суспільства». Слід зазначити, що в наступні два десятиліття через ті чи інші реформи до Конституції неодноразово вносилися зміни (наприклад, у 1968 р. – у зв'язку з реформою адміністративно-територіального поділу та судоустрою) [2].

Факт домінування Православної церкви на території сучасної Румунії переконливо відображають підсумки посткомуністичних переписів населення, що проводилися в 1992, 2002 і 2011 роках. Одразу ж спадає в око, що питома вага православних у конфесійній структурі населення країни протягом останніх трьох десятиліть стабільно перевищує 86%. Показово також, що вже перший перепис, проведений у 1992 р., підкреслив дивовижну відсутність результатів зусиль комуністичного режиму щодо просування й поширення атеїстичної ідеології: лише 0,17% населення назвали себе атеїстами або особами, котрі не мають конфесійної належності, а переважна більшість задекларувала належність до тієї чи іншої релігійної конфесії. Відповідно до результатів останнього перепису населення, проведеного одночасно в державах Європейського Союзу в 2011 р., після 21-го року свободи віросповідання в колишніх комуністичних країнах, відсоток тих, хто вважають себе атеїстами або нерелігійними особами, в Румунії (0,19%) залишився найнижчим в Європі порівняно з колишніми комуністичними країнами, такими як Чехія (відповідно 34,2%), Угорщина (23%) або Болгарія (11,8%). Слід звернути увагу на те, яким чином перепис 1992 р. статистично відобразив долю єврейської громади в Румунії. Через Голокост, а також через політику комуністичного режиму, що заохочувала масову еміграцію румунських євреїв до Ізраїлю, чисельність румунської єврейської громади різко скоротилася. Дані перепису також висвітлювали ситуацію, з якою зіткнулася Румунська греко-католицька церква: вона повернулася в публічну сферу та була офіційно визнана після 50 років «підпільного» існування, але вже ніколи не досягла тієї кількості вірників, яку мала в міжвоєнний період. Переписи 2002 і 2011 рр. засвідчили відносно стабільну тенденцію в еволюції конфесійної структури населення Румунії. Показники релігійності залишалися дуже високими: понад 99% населення заявили, що належать до тієї чи іншої релігійної конфесії. Питома вага православних, на чому вже було акцентовано увагу, загалом залишалася відносно стабільною з незначним зниженням за два посткомуністичні десятиліття. З іншого боку, зафіксоване падіння чисельності римо-католиків, греко-католиків і традиційних протестантських громад, досить значне з точки зору загальної кількості їх вірників [7, р. 36].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Саган О. Н. Румунська православна церква. У кн.: Велика українська енциклопедія: електронна версія. URL: https://vue.gov.ua/Румунська_православна_церква.
2. Усенко І. Б. Конституції Румунії. В кн.: Енциклопедія історії України. Т. 5: Кон-Кю. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2008. 568 с.
3. Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. Кер. авт. колективу О. П. Дергачов. Київ: Наукова думка, 1996. 448 с.
4. Banciu A. Constituție și identitate la români. *Sfera Politicii*. 2018. № 3-4 (197-198). P. 22-56.

5. Curpăn V. S., Mitrofan E., Leghede A. Istoria dreptului românesc. Iași: StudIS, 2014. 263 p. Історія румунського права
6. Santos J. L. El factor religioso en Bulgaria y Rumanía, nuevos miembros de la Unión Europea. Madrid: Unit of International Security and Cooperation (UNISCI) Discussion Papers, 2007. No. 14, May.
7. State and Religion in Romania. 2nd ed., revised and added. Translated by Della L. Marcus. Bucharest: Litera, 2019. 223 p.
8. Ungureanu A. Istoria Constituționalăa României. *Analele Universității «Constantin Brâncuși» din Târgu Jiu. Seria Științe Juridice*. 2009. № 2. P. 129-142.

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ПОЛІТИЧНІ РЕСУРСИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У ВОЄННИЙ І ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД: ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ, ПОЛІТИЧНА ВОЛЯ ТА «ЕКОНОМІКА ДЛЯ ПЕРЕМОГИ»

POLITICAL RESOURCES OF ECONOMIC SECURITY IN WARTIME AND POST-WAR PERIODS: HUMAN CAPITAL, POLITICAL WILL, AND THE «ECONOMY FOR VICTORY»

Пустовар В.В.,

orcid.org/0009-0001-9790-0210

докторант кафедри політичних наук

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У статті досліджено політичні ресурси економічної безпеки України в умовах війни та поствоєнного відновлення. Акцент зроблено на ролі людського капіталу, політичної волі, інституційної спроможності та стратегічних комунікацій у забезпеченні стійкості держави. Показано системну взаємодію політичних і економічних чинників, що визначають здатність держави протидіяти кризам і підтримувати легітимність ухвалених рішень.

Методологія ґрунтується на поєднанні політико-управлінського аналізу, інституційного підходу та компаративістики, що дозволило зіставити зарубіжний досвід із українськими реаліями й виявити ключові механізми ефективного державного управління в умовах гібридних загроз і війни.

Встановлено, що легітимність влади, суспільна довіра, інституційна спроможність та комунікації утворюють єдину систему політичного забезпечення економічної безпеки. За їх ослаблення економічна політика втрачає дієвість, а ризики тінізації та дестабілізації зростають.

Підкреслено провідну роль людського капіталу у формуванні змістовної політичної волі та здатності ухвалювати стратегічні рішення. Інтелектуальні, соціальні й ціннісні характеристики політичних і управлінських кадрів визначають результати реформ та рівень суспільної підтримки.

Показано, що війна трансформує зміст економічної безпеки, перетворюючи економіку на політичний інструмент мобілізації. У цих умовах формується модель «економіки для перемоги», яка інтегрує ключові сфери життєдіяльності держави в єдиний контур стійкості та обороноздатності.

У висновках наголошено, що успішна поствоєнна реконструкція потребує поєднання ринкових механізмів, прозорого врядування, стратегічного протекціонізму й політичної волі, підкріпленої довірою та компетентністю. Економічна безпека визначатиметься модернізацією інститутів, контролем над критичними секторами та ефективним діалогом влади, бізнесу й громадянського суспільства.

Ключові слова: економічна безпека, політичні ресурси, людський капітал, політична воля, інституційна спроможність, стратегічні комунікації, «економіка для перемоги».

The article examines the political resources of Ukraine's economic security in the context of war and post-war recovery. The emphasis is on the role of human capital, political will, institutional capacity, and strategic communications in ensuring the stability of the state. The article demonstrates the systemic interaction of political and economic factors that determine the state's ability to counteract crises and maintain the legitimacy of decisions made.

The methodology is based on a combination of political and managerial analysis, an institutional approach, and comparative studies, which made it possible to compare foreign experience with Ukrainian realities and identify key mechanisms for effective state governance in conditions of hybrid threats and war.

It has been established that the legitimacy of power, public trust, institutional capacity, and communication form a single system of political support for economic security. When these are weakened, economic policy loses its effectiveness, and the risks of shadowing and destabilisation increase.

The leading role of human capital in shaping meaningful political will and the ability to make strategic decisions is emphasised. The intellectual, social and value characteristics of political and managerial personnel determine the results of reforms and the level of public support.

It is shown that war transforms the content of economic security, turning the economy into a political instrument of mobilisation. In these conditions, a model of an 'economy for victory' is formed, which integrates key areas of the state's life into a single framework of stability and defence capability.

The conclusions emphasise that successful post-war reconstruction requires a combination of market mechanisms, transparent governance, strategic protectionism and political will, backed by trust and competence. Economic security will be determined by the modernisation of institutions, control over critical sectors, and effective dialogue between the authorities, business, and civil society.

Key words: economic security, political resources, human capital, political will, institutional capacity, strategic communications, «economy for victory».

Постановка проблеми. У сучасних умовах війни та тривалих гібридних загроз економічна безпека України набуває визначального політичного значення. Традиційні економічні інструменти вже не забезпечують достатнього рівня стійкості, оскільки ключовими чинниками стають політична воля, управлінська компетентність, суспільна довіра та ефективність інституцій. Економіка в умовах воєнного стану перестає бути самодостатньою сферою і трансформується у механізм політичної мобілізації, що потребує переосмислення ролі держави, перегляду пріоритетів і оновлення системи державного управління.

В умовах війни, постійних загроз та майбутньої реконструкції постає потреба у формуванні нової моделі політичного управління, яка поєднуватиме розвиток людського капіталу, інституційне зміцнення, стратегічні комунікації та збалансовану економічну політику. Саме тому дослідження політичних ресурсів економічної безпеки стає одним із центральних завдань наукового аналізу та державної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика економічної безпеки, поствоєнної відбудови та політичних чинників розвитку держави активно досліджується у працях Небрата В.В., Губи М.І., Злепка Н.І., Тація О.В., Зеленько Г., Ільїної А., Калінічевої Г., Кононенка Н., Микитася В.В., Петруненка Я., Прінца В., Савіцької С.І., Шайгородського Ю., Штана М., Яценка О., Макатьори Д., Кубанова Р. ті інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний обсяг досліджень, низка ключових аспектів політичних ресурсів економічної безпеки залишається недостатньо опрацьованою. Насамперед це стосується комплексного аналізу взаємодії політичної волі, людського капіталу та інституційної спроможності в умовах повномасштабної війни, коли економіка функціонує у режимі надзвичайної мобілізації. Бракує також досліджень, що розкривають, яким чином війна трансформує політичну логіку ухвалення економічних рішень і як ці трансформації впливають на здатність держави забезпечувати стійкість та легітимність у довгостроковій перспективі.

Недостатньо вивченою залишається і проблема інтеграції моделі «економіки для перемоги» у систему поствоєнного управління, зокрема питання переходу від військової мобілізаційної економіки до стійкої моделі розвитку, здатної забезпечити модернізацію країни. Потребують подальшого аналізу також механізми формування довіри та стратегічних комунікацій як елементів економічної безпеки, а також політичні умови, за яких інститути здатні ефективно координувати інтереси держави, бізнесу і громадянського суспільства в період реконструкції.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження політичних ресурсів економічної безпеки України в умовах війни та поствоєнного відновлення, зокрема визначення ролі людського капіталу, політичної волі, інституційної спроможності та стратегічних комунікацій у забезпеченні стійкості держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичні ресурси економічної безпеки є комплексною системою взаємопов'язаних елементів, у якій легітимність і довіра створюють нормативно-психологічний фундамент стабільності, інформаційні ресурси та стратегічні комунікації забезпечують когнітивну та емоційну згуртованість суспільства, а інституційний капітал формує структурну основу ефективного управління. Вони взаємодіють у межах єдиної системи політичного управління, де кожен елемент підсилює інші, створюючи синергетичний ефект [6].

У контексті посилення глобальної конкуренції та зростання гібридних загроз ключовим чинником економічної стійкості держави виступає якість її політичної системи. За відсутності суспільної довіри, легітимності влади, ефективних механізмів комунікації та професійно спроможних інституцій будь-яка економічна стратегія втрачає практичну результативність і перетворюється на формальну декларацію. Відтак економічна безпека набуває виразного політичного виміру, а її забезпечення постає передусім як завдання політичного розвитку та модернізації системи публічного управління.

Людський капітал і політична воля становлять фундаментальний вимір політичного розвитку сучасних держав, у якому поєднуються когнітивні, соціальні та управлінські ресурси суспільства з рішучістю еліт до реалізації стратегічних цілей. Ці поняття розглядаються як взаємопов'язані чинники ефективності державного управління, що визначають здатність суспільства формувати, підтримувати і втілювати політичні рішення, спрямовані на забезпечення безпеки, добробуту та стійкості.

Людський капітал є сукупністю знань, навичок і компетенцій, якими володіють люди і які визначають їхню продуктивність. Однак у політичному вимірі він виходить за межі економічної категорії, набуваючи ознак соціального і політичного ресурсу, що формує потенціал державного управління, громадянської участі та легітимності політичної влади [4].

Політична воля постає як аналітична категорія, що відображає здатність політичних еліт формувати та реалізовувати рішучі рішення у відповідь на суспільні виклики, навіть за умов їх потенційної непопулярності чи високих ризиків. Вона охоплює не лише психологічну готовність до дій, а й інституційно-процедурну спроможність

перетворювати політичні наміри на конкретні управлінські результати. У державах з розвиненим людським капіталом політична воля набуває системного змісту, оскільки компетентні лідери та управлінські кадри здатні приймати рішення, спираючись на глибокий аналітичний аналіз проблем та прогнозування їхніх наслідків.

Людський капітал у політичному сенсі включає три виміри. Перший – інтелектуальний, який охоплює освітній рівень, знання, аналітичні здібності, критичне мислення і професійну підготовку політичних кадрів. Другий – соціальний, що передбачає довіру, громадянську активність, культуру діалогу й участі. Третій – морально-ціннісний, який визначає мотиваційні установки до служіння суспільству, патріотизм, готовність діяти в інтересах спільного блага. Рівень розвитку цих компонентів визначає якість політичного процесу і його ефективність [15].

Політична воля без належного людського капіталу зазвичай виявляється декларативною. Наявність освічених і компетентних управлінців формує аналітичне середовище, у якому політична воля набуває раціональної форми. Коли ж управлінські структури позбавлені професійності, політична воля перетворюється на волюнтаризм або авторитарний тиск. Прикладом є держави, у яких реформаторські ініціативи зазнавали невдач через відсутність фахової підготовки виконавців. Навпаки, успішні політичні трансформації, як у Сінгапурі за Лі Куан Ю чи у Південній Кореї за часів Пак Чон Хі, демонструють, що поєднання сильної політичної волі з високою компетентністю управлінських кадрів забезпечує ефективну реалізацію стратегічних цілей.

У демократичних політичних системах реалізація політичної волі принципово неможлива поза межами легітимних інституційних процедур. Вона передбачає наявність суспільної підтримки, яка формується завдяки розвитку громадянського суспільства, освітніх практик та культури інклюзивної політичної участі. Саме якісний людський капітал забезпечує підґрунтя як для вироблення обґрунтованих політичних рішень, так і для їх суспільного схвалення. Рівень політичної компетентності громадян безпосередньо визначає якість публічних дискусій, характер формування політичних партій і рухів, а відтак і загальну спроможність держави здійснювати політику, зорієнтовану на захист і просування довгострокових національних інтересів.

В українському контексті взаємозв'язок людського капіталу і політичної волі є визначальним чинником успішності реформ. Після 1991 року формування політичної волі часто супроводжувалося низьким рівнем управлінської компетентності, що призводило до нестійких політик, популізму і невиконання задекларованих програм.

Науковці підкреслювали, що дефіцит компетентних політичних кадрів обмежує можливості політичної волі і спричиняє інституційну слабкість держави. Водночас зростання освітнього рівня молодого покоління, розвиток цифрових компетенцій і нових управлінських практик створюють умови для відновлення зв'язку між людським капіталом і політичною рішучістю [5].

Політична воля передбачає не лише рішучість, а й наявність інтелектуально-аналітичної основи, що спирається на використання даних, системне мислення та стратегічне прогнозування, оскільки зміст і якість політичних рішень визначаються інституційними правилами, які структурують поведінку політичних акторів. Формування цих правил забезпечується політичною культурою, освітнім середовищем, кадровою політикою та системою стимулів, що безпосередньо корелюють з рівнем розвитку людського капіталу. У такому підході політична воля, заснована на професійній компетентності, трансформується у стійкий інституційний механізм довготривалої дії, а не зводиться до разового або ситуативного управлінського рішення.

В умовах глобалізації людський капітал стає головним стратегічним ресурсом політичної конкурентоспроможності держави. Знання, технології, управлінські інновації та креативність визначають не лише економічну, а й політичну силу країни. Політична воля у сучасному світі повинна спиратися не стільки на примус, скільки на інтелектуальну перевагу та компетентність суспільства.

Важливою складовою практичної реалізації політичної волі є застосування фінансово-економічних інструментів, що функціонують як дієві механізми впливу на суспільно-політичні процеси. Бюджетні ресурси, податкова система, субсидійні програми та державні інвестиції формують матеріальну основу ухвалення політичних рішень і водночас відображають стратегічні пріоритети правлячих еліт. У цьому вимірі державний бюджет виступає ключовим інструментом урядової політики, який визначає структуру розподілу ресурсів і доступ громадян до суспільних благ. Саме через бюджетні механізми політична воля набуває конкретного змісту в таких сферах, як розвиток, національна оборона, освіта, охорона здоров'я та соціальний захист, забезпечуючи трансформацію політичних намірів у реальні управлінські результати.

В українських умовах фінансово-економічні інструменти набувають подвійної функції. З одного боку, вони виступають засобом матеріалізації політичної волі влади та інструментом реалізації стратегічних державних рішень. З іншого боку, ці ж механізми стають об'єктом політичного суперництва, у межах якого бюджетні пріоритети

нерідко визначаються логікою виборчих циклів. Унаслідок цього економічні рішення частково перетворюються на інструмент електоральної мобілізації та формування підтримки, що ускладнює послідовність і довгостроковість фінансової політики держави.

Політична логіка забезпечення економічної безпеки полягає у поєднанні управлінських і ціннісних пріоритетів, які визначають, яким чином влада ухвалює рішення в умовах обмежених ресурсів, загроз і невизначеності. У кризових ситуаціях політичні еліти часто діють у парадигмі «виживання держави», де головним критерієм є не ефективність у звичайному економічному сенсі, а здатність зберегти керованість, контроль і суспільну лояльність. Така логіка прийняття рішень має свої закономірності.

У політичному сенсі криза є моментом, коли відбувається перерозподіл владних ресурсів і перегляд пріоритетів. Саме у кризові періоди держава зміцнює свій апарат примусу та мобілізації, що згодом формує нові моделі політичної легітимності. Проте у сучасних умовах глобалізації класичні інструменти мобілізації доповнюються фінансовими та інформаційними механізмами, які перетворюють економічну безпеку на інструмент політичної стабілізації [3].

У кризових ситуаціях довіра набуває значення стратегічного ресурсу, співмірного за важливістю з фінансовим капіталом. Її втрата зумовлює політичну дестабілізацію, яка, у свою чергу, посилює економічні загрози та ускладнює управлінські рішення. За таких умов політична логіка ухвалення рішень водночас поєднує прагматичний та символічний виміри. Вона передбачає необхідність підтримання рівноваги між оперативністю дій, продиктованою кризою, та забезпеченням легітимності, без якої втрачається здатність держави ефективно мобілізувати ресурси й утримувати суспільну підтримку.

Війна як особлива форма кризи радикально змінює політичну логіку управління економікою. Вона трансформує ієрархію пріоритетів, переорієнтовуючи ресурси на виживання держави. У військовий час економіка перестає бути самодостатньою сферою і стає інструментом політичної мобілізації. У цьому сенсі війна діє як каталізатор політизації економічних процесів, підпорядковуючи ринок логіці державної доцільності.

Ще Карл Шмітт зазначав, що у стані винятку суверен виводить політику за межі звичайного правопорядку, зберігаючи тим самим державу. Аналогічно у період війни політична влада набуває надзвичайних повноважень, які дозволяють концентрувати ресурси, регулювати ринки і перерозподіляти власність відповідно до стратегічних потреб. Це означає, що економічна безпека

у воєнний час визначається не лише економічними показниками, а й політичними механізмами централізації, планування і контролю [14].

В умовах війни економічна безпека набуває виразного морального та символічного виміру. Вона перетворюється на індикатор спроможності держави не лише утримувати оборонні позиції на фронті, а й забезпечувати стабільне функціонування тилу, підтримку критичної інфраструктури, стійкість фінансової системи, безперервність соціальних виплат та енергетичну надійність. У цьому контексті економічна безпека виступає маркером загальної здатності держави витримувати довготривалі виклики війни та зберігати внутрішню стійкість.

У сучасних умовах влада має як жорсткі, так і м'які виміри, що зумовлює сприйняття економічної стабільності у воєнний період не лише як управлінської мети, а й як інструмента політичної легітимності. Демонстрація державою спроможності підтримувати економічний порядок навіть у ситуації постійних загроз і обстрілів посилює суспільну довіру та формує відчуття колективної сили, яке стає ключовим чинником національної стійкості. Війна робить помітними ті складові політичного управління, що у мирний час залишаються менш видимими, зокрема механізми контролю за рухом ресурсів, визначення фінансових пріоритетів та конфігурацію взаємодії між владою, бізнесом і громадянами. Через це економічна стабільність у воєнних умовах перетворюється на важливий маркер ефективності та відповідальності політичного керівництва.

Парадигма «економіка для перемоги» виникає як політична і водночас мобілізаційна модель управління, що передбачає тотальну концентрацію ресурсів, інституційної енергії та суспільного потенціалу на досягненні стратегічної мети – збереженні державності і забезпеченні стійкості нації в умовах війни [1].

Такий підхід формує оновлену логіку політичного управління, у межах якої економіка перестає функціонувати виключно як сфера ринкових відносин чи фінансової рівноваги та набуває статусу складника широкої політичної стратегії. В умовах воєнного часу економічна політика фактично наближається до оборонної доктрини, оскільки визначає не лише параметри розподілу матеріальних ресурсів, а й організацію трудових процесів, забезпечення роботи логістичних ланцюгів, підтримку індустріальної бази, стійкість фінансової системи, а також функціонування освітньої та наукової сфер. У такому контексті економіка стає системним інструментом забезпечення обороноздатності та загальнонаціональної стійкості.

В умовах війни економіка перестає бути самодостатньою сферою і стає політичним інструментом. Класичні категорії ефективності, прибутко-

вості чи конкуренції відходять на другий план. Домінуючим стає принцип доцільності, що підпорядковує усі ресурси єдиній меті – перемозі. У політичному сенсі це означає, що держава відновлює свою директивну функцію, але не в авторитарному, а в стратегічному вимірі [9].

В українських умовах концепт «економіка для перемоги» означає інтеграцію військової, промислової, енергетичної та соціальної політики в єдину стратегічну рамку. Пріоритетом стає не лише всебічне забезпечення сектору оборони, але й підтримання базових соціально-економічних функцій, що гарантують життєздатність та стійкість суспільства в умовах тривалої війни.

Ця модель формує «економічну архітектуру опору», у межах якої кожен сектор національної економіки отримує нову функціональну роль. Промисловий комплекс забезпечує виробництво матеріальних ресурсів, необхідних для оборони; аграрний сектор зміцнює продовольчу незалежність; цифрова економіка підтримує інформаційну безпеку та стійкість комунікаційних мереж; фінансова система гарантує стабільність обігу капіталу, безперервність бюджетних процесів і підтримку довіри до державних інститутів. У сукупності це створює цілісний механізм національної стійкості, орієнтований на досягнення перемоги та збереження функціонування держави навіть за екстремальних умов.

Важливим аспектом поствоєнної реконструкції є політична легітимність економічних рішень. Вона формується через прозорий діалог між урядом, бізнесом і громадянським суспільством. Для України це означає необхідність поєднання ринкових реформ із сильними регуляторними інститутами, які запобігають монополізації і зловживанням. Економічна безпека в цьому контексті перетворюється на показник якості державного управління і стійкості політичної системи.

Баланс між відкритістю і протекціонізмом є питанням політичної культури. У демократичних суспільствах цей баланс формується через суспільний консенсус і діалог між урядом, бізнесом і громадянами. У тоталітарних системах він визначається директивно. Україна, як держава, що проходить шлях політичної модернізації, повинна виробити власну модель взаємодії ринку і держави [11].

Це вимагає створення дієвих інституцій економічної безпеки, які б регулювали інвестиції, контроль за критичними активами, протидію економічній диверсії та моніторинг зовнішніх впливів. У цьому контексті важливою є концепція «стратегічного протекціонізму», яку розвивають сучасні дослідники, зокрема С. Савіцька. Вона виходить з того, що національні економіки потребують певного рівня захисту, поки не досягнуть конкурентоспроможності у глобальному масштабі [10].

Економічна безпека у воєнний та поствоєнний період набуває статусу інтегративного політичного ресурсу, який поєднує здатність держави підтримувати макроекономічну стабільність, забезпечувати стратегічний контроль над критичними секторами та формувати довіру суспільства до ухвалюваних рішень. Умови відбудови потребують не лише фінансових ресурсів, а й ефективного політичного менеджменту, здатного координувати інтереси різних груп, забезпечувати прозорість процесів і формувати інституційну архітектуру, орієнтовану на довгострокову стабільність.

Поствоєнна реконструкція передбачає переосмислення ролі держави як стратегічного актора, відповідального за створення умов для економічного розвитку та захисту національних інтересів. Саме в цей період політична воля, компетентність управлінських кадрів і взаємодія влади з громадянським суспільством стають визначальними факторами ефективності реформ. Відновлення країни вимагатиме гнучкого поєднання ринкових механізмів із цілеспрямованими державними інтервенціями, орієнтованими на модернізацію інфраструктури, технологічне оновлення та зміцнення інститутів економічної безпеки.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Економічна безпека України в умовах війни та поствоєнної відбудови має виразний політичний характер і залежить від здатності держави мобілізувати суспільство, забезпечувати легітимність рішень та координувати інтереси ключових акторів. Політичні ресурси (людський капітал, політична воля, інституційна спроможність і стратегічні комунікації) формують інтегральну систему, у межах якої кожен елемент підсилює інший, забезпечуючи національну стійкість. У воєнних умовах економіка стає інструментом політичного управління, а модель «економіки для перемоги» виступає основою для забезпечення обороноздатності, функціонування критичної інфраструктури та стійкості фінансової системи.

Поствоєнна реконструкція потребує синхронізації ринкових механізмів і цілеспрямованих державних інтервенцій, орієнтованих на модернізацію інституцій, технологічний розвиток, підвищення якості управлінських кадрів і відновлення суспільної довіри. Економічна безпека у цей період виступатиме ключовим індикатором якості державного управління, а ефективність реформ значною мірою залежатиме від здатності інтегрувати політичні та економічні інструменти в єдину систему стратегічного планування.

Подальших наукових розвідок потребують питання інституційної трансформації моделі «економіки для перемоги» у довготривалу стратегію розвитку, механізми формування довіри в умовах реконструкції та роль політичних інститутів

у забезпеченні стійкості під час тривалих криз. Важливими напрямками є аналіз еволюції політичної волі, зміни структури людського капіталу, а також поглиблене вивчення інструментів стратегічних комунікацій як ключового чинника економічної та політичної стабільності держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи : міжнародна колективна монографія / [редколегія, голова – д.е.н. В.В.Небрат] ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2023. – 571 с. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/Reconstruction-for-development.pdf>
2. Губа М. І., Злепко Н. І., Тацій О. В. Післявоєнна відбудова економіки України: задачі і виклики. *Академічні візії*. 2023. № 23. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8320770>
3. Зеленько Г. Кризи політичного розвитку в Україні: причини та зміст. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. С. 33–61. URL: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2021-2-2>
4. Ільїна А. Вплив інвестицій у людський капітал на економічний і соціальний розвиток країни. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 3(65). URL: <https://doi.org/10.32836/2521-666x/2019-65-9>
5. Калінічева Г. Якість вищої освіти як складова формування людського капіталу: виклики для України. *Освітнологія*. 2021. № 10. С. 24–36. URL: <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2021.103>
6. Кононенко Н. Легітимність влади: чинники детермінації у повоєнній Україні. *Політичні дослідження*. 2023. № 5. С. 68–86. URL: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-4>
7. Микитась В. В. Інституційна складова ефективної економічної політики держави. *Бізнес інформ*. 2016. № 1. С. 14–18.
8. Петруненко Я. Міжнародні безпекові угоди України: економічна архітектура підтримки та перспективи реалізації. *Social development: economic and legal issues*. 2025. № 6. URL: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.6.10>
9. Принц В. Стратегічні орієнтири державної політики у сфері регулювання мілітаризації економіки України. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2025. Т. 344, № 4. С. 411–417. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-344-4-57>
10. Савіцька С. І. Інвестиційна складова економічної безпеки України в умовах війни. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2023. № 38. С. 150–153. URL: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2023-1.22>
11. Шайгородський Ю. Політична культура як чинник розвитку демократичного політичного режиму в Україні. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні. Київ : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 304–351
12. Штань М. Інституційні детермінанти економічної політики держави. *Економіка та суспільство*. 2023. № 57. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-90>
13. Яценко О., Макатьора Д., Кубанов Р. Сталий розвиток та архітектура: економічна доцільність використання дуалістичної конструкції на практиці. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2024. Т. 326, № 1. С. 112–117. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-326-19>
14. Fountis A. Reversing carl schmitt: the state of exemption in Ukraine, after the 24th of february 2022. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series:philosophy, philosophy of law, political science, sociology*. 2023. Т. 2, № 57. URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.57.277934>
15. Pohribna V. Role of social capital in professional socialization of personality. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series:philosophy, philosophies of law, political science, sociology*. 2022. Т. 1, № 52. URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.249942>

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ БОРОТЬБИ З АБСЕНТЕЇЗМОМ

MAIN MECHANISMS FOR COMBATING ABSENTEEISM

Цебенко О.О.,

orcid.org/0000-0002-0024-0405

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті досліджено актуальну проблематику сучасної політичної науки – абсентеїзм як атрибут сучасної демократії та електоральної практики. Використовуючи загальнонаукові, логічні та емпіричні методи дослідження, розв'язано такі завдання: розкрито суть абсентеїзму; проаналізовано основні підходи до дослідження механізмів боротьби з абсентеїзмом; здійснено аналіз ефективності механізмів активізації електоральної участі громадян. Показано, що незважаючи на відсутність уніфікованого підходу до виокремлення основних механізмів боротьби із абсентеїзмом, більшість дослідників їх умовно поділяють на дві групи: перша група механізмів боротьби із абсентеїзмом передбачає застосування примусових (каральних) заходів для активізації електоральної участі громадян; друга група механізмів боротьби із абсентеїзмом передбачає застосування заохочувальних (стимулюючих) заходів для підвищення рівня участі громадян у виборчому процесі. Наголошено на тому, що примусові механізми боротьби із абсентеїзмом хоч і сприяють підвищенню рівня участі громадян у виборах, однак не вирішують проблем, які спричиняють абсентеїзм, та не сприяють здійсненню усвідомленого вибору громадян під час голосування. Підкреслено пріоритетність застосування заохочувальних механізмів боротьби з абсентеїзмом, особливо – механізмів, спрямованих на підвищення рівня політичної свідомості та культури громадян. Зроблено висновок, що на повоєнних виборах в Україні ефективним механізмом боротьби із абсентеїзмом має стати поєднання стимулюючих заходів активізації електоральної участі громадян із ефективним вирішенням технічних (процедурних) проблем, які зумовлені російсько-українською війною та перешкоджають реалізації виборчих прав українських громадян.

Ключові слова: абсентеїзм, вибори, демократія, електоральна участь, механізми боротьби із абсентеїзмом, виборча явка, політична культура, повоєнні вибори, Україна.

The article examines the current issues of modern political science - absenteeism as an attribute of modern democracy and electoral practice. Using general scientific, logical and empirical research methods, the following tasks are solved: the essence of absenteeism is revealed; the main approaches to studying the mechanisms of combating absenteeism are analyzed; the effectiveness of mechanisms for activating the electoral participation of citizens is analyzed. It is shown that despite the lack of a unified approach to identifying the main mechanisms of combating absenteeism, most researchers conditionally divide them into two groups: the first group of mechanisms for combating absenteeism involves the use of coercive (punitive) measures to activate the electoral participation of citizens; the second group of mechanisms for combating absenteeism involves the use of incentive (stimulating) measures to increase the level of citizen participation in the electoral process. It is emphasized that compulsory mechanisms for combating absenteeism, although they contribute to an increase of the level of citizen participation in elections, do not solve the problems that cause absenteeism and do not contribute to the conscious choice of citizens during voting. The priority of using incentive mechanisms for combating absenteeism is emphasized, especially mechanisms aimed at increasing the level of political awareness and culture of citizens. It is concluded that in post-war elections in Ukraine, an effective mechanism for combating absenteeism should be a combination of stimulating measures to increase the electoral participation of citizens with an effective solution of technical (procedural) problems that are caused by the Russian-Ukrainian war and hinder the exercise of the electoral rights of Ukrainian citizens.

Key words: absenteeism, elections, democracy, electoral participation, mechanisms for combating absenteeism, voter turnout, political culture, post-war elections, Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що вітчизняна та зарубіжна електоральна практика демонструють тенденції до зниження рівня участі громадян у виборах. Високий рівень абсентеїзму є негативним явищем, яке знижує демократичний потенціал держави загалом та інституту виборів, зокрема. Низький рівень електоральної участі також ставить під сумнів легітимність обраної влади та свідчить про негативні тенденції розвитку держави і суспільства. Сказане вище робить очевидною потребу у виробленні дієвих механізмів боротьби із абсентеїзмом.

Проблематика дослідження актуальна і для України, адже вітчизняна електоральна практика демонструє схожі до світових тенденції зниження рівня участі українських громадян у виборах. Ще більш актуальною проблематика стає у контексті проведення майбутніх повоєнних виборів в Україні, які мають всі шанси стати найбільш складними за всю історію виборів у нашій державі. І одним із важливих викликів, які стоятимуть перед українським суспільством та українською владою, є забезпечення належного рівня явки громадян на повоєнні вибори як важлива умова їхньої демократичності та легітимності обраної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика абсентеїзму та механізмів боротьби з низькою електоральною участю є предметом дослідження для багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, серед вітчизняних дослідників абсентеїзму варто виокремити М. Бучина, Д. Гаврилюка, О. Грабара, О. Корнієвського, Л. Нікітенко, Є. Перегуду, М. Росенко, Б. Сергієнко, С. Топалову, М. Фоломєєва, І. Щебетун та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте слід зазначити, що незважаючи на активне дослідження абсентеїзму та механізмів боротьби з цим явищем, у науці досі відсутнє єдине бачення основних механізмів активізації електоральної участі громадян та їхньої ефективності. Відтак проблема механізмів боротьби із абсентеїзмом вимагає більш ґрунтовного політологічного аналізу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета публікації – здійснити дослідження основних механізмів боротьби з абсентеїзмом.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, під абсентеїзмом слід розуміти стан, коли громадяни свідомо чи під впливом обставин не беруть участь у політичному житті загалом, і в голосуванні під час виборів, зокрема. Відтак абсентеїзм можна трактувати у широкому (як політичну неучасть) та вузькому (як електоральну неучасть) значеннях. У нашому дослідженні, яке стосується виборчого процесу, ми використовуємо вузьке трактування абсентеїзму як низького рівня участі громадян у виборах.

На думку вітчизняних дослідників С. Топалової та М. Фоломєєва, механізми боротьби з абсентеїзмом можна поділити на дві великі групи: каральні та заохочувальні. Їх науковці називають механізмами «батога» і «пряника».

Серед каральних механізмів подолання абсентеїзму вчені виокремлюють такі:

- моральні санкції (отримання доган, публічний осуд через вивішування списків абсентеїстів тощо);
- адміністративні санкції (штрафи);
- кримінальні санкції (обмеження чи позбавлення волі);
- службові санкції (позбавлення права обіймати певні державні посади) [7].

Натомість до стимулюючих методів боротьби з абсентеїзмом дослідники відносять такі:

- надання у день виборів додаткового оплачуваного вихідного чи відпустки;
- разові грошові виплати (з державного чи місцевого бюджетів);
- кредитні стимулювання (надання пільгових кредитів чи погашення частини кредиту для тих, хто бере участь у виборах);

– проведення акцій (розіграш призів, знижки тощо) [7].

У контексті боротьби з абсентеїзмом дослідники закликають зберігати баланс між ефективністю та масовістю участі у виборах. Відтак С. Топалова та М. Фоломєєв роблять низку висновків:

– ризики у випадку подолання абсентеїзму жодним чином не менші, ніж ризики від його наявності;

– методи активізації електоральної участі громадян здатні значною мірою вирішити проблему абсентеїзму, однак є сумнівними з позиції ефективності як для демократії, так і для громадян;

– висока електоральна участь часто притаманна для недемократичних режимів і жодним чином не свідчить про розвиток демократії, свідоме та активне суспільство;

– механізми активізації електоральної участі часто підміняються (чи супроводжуються) маніпуляціями і популізмом;

– активізація електоральної участі позбавляє громадян можливості висловлювати протест проти влади у формі бойкотування виборів [7].

Враховуючи сказане, вітчизняні дослідники С. Топалова та М. Фоломєєв наголошують, що під час боротьби з абсентеїзмом слід керуватися відомим медичним принципом: лікуючи людину, потрібно нейтралізувати побічні ефекти лікування. Такими у випадку боротьби з абсентеїзмом є активізація значних мас некомпетентних виборців. Тому, на думку вчених, головним механізмом боротьби із абсентеїзмом є підвищення рівня політичної компетентності громадян. Це важливо, зважаючи на той факт, що якість демократії завжди визначається насамперед якістю самого електорату. І ніколи якість демократії не може бути вищою за якість суспільства [7].

Схожу позицію щодо активізації електоральної участі громадян дотримуються і вітчизняні дослідники О. Корнієвський, Є. Перегуда та Д. Гаврилюк. На їхню думку, саме розвиток громадянської освіти повинен стати важливою складовою підвищення як суспільної активності громадян загалом, так і рівня їхньої участі у виборчому процесі. Формування громадянської освіти, наголошують вчені, повинно відбуватися на трьох рівнях: на рівні середньої школи; на рівні вищої школи; на рівні інститутів громадянського суспільства [3, с. 107-108].

У контексті боротьби із абсентеїзмом українські експерти С. Топалова та М. Фоломєєв наголошують на необхідності комплексного підходу до формування компетентного електорату. Такий підхід, на думку вчених, повинен реалізуватися на всіх рівнях (від початкової школи до ЗВО) і включати такі елементи:

- розвиток освітніх закладів всіх рівнів як інститутів громадянського суспільства, де функціонують органи самоврядування, обрані шляхом виборів. У такому випадку здобувачі освіти з самого початку набуватимуть знань та досвіду участі у виборах, а також розумітимуть суть представництва та механізми впливу на владу;

- формування електоральної компетентності педагогів як освітянської еліти, яка передаватиме свої знання та досвід здобувачам освіти;

- нормативне закріплення цілей та завдань з формування громадянської та електоральної компетентності (у законодавстві України; у регіональних освітніх стратегіях; у нормативних документах закладів освіти; у освітніх та навчальних програмах; у планах виховної роботи тощо);

- активна діяльність громадських організацій щодо здійснення неформальної громадянської освіти, важливою складовою якої є електоральна компетентність громадян та ін. [7].

На думку українських дослідників О. Корнієвського, Є. Перегуди та Д. Гаврилюка, для подолання абсентеїзму в сучасній Україні необхідно застосувати такі заходи та механізми:

- запровадження альтернативних методів голосування (до прикладу, дострокове голосування, голосування за довіреністю чи волевиявлення через пошту);

- внесення у бюлетень графі «проти всіх» (що дасть змогу, з одного боку, збільшити електоральну участь протестного електорату, а, з іншого боку, знизити кількість свідомо зіпсованих бюлетенів);

- встановлення порогу явки (на місцевих виборах);

- посилення в освітньому процесі ролі соціально-гуманітарних навчальних дисциплін;

- проведення політичних дебатів, активне використання ЗМІ для мобілізації громадян та підвищення рівня їхньої політичної культури [3, с. 112-113].

Аналізуючи ефективність пропонованих заходів, вищезгадані дослідники наголошують: хоча ці заходи і здатні частково підвищити рівень електоральної участі, повністю подолати абсентеїзм неможливо. Відтак вчені підкреслюють, що необхідно боротися не стільки з абсентеїзмом, скільки із відчуженням громадян від суспільно-політичних процесів. Щоб індивід відчував свою приналежність до політичної системи та поділяв цінності демократії і громадянського суспільства. І якщо в умовах подолання політичної відчуженості індивіди прийматимуть рішення не йти на вибори, це їхнє право, яке не призводить до негативних наслідків для демократії та демократичного розвитку держави [3, с. 113].

Вітчизняна дослідниця М. Росенко пропонує такі механізми подолання абсентеїзму:

1. Реалізація державної Програми, спрямованої на підвищення рівня правової культури як виборців, так і в організаторів виборів. Цей механізм повинен включати низку заходів:

- роз'яснення основних норм виборчого законодавства;

- проведення спеціальних телепередач та радіопередач;

- спеціалізоване навчання у старших класах середньої школи;

- активне залучення до формування правової культури громадян інститутів громадянського суспільства.

2. Відновлення порогу явки. Розмір ж явки, на думку дослідниці, має бути таким, щоб, з одного боку, не було штучного завищення потенціалу участі та зриву виборів, а, з іншого боку, забезпечувалося вираження думки вагової частини суспільства.

3. Відмова від бюрократичного функціонування політичних партій:

- відмова від практики включення у верхні частини виборчих списків партій популярних осіб, які згодом відмовляються від мандату;

- відмова від включення у виборчі списки партій осіб, які були пасивними парламентарями у минулому.

4. Активізація електоральної участі з допомогою ЗМІ:

- активна політична реклама;

- проведення дебатів та круглих столів;

- висвітлення результатів порівняльного аналізу програм кандидатів та політичних партій, зокрема, окремо щодо різних суспільних сфер;

5. Забезпечення відкритості та підзвітності обраної влади. Для цього М. Росенко пропонує запровадження таких заходів:

- прийняття закону про прозорість лобіювання;

- вдосконалення антикорупційного законодавства;

- поєднання елементів вільного та імперативного мандату;

- визначення обсягу депутатської недоторканості, який буде необхідним та достатнім тощо.

6. Надання виборчій кампанії патріотичної спрямованості (музичний супровід виборів, проведення концертів та розважальних програм тощо). Вибори, вважає дослідниця, слід перетворити на свято, що особливо актуально для сільської місцевості, життя жителів якої не є насиченим на яскраві події [5, с. 104-105].

Водночас М. Росенко у контексті боротьби з абсентеїзмом наголошує на тому, що всі перелічені нею механізми активізації електоральної участі повинні бути задіяні комплексно. Оскільки вони доповнюють одні одних. Відтак впровадження окремих механізмів, на думку дослідниці, не матиме бажаного ефекту [5, с. 105].

Вітчизняні науковці Л. Нікітенко та О. Грабар вважають, що у випадку України для боротьби з абсентеїзмом слід розробити та впровадити спеціальну загальнодержавну програму. Оскільки дослідники трактують абсентеїзм як негативне явище, яке знижує демократичний потенціал держави і суспільства, вони наголошують, що згадана вище програма повинна включати як стимулюючі (спрямовані на формування у виборців уявлення про важливість реалізації свого виборчого права як для держави, так і для його особистих інтересів), так і примусові засоби. В останньому випадку йдеться про необхідність включення у програму таких заходів боротьби з абсентеїзмом, як імперативний вотум та відповідальність за відмову від участі у виборах без поважних причин [4, с. 52-53].

Українські дослідники І. Щебетун та О. Грабар пропонують такі заходи, спрямовані на зниження рівня абсентеїзму:

- запровадження імперативного вотуму;
- законодавче закріплення відповідальності за неучасть у виборах;
- запровадження відповідальності для політичних партій за невиконання чи відхилення від виконання своїх виборчих програм;
- посилення роботи з політичного виховання дітей та молоді та ін. [8, с. 67].

На думку української дослідниці Б. Сергієнко, для подолання абсентеїзму в Україні слід застосувати низку механізмів, а саме:

- надати виборцям можливість голосувати проти всіх;
- запровадити певні механізми примусу до участі у виборах;
- запровадити більш жорсткі методи покарання за фальсифікацію результатів виборів;
- посилити контроль за діяльністю кандидатів та політичних партій на виборах як спосіб підвищення значимості демократичних інститутів;
- застосування різних методів стимулювання участі у виборах різних верств суспільства (проведення роз'яснювальної роботи серед виборців; вивчення основ виборчого права; проведення у школах ігрових виборів тощо);
- утворення непартійних громадських організацій, які здійснюватимуть додатковий контроль за виборами та ін. [6, с. 138-140].

Український дослідник М. Бучин у контексті аналізу механізмів активізації електоральної участі громадян більш позитивно оцінює меха-

нізми, спрямовані на мотивацію виборців до участі у голосуванні. Це науковець пояснює тим фактом, що примусові мотиви подолання абсентеїзму (пори́г явки, імперативний вотум) хоч і дають змогу суттєво підвищити рівень електоральної участі, проте сумнівні з позиції демократії та свободи виборів, а також не вирішують головної проблеми: не роблять вибір громадян усвідомленим, а змушують їх голосувати випадково, «на зло владі», псувати виборчі бюлетені тощо.

Натомість М. Бучин надає перевагу таким методам активізації електоральної участі громадян, як запровадження нетрадиційних (альтернативних) методів голосування; забезпечення альтернативності та демократичності виборів; підвищення рівня політичної свідомості та культури громадян тощо. Останній механізм боротьби із абсентеїзмом, на думку дослідника, є найбільш дієвим. Проте, зазначає М. Бучин, вибір механізмів активізації електоральної участі громадян повинен враховувати національну специфіку країни чи регіону, де відбуваються вибори [1, с. 181; 2, с. 67-70].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, варто сказати, що серед стимулюючих та примусових механізмів боротьби з абсентеїзмом більш ефективними вбачаються стимулюючі (мотиваційні) механізми активізації електоральної участі громадян. Водночас слід розуміти, що здійснюючи вибір механізмів боротьби із абсентеїзмом, слід враховувати специфіку країни та регіону, в яких відбуваються вибори, а також особливості конкретної виборчої компанії. Адже без врахування згаданої специфіки механізми активізації електоральної участі можуть бути менш ефективними, або ж взагалі не давати належного ефекту.

У контексті проведення повоєнних виборів в Україні очевидно, що російсько-українська війна створила додаткові загрози та перешкоди для реалізації виборчих прав громадян, які можна нейтралізувати лише відповідними законодавчими змінами чи застосуванням технічних і процедурних заходів. Відтак згадані заходи мають поєднуватися із механізмами, спрямованими на заохочення участі українських громадян у повоєнних виборах в Україні. Водночас стає очевидним, що проблематика подолання абсентеїзму під час повоєнних виборів в Україні вимагає окремого ґрунтовного аналізу, що може стати перспективним напрямком для наших подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бучин М. Абсентеїзм як тип електоральної поведінки. *Збірник наукових праць «Політологічні студії»*. 2011. № 2. С. 174-182.
2. Бучин М. Альтернативні способи голосування як чинник, що сприяє реалізації активного виборчого права громадян. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2011. Вип. 23. С. 66-70.

3. Корнієвський О., Перегуда Є., Гаврилюк Д. 2022. Громадянська освіта як фактор подолання абсентеїзму в Україні. *Політичні дослідження*. 2022. № 1 (3). С. 99-120.
4. Нікітенко Л., Грабар О. 2020. Причини абсентеїзму та шляхи його подолання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 51-53.
5. Росенко М. Абсентеїзм та його вплив на становлення парламентаризму. *Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. праць*. 2011. № 3. С. 99–105.
6. Сергієнко Б. Абсентеїзм як форма політичної участі. *Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Суми: СумДУ, 2019. С. 135-140.
7. Топалова С., Фоломєєв М. Абсентеїзм як проблема: між активністю та компетентністю. *Лівий берег*. 2020. https://lb.ua/blog/svetlana_topalova/450092_absenteizm_yak_problema_mizh.html?fbclid=IwAR3-q1YRgHrYvuZvfZ82V6IVy2_rq9SDe-OnXRvFUm-s6h6GOBSlcGwlass
8. Щебетун І., Грабар О. Абсентеїзм як проблема сучасної демократії. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського. Серія: юридичні науки*. (2020). Т. 31 (70), Ч. 1, № 2. С. 63-68.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У 2025 РОЦІ

ELECTORAL PROCESSES IN THE EUROPEAN UNION IN 2025

Чальцева О.М.,

orcid.org/0000-0003-3922-7619

доктор політичних наук,

*професор кафедри політології та державного управління
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

Петрінко В.С.,

orcid.org/0000-0003-2316-0093

кандидат політичних наук,

*доцент кафедри політології і державного управління
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»*

У статті здійснено комплексний політологічний аналіз парламентських виборів у країнах Європейського Союзу у 2025 році крізь призму трансформації партійних систем, електоральної поведінки виборців та зміни співвідношення між мейнстримними і популістськими праворадикальними політичними силами. Актуальність дослідження зумовлена тим, що виборчі кампанії 2025 року відбувалися в умовах високої політичної турбулентності, спричиненої поєднанням безпекових, соціально-економічних та інституційних чинників. Російсько-українська війна, міграційні процеси, енергетична й житлова кризи, зростання недовіри до традиційних політичних еліт, а також посилення популістських і праворадикальних рухів істотно вплинули на структуру політичної конкуренції та результати парламентських виборів у державах ЄС.

Метою статті є комплексний аналіз парламентських виборів у Німеччині, Португалії, Чехії та Нідерландах у 2025 році з метою виявлення ключових чинників електоральної динаміки, особливостей трансформації партійних систем і наслідків виборів для формування урядових коаліцій та політичної стабільності. Для досягнення поставленої мети в роботі розв'язано такі основні завдання: проаналізовано політико-інституційні та соціально-економічні чинники, що визначали перебіг виборчих кампаній; досліджено результати парламентських виборів у зазначених країнах у контексті змін у структурі партійних систем; виявлено особливості співвідношення між мейнстримними та популістськими праворадикальними партіями за підсумками виборів.

У результаті дослідження встановлено, що парламентські вибори 2025 року стали каталізатором подальшої фрагментації партійних систем і зростання політичної поляризації. У Німеччині зафіксовано різке посилення праворадикальної партії («Альтернатива для Німеччини») за одночасного збереження спроможності мейнстримних сил до формування урядової коаліції. У Португалії вибори призвели до історичного прориву ультраправої партії та поглиблення кризи традиційної двопартійної домінації. У Чехії перемога популістського руху («Акція незадоволених громадян 2011») засвідчила зсув електоральних пріоритетів у бік персоналізованих і антиістеблішментських політичних проєктів, що супроводжувалося переглядом зовнішньополітичних орієнтирів. У Нідерландах вибори підтвердили тенденцію до високої фрагментації парламенту, водночас засвідчивши зростання ролі центристських і прогресивних сил як альтернативи радикальному популізму.

Зроблено висновок, що попри зростання електоральної підтримки популістських праворадикальних партій у країнах Європейського Союзу, вони здебільшого залишаються політично ізольованими або мають обмежений коаліційний потенціал.

Ключові слова: Європейський Союз, парламентські вибори, Німеччина, Португалія, Чехія, Нідерланди, праворадикальні партії, мейнстримні партії, популістські партії.

The article presents a comprehensive political science analysis of the parliamentary elections held in the European Union in 2025, examining them through the lens of party system transformation, voter behavior, and shifts in the balance between mainstream political forces and right-wing populist parties. The relevance of the study is determined by the fact that the 2025 electoral campaigns unfolded under conditions of heightened political turbulence caused by the interplay of security-related, socio-economic, and institutional factors. The Russian–Ukrainian war, intensified migration processes, energy and housing crises, declining trust in traditional political elites, and the growing influence of populist and radical-right movements significantly affected the structure of political competition and the outcomes of parliamentary elections across EU member states.

The article aims to provide a comprehensive analysis of the 2025 parliamentary elections in Germany, Portugal, the Czech Republic, and the Netherlands. It identifies key factors shaping electoral dynamics, examines changes in national party systems, and assesses the impact of these elections on government formation and stability. The study addresses several tasks. It analyzes political-institutional and socio-economic factors that affect campaigns, examines the results in selected countries with regard to party system changes, and identifies the evolving relationship between mainstream and right-wing populist parties after the elections.

The findings indicate that the 2025 parliamentary elections served as a catalyst for increased party system fragmentation and heightened political polarization. In Germany, the elections produced a notable increase in support for the radical-

right Alternative for Germany (AfD), although mainstream parties maintained the ability to form a governing coalition. In Portugal, the elections resulted in a historic breakthrough for an ultra-right party and intensified the crisis of traditional two-party dominance. In the Czech Republic, the success of the populist movement Action of Dissatisfied Citizens 2011 (ANO 2011) signaled a shift in electoral preferences toward personalized and anti-establishment political projects, along with a reassessment of foreign policy orientations. In the Netherlands, the elections reaffirmed a high degree of parliamentary fragmentation and underscored the expanding influence of centrist and progressive forces as alternatives to radical populism.

The article concludes that, despite increasing electoral support for right-wing populist parties across the European Union, these parties largely remain politically isolated or have limited potential to participate in governing coalitions.

Key words: European Union, parliamentary elections, Germany, Portugal, Czech Republic, the Netherlands, radical-right parties, mainstream parties, populist parties.

Постановка проблеми. Сучасні електоральні процеси в країнах Європейського Союзу розвиваються в умовах високої політичної турбулентності, зумовленої поєднанням безпекових, соціально-економічних та ідеологічних викликів. Російсько-українська війна, загострення міграційних процесів, енергетична та житлова кризи, зростання недовіри до традиційних політичних еліт, а також поширення популістських і праворадикальних партій і рухів суттєво трансформують структуру політичної конкуренції в державах Європейського Союзу. У цих умовах парламентські вибори 2025 року в Німеччині, Португалії, Чехії та Нідерландах стали важливим індикатором глибинних змін у партійних системах, механізмах формування урядових коаліцій та характері взаємодії між «мейнстримними» і партіями «нової політики».

Актуальність дослідження зумовлюється тим, що виборчі кампанії 2025 року продемонстрували одночасне посилення фрагментації парламентів і зростання електоральної підтримки популістських, праворадикальних та нішевих політичних сил, що ускладнює процес формування стабільних урядів і підвищує ризики політичної нестабільності. Водночас результати виборів засвідчили збереження потенціалу мейнстримних партій до адаптації, ідеологічної гібридизації та формування нових форматів коаліційної взаємодії. Особливої наукової уваги потребує аналіз того, яким чином поєднання зовнішніх чинників (війна, безпекові загрози, міграція) та внутрішніх соціально-економічних проблем впливає на електоральну поведінку виборців і трансформацію партійно-політичного ландшафту в країнах Європейського Союзу.

У цьому контексті комплексне дослідження парламентських виборів 2025 року набуває особливої значущості як для теоретичного осмислення сучасних тенденцій розвитку європейських партійних систем, так і для практичного прогнозування подальших політичних процесів у Європейському Союзі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексний політологічний аналіз парламентських виборів у країнах Європейського Союзу у 2025 році з метою вияв-

лення ключових чинників електоральної динаміки, особливостей трансформації партійних систем та наслідків виборів для формування урядових коаліцій і політичної стабільності в державах ЄС. Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання таких основних **дослідницьких завдань**: 1) проаналізувати політико-інституційні та соціально-економічні чинники, які визначали перебіг парламентських виборів у країнах Європейського Союзу у 2025 році; 2) дослідити результати парламентських виборів у Німеччині, Португалії, Чехії та Нідерландах у контексті їх впливу на зміни у структурі партійних систем; 3) виявити особливості співвідношення між мейнстримними та популістськими праворадикальними політичними партіями за підсумками виборів.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та реалізації визначених завдань у статті використано комплекс загальнонаукових і спеціальних політологічних методів, що забезпечують системність і наукову обґрунтованість отриманих результатів. Зокрема, метод аналізу та синтезу застосовано для виокремлення й узагальнення ключових чинників, які впливали на перебіг парламентських виборів у країнах Європейського Союзу у 2025 році. Компаративістський метод використано для зіставлення особливостей виборчих процесів, партійної конкуренції та результатів виборів у Німеччині, Португалії, Чехії та Нідерландах, що дозволило виявити спільні тенденції та національні специфіки трансформації партійних систем. Інституційний метод застосовано для дослідження впливу виборчих систем, конституційних норм і процедур дострокових та позачергових виборів на результати голосування і подальше політичне структурування парламентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Електоральна проблематика є предметом дослідження багатьох вітчизняних дослідників. Оскільки вибори до парламентів відбулися у 2025 році, то відповідно аналітичних статей вітчизняних науковців є небагато. Відзначимо, перш за все, такі статті вітчизняних науковців в яких розглядається вказана проблематика: Ю. Остапця та І. Дудінської «Парламентські вибори в Німеччині 23 лютого 2025 року: характеристика результатів та поствиборчого структуру-

вання політичних сил» [3], Ю. Остапця та К. Червенияк «Парламентські вибори 2023 року в країнах Європейського союзу: аналіз результатів та конфігурацій урядових коаліцій» [5], П. Яцини «Парламентські вибори в Чехії 3-4 жовтня 2025 року» [11].

Натомість можна виокремити низку аналітичних оглядів експертів і журналістів, які аналізують вказану проблематику О. Каракуца [1], Д. Мещерякова [2], Ю. Панченка [6; 7], А. Стахіва [9], Ф. Шміделя [10].

Виклад основного матеріалу. Як зазначають у статті «Політико-партійна динаміка в країнах Європейського Союзу у контексті виборів до Європейського парламенту 6-9 червня 2024 року» Ю. Остапця і М. Зан до головних чинників впливу на виборчі процеси у країнах Європейського Союзу можна віднести такі: «1) російсько-українська війна; 2) міграційні процеси та розробка міграційної політики європейських держав; 3) конкуренція у боротьбі за голоси виборців «мейнстримних» партій і партій «нової політики»; 4) національні особливості виборчих кампаній, де вплив на результати виборів мали локалізовані і фрагментовані соціально-політичні конфлікти, які мали тимчасовий, монопроблемний характер; 5) зростання популярності популістських праворадикальних політичних партій, які суттєво змінили свою риторику та зробили відчутний «зсув» до центру по шкалі «ліві – праві» трансформуючись у класичні консервативні партії, які в свою чергу також змістилися до центру, перетворюючись на правоцентристські партії з ідеологічним вкрапленням лібералізму і соціал-демократії; 6) євроскептицизм» [4, с. 209–210].

Парламентські вибори в країнах Європейського Союзу у 2025 році черговий раз засвідчили вказану вище обумовленість виборчих процесів. У 2025 році парламентські вибори відбулися у Німеччині (дострокові, 23.02.2025), Португалії (дострокові, 18.05.2025), Чехії (чергові, 3-4 жовтня 2025), Нідерландах (дострокові, 29 жовтня 2025).

Парламентські вибори в Німеччині. У листопаді 2024 року урядова «сітлофорна» коаліція (Соціал-демократична партія Німеччини, Союз 90/Зелені, Вільна демократична партія) розпалася після відставки міністра фінансів, лідера Вільної демократичної партії, через розбіжності щодо бюджетної політики. Як результат канцлер О. Шольц ініціював у грудні 2024 року вотум довіри уряду. Під час голосування 16 грудня 2024 року вотум довіри провалився (необхідної абсолютної більшості не набрали). Після цього президент країни розпустив парламент і були призначені дострокові вибори на 23 лютого 2025 року. За законами Німеччини дострокові вибори можливі, якщо канцлер програє голосування про довіру або якщо парламент не може обрати канцлера.

Позачергові вибори в Німеччині 23 лютого 2025 р., на думку Ю. Остапця та І. Дудінської, відбувалися в умовах політичної турбулентності, яка була обумовлена низкою чинників: «1) складними міжнародними процесами (прихід до влади нової адміністрації США, російсько-українська війна, гібридний вплив Росії тощо) та викликами регіональної безпеки в умовах глобальної політичної нестабільності та невизначеності (необхідність зміцнення обороноздатності Німеччини); 2) політичною нестабільністю та розпадом урядової коаліції наприкінці грудня 2024 р. (перший раз за останні 20 років), ініціатором якого стала Вільна демократична партія; 3) міграційними процесами та міграційною політикою; 4) зростанням популярності ліворадикальних та праворадикальних партій, чії ідеологічні позиції ускладнюють формування та роботу стабільних коаліцій; 5) наростаючим відчуттям страху й невизначеності у громадян перед непередбачуваними кризами (економічною, міграційною, кліматичною) та занепокоєнням з приводу можливого розгортання повномасштабного військового конфлікту у Європі, пов'язаного з російсько-українською війною» [3, с. 238–239]. Результати парламентських виборів у Німеччині подано в Таблиці 1.

Отже, перемогу на виборах здобув блок ХДС/ХСС, отримавши 208 депутатських місць. Суттєво своє представництво у Бундестазі збільшила праворадикальна партія АдН (на 69 депутатських мандатів більше). Головним фактором підтримки АдН стала суміш соціально-економічного невдоволення і страхів щодо імміграції, які традиційні партії не змогли ефективно вирішити або пояснити, а також успішна мобілізація та просування своїх меседжів у цифрових медіа, що дозволило партії розширити свою базу виборців.

«Своєрідним, на думку аналітиків Національного інституту стратегічних досліджень, був і регіональний розподіл голосів виборців. ХДС/ХСС найбільшу підтримку здобув в південних, західних та північних регіонах Німеччини. Особливо успішними були результати в Баварії, де блок переміг у всіх 47 виборчих округах. АдН домінувала у східних землях, особливо у Бранденбурзі, Макленбурзі – Передній Померанії, Саксонії, Саксонії – Ангальт, Тюрингії, де вона здобула понад 30 % голосів виборців. СДПН отримала найбільше голосів на півночі та заході країни, де громадяни підтримують політику цієї партії щодо захисту інтересів робітничих професій» [1].

Результати виборів показали, що незважаючи на ріст популярності ліворадикальних («Ліві», «Союз Сари Вагенкнехт») та праворадикальних («Альтернатива для Німеччини») партій, системні мейнстримні партії мають значно більшу підтримку і можливість для утворення урядової коаліції (ХДС/ХСС, СДПН, «Союз 90/Зелені»).

Результати позачергових виборів до Бундестагу 23 лютого 2025 року

Назва партії / виборчого блоку (дата заснування)	Результат за партійними списками (2021)	Всього депутатських місць врахуванням результатів в одномандатних округах
Християнсько-демократичний союз / Християнсько-соціальний союз (ХДС/ХСС)	28,6 % (24,2 %)	208 (+11)
Альтернатива для Німеччини (АдН)	20,8 % (10,4 %)	152 (+69)
Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН)	16,4 % (16,4 %)	120 (-86)
Союз 90 / Зелені	11,6 (14,7%)	85 (-33)
Ліві	8,8 % (4,9 %)	64 (+25)
Союз Сари Вагенкгнхт	4,9 % (нова партія)	0
Вільна демократична партія	4,3 % (11,4 %)	0 (-91)
Союз південношлезвільських виборців	0,2 %	1

Джерело: [3]

Саме ХДС/ХСС і СДПН утворили урядову коаліцію, а канцлером був обраний лідер ХДС/ХСС Ф. Мерц.

Парламентські вибори в Португалії. Депутати португальського парламенту (Асамблея Республіки) обираються за пропорційною виборчою системою у 18 округах (226 депутатів) без виборчого бар'єру, а ще 4 обираються португальськими громадянами, які проживають за межами країни. Малі виборчі округи разом з методом розподілу мандатів Д'Ондта дозволяють «відсікати» малі партії від участі у розподілі депутатських мандатів.

Дострокові парламентські вибори в Португалії відбулися 18 травня 2025 року. Це були треті дострокові вибори за три роки, що свідчить про тривалу політичну нестабільність у країні. Вибори були призначені після того, як 11 березня 2025 року уряд прем'єр-міністра Л. Монтенегру втратив вотум довіри в парламенті. Це стало наслідком скандалу, пов'язаного з потенційним конфліктом інтересів навколо компанії «Sprimviva», яка належала Л. Монтенегру. Після цього президент М. Ребелу де Соуза розпустив парламент і оголосив нові вибори на 18 травня 2025 року [10; 13]. За підсумками голосування: Демократичний альянс (AD), очолюваний Л. Монтенегру, здобув 91 місце з 230, що є найкращим результатом, але не забезпечує абсолютної більшості, Chega – ультраправа партія, очолювана А. Вентурою, отримала 60 місць, ставши головною опозиційною силою, Соціалістична партія (PS), яка раніше домінувала в політиці країни, опустилася на третє місце з 58 мандатами. Ці результати стали історичними, оскільки вперше з 1974 р. жодна з традиційних

партій не посіла друге місце, поступившись Chega.

У виборах приймали участь 15 політичних партій і коаліцій. Основними політичними конкурентами на виборах були:

1. Демократичний альянс (AD). Правоцентристська коаліція, до якої входять Соціал-демократична партія (PSD), Народна партія (CDS-PP) та менші партнери.

2. «Chega» (праворадикальна партія). Ідеологічне позиціонування: націоналізм і консерватизм (Chega виступає за збереження традиційних цінностей, таких як «Бог, Батьківщина, Сім'я та Праця», що перегукується з гаслами авторитарного режиму Салазара), антиімміграційна політика, соціальний консерватизм, економічний лібералізм, євроскептицизм.

3. Соціалістична партія (PS)

4. Лівий блок (BE). Вона позиціонує себе як антикапіталістична, демократично-соціалістична та ліво-популістська сила. Основні принципи: соціалізм, захист прав людини, екологізм, євроскептицизм, антиімперіалізм.

5. Коаліція демократичної єдності (Комуністична партія Португалії / Партія зелених / Демократичний наступ). Дотримується комуністичної та євроскептичної ідеології.

6. Ліберальна ініціатива (IL). Правоцентристська, ліберальна партія, орієнтована на ринок та особисті свободи.

7. LIVRE. Ідеологічно LIVRE позиціонує себе як зелену, соціал-демократичну та проєвропейську партію. Основні принципи включають екологію, свободу, рівність, солідарність, соціалізм та європеїзм. Символом партії є червоний мак, що символізує пам'ять і надію.

8. Люди – Тварини – Природа (PAN). Основні ідеологічні принципи: захист прав тварин (PAN виступає за визнання тварин як істот, здатних відчувати, та за закріплення їхнього права на життя і добробут у Конституції Португалії); екологізм (політика сталого розвитку); соціальна справедливість; політична нейтральність [4; 10; 13; 16].

Основні проблеми, що домінували в кампанії були такі: 1) корупційні скандали та етика влади; 2) житлова криза та зростання вартості житла (особливо це стало актуальним для молоді); 3) імміграція та безпека; 4) стан системи охорони здоров'я та освіти (недостатнє фінансування, брак персоналу в лікарнях тощо); 5) політична та урядова стабільність.

Головними гаслами кампанії стали: для «Демократичного альянсу»: Португалія не може зупинитися, Соціалістичної партії: Майбутнє – це тепер; Chega: Врятувати Португалію; Ліберальна ініціатива: Прискорити Португалію; Лівого блоку: Змінити життя; Люди – Тварини – Природа: Голосуй серцем [13]. Результати виборів подано в таблиці 2.

Політичні наслідки виборів були наступними: 1) Л. Монтенегру оголосив про намір сформувати уряд меншості, відмовившись від коаліції з Chega через ідеологічні розбіжності; 2) лідер

Соціалістичної партії Педру Нуну Сантуш подав у відставку після поразки на виборах; 3) Chega, попри зростання підтримки, залишається ізольованою політично, оскільки інші партії відмовляються від співпраці з нею. Таким чином, Португалія знову опинилася перед викликом формування стабільного уряду в умовах фрагментованого парламенту.

Парламентські вибори в Чехії. Парламентські вибори в Чехії, які відбулися 3–4 жовтня 2025 року стали подією виняткової важливості як для внутрішньої політики країни, так і для всієї Європи. Вони проходили на тлі повномасштабної війни в Україні та загальноєвропейської безпекової кризи, що додавало голосуванню геополітичного значення. Чинний прем'єр-міністр П. Фіала називав ці вибори «найважливішими з часів падіння комунізму в 1989 році», застерігаючи, що перемога опозиції може розвернути країну з прозахідного курсу, схилиючи Чехію до співпраці з Росією [14]. Йдеться про те, що виборець вирішував, чи залишиться країна міцно інтегрованою в євроатлантичні структури, чи піде шляхом сусідніх Угорщини та нещодавно Словаччини, де перемога популістів ознаменувала поворот до євроскептичної та проросійської політики.

Таблиця 2

Результати виборів до Асамблеї Республіки 18 травня 2025 року

Назва партії / блоки (рік створення)	% голосів (к-ть місць), націон. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарламент	Ідеологія
Виборчий блок «Демократичний альянс» на чолі з Соціал-демократичною партією (1974)	31,2 91 (+8)*	31,7 (7)	ліберальний консерватизм, християнська демократія
Chega («Достатньо!») (2019)	22,76 60 (+10)	9,9 (2)	націоналізм, консерватизм, правий популізм
Соціалістична партія (1973)	22,75 58 (-20)	32,7 (8)	соціал-демократія
Ліберальна ініціатива (2017)	5,3 9 (+1)	9,9 (2)	лібералізм
Livre (2014)	4,0 6 (+2)	3,8 (0)	демократичний соціалізм, екосоціалізм
Коаліція демократичної єдності (Комуністична партія, Партія зелених, Демократичний наступ) (1987)	2,9 3 (-1)	4,2 (1)	комунізм, зелена політика
Лівий блок (Револьюційна соціалістична партія, Народний демократичний союз) (1999)	1,9 1 (-4)	4,3 (1)	демократичний соціалізм, екосоціалізм
Люди – Тварини – Природа (2009)	1,3 1 (0)	1,24 (0)	зелена політика, екофемінізм
Партія «Разом за народ» (регіональна партія на архіпелазі Мадейра)			

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів

Джерело: побудовано авторами на підставі [12; 16].

А з іншого боку ці вибори були черговим випробуванням на міцність демократичного консенсусу в ЄС: чи витримає Чехія хвилю правопопулістських настроїв, що раніше проявилися в Польщі, Угорщині, Словаччині та інших країнах, чи приєднається до «євроскептичного табору»?

Вагомий вплив на виборчу кампанію мали внутрішньоекономічні проблеми та російсько-українська війна. Влада підтримувала Україну у війні, запроваджувала санкції проти Росії, надавала Києву зброю та гуманітарну допомогу, прийняла понад 500 тисяч українських біженців. І це було використано популістами як головний месидж кампанії – «влада більше дбає про чужинців, ніж про власний народ». При цьому вони пообіцяли, що сфокусують політику для поліпшення добробуту чехів [6; 7; 14].

Головним претендентом на перемогу була опозиційна популістська партія «Акція незадоволених громадян» (ANO) на чолі з мільярдером і колишнім прем'єром А. Бабишем. ANO позиціонує себе як рух «для всіх» від початку заснування у 2011 р. Спочатку ця партія була центристською та антиістеблішментською, утім з часом А. Бабиш суттєво змінив партійну риторику вправо.

Головним опонентом популістів виступила правоцентристська коаліція Spolu («Разом») – альянс трьох проєвропейських партій чинної влади. До Spolu входять: Громадянська демократична партія (лідер – прем'єр П. Фіала), традиційна консервативно-ліберальна сила; Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія (KDU-ČSL), що представляє християнських демократів-центристів; ліберальна проєвропейська партія «Традиція, Відповідальність, Процвітання 2009» (TOP 09). Ця коаліція прийшла до влади у 2021 році, витіснивши самого А. Бабиша, і будувала свою кампанію 2025 року навколо захисту демократичних цінностей та євроатлантичного курсу [6; 7; 14].

Окрім двох головних конкурентів у виборчих перегонях взяли участь і низка інших партій, які за результатами опитувань мали високий рейтинг: 1) партія «Мери і незалежні» (STAN) (позиціонує себе як сила місцевого самоврядування та децентралізації, захищаючи інтереси громад на противагу центру); 2) Піратська партія (лібертаріансько-ліберальна сила молодого покоління, відома проєвропейськими та антикорупційними гаслами); 3) «Свобода і пряма демократія» (SPD) Т. Окамури (ультраправа націоналістична партія, відома ксенофобською риторикою, вимогами зупинити імміграцію та критикою ЄС і НАТО); 4) нова партія «Автомобілісти самі за себе» (Motoristé sobě), створена 2022 р. автомобілістами на хвилі незадоволення екологічною політикою ЄС. Ця протестна партія виступає проти заборони двигунів внутрішнього згоряння і Європейського зеленого курсу,

захищаючи традиційну автомобільну промисловість від «брюссельських бюрократів»; 5) блок «Досить!» («Stačilo!») до якого увійшли лівоцентристські сили, зокрема, історична Чеська соціал-демократична партія (CSSD) та Комуністична партія Богемії і Моравії [14]. Результати виборів подано в таблиці 3.

За підсумками дводенного голосування популістська ANO здобула переконливу перемогу, набравши 34,5% голосів і отримавши 80 мандатів (із 200). Отримані результати ознаменували суттєву зміну політичного ландшафту країни. ANO перемогла у 13 із 14 країв Чехії, тоді як коаліція Spolu змогла випередити конкурентів лише у столиці – ліберально налаштованій Празі.

Урядова коаліція була утворена у складі трьох партій «Акції незадоволених громадян», «Свободи і прямої демократії» «Автомобілістів самих за себе» (угода підписана 3.11.2025), а 15 грудня 2025 р. Президент Чехії П. Павел офіційно призначив А. Бабиша прем'єр-міністром [7].

Поразка проурядової коаліції Spolu та її союзників пояснюється сукупністю політичних, економічних і комунікаційних чинників. Перш за все, свою роль зіграло погіршення добробуту виборців. По-друге, свою роль відіграли пріоритети влади у зовнішній політиці, які опоненти виставили як відрив від потреб народу. По-третє, втома виборців від п'яти партій у попередній урядовій коаліції, які мали різні ідеологічні константи.

Отже, поразка прозахідної коаліції свідчить про те, що навіть у стабільних демократіях виборець може відвернутися від курсу реформ і підтримки союзників, якщо відчує загрозу своєму добробуту. Водночас успіх популістів у Чехії підтверджує спільний тренд у регіоні: суспільства Центральної Європи вимагають від еліт більшої уваги до «простих людей» і національних інтересів, навіть якщо це ускладнює міжнародну співпрацю

Парламентські вибори в Нідерландах. Попередні і також дострокові парламентські вибори в Нідерландах відбулися 22 листопада 2023 р. Палата представників (нижня палата парламенту) складається із 150 депутатів і обирається за пропорційною виборчою системою відкритих партійних списків без виборчого бар'єру, що призводить до високої фрагментації парламенту і відповідно до тривалого періоду формування урядових коаліцій. Парламентські вибори 2023 року у Нідерландах назвали «політичним землетрусом» (німецька газета «Bild»), оскільки на виборах перемогла праворадикальна «Партія свободи» Г. Вільдерса з вражаючим результатом 23,4 % (37 депутатських мандатів, що на 20 більше, ніж на парламентських виборах 2021 р.) [5, с. 33].

Урядова коаліція була сформована в липні 2024 року і об'єднувала ультраправу Партію свободи (PVV), консервативно-ліберальну «Народну

Таблиця 3

Результати виборів до Палати депутатів Чеської Республіки 8-9 жовтня 2021 року та 3-4 жовтня 2025 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	Результати виборів 2025 року, % (к-ть мандатів)	Результати виборів 2021 року	Ідеологія партії
Партія «Акція незадоволених громадян 2011» («ANO 2011») (2011)	34,5 (80)	27,1 (72)	популізм, центризм, помірний євроскептицизм та антимиграційна риторика
Виборча коаліція «Разом» (Spolu) (2020)	23,3 (52)	27,7 (71)	проєвропейський правоцентризм. Коаліція поєднує ідеї економічного лібералізму, консерватизму та християнської демократії
«Starostové a nezávislí / STAN» («Мери і незалежні») (2021)	11,2 (22)	–	лібералізм, локалізм, децентралізація
Чеська піратська партія (2009)	8,9 (18)	–	лібералізм, цифрові права, прозорість влади, пряма демократ
«Свобода і пряма демократія» (SPD)	7,7 (15)	9,5 (20)	правий популізм, євроскептицизм, пряма демократія
«Motorists for Themselves» (AUTO) (2022) «Автомобілісти самі за себе»	6,7 (13)	–	правий популізм, євроскептицизм, захист прав водіїв
Виборча коаліція «Пірати і старости»	–	15,6 (37)	лібералізм, децентралізація, популізм, субсидіарність
Разом	92,3 (200)	79,9 (200)	

Джерело: [11; 17]

партію за свободу і демократію» (VVD), християнсько-демократичний «Новий соціальний договір» (NSC) та Фермерсько-громадянський рух (BBB) [5].

Головною причиною її розпаду стали різкі розбіжності у міграційній політиці. Партія свободи домагалася повної зупинки притоку біженців, жорстких обмежень на отримання притулку та закриття кордонів, чого партнери по коаліції не готові були підтримати. 3 червня 2025 року лідер Партії свободи Г. Вільдерс заявив про вихід з коаліції. А пізніше (23.09.2025) про вихід з коаліції заявила партія «Новий соціальний контракт» через розбіжності навколо позиції щодо війни в Газі і санкцій проти Ізраїлю. Таким чином, розбіжності у питаннях міграції (PVV) та зовнішньополітичних санкцій (NSC) стали ключовими конфліктами, які призвели до розпуску коаліції. Нові дострокові вибори були призначені на 29 жовтня 2025 року [9; 10].

Головними і найбільш рейтинговими суб'єктами виборів були такі: 1) партія «Демократи 66» (ліберально-прогресивна, соціал-ліберальна партія, котра сповідує цінності особистої свободи, екологічної сталості та євроінтеграції); 2) Партія свободи (популістська праворадикальна партія Г. Вільдерса, ідеологія якої поєднує націоналізм, антиіммігрантську політику та євроскептицизм); 3) Народна партія свободи та демо-

кратії – консервативно-ліберальна партія, що виступає за ринкову економіку та традиційні цінності; 4) GroenLinks–PvdA – це лівоцентристський виборчий блок у Нідерландах, створений для спільної участі у виборах і координації парламентської діяльності, який включає партію «Зелені ліві» та Партію праці Нідерландів (лейбористи); 5) Християнсько-демократичний заклик – центристська християнсько-консервативна партія традиційно орієнтована на поміркований соціальний баланс, підтримку сімей та релігійних цінностей; 6) JA21 (дослівно на українську не перекладається, але змістовний переклад може бути таким «Так ХХІ століттю») – це націонал-консервативна партія Нідерландів, яка позиціонує себе як помірний альтернатива радикальному популізму; 7) «Форум за демократію» – праворадикальна, націонал-популістська партія Нідерландів, відома різкою критикою ЄС, міграції та політичного істеблішменту; 8) інші партії (менш впливові): Християнський союз (CU), Соціалістична партія (SP), Демократично-ліберальний рух Volt, Партія захисту тварин (PvdD), а також партії меншин: Denk (соціал-демократична, зосереджена на інтересах іммігрантів) та 50+ (захист пенсіонерів). Ідеології цих партій коливаються від соціал-демократії і зелених ідей до соціально-консервативних і ліберальних течій [2; 9; 10; 15].

Під час кампанії ключовими темами стали міграція та біженці (від повного припинення міграції, використання армії для охорони кордону до обмеження міграції до 40–60 тисяч на рік), житлова криза (за оцінками експертів нестача будинків сягає рівня 400 тисяч) та економічні виклики, зміна клімату й енергетика, а також безпека й зовнішня політика. Зазначимо, що зовнішня політика не була центральною темою виборчої кампанії, а щодо війни в Україні, то ліві акцент ставили на підтримці України, а праві – на балансі між допомогою та фінансовими можливостями Нідерландів [15]. Результати виборів подано в таблиці 4.

А загалом до нідерландського парламенту пройшли 15 політичних партій, які розподілили між собою 150 депутатських місць. У таблиці 4 нами подано результати найпвпливовіших партій. Крім вище вказаних по три депутатські мандати здобули п'ять партій: «DENK» (2015) (відстоює права мігрантів та етнічних меншин, мультикультуралізм), Staatkundig Gereformeerde Partij (нідерландська протестантська політична партія, 1918), Партія захисту тварин (2002), «Християнський союз» (2000) – нідерландська політична партія, що поєднує соціальний консерватизм із християнською соціальною політикою, Соціалістична партія (1971). Два депутатські мандати виборола партія «50 +» (захист прав людей віком за 50 років, 2009), один мандат дістався партії Volt Nederland (національна секція загальноєвропейського загальноєвропейського руху Volt Europa, 2017) [16].

Отже, парламентські вибори в Нідерландах суттєво змінили партійно-політичний ландшафт, оскільки перемогу на виборах здобули центристи

(партія «Демократи 66»). Саме навколо неї скоріш за все і буде формуватися урядова коаліція. Лідер «демократів» Р. Єттен зміг переконати виборців, що країна потребує «нової політики – без страху і ксенофобії». А також його партія зробила ставку на доступне житло, екологічну енергію, якісну освіту й здорове покоління майбутнього [2]. Але незважаючи на те, що популісти на чолі з Г. Віддерсом втратили майже третину виборців, разом з «Форумом за демократію» та «JA 21» вони здобули 42 депутатські мандати. А це значить, що нідерландське суспільство залишилося розділеним, і протистояння між мейнстримними і популістськими праворадикальними партіями продовжується.

Висновки. Проведений аналіз парламентських виборів у країнах Європейського Союзу у 2025 році дає підстави стверджувати, що електоральні процеси розгорталися в умовах багатовимірної політичної турбулентності, зумовленої поєднанням політико-інституційних та соціально-економічних чинників. До ключових детермінант виборчої поведінки належали російсько-українська війна як фактор безпекової нестабільності, міграційні виклики, зростання вартості життя, житлова криза, недовіра до традиційних еліт, а також втома виборців від тривалих або нестабільних коаліційних форматів управління.

Дослідження результатів парламентських виборів у Німеччині, Португалії, Чехії та Нідерландах засвідчило, що у 2025 році відбулися помітні зміни у структурі партійних систем цих держав. Для всіх розглянутих країн характерним стало подальше послаблення позицій традиційних мейнстримних партій та зростання ролі нових або трансформованих політичних акторів. У Німеч-

Таблиця 4

**Результати виборів до Палати представників Генеральних штатів
Нідерландів 29 жовтня 2025 року**

Назва партії (дата заснування)	К-ть голосів, %	К-ть деп. місць	Ідеологія
Демократи 66 (1966)	16,9	26 (+17)*	соціальний лібералізм
Партія свободи (2006)	16,7	26 (-11)	правий популізм, євроскептицизм, ісламофобія
Народна партія за свободу і демократію, 1948	14,2	22 (-2)	консервативний лібералізм
Зелені ліві-Партія праці	12,8	20 (-5)	демократичний соціалізм, соціал-демократія, зелена політика
Християнсько-демократичний заклик (1980)	11,8	18 (+13)	християнська демократія
JA 21 (2020)	5,9	9 (+8)	
Форум за демократію (2016)	4,5	7 (+4)	
Фермерсько-Громадянський рух, (2019)	2,6	4 (-3)	популізм, аграризм

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Джерело: побудовано авторами на підставі [16]

чині вибори призвели до істотного переформатування парламентського представництва з різким зростанням підтримки праворадикальної партії («Альтернатива для Німеччини»), однак водночас підтвердили здатність мейнстримних сил формувати урядову коаліцію. У Португалії результати голосування зафіксували історичний прорив ультраправої партії (Chega («Достатньо!»), другий результат) та подальшу ерозію двопартійної домінації, що поглибило кризу урядової стабільності. У Чехії перемога популістського руху («Акція незадоволених громадян») засвідчила зсув електоральних пріоритетів у бік персоналізованих і антиістеблішментських проєктів, тоді як у Нідерландах вибори підтвердили тенденцію до високої фрагментації та посилення ролі центристських і прогресивних сил («Демократи 66») у противазі радикальному популізму («Партія свободи», «Форум за демократію»).

Особливу увагу в межах дослідження приділено співвідношенню між мейнстримними та популістськими праворадикальними партіями. Аналіз показав, що, попри зростання електоральної підтримки правопопулістських і праворадикальних сил у всіх чотирьох країнах, вони переважно залишаються політично ізольованими або мають обмежений коаліційний потенціал. Мейнстримні партії, хоча й зазнали втрат, зберігають ключову роль у процесах формування урядів завдяки ідеологічній гнучкості, готовності до компромісів та здатності адаптувати свою риторику до нових суспільних запитів. Таким чином, протистояння між системними та популістськими силами не завер-

шується однозначною перемогою жодної зі сторін, а трансформується у складну модель конкурентної взаємодії.

Загалом результати парламентських виборів 2025 року свідчать про поглиблення фрагментації партійних систем Європейського Союзу, зростання політичної поляризації та одночасне збереження адаптивного потенціалу мейнстримних партій. Це дозволяє зробити висновок, що попри посилення популістських тенденцій, демократичні інститути в державах ЄС демонструють відносну стійкість, а подальший розвиток партійних систем відбуватиметься у форматі гібридизації ідеологій, ситуативних коаліцій та постійного балансу між стабільністю й політичною мінливістю.

До характерних особливостей процесу партієтворення в країнах Європейського Союзу віднесемо такі: а) посилення популістських, персоналізованих рухів (перемога А. Бібаша класичний приклад); б) фрагментація партійного поля (результати виборів у Нідерландах і Португалії); в) євроскептицизм і критика брюссельських політик (зростання впливу праворадикалів у Німеччині, Португалії та популістів у Чехії); г) політична поляризація та емоційна підтримка політичних партій на виборах (Чехія); д) зменшення впливу мейнстримних партій (соціал-демократів, лібералів та консерваторів); ж) поява «тематичних» партій одного питання («мотористи» в Чехії, «50+» в Нідерландах); з) гібридизація / конвергенція ідеологій у партієтворенні; к) цифровізація та мережева організаційна структура партій (Партія свободи в Нідерландах).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Каракуц О. Результати парламентських виборів у Німеччині – 2025. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-02/az_vibori-u-frn-25_250225.pdf (дата звернення 12.12.2025).
2. Мещерякова Д. За Україну в НАТО і ЄС: як вибори у Нідерландах принесли сенсацію та хто очолить уряд <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/10/31/7223760/> (дата звернення 08.12.2025)
3. Остапець Ю., Дудінська І. Парламентські вибори в Німеччині 23 лютого 2025 року: характеристика результатів та поствиборчого структурування політичних сил. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. № 52. С. 237–243.
4. Остапець Ю., Зан М. Вибори до Європарламенту 2024 року: характеристика результатів та їхній вплив на структурування національних партійних систем країн-членів Європейського Союзу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. № 48. С. 208–217.
5. Остапець Ю., Червеняк К. Парламентські вибори 2023 року в країнах Європейського союзу: аналіз результатів та конфігурацій урядових коаліцій: зб. ст. і тез за результатами міжнародної наукової конференції «Інституційні, партійні та виборчі невизначеності: національний наднаціональний і субнаціональний рівні» – восьмої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа від 24-25 листопада 2023 року) / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. Вип. 8. С. 13–42.
6. Панченко Ю. Друзі України чи односторонці Орбана: як вибори можуть змінити зовнішній курс Праги. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/9/7219540/> (дата звернення 08.12.2025)
7. Панченко Ю. Неприємно, але не катастрофа: які наслідки для України матиме зміна влади у Чехії. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/10/6/7221735/> (дата звернення 08.12.2025)
8. Проблеми не лише у Польщі. Як ультраправі "осідлали" антиукраїнську риторику у державах. URL: ЄС <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/9/7219782/> (дата звернення 08.12.2025)

9. Стахів А. Повернення Вілдерса: як критик допомоги Києву та мігрантів знову кидає виклик політиці Нідерландів і чим це обернеться для України. URL: <https://espreso.tv/svit-povernennya-vildersa-yak-kritik-dopomogi-kievu-ta-migrantiv-znovu-kidaie-viklik-polititsi-niderlandiv-i-chim-tse-obernetsya-dlya-ukraini> (дата звернення 08.12.2025)

10. Шмідель Ф. Португалія готується до дострокових парламентських виборів. Чи є загроза зсуву вправо? URL: <https://www.ipg-journal.io/ua/regioni/jevrope/finita-la-comedia-2484/> (дата звернення 08.12.2025)

11. Яцина П. Парламентські вибори в Чехії 3–4 жовтня 2025 року. *Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та Європейського Союзу в контексті геополітичної турбулентності, російсько-української війни, електоральних практик і політичної участі меншості етнічних груп. Матеріали X-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 10–11 жовтня 2025 року)* / Ю. Остапець (голова редкол.); відповідальні за випуск: П. Габрин, М. Зан, К. Червеньяк. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2025. С. 168–170.

12. Comissão Nacional de Eleições. URL: <https://www.eleicoes.mai.gov.pt/legislativas2025/resultados/globais> (дата звернення 12.12.2025).

13. Deloy C. The centre-right have once again won the general election in Portugal without an absolute majority. URL: <https://server.www.robert-schuman.eu/storage/en/doc/oeo/oeo-6567-en.pdf> (дата звернення 08.12.2025).

14. Deloy C. Andrej Babiš's Action of Dissatisfied Citizens easily takes the lead in Czech general election. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/monitor/6629-andrej-babis-s-action-of-dissatisfied-citizens-easily-takes-the-lead-in-czech-general-elections> (дата звернення 08.12.2025).

15. Deloy C. Democrats 66 come out ahead in Dutch general election <https://server.www.robert-schuman.eu/storage/en/doc/oeo/oeo-6654-en.pdf> (дата звернення 08.12.2025).

16. The European Elections Monitor. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/publications/observatoire-des-elections-en-europe/2023> (дата звернення 08.12.2025).

17. Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky konané ve dnech 3.–4. 10. 2025. *Volby.cz*. Český statistický úřad. URL: <https://www.volby.cz/app/ps2025/cs/results> (08.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

МАСШТАБИ ТА СТРУКТУРНІ ЗМІНИ МІЖНАРОДНОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА РЕГУЛЯТОРНІ ВИКЛИКИ

SCALE AND STRUCTURAL CHANGES OF INTERNATIONAL E-TRADE: TRENDS AND REGULATORY CHALLENGES

Заяць О.І.,

orcid.org/0000-0001-9904-8706

доктор економічних наук, доцент,

професор кафедри міжнародних економічних відносин

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Якоб Є.Й.,

orcid.org/0009-0002-3601-2882

доктор філософії,

кафедра міжнародних економічних відносин

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті досліджено масштаби структурних трансформацій та ключових детермінант розвитку міжнародної електронної торгівлі в умовах глобальної цифровізації. Надано аналіз регуляторних викликів та нових можливостей, пов'язаних із впровадженням штучного інтелекту та зростанням транскордонних потоків даних. Проаналізовано різні методи оцінки обсягів цифрової торгівлі, зокрема на основі послуг доставлених цифровим способом, корпоративних цифрових доходів та транскордонних потоків даних. Встановлено, що частка цифрової торгівлі становить до 25% світового товарообігу, із зростанням частки послуг до 60%. Виявлено зміщення географічних центрів торгівлі на користь Індो-Тихоокеанського регіону, частка якого зросла до 18% у 2020 році. Доведено, що цифрові послуги зростають значно швидше за торгівлю товарами та іншими послугами – на 8,1% щорічно у період 2005–2022 рр. Окреслено вплив штучного інтелекту, регуляторних бар'єрів (зокрема Digital STRI, який зріс на 25% з 2014 року) та митних мораторіїв на розвиток електронної торгівлі. Ідентифіковано, що міжнародне співробітництво сприяє подоланню цифрового розриву шляхом підвищення рівня цифрового зв'язку та розвитку відповідних навичок. Виявлено, що фінансування цифрового зв'язку виявляється вирішальним для розширення його охоплення, підвищення стабільності та забезпечення доступності, що стає можливим завдяки об'єднанню ресурсів та досвіду на міжнародному рівні. Запропоновано рекомендації щодо політики, спрямованої на створення прозорого та конкурентоспроможного середовища для розвитку цифрової економіки. Визначено ключову роль цифрової інфраструктури, доступності технологій та міжнародної координації для подолання цифрового розриву та забезпечення інклюзивного зростання. В результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що штучний інтелект ще більше революціонізує торгівлю, оскільки його досягнення не лише спрощують торговельні процеси, а й відкривають нові можливості для компаній: впровадження інновацій, точне розуміння ринкових тенденцій та адаптація стратегій для отримання конкурентної переваги. З розвитком технологій цифрової та інтелектуальної торгівлі в майбутньому очікується ще більш ефективна, прозора та інклюзивна глобальна торгова система.

Ключові слова: міжнародна електронна торгівля; цифрові послуги; структурні зміни; транскордонні потоки даних; штучний інтелект; регуляторні бар'єри; Digital STRI; мораторій на мито.

This article provides a comprehensive analysis of the scale and structural transformations shaping international e-commerce against the backdrop of accelerating global digitalization. It underscores the significant methodological challenges inherent in measuring digital trade, primarily stemming from the absence of a universally accepted definition and consistent, reliable official statistics. To navigate this complexity, the study meticulously examines a range of proxy indicators and diverse methodological approaches for assessment. These include metrics based on digitally delivered services, which capture transactions executed online; corporate digital revenues, reflecting the financial scale of digital firms; and the measurement of cross-border data flows, a critical backbone of modern digital commerce. The investigation establishes that digital trade now constitutes a substantial segment of the global economy, accounting for up to 25% of total world trade turnover. A key structural shift identified is the rapidly increasing dominance of services within this digital trade, whose share has grown to approximately 60%. Furthermore, the analysis reveals a noteworthy geographical realignment, with the Indo-Pacific region emerging as a powerful new hub, its share of global digital trade expanding significantly to 18%. The article empirically demonstrates that digital services are not merely growing but are outpacing traditional trade in goods and other services by a considerable margin, exhibiting a robust annual growth rate of 8.1% between 2005 and 2022. The paper also explores the transformative impact of emerging technologies, particularly artificial intelligence, on enhancing trade efficiency, fostering innovation, and creating new commercial paradigms. Conversely, it highlights the countervailing force of proliferating regulatory barriers, quantified by the OECD's Digital Services Trade Restrictiveness Index (Digital STRI), which has registered a concerning 25% increase since 2014. The ongoing WTO moratorium on customs duties for electronic transmissions is subjected to a detailed analysis, with supporting estimates indicating that its potential impact on government revenues in developing countries is relatively limited, amounting to less than 0.33% of total revenues on average. The study affirms that enhanced digital connectivity is a powerful

driver for reducing trade costs and promoting more inclusive economic growth. However, it strongly emphasizes the indispensable need for strengthened international cooperation, substantial investment in digital infrastructure, and concerted efforts towards regulatory harmonization.

Key words: international e-commerce; digital services; structural changes; cross-border data flows; artificial intelligence; regulatory barriers; Digital STRI; customs moratorium.

Постановка проблеми. В умовах прискореної глобалізації та цифрової трансформації, що охопила всі сфери економічної діяльності, міжнародна електронна торгівля переживає глибинні структурні зрушення та демонструє динамічне зростання. Цей процес зумовлений розвитком цифрових платформ, зростанням транскордонних потоків даних, активним впровадженням технологій штучного інтелекту та автоматизацією бізнес-процесів. Водночас швидка експансія цифрової торгівлі супроводжується низкою викликів. Серед них – відсутність уніфікованих методологічних підходів до оцінювання її масштабів, значні відмінності у регуляторних режимах різних країн, зростання протекціоністських обмежень у вигляді вимог щодо локалізації даних та обмеження їх транскордонної передачі. Додатковим ускладненням є посилення проблеми цифрової нерівності між країнами з різним рівнем розвитку, що загрожує поглибленням розриву між високорозвиненими економіками та державами, які не володіють достатнім рівнем цифрової інфраструктури. Наукова дискусія у цій сфері вимагає поглибленого аналізу масштабів та структурних трансформацій міжнародної електронної торгівлі, дослідження причин і наслідків географічного перерозподілу світових торговельних потоків, а також оцінки впливу новітніх технологій, включно зі штучним інтелектом, і регуляторних бар'єрів на динаміку глобальної торгівлі. Вищесказане обумовлює актуальність комплексного дослідження сучасних тенденцій для ідентифікації ключових драйверів зростання та бар'єрів розвитку цифрової торгівлі, а також вироблення практичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення її інклюзивності, прозорості та сталості в межах глобальної цифрової екосистеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження масштабів та структурних трансформацій міжнародної електронної торгівлі все більше зосереджуються на подоланні методологічних викликів, пов'язаних із відсутністю єдиного визначення та узгодженої статистики. Різні автори пропонують альтернативні підходи до оцінювання, використовуючи проксі-показники на основі електронних послуг, корпоративних цифрових доходів та транскордонних потоків даних.

М. Ферракан, Б. Хукман, Е. ван дер Марель та Ф. Санті [1], а також Дж. Лопес Гонсалес, С. Сореску та П. Кайнак [2] у своїх роботах аналізують міжнародну торгівлю послугами з цифровою доставкою та цифровим замовленням. Їхні дослідження показують, що до 2020 року обсяг

цифрової торгівлі сягнув 5 трлн дол. США, що становить 25% світової торгівлі, із щорічним зростанням на 6,3% у період з 1995 по 2020 рр. ОЕСР [3] та СОТ [4] підтверджують цю тенденцію, додаючи, що торгівля послугами з цифровою доставкою зросла до 3,82 трлн дол. у 2022 році (54% торгівлі послугами) із щорічним зростанням на 8,1% у 2005-2022 рр.

Ф. Кальвіно, К. Кріскуоло, Л. Марколін та М. Сквікчаріні [5] розробили підхід на основі цифрових індикаторів інтенсивності. Їхній аналіз демонструє, що у 2021 році торгівля в цифрових секторах становила понад 50% експорту послуг для ЄС, США, Сінгапуру та Канади. Д. Чикова та Е. Петерсон [6], а також Д. Ліппольдт [7] поглиблюють цей аналіз, доводячи, що у 2020 році торгівля цифровими послугами становила 78% експорту послуг зі США до ЄС, що вказує на критичну роль транскордонних потоків даних.

В. Стойкоскі, П. Кох, Е. Колл та К. Ідальго [8] пропонують альтернативну методологію, яка ґрунтується на аналізі цифрових корпоративних доходів. Вони визначають цифрову торгівлю вужче, як транснаціональний обмін товарами та послугами, що мають виключно цифровий характер. За їхніми оцінками, у 2021 році цей вид торгівлі досяг 0,96 трлн дол. США (3,6% світової торгівлі), зі щорічним зростанням на 24% у 2016-2021 рр. Більшість цих операцій зосереджено в трьох секторах: цифровій рекламі (30%), онлайн-майданчиках (18%) та хмарних обчисленнях (17%).

С. Лунд та Дж. Маніка [9] досліджують транскордонні потоки даних як індикатор цифрової торгівлі. Їхні дані свідчать, що транскордонний інтернет-трафік зріс на 60% на рік у 2002-2012 рр., а транскордонне використання трафіку зросло в 45 разів у 2005-2014 рр., що підтверджує прискорену інтеграцію цифрових просторів.

Отже, сучасні дослідження [1-9] підтверджують, що цифрова торгівля становить значну і швидкозростаючу частину світової економіки, із зростанням частки послуг до 60% та географічним зміщенням на користь Індії-Тихоокеанського регіону. Водночас залишаються недостатньо дослідженими питання впливу регуляторних бар'єрів (зокрема Digital STRI), наслідків митних мораторіїв для країн, що розвиваються, та нерівномірного розподілу вигод від цифровізації, що визначає перспективність подальших досліджень у цій галузі.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у комплексному дослідженні масштабів,

структурних трансформацій та ключових детермінант розвитку міжнародної електронної торгівлі в умовах глобальної цифровізації, а також у аналізі регуляторних викликів та нових можливостей, пов'язаних із впровадженням штучного інтелекту та зростанням транскордонних потоків даних. На основі цього аналізу пропонуються практичні рекомендації щодо подолання методологічних проблем вимірювання цифрової торгівлі та забезпечення інклюзивного розвитку глобальної цифрової екосистеми.

Основні завдання дослідження: систематизувати та порівняти різні методичні підходи до оцінки масштабів міжнародної електронної торгівлі (на основі електронних послуг, корпоративних цифрових доходів, транскордонних потоків даних), виявити їх переваги та обмеження; проаналізувати структурні зміни в міжнародній електронній торгівлі, зокрема зростання частки послуг до 60%, географічне зміщення на користь Індотихоокеанського регіону та динаміку зростання окремих секторів (ІСТ-послуги, цифрова реклама, хмарні обчислення); дослідити вплив регуляторних бар'єрів (зокрема Digital STRI, вимоги щодо локалізації даних) та митних мораторіїв (наприклад, мораторій СОТ на електронні трансмісії) на розвиток цифрової торгівлі, особливо для країн, що розвиваються; оцінити роль штучного інтелекту та цифрових платформ у трансформації міжнародної торгівлі, зокрема їх вплив на ефективність, інновації та конкурентоспроможність малих і середніх підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для участі в цифровій торгівлі та отримання вигоди від неї споживачі та підприємства повинні мати доступ до швидкої, доступної та надійної цифрової інфраструктури, а також володіти нави-

чками та можливостями для ефективного використання цифрових технологій у своїй діяльності. На сьогоднішній день близько 5,4 мільярда людей, що становить 67% населення світу, мають можливість підключитися до Інтернету, що вдвічі перевищує кількість підключених осіб 10 років тому [10]. Однією з домінуючих тенденцій в цій цифровій епосі є стрімке зростання цифрових послуг. За даними СОТ [13] з 2005 року, вартість цифрових послуг зросла майже в чотири рази, що відчутно перевершує зростання експорту товарів та інших видів послуг (рис. 1).

Як видно з рис. 1 глобальний експорт цифрових послуг значно випереджає в динаміці зростання міжнародну торгівлю товарами та іншими видами послуг. Згідно з оцінками СОТ [10], торгівля цифровими послугами характеризується значним зростанням з 2005 р., майже у чотири рази, щорічно збільшуючись на 8,1% протягом 2005-2022 рр. і досягнувши показника в 3,82 трлн дол. у 2022 р. Цей темп перевищує зростання експорту товарів (5,6%) та інших послуг (4,2%), становлячи 54% загального обсягу експорту послуг. Нові можливості для отримання конкурентних переваг у глобальних ринкових умовах відкриваються для нових учасників, включаючи фермерів і малі підприємства, які можуть залучитися до міжнародної торгівлі через електронну комерцію.

У 1995 р. країни Організації ОЕСР контролювали 82% глобального обсягу експорту цифрової торгівлі, проте до 2020 р. цей показник зменшився до 73%. Індотихоокеанський регіон відзначився найбільш значним зростанням, частка його збільшилася до 18% від загального обсягу світової цифрової торгівлі (у порівнянні з 11% у 1995 році) (рис. 2).

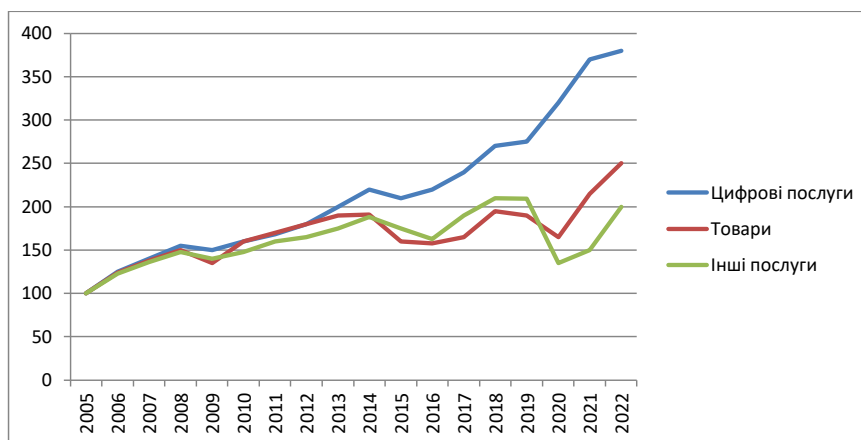

Рис. 1. Глобальний експорт у 2005-2022 рр.¹

¹ – Цифрові значення відображають рівень зростання експорту товарів, послуг, що можуть бути доставлені цифровим способом, а також інших послуг. Базовим роком є 2005 р. (2005 р.=100)

Джерело: складено автором на основі [11]

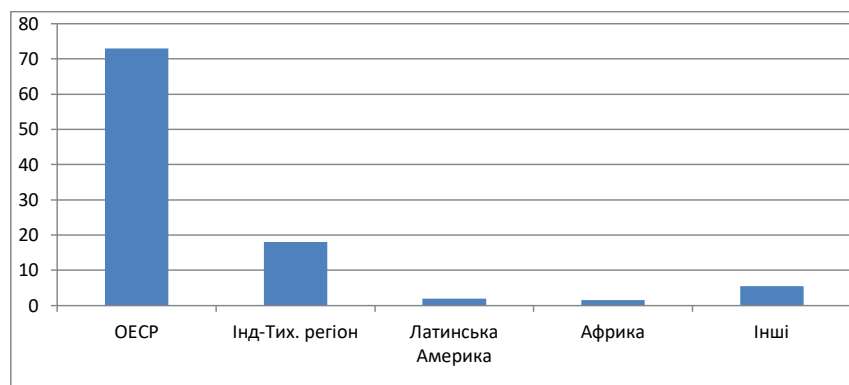

Рис. 2. Частка світового експорту цифрової торгівлі за регіонами у 2020 р. (у % від світового обсягу цифрової торгівлі)

Джерело: складено автором на основі [3]

Для альтернативної оцінки розвитку цифрової торгівлі можливим є застосування методології, яка ґрунтується на аналізі даних на макрорівні [8], базуючись на жорсткому тлумаченні цифрової торгівлі як транснаціонального обміну товарами та послугами, що переважно або виключно мають цифровий характер, наприклад цифрові медіа, такі як фільми та відеоігри. Це визначення виключає міжнародну торгівлю фізичними товарами через онлайн-платформи, а також транзакції, що стосуються традиційних послуг, таких як навчання та юридична консультація, навіть якщо ці послуги надаються в цифровій формі. Така методологія передбачає оцінку обсягу білатеральної цифрової торгівлі шляхом поєднання даних про цифрові прибутки корпорацій з даними про цифрові споживчі показники країни. Торгівля цифровими продуктами стрімко зростає, щорічно на 24% у період з 2016 по 2021 рік, тоді як торгівля послугами та фізичними товарами зросла на 4% та 6% відповідно. На 2021 р. торгівля цифровими продуктами оцінюється на суму 0,96 трильйона доларів США, що становить приблизно 3,6% світової торгівлі. Ці цифри в три рази нижчі, ніж ті, що повідомляються про торгівлю послугами, доставленими цифровими, оскільки в даних оцінках не включено цифрову доставку традиційних послуг та цифрову торгівлю, що включає малі фірми, а 65% торгівлі цифровими продуктами припадає на 3 сектори: цифрову рекламу (30%), онлайн-майданчики (18%) та хмарні обчислення (17%). Більшість цифрових експортних операцій виходить зі США, тоді як присутність європейських компаній на світових ринках обмежена. Доходи від цифрових продуктів, отримані європейськими компаніями, при їх розподілі за національністю батьківської компанії, є досить незначними порівняно з ВВП ЄС [8; 12].

Протягом останніх десятиліть спостерігається зміщення основної частини торгівлі між США та ЄС на цифрові послуги. Якщо обсяг торгівлі

товарами та нецифровими послугами між США та Європою зріс на близько 50% протягом періоду з 2006 по 2019 рік, то торгівля цифровими послугами зросла більш ніж удвічі, торгівля цифровими послугами становила 78% експорту послуг зі сторони США до ЄС у 2020 р. [6]. Більшість європейських компаній використовують американські соціальні медіа-платформи (такі як X (Twitter), LinkedIn, Meta (Facebook)) для залучення клієнтів та аналізу тенденцій.

Крім того, американські цифрові потокові компанії, такі як Netflix і YouTube, обслуговують понад 140 млн передплатників у Європі. Європейські підприємства все більше користуються американськими хмарними сервісами (такими, як Amazon Web Services і Alphabet) і комунікаційними програмами (такими, як Zoom, Cisco WebEx, Microsoft Teams). Очікується, що зі зростанням використання цифрових технологій значна залежність від трансатлантичних даних у торгівлі надалі підвищуватиметься [12].

Протягом останнього десятиліття комп'ютерні послуги виявилися найбільш динамічним сектором у сфері послуг. У 2022 р. у структурі експорту цифрових послуг переважали ділові, професійні та технічні послуги, що становили приблизно 40%. На другому місці за обсягом були комп'ютерні послуги (20%), за ними слідували фінансові послуги (16%) та послуги, пов'язані з інтелектуальною власністю (12%) [4].

Попит на фізичні формати музики, фільмів, книг і програмного забезпечення, які колись мали велике значення на ринку, спадає у зв'язку зі зростанням доступності та зручності цифрових еквівалентів. Розповсюдження поточних онлайн-платформ, електронних книг і завантажуваних програмного забезпечення сприяє полегшенню доступу споживачів до цих продуктів. Ці тенденції значно спрощують та зменшують вартість доставки різноманітних товарів через кордон. Внаслідок цього міжнародна торгівля цифровими

товарами втратила популярність, оскільки цифрові канали розподілу пропонують значні економічні вигоди, швидку доставку та широке охоплення. Проте це явище характерне переважно для розвинених економік, оскільки імпорт цифрових товарів продовжує зростати в багатьох країнах з середнім і низьким рівнем доходу [13].

Інтеграція цифровізації та штучного інтелекту в міжнародну торгівлю знаменує епоху трансформації, стимулюючи інновації та змінюючи динаміку торгівлі. У 2023 р. спостерігалось вагоме зростання використання штучного інтелекту, включаючи моделі, здатні генерувати різноманітний контент, такий як текст, зображення, музика або відео. Ці технології прогнозно можуть каталізувати розвиток різних сегментів економіки, включно з підвищенням ефективності, стимулювання інновацій, зменшення витрат, розширення можливостей персоналізації, сприяння створенню нових робочих місць та забезпечення економічного зростання. За оцінками СОТ, у 2023 р. світовий експорт цифрових послуг досяг 4,25 трильйона дол. США, що становило на 9,0% більше, ніж у 2022 р., і становить 13,8% світового експорту товарів і послуг [14].

Вагомою тенденцією 2023 р. було зростання сектору цифрових послуг, що експортуються через міжнародні комп'ютерні мережі, охоплюючи широкий спектр сфер від професійних та управлінських послуг до потокового відтворення музики та відео, онлайн-ігор та дистанційної освіти. Вартість цих послуг зросла на понад 50% порівняно з попереднім періодом до пандемії. На відміну від міжнародної торгівлі товарами, що зазнала глобального спаду, експорт цифрових послуг продовжив розвиватися.

Участь компаній у цифровій торгівлі ускладнюється та стає більш витратною через регуляторні бар'єри. Останні дані представлені оновленим Індексом обмежень торгівлі послугами (STRI) та Індексом обмежень торгівлі цифровими послугами (Digital STRI) ОЕСР, які надають актуальну інформацію про існуючі бар'єри, що впливають на цифрову торгівлю. Digital STRI аналізує наскрізні обмеження, такі як загальні обмеження на транскордонні потоки даних, які впливають на міжнародну цифрову торговельну діяльність. STRI в свою чергу фокусується на регуляторних бар'єрах в окремих галузях, які можуть бути використані для виявлення обмежень для ключових секторів цифрової торгівлі. За даними 2022 р., середні значення Digital STRI зросли на 25% порівняно з 2014 роком (рис. 2.2), зокрема в секторах комп'ютерних послуг (5%), комерційних банківських послуг та кіно (3%), телекомунікацій (2%). Послуги дистрибуції та кур'єрські послуги – єдині два сектори, де спостерігалось загальне зниження середнього рівня бар'єрів, що

може свідчити про проведення реформ і лібералізацію в цих секторах [3].

Цифрова торгівля, яка стала новим трендом у розвитку міжнародної торгівлі, свідчить про зростаючу роль цифрових технологій у сучасній глобальній економіці. Незважаючи на те, що цифровізація приносить значні переваги, вона також має низку недоліків. У контексті міжнародної торгівлі віртуалізація ланцюжка транзакцій ускладнює досягнення справедливого оподаткування, а також утруднює належний захист прав інтелектуальної власності. З точки зору споживачів, мережева безпека стала основною прихованою загрозою, оскільки часто виникають витоки інформації, хакерські атаки та інші проблеми [15].

Водночас сьогодні спостерігається зростання перешкод для цифрової торгівлі. Згідно з дослідженням Фонду інформаційних технологій та інновацій [16], кількість заходів щодо локалізації даних, що діють на міжнародному рівні, збільшилася більш ніж удвічі за останні чотири роки. Якщо в 2017 р. 35 країн встановили 67 подібних бар'єрів, то в 2022 р. 62 країни мають 144 обмеження, при цьому ще десятки заходів перебувають на розгляді.

Міжнародне співробітництво сприяє подоланню цифрового розриву шляхом підвищення рівня цифрового зв'язку та розвитку відповідних навичок. Фінансування цифрового зв'язку виявляється вирішальним для розширення його охоплення, підвищення стабільності та забезпечення доступності, що стає можливим завдяки об'єднанню ресурсів та досвіду на міжнародному рівні. Питання цифрового підключення, що включають зниження тарифів на ІКТ-обладнання та розвиток інфраструктури, розглядаються у рамках спільних ініціатив у межах міжнародних торговельних угод, таких як Угода СОТ про інформаційні технології (ІТА), у регіональних торговельних угодах, а також за допомогою програми «Допомога торгівлі». Міжнародні спільні зусилля в рамках Міжнародної організації праці, Міжнародного торговельного центру, Міжнародного телекомунікаційного союзу, Комісії ООН з міжнародної торгівлі та інших організацій сприяють країнам у розвитку необхідних навичок для отримання переваг від міжнародної торгівлі. Покращення зовнішнього інвестиційного середовища та політики сектору послуг, пов'язаних з торгівлею, відіграє ключову роль у привабленні приватних інвестицій для розвитку зв'язку [17].

Як видно з рис. 2.5 після динамічного зростання кількості цифрових положень в РТУ в першій декаді ХХІ ст. і подальшого помірного зростання в 2011-2020 рр., коли даний показник сягнув 36% від усіх угод, надалі відбулось скорочення і стабілізація на рівні 33% в 2021-22 рр. При цьому, з 49 регіональних угод, підписаних із січня 2020 р. по

листопад 2023 р., 44 (90%) містять положення про цифрову торгівлю, а 26 (53%) мають окремі розділи на цю тему [18].

Члени СОТ вперше встановили Мораторій на стягнення мита на електронну комерцію як тимчасовий захід у 1998 р. в рамках багатосторонньої робочої програми СОТ щодо торговельних аспектів електронної комерції з метою вивчення всіх пов'язаних з торгівлею аспектів електронної комерції та надання рекомендацій щодо подальших дій. Мораторій СОТ був ключовим питанням на 13-й конференції міністрів (МС13) у лютому 2024 р. (кінцевий термін його продовження або припинення), деякі члени СОТ (зокрема, США та країни ЄС) виступали на користь мораторію, посиляючись на його важливість для стабільного та передбачуваного середовища для цифрової торгівлі, зниження торговельних витрат та сприяння інноваціям; інші виступали проти продовження. Головним успіхом МС13 стала домовленість членів СОТ знову поновити мораторій на встановлення митних зборів на електронну комерцію до наступної конференції міністрів («МС14») або 31.03.2026 року (залежно від того, яка подія відбудеться раніше [19].

Вплив мораторію на державні доходи у країнах, які розвиваються, в середньому становить менше 0,33% від загальних державних надходжень (табл. 1), з вищими оцінками для певних країн. Хоча тарифи та податок на додану вартість (ПДВ) не є взаємовиключними, національні податки, такі як ПДВ, є менш ефективним способом отримання прибутку від цифрової торгівлі, порівняно з тарифами чи митними зборами. При відповідних інвестиціях у потужності податкового адміністрування оподаткування ПДВ за передачу електронних товарів може принести більший дохід для

урядів, ніж митні збори за діючими ставками. Введення митних зборів на електронні транзакції в кінцевому підсумку призведе до зменшення обсягів цифрової торгівлі, що також зменшить її переваги, особливо для малих та середніх підприємств та підприємств, які належать жінкам [11].

Ключовою виявляється конкурентна політика, спрямована на формування прозорого та конкурентоспроможного бізнес-середовища, що має вирішальне значення для сприяння розвитку та підтримки цифрової економіки, активізації інновацій та утвердження культури постійного удосконалення. Зростання обсягів цифрової торгівлі є результатом впровадження нових бізнес-моделей та продуктів, які базуються на цифрових платформах. Ці платформи, у свою чергу, надають споживачам широкий спектр послуг, а постачальникам – можливість доступу до глобальних ринків, що сприяє підвищенню ефективності та об'єднанню значних обсягів ринкової влади в секторах цифрової економіки та обробці великих обсягів даних. Однак висока концентрація ринкових позицій у цифровій економіці породжує складнощі для учасників ринку та споживачів. Уряди розвивають стратегії регулювання цифрової економіки з метою вирішення проблем конкурентного середовища та посилення заходів проти антиконкурентної поведінки. Міжнародна співпраця між органами, відповідальними за конкурентну політику, стає ключовою у вирішенні цих викликів, оскільки цифрові платформи перетинають національні межі [17].

Негативні наслідки цифрових торговельних бар'єрів охоплюють не лише сферу електронної комерції, а й виробництво фізичних товарів. Компанії, що спеціалізуються на виготовленні фізичних товарів, також відчувають негативний вплив

Таблиця 1

Потенційні наслідки для доходів мораторію СОТ на стягнення мита на електронну комерцію

Країни	Середній тариф за режимом найбільшого сприяння	Середня частка імпорту, яка підпадає під обкладення митом	Сума потенційного втраченого доходу (мільйони доларів США)	Середня частка втрачених доходів у потенційних митних доходах	Середня частка втрачених доходів у загальних державних доходах
Країни з низькими доходами	10,3%	87%	60	1,64%	0,33%
Країни з доходом нижче середнього	9,0%	72%	738	1,09%	0,20%
Країни з доходом вище середнього	5,7%	60%	256	0,40%	0,06%
Країни з високим доходом	1,9%	53%	205	0,22%	0,01%
Всі країни	5,9%	64%	1 265	0,68%	0,10%

Джерело: складено автором на основі [11]

цифрових торговельних обмежень. Наприклад, автомобільні та фармацевтичні підприємства залежать від потоків даних як для здійснення діяльності за кордоном, так і для проведення тестувань з метою забезпечення відповідності стандартам безпеки. Таким чином, впровадження цифрових технологій у виробництві є не лише ключовим фактором конкурентоспроможності, а й має критичне значення для досягнення таких цілей, як забезпечення безпеки споживачів. Розвиток цифрової торгівлі, що сприяє інклюзивності у міжнародній торгівлі, має життєво важливе значення для успіху малих підприємств на світовому ринку. Малі компанії залежать від цифрових інструментів в усіх аспектах своєї діяльності. Мікро-, малі та середні підприємства у кожній галузі, від медичних закладів та постачальників послуг до фермерів і виробників, використовують потоки даних та цифрові сервіси для залучення клієнтів, проведення досліджень і розробок, підтримки ланцюгів поставок та інших операцій. Цифрова торгівля дозволяє компаніям проникати на глобальні ринки та отримувати доступ до технологій, які сприяють зростанню торгівлі та підвищенню продуктивності, наприклад до цифровізації бізнес-процесів і митних процедур, що приносять користь усім експортерам [20].

Висновки. Діджиталізація має глибокий вплив на міжнародну торгівлю, що приводить до зміни її масштабів та швидкості. Цей процес спричинив збільшення традиційної торгівлі, зростання обсягу цифрових замовлень посилок та послуг,

появу більш «розумних» і підключених товарів, а також збільшення обсягу даних, що перетинають міжнародні кордони. Цифрове підключення сприяє зниженню торговельних витрат, що приводить до зростання внутрішньої та міжнародної торгівлі у всіх секторах економіки та для країн різного рівня доходу. Міжнародна електронна торгівля продовжує зростати, становлячи значну частку загальної торгівлі, особливо в Індії-Тихоокеанському регіоні. Однак національне регулювання, яке регулює цифрову торгівлю, стає все більш обмежувальним, ускладнюючи доступ споживачам і підприємствам до нових можливостей. Країни Африки мають найбільш високий рівень обмежень, але вони також активно впроваджують реформи. У країнах ОЕСР обмеження найнижчі, але спостерігається тенденція до їх посилення. Високі тарифи на імпорт ІКТ-обладнання, обмеження на імпорт допоміжних послуг і обмежена конкуренція в телекомунікаційних послугах можуть знизити доступність і сповільнити впровадження цих технологій. Штучний інтелект ще більше революціонізує торгівлю, оскільки його досягнення не лише спрощують торговельні процеси, а й відкривають нові можливості для компаній: впровадження інновацій, точне розуміння ринкових тенденцій та адаптація стратегій для отримання конкурентної переваги. З розвитком технологій цифрової та інтелектуальної торгівлі в майбутньому очікується ще більш ефективна, прозора та інклюзивна глобальна торгова система.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ferracane M., Hoekman B., van der Marel E., Santi F. Digital trade, data protection and EU adequacy decisions. Centre for Inclusive Trade Policy. 2023. 53 p. URL: <https://citp.ac.uk/publications/digital-trade-data-protection-and-eu-adequacy-decisions> (date of access: 15.11.2023)
2. López González J., Sorescu S., Kaynak P. Of bytes and trade: Quantifying the impact of digitalisation on trade. OECD Trade Policy Paper. 2023. 54 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/11889f2a-en>
3. OECD key issues in digital trade. OECD Global Forum on Trade. 2023. 34 p. URL: <https://wecreate.org.nz/oecd-key-issues-in-digital-trade-october-2023> (date of access: 15.02.2024)
4. Global trade outlook and statistics. World Trade Organisation. 2023. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/gtos_updt_oct23_e.htm (date of access: 15.03.2024)
5. Calvino F., Criscuolo C., Marcolin L., Squicciarini M. A taxonomy of digital intensive sectors. OECD Science, Technology and Industry Working Papers. 2018. DOI: <https://doi.org/10.1787/f404736a-en>
6. Chikova D., Peterson E. The economic costs of restricting the cross-border flow of data. European Centre for International Political Economy, Kearney Global Business Policy Council. 2021. 86 p. URL: <https://www.wita.org/atp-research/cross-border-data-restrictions/> (date of access: 15.02.2024)
7. Lippoldt D. Mitigating global fragmentation in digital trade governance: A case study. Centre for International Governance Innovation. 2023. URL: https://www.cigionline.org/static/documents/no.270_EvKNvNN.pdf (date of access: 11.02.2024)
8. Stojkoski V., Koch P., Coll E., Hidalgo C. The growth, geography, and implications of trade in digital products. Research Square. 2023. DOI: <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3372428/v1>
9. Lund S., Manyika J. How digital trade is transforming globalization. E15Initiative. 2016. URL: <https://www.tralac.org/images/docs/8854/how-digital-trade-is-transforming-globalisation-e15-initiative-january-2016.pdf> (date of access: 15.01.2024)
10. Digital trade for development. The International Monetary Fund, the Organisation for Economic Co-operation and Development, the United Nations, The World Bank and the World Trade Organization.

2023. 56 p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/dtd2023_e.pdf (date of access: 06.12.2023)

11. Ossa R. Digital trade is key to boosting growth in developing economies. Etrade for All. 2023. URL: <https://etradeforall.org/news/digital-trade-is-key-to-boosting-growth-in-developing-economies/> (date of access: 16.02.2024)

12. Patrignani L. Understanding digital trade. Questioni di Economia e Finanza. 2024. URL: https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/qef/2024-0841/QEF_841_24.pdf (date of access: 15.05.2024)

13. Andrenelli A., González L. J. Understanding the potential scope, definition and impact of the WTO e-commerce moratorium. OECD Trade Policy Papers. 2023. 70 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/59ceace9-en>

14. Global trade outlook and statistics. World Trade Organization. 2024. 48 p. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_outlook24_e.pdf (date of access: 15.05.2024)

15. Qianqian Xu. Analysis of the application of digital trade in international business. Highlights in Business, Economics and Management. 2024. Vol. 28. P. 313–317. DOI: <https://doi.org/10.54097/re05a063>

16. Heiber J. Why digital trade is critical to the U.S. and global economies. US Chamber of Commerce. 2023. URL: <https://www.uschamber.com/international/trade-agreements/why-digital-trade-is-critical-to-the-u-s-and-global-economies> (date of access: 15.03.2024)

17. Digital trade for development. How to use IT. Hinrich Foundation. 2024. URL: <https://www.hinrichfoundation.com/research/how-to-use-it/digital-trade-for-development/> (date of access: 15.03.2024)

18. Burri M., Callo-Müller M., Kugler K. The evolution of digital trade law: Insights from TAPED. World Trade Review. 2024. Vol. 23. P. 190–207. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1474745623000472>

19. Work programme on electronic commerce – Ministerial decision. World Trade Organisation. 2024. URL: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/MIN24/38.pdf&Open=True> (date of access: 12.05.2024)

20. Joint industry memo on 2024 NTE digital trade barriers report. Global Data Alliance. 2024. URL: <https://globaldataalliance.org/wp-content/uploads/2024/04/04122024gdaindustrynte.pdf> (date of access: 13.05.2024)

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

РОЗДІЛ 4

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327 : 327.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.43.18>

ЗАГРОЗИ МИРУ ТА БЕЗПЕЦИ КРАЇНАМ АФРИКИ В РЕГІОНІ САХЕЛЯ У XXI СТ.

THREATS TO PEACE AND SECURITY OF AFRICAN COUNTRIES IN THE SAHEL REGION IN THE XXI CENTURY

Бондар Т.Ю.,

*orcid.org/0009-0002-9961-3212**магістрантка кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Івасечко О.Я.,

*orcid.org/0000-0003-2141-3309**кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

В статті було проаналізовано загрози для миру та безпеки країнам Африки в регіоні Сахеля у XXI столітті, як елемент впливу на загальну безпекову систему Африки та Європи.

Значну увагу приділено ісламістським угрупованням та присутності російських приватних військових компаній в регіоні, як основним факторам підриву безпеки для держав регіону Сахель. Визначено низку інших загроз, зокрема, зміну клімату, організовану злочинність, економічні кризи та політичну нестабільність тощо, які мають вагомий вплив на розвиток держав та безпеку для суспільств.

В контексті дослідження вагомим фактором є залученість міжнародних організацій до врегулювання безпекової кризи в регіоні Сахель. Досліджено цивільні місії Організації Об'єднаних Націй, як один із інструментів зменшення напруги в регіоні Сахеля та сприяння встановленню миру і безпеки.

Висвітлюються спроби Європейського Союзу у встановленні безпеки та налагодженні повноцінного функціонування правової системи в країнах регіону Сахель. З цією метою здійснювались цивільні місії, як спроби посилити оборонну сферу та налагодити соціальну взаємодію у державах.

Досліджено спроби України налагодити дипломатичну взаємодію із державами Сахеля що розпочались після 2022. Додатково проаналізовано, чи отримала Україна успіх у створенні додаткових союзників проти РФ на африканському континенті.

Відмінність від інших наукових досліджень полягає у тому, що дослідження у цій статті розглядає загрози миру та безпеці державам Сахеля, як фактор, що впливає на загальну безпеку для Африки та Європи.

Наукова новизна дослідження полягає у новому підході до вивчення безпекової системи Африки, адже розглядається безпека окремого регіону. Це дає можливість виокремити загрози для миру і безпеки, їх особливості, та, відповідно, сформулювати можливі шляхи врегулювання кризових ситуацій.

Автори підкреслюють актуальність теми дослідження через необхідність проведення ретельного аналізу загроз миру та безпеці африканським державам у регіоні Сахеля у XXI столітті, причин їх виникнення, тенденцій та можливих сценаріїв їх модифікації в майбутньому. Зокрема, тема набуває додаткової актуальності через спроби України налагодити належний дипломатичний рівень з країнами Африки.

Ключові слова: загрози миру та безпеці, регіон Сахеля, тероризм, ісламістські угруповання, інтеграційні процеси.

The article analyzes the threats to peace and security of African countries in the Sahel region in the twenty-first century as an element of influence on the overall security system of Africa and Europe.

Considerable attention is paid to Islamist groups and the presence of Russian private military companies in the region as the main factors undermining security for the Sahel states. A number of other threats are identified, including climate change, organized crime, economic crises and political instability, etc. that have a significant impact on the development of states and security for societies.

In the context of the study, an important factor is the involvement of international organizations in resolving the security crisis in the Sahel region. The author analyzes the United Nations civilian missions as one of the tools to reduce tensions in the Sahel region and promote peace and security.

The article highlights the European Union's attempts to establish security and a fully functioning legal system in the countries of the Sahel region. To this end, civilian missions were carried out as attempts to strengthen the defense sector and establish social interaction in the states.

Ukraine's attempts to establish diplomatic cooperation with the Sahel states that began after 2022 are analyzed. Additionally, the author analyzes whether Ukraine has succeeded in creating additional allies against Russia on the African continent.

The difference from other scientific studies is that the research in this article considers threats to peace and security in the Sahel as a factor affecting the overall security of Africa and Europe.

The scientific novelty of the study lies in a new approach to the study of the African security system, as this is how the security of a particular region is considered. This makes it possible to identify threats to peace and security, their features, and, accordingly, to formulate possible ways to resolve crisis situations.

The authors emphasize the relevance of the research topic due to the need for a thorough analysis of threats to peace and security of African states in the Sahel region in the twenty-first century, their causes, trends and possible scenarios for their modification in the future. In particular, the topic is gaining additional relevance due to Ukraine's attempts to establish an appropriate diplomatic level with African countries.

Key words: threats to peace and security, Sahel region, terrorism, Islamist groups, integration processes.

Постановка проблеми. Тривалий час питання безпеки та миру в регіоні Сахеля все більше турбує міжнародну спільноту, адже загрози для держав цього регіону мають негативну тенденцію до стрімкого поширення та наростання. Африка залишається найбільш конфліктним континентом у світі через велику кількість війн, конфліктних протистоянь, переворотів та кризових ситуацій. Однак, недоцільно досліджувати Африку лише як один суб'єкт міжнародних відносин, при цьому, пропускаючи повз різноманітність окремих регіонів.

Необхідність дослідження регіону Сахель полягає у його геополітичному розташуванні, а також безпековій кризі, яка стрімко розвивається. Протягом останніх років в більшості держав регіону до влади прийшли військові хунти, все більше активізуються ісламістські угруповання, також дедалі сильніше вкорінюється російська пропаганда через залучення російських ПВК. Крім політичних та соціальних чинників, в регіоні відчутні наслідки зміни клімату, що призводить до нестачі продовольства та голоду.

Питання миру та безпеки держав регіону Сахель є актуальним для міжнародної спільноти, тому Європейський Союз та ООН тривалий час намагаються врегулювати конфліктні ситуації. Спроби ЄС встановити мир і безпеку відбувались за допомогою підтримки проєктів та ініціатив, допомоги групі G5 Sahel, а також через цивільні місії в Малі та Нігері задля розбудови залучення громадськості до правотворчих процесів і реформування правоохоронної системи. ООН підтримує контакти із державами регіону Сахеля через превентивну дипломатію, якою займається регіональне представництво UNOWAS та миротворчі місії. З початку нового століття в Сахелі було 3 активних місії – в Судані, Південному Судані та Малі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки питання загроз миру та безпеці для держав Сахеля набирає актуальності, це викликає відповідний інтерес серед дослідників та науков-

ців. Так, цю тему досліджували такі науковці, як М. Галіто [с. 139, 12], П. М. Бріто [8], Д. Конерт [13], Н. Мінде [16], К. Ніссен [17], Т. Загола [4], Б. Бузан [с. 153, 9] та ін. У своїх працях вони розглядають визначення термінів «міжнародна безпека», «загрози миру та безпеці» тощо, досліджують історичні передумови існування сучасних безпекових загроз, вплив ісламістських угруповань на безпеку держав, а також спроби міжнародної спільноти врегулювати ситуацію.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження визначеної теми є розкриття загроз миру та безпеці країнам Африки в регіоні Сахеля у XXI ст., спроби міжнародної спільноти для протидії їх поширенню, а також дипломатична боротьба України за вплив в регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регіон Сахеля є складним в геополітичному плані, адже він об'єднує 11 держав Африки, простягається від Заходу і до Сходу та є своєрідною межею між пустельними землями та більш зародючими на півдні Африки. Попри те, що регіон Сахеля займає достатньо території, його населяє 400 мільйонів від населення усієї Африки. Більшість науковців та дослідників до Сахеля відносять наступні держави – Сенегал, Мавританія, Малі, Нігер, Буркіна-Фасо, Нігерія, Чад, Судан, Південний Судан, Еритрея та Ефіопія. Важливим фактором регіону є те, що він включає в себе різні нації, етноси, культури та релігії, які розділені між різними державами, що додає додаткові складнощі у врегулюванні ситуації. Крім того, тривалий час регіон Сахеля був розділений між трьома колоніальними державами – Великою Британією, Францією та Італією, що зумовило додаткові розбіжності в суспільстві. Ці фактори, а також те, що країни не мали власного державницького досвіду, призвело до відсутності сильної влади і незахищеності кордонів, чим вдало скористались ісламістські угруповання [8].

Основними ісламістськими терористичними угрупованнями, що вже тривалий час діють на

території держав Сахеля, є Боко Харам та AQIM [с. 139, 12]. AQIM – Організація Аль-Каїди в країнах ісламського Магрибу – є бойовою частиною Аль-Каїди, що діє на територіях Африки та перебуває в Алжирі. Вперше угруповання з'явилося в Алжирі з 1991 року під час громадянської війни. Метою AQIM є повалення уряду Алжиру та створення ісламської держави і саме заради цього терористи продовжують воювати в регіонах Магрибу та Сахеля. З початку 2000 р. угруповання почало поширюватись на Малі та Мавританію, а згодом просунулось ще на 7 держав регіону Сахель. Дослідники зазначають, що терористи поділили весь регіон Сахелю умовно на дві гілки, відповідно до яких вони і проводять свою діяльність. Першою є Яхія Абу Аммар Абід Хаммаду, що розташовується між південною частиною Алжиру та Тунісу, а також північною частиною Нігеру. Їх напади є більш терористичними та спрямовані та підриив стабільності, залучення терористів-смертників, боротьбу не тільки із офіційною владою держав, але і з цивільним населенням теж. Друга гілка оперує у Мавританії, північній частині Малі та на територіях південного Алжиру і має назву Тарік Бен Зіяд. На відміну від першої гілки, ці терористи відносять себе більше до африканського кримінального світу та займаються організованою злочинністю та бандитизмом [8].

Боко Харам – Західноафриканська провінція Ісламської держави, що діє на північному сході Нігерії, півночі Камеруну та Нігеру. Організацію було засновано у 2002 році і вона, як і AQIM, має на меті побудувати ісламську державу, правління в якій відбуватиметься за законами шаріату [с. 149, 12]. Причиною, чому Боко Харам розташувався саме в Нігерії, є те, що на півночі Нігерії переважна більшість населення належить до мусульманських етнічних груп з особливо впливовою організацією Хауса-Фулані, яка має досить тісний зв'язок з мусульманськими організаціями Африки та Близького Сходу. Діяльність Боко Харам є подібною до AQIM, адже вони теж здійснюють напади на цивільне населення, викрадають людей, здебільшого іноземців, з метою отримання викупу. Особливістю їх атак є те, що в основному вони політично вмотивовані і покликані створенню тієї мусульманської держави, 41 яку бачать самі терористи. Саме тому їх жертвами часто стають не лише цивільні та іноземці, але і мусульманські священнослужителі, які відкидають ідеї Боко Харам, та християни [6].

Російський вплив на держави Сахеля розпочався досить давно та мав різні форми, проте, на сьогодні його активним проявом стало залучення приватних військових кампаній. Перелік країн, в яких присутні російські ПВК, є досить великим – Мавританія, Малі, Алжир, Лівія, Судан, Чад, Центрально-Африканська Республіка, Конго,

Ангола, Мозамбік, Зімбабве, Мадагаскар, Ботсвана [13]. Фактично, росії вдалось поширити свої ПВК майже на весь континент. Проте, оскільки ми досліджуємо лише держави регіону Сахеля, то 46 варто перш за все звернути увагу на Судан, Чад, Мавританію та Малі. Причиною їх відправки є бажання кремля зберегти свій політичний та дипломатичний вплив на Африку, контроль офіційної влади в державах, де діють ПВК та забезпечення для себе маріонеткових союзників на міжнародній арені. Російські ПВК в Африці здебільшого виконують завдання охорони державної влади, стратегічних об'єктів, участі у бойових діях, підготовки армії, тощо.

Однією із перших держав регіону Сахель, де з'явилися російські ПВК, став Судан. Під час війни з Південним Суданом тогочасний президент Судану Омар аль-Башир здійснив офіційний візит до Москви із проханням надати Судану допомогу. Наслідком зустрічі двох диктаторів стала перша відправка до Судану кількох сотень найманців ПВК «Група Вагнера». Їх завданням стала охорона промислових об'єктів та критичної інфраструктури. У 2018 році проти правління Башара аль-Асада розпочалось повстання місцевого населення і вагнерівці успішно його придушили. У 2019 році Асада відправили у відставку, а ще через два роки владу в країні захопила військова хунта на чолі з генералом Абдель Фаттахом аль-Бурханом, який діяв за підтримки росії. Попри зміну влади, «Вагнер» продовжив своє перебування в країні, почав майже повністю контролювати промислові об'єкти та займатись збутом корисних копалин [13].

Що ж стосується Малі, то точна дата прибуття російських найманців до країни невідома. Вперше про це заговорили представники Франції та Британії, зазначивши, що російські бойовики втруtilись в громадянську війну в Малі. Причиною, чому ПВК були залучені до війни, може бути офіційне запрошення влади держави, яка не є стабільною через боротьбу, що тримає вже 10 років. На фоні постійних терористичних актів та сутичок із туарегами в Малі вже тричі відбулись державні перевороти лише за кілька останніх років. Наразі державою керує військова хунта, що прийшла до влади влітку 2021 року. Вважається, що саме вони і запросили «Групу Вагнера» для участі в бойових діях, а також для охорони важливих стратегічних об'єктів [13].

Нестабільністю влади російські ПВК скористались також і в Буркіна-Фасо, де у 2022 році відбулось одразу два перевороти і обидва були здійснені військовими, тож наразі керує країною капітан Ібрагім Траоре. За даними розвідки США, до перевороту могли бути причетні російські найманці, адже тривалий час вони намагались вийти на цю територію, проте, попередній прези-

дент не піддавався на вплив та не запрошував до себе російських бойовиків. А от після приходу до влади Траоре «Група Вагнера» все ж була запрошена в Буркіна-Фасо. Більше того, під її контроль віддали усі вугільні шахти країни, ніби то для охорони від нападів терористів [13].

У 2023 році відбулось форматування російських ПВК в Африці шляхом об'єднання усіх присутніх сил в єдиний «Африканський корпус». Метою для цього стало прагнення кремля збільшити контроль не тільки над державами Сахеля, але також і над власними силами, побоюючись можливих переворотів. За останні два роки ПВК також з'явилися в Нігерії та є потенційна загроза для Чаду, де росію підозрюють у втручанні у вибори президента [16].

Основними загрозами для Сахеля наразі, крім тероризму та присутності російських ПВК, які не були повноцінно досліджені у Normandy Index, є зміни клімату, нестабільність державної влади, поширення дезінформації, злочинність, у тому числі і транскордонна, кіберзлочинність, а також відсутність розвитку демократичних процесів. Це призводить до того, що з кожним роком ситуація в регіоні дедалі більше загострюється. Позитивним аспектом є розвиток Сенегалу та Мавританії, адже ці дві країни продовжують зберігати демократичний розвиток та займаються боротьбою із загрозами для власної національної безпеки [с. 10, 15].

ЄС та ООН тривалий час намагаються сприяти зменшенню загроз миру та безпеці державам регіону Сахель, використовуючи низку інструментів. У 2011 році членами ЄС було прийнято першу «Сахельську стратегію», яка містила покрокові заходи, що мали б гарантувати розвиток миру в державах регіону. У цьому документі було зафіксовано важливість розвитку держав Сахелю не лише у сфері безпеки, але і в інших також, що посилюватиме як держави, так і суспільства. Основними цілями стратегії, над якими мали працювати спільно сторони, стало усунення причин поширення бідності серед населення, формування додаткових можливостей для економічного розвитку, а також для соціального розвитку населення. Разом із розвитком цих сфер також було вказано на необхідність вирішення питань безпеки та встановлення миру в регіоні [17].

Прийняття стратегії також сприяло розвитку цивільних місій ЄС до країн Сахелю. Однією із перших місій стала місія із розбудови цивільного потенціалу Нігеру EUCAP Sahel Niger у 2012 році [10]. Основною метою діяльності місії було формування міцного та надійного сектору внутрішньої безпеки Нігеру, а також підготовка держави до захисту від різних загроз, які постають перед нею та регіоном в цілому. В її рамках представники ЄС працювали понад 10 років і офіційно

покинули Нігер у 2024 році. В місії було сформовано 4 основні напрямки, над якими мали спільно працювати обидві сторони. Це були систематичні проведення навчань, наставництво представниками ЄС місцевих спеціалістів, надання стратегічних порад та підтримка інфраструктури через забезпечення Нігеру необхідним обладнанням.

EUCAP Sahel Mali розпочала свою діяльність в січні 2015 року за запрошенням уряду Малі. В цей час в Малі вже тривала війна із повстанцями, які почали контролювати віддалені території на північному кордоні країни. Саме тому для уряду Малі було важливо налагодити свою владу в такій кризовій ситуації. Завданнями EUCAP Sahel Mali стали підтримка конституційного порядку незбройними засобами, сприяння демократичному розвитку та формування умов для встановлення тривалого миру в державі. Таким чином місія мала наростити власний потенціал держави для захисту перед внутрішніми та зовнішніми загрозами. Представники ЄС спільно з урядом Малі також почали реформу сектору безпеки, надаючи підтримку через проведення навчань, забезпечуючи матеріальною підтримкою та продовжуючи здійснення наставництва над малійськими колегами. До цього також додалися питання боротьби із тероризмом та організованою злочинністю, ефективне управління людським ресурсом заради демократичного розвитку держави, верховенство права, захист прав людини, гендерна рівність та активна діяльність громадянського суспільства [7].

Остання стратегія Європейського Союзу щодо держав Сахелю була прийнята у 2021 році. У ній було прописано аспекти із попередньої стратегії, а також було додано пункти щодо загроз кліматичних змін в регіоні Сахелю та сталого розвитку в державах. Першим пріоритетом діяльності було визначено співпрацю із питань миру та врядування, акцентуючи увагу на особливо вразливих країнах Сахелю. Не менш необхідними для розвитку регіону аспектами було визначено забезпечення населення базовими цивільними послугами, дотримання верховенства права, зміцнення інституцій, які займаються захистом прав людини, тощо. Перед прийняттям стратегії певний час тривали дебати в Парламенті ЄС, а також додаткові засідання комітетів, аби нова стратегія була сформована якісно та могла забезпечити надійний розвиток регіону [17].

Спроби ООН для врегулювання безпекової ситуації в державах регіону Сахель здійснювались через інструментарій превентивної дипломатії, а також шляхом проведення миротворчих місій. Першою такою миротворчою ініціативою у регіоні Сахелю стала місія ООН в Судані у 2005 році – UNMIS [19]. Передумовою для введення миротворчого контингенту стала майже двадцятирічна

війна Південного Судану за відокремлення від Судану та визнання його незалежності. Мандат місії визначав наступні завдання: контроль та перевірка виконання обома сторонами Угоди про припинення вогню та розслідування можливих порушень; спостереження за переміщенням озброєних груп, передислокацією сил обох сторін; сприяння створенню програми роззброєння, демобілізації та реінтеграції із приділенням особливої уваги щодо потреб жінок та дітей; допомога сторонам у координації багатосторонніми програмами допомоги, реструктуризації поліцейської служби в Судані відповідно до демократичних стандартів, а також розробка навчання для майбутніх працівників правоохоронних органів; спостереження на національних виборах, тощо.

Завершивши місію в Судані, Рада Безпеки ООН у липні 2011 року вирішила започаткувати нову місію тепер вже у Південному Судані. UNMISS стала новим інструментом для збереження миру та безпеки в суспільстві Південного Судану і є однією із небагатьох місій ООН, що продовжують діяти на території Африки і наразі мандат місії було продовжено до 2025 року [18]. Варто зазначити, що ця місія із самого початку була значно складнішою за попередню, адже від її самого початку в країні відбувались збройні конфлікти. Через 2 роки після оголошення незалежності у Південному Судані розпочалась громадянська війна між нілотськими народами нуер та дінка, тому у цих складних обставинах UNMISS залишалась однією із тих структур, які мали сприяти захисту цивільного населення від жахів війни. Саме тому основними завданнями місії стали захист цивільного населення країни, створення умов для сприяння доставки гуманітарної допомоги, моніторинг, розслідування та звітування щодо порушень гуманітарного права та прав людини. Після 2018 року до цих завдань додалась також підтримка імплементації угоди між сторонами та встановлення мирного процесу.

Місія ООН в Малі (MINUSMA) була розпочата у 2013 році після тривалої внутрішньої нестабільності в країні. У середині січня 2012 року Національний рух за визволення Азавада розпочав бойові дії проти малійського уряду. До цього додалися постійні напади Аль-Каїди та «Ісламської держави», які атакували великі міста країни, а також прикордонну територію. Армія Малі не була готова до протистояння, тому швидко втратила кілька міст на півночі, які перейшли під контроль туарегів. Метою місії стала стабілізація ситуації на півночі Малі, підтримка демократичного політичного переходу, захист цивільного населення від нападів туарегів та джихадистів, а також сприяння дотриманню прав людини в умовах тривалого конфлікту. Місія мала важливе значення для збереження державності Малі та

встановлення мирного процесу в середині країни, але зіштовхнулась із низкою труднощів, зокрема, нестабільною політичною системою, яка лише розхитувала ситуацію в країні та постійними бойовими діями. Однак, після зміни влади ставлення до присутності миротворчого контингенту змінилось і в липні 2023 року міністр закордонних справ країни Абдулай Діоп закликав ООН негайно вивести свої сили із країни, зазначивши, що MINUSMA стала частиною проблеми розпалювання міжобщинної напруги. 31 грудня 2023 року місія була остаточно завершена і основні сили покинули країну [14].

У цьому контексті важливо звернути увагу на спроби України відновити свій дипломатичний вплив на країни Африки після 2022 року. Так, відносини України із країнами Сахелю майже 30 років характеризувались ледь помітним політичним діалогом із окремими державами регіону, малою кількістю дипломатичних зустрічей, але відносно активними економічними зв'язками та залученням України до миротворчих ініціатив міжнародних організацій [2]. Наслідки такої пасивної політики відносно Сахелю, та й усієї Африки, Україні довелося спостерігати вже у 2022 році. 2 березня 2022 року в ООН було прийнято резолюцію ES-11/1, яка засуджувала вторгнення росії до України та закликала рф негайно повернути свої війська назад. В результаті голосування резолюцію підтримала 141 держава, 35 утримались від голосування і ще 5 проголосували «проти». Серед країн Сахелю підтримали Україну лише Нігер, Нігерія, Чад та Мавританія, 93 натовість Малі, Судан, Південний Судан, Буркіна-Фасо та Сенегал утримались від голосування, а Еритрея проголосувала проти, підтримавши таким чином росію [3].

Після подій, які сталися на міжнародній арені на початку повномасштабного вторгнення, очільник МЗС Дмитро Кулеба назвав новий етап двосторонніх відносин із Африкою «українсько-африканським ренесансом». Причиною цього стало те, що Україна розпочала нову зовнішньополітичну стратегію щодо співпраці із африканськими державами, яка мала би базуватись як на стабільному політичному діалозі, так і на взаємовигідних кроках обох сторін. Фактично, у стратегії було визнано, що Україна може допомогти Африці у низці важливих сфер, в той час як Африка може підтримати Україну у її прагненні до встановлення миру та суверенітету на усіх своїх територіях. Поступово, протягом 2022-2024 рр. вдалось налагодити дипломатичні контакти і на певний час Нігерія навіть стала африканським союзником для України. Проте, ситуація загострилась у 2024 році.

Проте, у липні 2024 р. з'явилась інформація про напад повстанців на російських бойовиків у Малі, в наслідок чого було ліквідовано 84 вагнерівців та 47 представників малійської армії і захоплено

зброю та техніку останніх.[5]. Одразу після цього з'явилися фото з місця події, на яких зображені туареги із українським прапором, що свідчило про підтримку України в організації цього нападу. Згодом автентичність фото була підтверджена окремими особами із сил оборони та безпеки України. Вже 4 серпня 2024 року Малі офіційно оголосила, що розриває дипломатичні відносини із Україною через її втручання у внутрішні справи країни та підтримку тероризму в цілому регіоні. Важливо, що в офіційній заяві була низка проросійських пропагандистських назв для України, зокрема і використання суто російського терміну «неонацистський режим у Києві». Через два дні після цього дипломатичні відносини із Україною розірвав також Нігер, який разом із Малі і Буркіна-Фасом перебуває у складі Альянсу держав Сахелю. Сама ж Буркіна-Фасо викликала українського представника до МЗС для проведення розмови. Долучилось до загального засудження також і МЗС Сенегалу, де спочатку опублікували коментар щодо цієї ситуації, згодом видалили його, викликали українського посла та опублікували комюніке щодо засудження втручання України у внутрішню ситуацію держав Сахелю. Згодом, Малі, Буркіна-Фасо і Нігер звернулись до Ради Безпеки ООН із заявою щодо засудження українського сприяння тероризму в регіоні Сахелю. Очільники держав вимагали вжити заходів, аби покласти край українському втручання в безпеку регіону [1].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Загрози миру та без-

пеці для держав регіону Сахель дедалі більше набувають небезпечних тенденцій до поширення, що становить небезпеку для Африки та Європи. Основними загрозами на сьогодні є діяльність ісламістських угруповань, присутність російських ПВК, терористична діяльність, організована злочинність, кліматичні зміни, економічні кризи, нестабільність влади тощо. Негативним аспектом є те, що все більше держав очолюються військовими хунтами, що може мати негативні наслідки для розвитку регіону.

Спроби ЄС та ООН врегулювати ситуацію тривали досить довго, але досі вони не мали успіху. Якщо ЄС намагався розвинути правову держави та налагодити соціальну взаємодію, що могло би сприяти вирішенню певних загроз для миру і безпеки, то інструментом ООН стало врегулювання конфліктних ситуацій через здійснення миротворчих місій. Проте, з низки причин поставлених завдань не вдалось досягнути і наразі активність міжнародної спільноти в Сахелі є досить низькою через несприйняття допомоги від Європи. Що ж до дипломатичних спроб України налагодити дипломатичні контакти, то і досі залишається низка проблем, які постають перед країнами. Зокрема, однією з них є російська пропаганда, яка має досить сильний вплив.

Підсумовуючи описаний вище матеріал, можемо дійти висновку, що тема дослідження не втратить свою актуальність і буде надалі досліджуватись через стрімке поширення загроз для миру і безпеки в регіоні Сахеля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буркіна-Фасо, Малі та Нігер заявили Радбезу ООН, що Україна нібито підтримує тероризм. *Суспільне новини*. 21.08.2024. URL: <https://suspiine.media/818439-burkina-faso-mali-ta-niger-zaavili-radbezu-oon-so-ukraina-nibito-pidtrimue-terorizm/> (дата звернення: 05.03.2025)
2. Відносини України із країнами Близького Сходу та Африки. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spirovbitnictvo/5-td> (дата звернення: 05.03.2025)
3. Генасамблея ООН засудила вторгнення Росії і закликала негайно вивести війська з України. *Європейська правда*. 02.03.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/2/7135096/> (дата звернення: 05.03.2025)
4. Загола Т. Теоретичні підходи до дослідження співвідношення понять «міжнародна безпека», «колективна безпека» та «глобальна безпека». *Вісник ХНТУ. Публічне управління та адміністрування*. 2022. №4 (83). С. 133-138. (дата звернення: 05.03.2025)
5. Повстанці в Малі заявили про вбивство ними 84 "вагнерівців". *DW*. 02.08.2024. URL: <https://www.dw.com/uk/povstanci-v-mali-zaavili-pro-vbivstvo-nimi-84-vagnerivciv-za-kilka-dniv/a-69836196> (дата звернення: 13.03.2025)
6. A "Sahelian" or a "Littoral" Crisis? Examining the Widening of Nigeria's Boko Haram Conflict." *Hudson Institute*. 05.04.2023. URL: <https://www.hudson.org/sahelian-or-littoral-crisis-examining-widening-nigerias-boko-haram-conflict> (дата звернення: 05.03.2025)
7. About EUCAP Sahel Mali. EUCAP Sahel Mali. URL: https://www.eeas.europa.eu/eucap-sahel-mali/about-eucap-sahel-mali_en?s=331 (дата звернення: 05.03.2025)
8. Brito P. Religious terrorism in the Sahel. Causes, means and impact. *Center for Global Affairs & Strategic Studies*. 2021. URL: <https://www.unav.edu/web/global-affairs/detalle/-/blogs/religious-terrorism-in-the-sahel-causes-means-and-impact-2> (дата звернення: 13.03.2025)
9. Buzan B. People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations. *University of North Carolina Press*. 1983. С. 153-170. (дата звернення: 13.03.2025)

10. EUCAP Sahel Niger: European Union Capacity-Building – Civilian Mission. *EEAS*. 30.10.2020. URL: https://www.eeas.europa.eu/eucap-sahel-niger/eucap-sahel-niger-european-union-capacity-building-civilian-mission_und_en (дата звернення: 14.03.2025)
11. How Russia Is Restructuring Wagner Group's Africa Operations. *Wall Street Journal*. 02.11.2023. URL: <https://www.wsj.com/video/series/in-depth-features/how-russia-is-restructuring-wagner-groups-africa-operations/32272869-3B47-4037-9135-1FA4F2004B4E> (дата звернення: 14.03.2025)
12. Galito M. Terrorism, ethnicity and Islamic extremism in Sahel. *Universidade Autónoma de Lisboa*. 2012. №3. С. 139-152. (дата звернення: 14.03.2025)
13. Kohnert D. The impact of Russian presence in Africa. *GIGA Institute for African Studies*. 2022. №112567. С. 2-15. (дата звернення: 05.03.2025)
14. Mali: UN peacekeeping mission ends after decade. *BBC News*. 31.12.2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-africa-67851525> (дата звернення: 29.10.2024)
15. Mapping threats to peace and democracy worldwide. Normandy Index 2024. *European Parliamentary Research Service*. 2024. С. 4-67. (дата звернення: 05.03.2025)
16. Minde N. Russia's Africa Corps – more than old wine in a new bottle. *Institute for Security Studies*. 07.03.2024. URL: <https://issafrica.org/iss-today/russias-africa-corps-more-than-old-wine-in-a-new-bottle> (дата звернення: 05.03.2025)
17. Nissen Ch. Europe's role in the Sahel. *Danish Institute for International Studies*. 27.05.2024. URL: <https://www.diis.dk/en/research/europes-role-in-the-sahel> (дата звернення: 05.03.2025)
18. United Nations Mission in South Sudan. Official website. URL: <https://unmiss.unmissions.org/mandate> (дата звернення: 13.03.2025)
19. United Nations Mission in Sudan. Official website. URL: <https://unmis.unmissions.org/> (дата звернення: 13.03.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
 Дата публікації: 31.12.2025

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ЄВРОАТЛАНТИЧНУ БЕЗПЕКОВУ ПОЛІТИКУ

THE IMPACT OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR ON EURO-ATLANTIC SECURITY POLICY

Бузаров А.І.,

orcid.org/0009-0009-5085-8340

кандидат філософських наук,

докторант

*Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса Національної академії наук України*

Російсько-українська війна стала безпрецедентним викликом для євроатлантичної безпекової політики, перетворившись на каталізатор масштабних трансформацій у міжнародній системі. Вона спричинила інституційний перегляд стратегій НАТО та ЄС, активізувала формування нових регіональних безпекових форматів і підштовхнула держави до посилення оборонної спроможності. Україна, виступивши форпостом протидії агресії, зміцнила статус ключового актора регіональної стабільності та отримала безпрецедентну підтримку через платформу «Рамштайн». Досвід війни призвів до зростання інтеграції європейської та євроатлантичної безпекових архітектур, що засвідчили приклади вступу Фінляндії та Швеції до НАТО.

Паралельно відбулися глибокі геоекономічні зрушення: зменшення енергетичної залежності ЄС від РФ, диверсифікація постачань енергоносіїв та посилення ролі технологічних інновацій в оборонній сфері. Конфлікт стимулював формування нової багатополярної моделі міжнародних відносин, у якій зростає значення «середніх держав» та міжрегіональних альянсів. Український досвід протидії агресії став універсальним прикладом для глобальної спільноти у протистоянні авторитарному ревізіонізму. У результаті війна визначає нові параметри глобального порядку, де ключовими чинниками стають стратегічна автономія, адаптивні механізми стримування та гнучкі моделі партнерства.

Окрему увагу у статті приділено зміні парадигми колективної безпеки, що зумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до стримування та реагування на загрози. Підкреслено роль малих альянсів, двосторонніх угод і неформалізованих форматів співпраці, які забезпечують гнучкість і оперативність прийняття рішень у кризових ситуаціях.

Зазначено, що формування стійкої архітектури безпеки неможливе без одночасного посилення оборонного потенціалу України, розвитку ВПК, інвестування в технології та розбудови стратегічного партнерства з ключовими союзниками. Саме симбіоз зовнішніх гарантій та внутрішньої самодостатності формує нову модель безпеки для держав на перехресті геополітичних інтересів.

Ключові слова: євроатлантична безпекова політика, міжнародні відносини, російсько-українська війна, НАТО, ЄС, регіональні безпекові формати, енергетична безпека, глобальний порядок, оборонна самодостатність, стратегічна автономія, багатополярність, партнерство.

The Russian-Ukrainian war has become an unprecedented challenge to Euro-Atlantic security policy, serving as a catalyst for profound transformations in the international system. It has triggered institutional revisions of NATO and EU strategies, spurred the creation of new regional security formats, and pushed states to strengthen their defense capabilities. Ukraine, acting as the forefront of resistance against aggression, has solidified its status as a key actor in regional stability and has received unprecedented support through the "Ramstein" platform. The experience of war has led to increased integration between European and Euro-Atlantic security architectures, as evidenced by Finland and Sweden's accession to NATO.

In parallel, significant geoeconomic shifts have occurred: the EU has reduced its energy dependence on Russia, diversified its energy supplies, and emphasized the role of technological innovation in the defense sector. The conflict has stimulated the emergence of a new multipolar model of international relations, in which the importance of "middle powers" and interregional alliances is growing. Ukraine's experience in countering aggression has become a universal example for the global community in resisting authoritarian revisionism. As a result, the war is shaping new parameters of the global order, where strategic autonomy, adaptive deterrence mechanisms, and flexible partnership models are becoming key factors.

The article pays particular attention to the changing paradigm of collective security, which necessitates a reassessment of traditional approaches to deterrence and response. Emphasis is placed on the role of small alliances, bilateral agreements, and informal cooperation formats that provide flexibility and rapid decision-making in crisis situations.

The formation of a resilient security architecture is deemed impossible without simultaneously enhancing Ukraine's defense potential, developing its defense industry, investing in technologies, and building strategic partnerships with key allies. It is precisely the symbiosis of external guarantees and internal self-sufficiency that shapes a new security model for states located at the intersection of geopolitical interests.

Key words: Euro-Atlantic security policy, international relations, Russian-Ukrainian war, NATO, EU, regional security formats, energy security, global order, defense self-sufficiency, strategic autonomy, multipolarity, partnership.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Агресія РФ проти України стала не лише безпрецедентним викликом для євроатлантичної безпеки, а й каталізатором глобальних трансформацій у сфері міжнародних відносин. Війна продемонструвала вразливість чинної системи стримування та колективної безпеки, актуалізувала потребу в оновленні стратегій реагування на гібридні та конвенційні загрози. Геополітичні зрушення, зокрема перегляд політики нейтралітету, зміна енергетичних пріоритетів та посилення регіональних альянсів, свідчать про початок нової епохи в архітектурі євроатлантичного простору. Україна, ставши форпостом протидії агресії, водночас перетворюється на активного суб'єкта нової безпекової парадигми. У цьому контексті важливо проаналізувати не лише безпосередні наслідки війни, а й довгострокові тренди, що впливатимуть на структуру міжнародної системи. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю концептуального осмислення нових викликів і визначення ролі України у формуванні безпекового порядку в Європі та за її межами.

Мета та завдання дослідження. Метою даної роботи є комплексний аналіз впливу війни РФ проти України на трансформацію міжнародної системи та європейської безпеки. Дослідження спрямоване на виявлення ключових геополітичних, інституційних та енергетичних зрушень, а також на окреслення нової ролі України як чинника регіональної стабільності. **Завдання дослідження:** 1) Проаналізувати конкретні зміни стратегій НАТО та ЄС у контексті російсько-української війни; 2) Дослідити роль України як активного суб'єкта нових регіональних безпекових форматів.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблематика пов'язана з наслідками російської війни проти України для глобальних процесів, стала об'єктом численних наукових досліджень та експертних аналізів у сфері міжнародних відносин, безпеки, економіки та геополітики. Проте в контексті узагальненого огляду актуальної наукової публіцистики та з урахуванням цілей цього дослідження, автор вважає за доцільне виокремити наступні дослідження.

Питання війни як одного із чинників трансформації НАТО як регіональної структури безпеки та зміни в межах відносин «Україна – НАТО» досліджувались в наукових працях І. Шишкіна, О. Воронова, Т. Дацьо. Дослідники окреслюють нові стратегічні орієнтири Альянсу щодо України як кандидата на вступ [1].

Також варто зазначити праці фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, які проаналізували економічну безпеку України в умовах війни, фокусуючись на макроекономічній стійкості й викликах модернізації безпеки [2].

Деякі праці щодо ролі ЄС у забезпеченні енергетичної безпеки доповнюють картину зміни політичної архітектури та ресурсної основи нового безпекового порядку [3].

Загальні питання відносин між Україною та НАТО систематично досліджують І.Тодоров, В. Фесенко, Г. Перепелиця та інші фахівці з безпеки та міжнародних відносин.

Методологія дослідження. У процесі дослідження було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечили системний підхід до аналізу впливу російсько-української війни на міжнародну систему та європейську безпеку. Серед загальнонаукових методів ключовими виступають науковий аналіз, синтез, узагальнення, дедукція, а також гіпотетико-дедуктивний підхід, який дав змогу висунути та перевірити дослідницькі гіпотези. На емпіричному рівні застосовано спеціальні методи, зокрема метод кейс-стаді для аналізу конкретних прикладів міжнародної підтримки України; порівняльно-історичний метод – для виявлення еволюції підходів до безпеки в Європі; а також елементів системного аналізу для дослідження трансформацій міжнародної архітектури безпеки. Такий методологічний підхід дозволив інтегрувати політичну, безпекову, економічну й міжнародну частини для комплексного розуміння наслідків війни для регіональної та глобальної систем безпеки.

Виклад основного матеріалу. Україна, з огляду на своє геополітичне положення, становить виняткову економічну, політичну та регіональну цінність – як для самої себе, так і для її партнерів, а також для потенційних агресорів. Як зазначав класик української геополітичної думки А. І. Кудряченко ще у 2004 році: «Україна дійсно є рубіжною державою, в нинішніх межах якої зійшлися і тісно переплелися кордони трьох геополітичних, геоекономічних та соціокультурних просторів: європейського, євразійського і середземноморського (чорноморського). Для рубіжної країни досить актуальною є проблема самоідентифікації суспільства, власне, на рівні етнонаціональному, конфесійному, геополітичному та інших. Соціокультурна рубіжність України – стратегічний ресурс становлення державності та консолідації нації, компліментарного соціально-економічного розвитку всіх народів країни, прискорення обігу капіталів та зростання іноземних інвестицій» [4, с.237].

У науковій літературі існує низка термінів, якими позначають середовище взаємодії держав: «міжнародна система», «міжнародні відносини», «світова політика» тощо. Попри різноманітність підходів, спільним для всіх є визнання того, що такі взаємодії відбуваються або повинні відбуватися за певними правилами. Саме наявність таких правил, норм і принципів уможливорює функціо-

нування того, що часто називають міжнародним або світовим порядком.

Війна як каталізатор трансформації глобальних інституцій. Події останніх десятиліть, на жаль, засвідчують, що становлення української державності збіглося у часі з глибокою кризою постбіполярної системи координат, що сформувалася після розпаду СРСР. Починаючи з середини 1990-х років, світ зіткнувся з геополітичним вакуумом, який поступово почали заповнювати держави з авторитарними політичними режимами – насамперед РФ та КНР. Прихід до влади у РФ путіна, а згодом – посилення персоналістського керівництва у Китаї під проводом Сі Цзіньпіна стали маркерами нового етапу у політичному розвитку євразійського простору. Цей етап супроводжувався розворотом від умовної кооперації до конфронтаційної зовнішньої політики, у тому числі щодо країн-сусідів та колишніх стратегічних партнерів.

Як слушно свого часу зауважив Б. Парахонський напередодні подій 2014 року: «Переважає більшість дослідників сучасних процесів у сфері міжнародних відносин вважала, що національна безпека зараз не може бути гарантована без тісної співпраці з впливовими міжнародними структурами безпеки субрегіонального, регіонального та глобального рівнів. Але ефективність функціонування міжнародних структур безпеки значною мірою стримується недосконалістю чинних механізмів міжнародного правопорядку, що ставить під знак питання міжнародне право в цілому. Можна говорити про необхідність формування такого світового порядку, в якому домінуватиме система міжнародного права (відповідним чином оновлена й розвинена), котра має ефективну силову підтримку з боку міжнародних структур безпеки. В глобальному вимірі – це крок до створення більш ефективної, ніж Рада Безпеки ООН, форми світового уряду [5].

Анексія Криму РФ у 2014 році та подальша окупація частини територій Донецької й Луганської областей стали переломними подіями в історії європейської безпеки. Ці дії грубо порушили основоположні принципи міжнародного права, зафіксовані в Статуті ООН та Гельсінському прикінцевому акті. Водночас військове втручання РФ у конфлікт у Сирії, а також послідовна підтримка авторитарних режимів у таких державах, як Іран, Сирійська Арабська Республіка та Корейська Народно-Демократична Республіка, свідчать про цілеспрямовану зміну зовнішньополітичної стратегії РФ. Паралельно з цим дедалі активніше розвивалося стратегічне партнерство між Росією та Китаєм, зокрема в енергетичній, військовій та інформаційній сферах. У сукупності ці процеси свідчили про намагання авторитарних держав сформувати альтернативне бачення світового

порядку – такого, що суперечить принципам ліберального міжнародного устрою, який утвердився після 1945 року і зберігався, попри трансформації, після завершення холодної війни та розпаду СРСР.

Попри очевидність агресивних дій Збройних сил РФ в Криму та на Донбасі, впродовж тривалого часу як в українському суспільстві, так і в комунікаціях між Україною та західними союзниками не існувало чіткої термінологічної визначеності щодо природи цих подій. Затримка з формалізацією понять «агресія», «окупація», «гібридна війна» та навіть «війна» свідчила про недостатню підготовленість національного політикуму та науково-експертного середовища до нових викликів безпекового характеру. У цьому контексті українські дослідники звернули увагу на необхідність системного переосмислення понять, які лежать в основі національної безпеки та оборонного планування: «Ситуація існування контрверсійних варіантів розуміння подій є несприятливим для України когнітивним та інформаційним чинником, особливо в тій частині, що стосується неузгодження української концептуальної моделі з моделлю наших західних союзників, що може призвести до порушень розуміння, створюючи додаткові ризики. Отже, постає завдання поширення в західних медіа і в спілкуванні із західними союзниками аргументів на користь розуміння російсько-української війни як міждержавного конфлікту, фокусуючись на єдиній ролі росії як агресора – і в Криму, і на сході України» [6, с. 37].

Відновлення довіри до військових «союзів за інтересами» та визначення України як держави-центру європейського безпекового тяжіння. Попри неоднозначність підходів навіть серед найближчих союзників у євроатлантичному та європейському просторах, Україна у своїй зовнішньополітичній діяльності послідовно орієнтувалася на надійних партнерів. Одним з ключових таких партнерів залишаються Сполучені Штати Америки, які, незалежно від політичної належності адміністрацій Білого Дома до Республіканської чи Демократичної партії, надавали суттєву допомогу у модернізації Збройних сил України, а також у вигляді макрофінансової підтримки. Окрему роль у зміцненні стійкості України відіграють міжнародні інституції, зокрема Міжнародний валютний фонд (МВФ), який після 2014 року надавав інструментальну підтримку для стабілізації економіки. Значний внесок здійснювали й історичні союзники України, насамперед країни Балтії – зокрема, Литва – а також Велика Британія, яка після 2020 року посилила свою регіональну активність у сфері безпеки, ініціюючи нові формати двостороннього та багатороннього співробітництва. На тлі загального ускладнення міжнародного безпекового середовища, окремі європейські держави – серед них

Велика Британія, Франція, Польща – почали розробляти регіональні моделі безпеки. Ці ініціативи були спрямовані на те, щоб у контексті анархічної природи сучасної міжнародної системи та зростання агресивності з боку авторитарних держав євразійського простору, забезпечити ефективні механізми захисту від гібридних та екзистенційних викликів. Наприклад, у 2020 році почала втілюватися ідея проєкту Міжмор'я як геополітичного зближення країн Центрально-Східної Європи, що географічно розташовані між Балтійським та Чорним морями. Формування Балто-Чорноморської підсистеми безпеки може посилити оборонну співпрацю між Україною, Польщею, країнами Балтії, Чехією, Словаччиною, а в перспективі з Туреччиною та Білоруссю. Така співпраця може концентруватися довкола спільних розробок нових зразків озброєнь, тим самим сприяючи прискоренню адаптації української армії до стандартів НАТО. Балто-Чорноморське зближення дозволило б Україні підсилити її міжнародну суб'єктність, свій геополітичний статус та уникнути міжнародно-правової маргіналізації [7, с. 11–17].

Слід зауважити, що зближення України з Великою Британією повністю відповідало як національним інтересам України, так і стратегічним інтересам самої Великої Британії. Щобільше, цей курс цілком вписувався у логіку зовнішньополітичної доктрини Великобританії, відомої під назвою «Global Britain», яка передбачає активізацію глобальної присутності та підтримку партнерів у ключових регіонах Європи та світу. З цього приводу українські вчені слушно зазначали, що в середовищі британської політичної тополії концепції «глобальної Британії», прихильники якої вважають, що за рахунок можливостей «розв'язаних рук» (Брексіт і т. п.), а також умілого й своєчасного застосування дипломатичних та силових інструментів офіційному Лондону цілком до снаги ефективно виконувати функції Superpower. Попри нібито рішуче дистанціювання Британії від ЄС у попередніх кількох років паростки парадигми «глобальної Британії» виразно простежуються навіть в Європі: йдеться про ініціативу офіційного Лондону щодо формування безпекового тріумвірату в складі Британії, Польщі та України. Станом на початок 2022 року це було – не повноцінне організаційне утворення, а лише символічний жест і риторичний інструмент, утім, його далекосяжних намірів і перспектив тектонічних зрушень не варто ігнорувати, адже таким кроком Великобританія, по-перше, фактично поставила під сумнів функціональну ефективність НАТО, по-друге, запропонувала механізм розблокування патової ситуації із входженням до складу Північноатлантичного альянсу нових членів.» [8, с. 181].

Як засвідчили події лютого 2022 року та перші ключові тижні повномасштабного вторгнення РФ в Україну, підтримка з боку Великої Британії, зокрема особиста позиція тодішнього прем'єр-міністра Бориса Джонсона, стала одним із визначальних чинників, що сприяли національній стійкості українського народу. Крім того, ця підтримка надіслала потужний політичний сигнал іншим європейським державам і всій євроатлантичній спільноті щодо необхідності рішучої солідарності з Україною в її боротьбі за незалежність і суверенітет.

Інституційна ревізія безпекової політики ЄС і НАТО та переосмислення політики роззброєння і стримування. Варто погодитися з думкою експертів, що важливим аргументом на користь України став збіг комплексу гострих проблем, таких як розгортання масштабної загарбницької війни в центрі Європи, порушення міжнародно-правових норм, які визначають нелегітимність територіальних анексій, висунення росією ультимативних претензій у бік США і НАТО, гібридна газова війна росії проти європейських країн з метою руйнування ринку енергоносіїв. За цих обставин відмова США та європейських країн від допомоги Україні була б рівноцінна свідомому потуранню глибокій кризі міжнародної системи та руйнуванню низки міжнародних режимів, таких як ядерне стримування та нерозповсюдження ядерної зброї. Легітимація засобів відвертого силового тиску як способу територіальної експансії поставила б під сумнів лідерські амбіції та безпекові зв'язки США з союзниками й партнерами в Європі та Азії [9, с.172].

Безумовно, визначальним чинником, який відіграв ключову роль у збереженні української державності та зірвав реалізацію плану блискавичного захоплення України з боку РФ (так званого «бліцкригу»), стали Збройні Сили України. Саме вони забезпечили ефективний опір у перші дні повномасштабної війни та протягом попередніх восьми років гібридної агресії з боку РФ. Сьогодні ЗСУ не лише залишаються головним гарантом суверенітету та територіальної цілісності України, а й перетворюються на центральний елемент нової архітектури європейської безпеки. У цій моделі високотехнологічна українська армія, яка набуває вагомого бойового досвіду, здатна стати важливим стратегічним партнером як для НАТО, так і для європейських держав в окремих секторах оборони та безпеки. «У центрі цієї системи – Україна з її високопрофесійними, ефективними та дієвими Збройними силами. Тож є всі підстави стверджувати, що героїчне протистояння України агресивному, повномасштабному вторгненню РФ породило нове феноменальне явище в європейській системі безпеки – Збройні сили України, тоді як сама Українська держава стала символом

можливості й нескореності, гарантом захисту споконвічних європейських цінностей. Оновлену післявоєнну систему європейської безпеки тепер неможливо уявити без багатосторонньої участі в ній України як базового її елемента. Усе це в разі посилює наші шанси й на євроінтеграційне просування, кінцева мета якого – стати повноправним членом ЄС, і на тісну взаємодію з НАТО [10, с.25]. «Українська війна показує надзвичайно високу роль роботизованих типів зброї – дронів, безпілотників, нових морських та повітряних засобів ураження противника. Можна очікувати створення масштабних військових з'єднань з новітніми системами озброєнь, своєрідних дронів армій, як-от формувалися танкові армії в Другу світову війну. Очевидно, що високотехнологічний тип війни в широких масштабах має бути належним чином підготовлено [11, с. 46].

Фактично після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну більшість країн світу – як демократичних, так і авторитарних – розділилися на декілька таборів. Ключовим критерієм цього поділу стало ставлення політичного керівництва відповідних держав до самої України, до РФ, а також до сутності й причин російсько-української війни. Така конфігурація позицій віддзеркалює не лише зовнішньополітичні інтереси, а й ідеологічні орієнтири, рівень дотримання міжнародного права та готовність брати участь у формуванні нового світового порядку. Враховуючи ставлення міжнародних акторів до російсько-української війни у перший рік війни, наявні геополітичні розподіли представлено:

1) Україною та її прибічниками й помічниками (Західна коаліція – Контактна група з питань оборони України);

2) противниками України – РФ, Іран, Північна Корея, організація ХАМАС;

3) потенційною коаліцією держав, яку активно намагається сформувати РФ.

З метою кардинального переформатування світового порядку і зменшення ролі США та Заходу «формат «Глобального Півдня+» має просувати альтернативні Заходу моделі (політичні, економічні, фінансові, гуманітарні, ціннісні тощо) [12].

Серед ключових викликів, що супроводжують формування багатополярної системи, варто виокремити кілька напрямів: рівень стратегічної самостійності Європейського Союзу; геополітична конфігурація росії після завершення активної фази війни; динаміка суперництва між США та Китаєм, зокрема питання правового регулювання їхніх взаємин; подальший характер співпраці КНР із росією, Індією, а також країнами Центральної й Південно-Східної Азії. Водночас важливою залишається позиція так званих «середніх держав» – Туреччини, Бразилії, Мексики, Південної Африки, Саудівської Аравії – які прагнуть поси-

лити свою роль у глобальних процесах та нерідко виступають автономними центрами впливу. Як зазначають фахівці аналітичного центру «Разумкова» динаміка глобальних процесів свідчить про рух до двополярного світу, на полюсах якого будуть США та Китай з коаліціями держав-однодумців. Велику кількість країн, що хитаються між приєднанням до одного з полюсів і умовним нейтралітетом очікують складні часи конкурентної боротьби за їх прихильність (або лояльність) – не виключено, що із застосуванням як «м'якої», так і «жорсткої» сили. Доленосних змін можна очікувати у сфері реформування глобальних і регіональних структур безпеки. Головним напрямом цих процесів може стати зростання ролі більш компактних і внутрішньо більш солідарних субрегіональних чи секторальних об'єднань країн – можливо навіть з переформатуванням наявних великих структур, до яких вони належать [2022].

Наведений вище аналіз свідчить про те, що через ризик військових конфронтацій – як у форматі відкритого збройного протистояння, так і в умовах протидії гібридним загрозам – держави по обидва боки глобального ідеологічного спектра, як демократичного, так і авторитарного, змушені посилювати свою безпекову та оборонну спроможність. Одним з ключових проявів цього процесу є стале зростання видатків на оборонні бюджети. Ця тенденція становить один із провідних трендів сучасної системи міжнародних відносин. Відповідно варто погодитися із дослідниками, які стверджують, що стагнація глобальних механізмів узгодження національних інтересів держав та зменшення керованості системою міжнародних відносин зумовили також зростання бажання та готовності держав до застосування сили. Про це свідчить, зокрема, значне нарощування військових видатків країн світу. Крім того, Китай і росія на офіційному рівні звинувачують США в несправедливому керуванні міжнародними процесами, скоєнні міжнародних злочинів і фактично відмовились діяти за встановленими США правилами [14].

Щодо ролі України у євроатлантичних процесах, можна стверджувати про виокремлення щонайменше двох стратегічних напрямів, які сформувалися на тлі протидії та стримування агресивної політики РФ. По-перше, війна сприяла безпрецедентному зближенню України з євроатлантичними структурами, насамперед з НАТО, що супроводжувалося активізацією співпраці у військово-технічній сфері. Відбулося масштабне переозброєння Збройних сил України за стандартами країн-членів Альянсу із врахуванням унікального українського бойового досвіду. По-друге, ключовим елементом цього процесу стала платформа «Рамштайн», яка набула характеру інституціоналізованої відповіді євроатлантичної спіль-

ноти на російську агресію. В умовах сучасної анархічної міжнародної системи «Рамштайн» став механізмом скоординованого багатостороннього військово-політичного та логістичного партнерства, що відповідає принципам «комплексної взаємозалежності» неоліберальної інституціональної теорії міжнародних відносин, сформульованої Джозефом Наєм і Робертом Кохейном. Накопичений досвід взаємодії у межах цього формату може бути адаптований до будь-якої регіональної моделі безпеки майбутнього, де місце України буде не просто вагомим, а стратегічно незамінним.

Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну стало очевидно, що чіткий поділ між поняттями «європейська» та «євроатлантична» безпека є значною мірою умовним. З практичної точки зору, безпекові архітектури Європи й НАТО дедалі більше інтегруються, про що свідчить досвід Фінляндії та Швеції. Обидві країни географічно належать до Європи, проте російська агресія призвела до кардинальної зміни суспільної думки в цих державах щодо вступу до Північноатлантичного альянсу [15].

Як наслідок, політичні еліти Швеції та Фінляндії ухвалили відповідні рішення на національному рівні щодо інтеграції до НАТО. У випадку з Фінляндією вступ відбувся 4 квітня 2023 року, тоді як Швеція завершила процес приєднання 7 березня 2024 року [16;17].

Геоекономічне зміщення енергетичних і технологічних пріоритетів. Після початку війни РФ проти України, санкції та геополітичні шоки стали імпульсом до структурної трансформації європейського енергетичного середовища. Основні тренди, які визначатимуть енергетичну політику ЄС у післявоєнному світі: 1) Поступове скорочення імпорту енергоносіїв з РФ (газ, нафта, ядерне паливо), відповідно до плану REPowerEU, із ціллю повного припинення імпорту до кінця 2027 року [18;19]; 2) В останні роки частка російського газу на ринку ЄС скоротилася з 45 % у 2021 році до 19 % у 2024 році, тоді як впродовж 2025 вона може впасти до приблизно 13 % [20]; 3) Економічна логіка тепер включає збалансовану диверсифікацію: збільшення постачання LNG зі США, нарощування видобутку в країнах Близького та Середнього Сходу, розвиток концепції Southern Gas Corridor; 4) Крім того, у межах REPowerEU запроваджені юридично обов'язкові чинники: національні плани країн-членів, заборона нових контрактів із росією вже з 2026 року, а завершення імпорту за старими контрактами – не пізніше 2027 року.

Висновки. Російсько-українська війна стала не лише безпековим викликом для України, але й потужним каталізатором трансформацій у всій системі міжнародних відносин. Події після 2022 року продемонстрували зростання ролі

України як стратегічного актора в європейській безпеці та стимулювали структурні зміни у відносинах між державами, зокрема в межах НАТО, ЄС і глобального Півдня. Агресія РФ активізувала переосмислення концепції колективної безпеки, призвела до перегляду політики енергетичної залежності країн ЄС та прискорила процеси політичної консолідації демократичних держав навколо спільних загроз.

Значною мірою змінено підходи до оборонної інтеграції, що виявилось через інтенсифікацію взаємодії в межах формату «Рамштайн», озброєння ЗСУ за стандартами НАТО та інституціоналізацію підтримки з боку західних країн. Крім того, приклад Швеції та Фінляндії підтвердив, що загроза з боку авторитарних режимів сприяє зміні зовнішньополітичних доктрин країн, які традиційно утримувалися від участі в оборонних блоках.

Аналіз наслідків війни для міжнародної системи свідчить про поступовий відхід від ліберального світового порядку, що сформувався після Холодної війни, у бік більш фрагментованої, багатополісної моделі. Формується новий баланс сил, де вирішальну роль відіграють не лише традиційні великі держави, але й регіональні актори, які демонструють здатність до самостійного формування коаліцій та ініціювання безпекових форматів.

Україна стала одним із центрів генерації нових практик міжнародного спротиву агресії, зокрема в галузях гібридної війни, цифрової дипломатії, а також в об'єднанні глобальної підтримки через нормативні наративи свободи, суверенітету та справедливості. Її досвід набуває універсального характеру, що дозволяє транслювати цей кейс на інші регіони світу, які стикаються з викликами авторитарного ревізйонізму.

Крім того, війна стала детонатором глобальних змін у міжнародних інституціях: підвищилась функціональна ефективність НАТО, зросла гнучкість ЄС у прийнятті рішень, а також активізувались регіональні безпекові ініціативи – від Балто-Чорноморського простору до нових військово-промислових кластерів. На цьому тлі зростає потреба у формуванні нових механізмів стримування, стратегічної автономії та гнучких моделей союзництва.

Таким чином, війна в Україні не лише змінює регіональну безпекову архітектуру, а й задає нові параметри для глобального порядку: підвищення ролі середніх держав, зміцнення міжрегіональних альянсів і перегляд нормативно-ціннісних підходів до співпраці у сфері безпеки.

Перспективи подальших досліджень. У межах подальших наукових розвідок доцільно зосередити увагу на детальному аналізі еволюції відносин між Україною та НАТО в контексті

зміненій архітектури євроатлантичної безпеки. Перспективним напрямом є вивчення формату стратегічного партнерства, інституціонального оформлення довгострокових гарантій безпеки та нових механізмів оборонної кооперації. Окреме дослідження заслуговує діяльність Контактної групи з питань оборони України («Рамштайн»)

як нового зразка багатостороннього військово-політичного співробітництва. Також важливим є аналіз зміни ролі міжнародних інституцій у трансформованому безпековому середовищі та впливу українського досвіду на формування регіональних і глобальних моделей стримування агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шишкін І., Воронова О., Дацько Т. Міжнародні відносини України – НАТО: сучасний стан і шляхи розвитку. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2023. Т. 7, № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jouinnsus_2023_7_3_4
2. Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). Економічна безпека України в умовах довготривалої війни: аналітична доповідь. Київ, 2024. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-05/ad_ekonombezpeka_2024_220524.pdf
3. Сингаївська І. В. Україна як енергетичний сек'юритизатор ЄС: нові виклики та перспективи. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/8_Synhaievska.pdf
4. Кудряченко А. І., Рудич Ф. М., Храмов В. О. Геополітика: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: МАУП, 2004. 237 с.
5. Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України. Київ: НІСД, 2013. 17 с.
6. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. 37 с. (Серія «Національна безпека», вип. 10).
7. Кондратенко О. Ю. Балто-чорноморська співдружність: витоки та стратегічні можливості для України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини. 2020. Вип. 1. С. 11–17.
8. Самчук З., Левкулич В., Шаповал Ю., Чорний О., Ковалевський В. Сучасний політичний дискурс з проблеми багатополюсної реструктуризації сучасного світу: монографія / За заг. ред. З. Самчука. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 181 с.
9. Толстов С. В. Політичні та безпекові виклики багатополярності. У: Подрез Ю. В. (ред.) Україна і світ в умовах воєнних викликів: колективна монографія. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. С. 172.
10. Гуменюк Б. Війна росії проти України: її вплив на регіональні та глобальні процеси. Україна дипломатична. 2022. Вип. 23. С. 18–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2022_23_5
11. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2024. 49 с. (Серія «Міжнародні відносини»). DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.02>
12. Литвиненко О. Кілька тез щодо політики путіна. Як мислять і провадять війну у кремлі. Interfax-Україна. 2023, 3 листопада. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/949321.html>
13. Сунгуровський М., Мельник О., Пашков М., Поляков Л., Удальцова В. Роль і місце України в сучасному світі: геополітичний вимір (Аналітична доповідь). Центр Разумкова, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/images/2022/11/16/2022_Rolj_i_mistce_Ukr.pdf
14. Ситник Г., Таран Є. Основні тренди трансформації системи міжнародних відносин (світоустрою). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Національна безпека. 2024. Вип. 1. С. 1–15. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/nats_bezpeka_1_2024.pdf
15. Statista Research Department. Survey on perception of NATO membership in Sweden 2014–2022 [Online]. 2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/660842/survey-on-perception-of-nato-membership-in-sweden/>
16. NATO. Finland joins NATO as 31st Ally. 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_212288.htm
17. NATO. Sweden joins NATO as 32nd Ally. 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_213448.htm
18. Європейська Комісія. REPowerEU Plan. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0230>
19. European Commission. Roadmap to fully end EU dependency on Russian energy – план щодо поступового припинення експорту російських енергоносіїв. 2025, 6 травня. URL: https://commission.europa.eu/news-and-media/news/roadmap-fully-end-eu-dependency-on-russian-energy-2025-05-06_en
20. Reuters. How the EU plans to ban Russian gas by end-2027 – законодавча дорожня карта поступового припинення імпорту. 2025, червень.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ЄС: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

TRANSFORMATION OF LOCAL SELF-GOVERNANCE IN THE EU: CHALLENGES AND PROSPECTS

Бучин М.А.,

orcid.org/0000-0001-9087-5123

доктор політичних наук,

*професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська Політехніка»*

У статті проаналізовано сучасний стан місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу, визначено ключові досягнення, тенденції та перспективи його подальшого розвитку. Зазначено, що в ЄС місцеве самоврядування діє як повноцінний актор публічної політики завдяки закріпленню муніципальної автономії в праві ЄС.

Також підкреслено, що завдяки цьому вдалося зміцнити автономію громад, підвищити їхню економічну роль і сприяти розвитку багаторівневого врядування та транскордонної співпраці. Виокремлено ключові успіхи країн ЄС у сфері децентралізації на сучасному етапі, як-от посилення інвестиційної спроможності регіонів, розвиток інструментів багаторівневого врядування, можливості для участі громадян, упровадження принципу субсидіарності, розвиток місцевої демократії, високу якість муніципальних послуг, успішну регіональну політику та доступ до фондів ЄС.

Проаналізовано системні виклики, серед яких – територіальна нерівність, часткова реалізація інноваційних рішень на місцевому рівні та цифрова трансформація, зелений перехід і кліматична нейтральність, демографічні зрушення та урбанізація, кризостійкість, глобальні безпекові та військові виклики. Підкреслено, що ефективність місцевого самоврядування значною мірою залежить від здатності органів влади адаптуватися до нових соціально-економічних умов і інтегрувати європейські стандарти управління.

Встановлено, що ключовим досягненням стало перетворення місцевого самоврядування з виконавчого органу на повноцінного суб'єкта публічної політики ЄС. Сформульовано перспективні напрями подальших досліджень, зокрема щодо ефективності інституційної підтримки відсталих регіонів, перспектив, пов'язаних із цифровою трансформацією, геополітичними та безпековими викликами.

Підсумовано, що майбутнє місцевого самоврядування в ЄС формуватиметься на прикладі стійких, цифрово розвинених і орієнтованих на безпеку громад, здатних ефективно реагувати на екологічні, демографічні та геополітичні виклики.

Ключові слова: місцеве самоврядування, Європейський Союз, децентралізація, регіональна політика, багаторівневе врядування.

The article analyzes the current state of local self-government in the countries of the European Union, identifying key achievements, trends, and prospects for its further development. It is noted that in the EU, local self-government functions as a full-fledged actor of public policy due to the enshrinement of municipal autonomy in EU law. This has strengthened community autonomy, enhanced their economic role, and fostered the development of multilevel governance and cross-border cooperation.

The key successes of EU member states in the field of decentralization at the present stage are highlighted, including the strengthening of regional investment capacity, the development of multilevel governance instruments, expanded opportunities for citizen participation, the implementation of the subsidiarity principle, the advancement of local democracy, high-quality municipal services, effective regional policy, and access to EU funds.

Systemic challenges are also examined, such as territorial disparities, partial implementation of innovative solutions at the local level and digital transformation, the green transition and climate neutrality, demographic shifts and urbanization, resilience, as well as global security and military challenges. It is emphasized that the effectiveness of local self-government largely depends on the ability of authorities to adapt to new socio-economic conditions and to integrate European governance standards.

The study also establishes that a key achievement has been the transformation of local self-government from an executive body into a full-fledged actor of EU public policy. Prospective directions for further research are outlined, particularly regarding the effectiveness of institutional support for lagging regions and the prospects associated with digital transformation, geopolitical dynamics, and security challenges.

It is concluded that the future of local self-government in the EU will be shaped by resilient, digitally advanced, and security-oriented communities capable of effectively responding to environmental, demographic, and geopolitical challenges.

Key words: local self-government, European Union, decentralization, regional policy, multilevel governance.

Постановка проблеми. Сучасна структура Європейського Союзу переживає період трансформацій, зумовлених як внутрішніми інституційними реформами, так і насамперед зовнішніми глобальними викликами. У цьому контексті інститут місцевого самоврядування перестає бути

лише низовою ланкою адміністративного управління, стаючи одним з ключових суб'єктів політики згуртованості та демократичного розвитку. Європейська модель, що базується на принципах субсидіарності та децентралізації, тривалий час вважалася еталонною. Проте на сучасному етапі вона зіштовхнулася з необхідністю переосмислення своєї функціональної ролі. З одного боку, нормативно-правова база Євросоюзу та Ради Європи (Європейська хартія місцевого самоврядування, Лісабонська угода) гарантує муніципалітетам широку автономію та повноваження. З іншого боку, практична реалізація цих гарантій ускладнюється фіскальним тиском, тенденціями до рецентралізації влади в окремих країнах-членах в умовах криз (пандемія COVID-19, міграційна криза, безпекові загрози) та нерівномірністю соціально-економічного розвитку регіонів.

Особливої гостроти набуває проблема «функціонального перевантаження» місцевих влад. Впровадження стратегічних ініціатив ЄС, таких як «Зелений курс» (European Green Deal) та цифрова трансформація, покладає на органи місцевого самоврядування нові, ресурсозатратні зобов'язання. Виникає диспропорція між розширенням сфери відповідальності муніципалітетів (кліматична політика, інтеграція мігрантів, цифровізація послуг) та їхньою інституційною і фінансовою спроможністю відповісти цим викликам.

Важливо з'ясувати, чи залишається місцеве самоврядування рівноправним партнером національних урядів та наднаціональних структур ЄС, чи перетворюється на інструментального виконавця директив «зверху». Також дослідження є важливим для розуміння того, як зберегти демократичну стійкість та ефективність публічного управління в умовах глобальної турбулентності, та як цей досвід може бути імплементований у країнах, що прагнуть євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування, трансформації та перспектив розвитку місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу перебуває у сфері уваги широкого кола вітчизняних та зарубіжних науковців. Це зумовлено динамічністю процесів європейського адміністративного простору, глобальними викликами та постійним пошуком оптимальних моделей публічного управління.

Теоретико-методологічні засади європейської моделі місцевого самоврядування досліджено у працях провідних західних вчених. Серед них варто виокремити роботи Г. Вольманна, Дж. Лофліна та М. Кітінга [12, 14]. Вагомий внесок у дослідження місцевого самоврядування, зробили Л. Хут та Г. Маркс [13]. Їхні наукові праці доводять, що сучасне самоврядування в ЄС вийшло за межі національних ієрархій і функціонує в мережевій взаємодії з наднаціональними структурами.

Серед українських науковців, які досліджують адаптацію європейського досвіду до вітчизняних реалій, слід відзначити праці О. Батанова, В. Кампо, М. Баймуратова. Вони аналізують муніципально-правову політику, конституційні гарантії самоврядування та проблеми імплементації принципу субсидіарності. Специфіку адміністративно-територіальних реформ у країнах ЄС детально висвітлено у роботах В. Куйбіди, А. Ткачука та В. Негоди [2, 16, 17]. Місцеве самоврядування як драйвер економічного зростання та інновацій розглядається у працях П. Жука, І. Сторонянської [4, 18]. Водночас, в останні роки з'явився новий вектор досліджень, спрямований на вивчення сучасних викликів. Публікації С. Грем [19] торкаються питань цифровізації муніципального управління.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний масив наукових напрацювань, більшість досліджень фокусується або на історико-правових аспектах, або на процесах децентралізації в окремо взятих країнах. Натомість, комплексна оцінка стратегічних перспектив місцевого самоврядування ЄС в умовах новітніх глобальних криз (постпандемічне відновлення, безпекові виклики, енергетична трансформація) залишається недостатньо висвітленою. Зокрема, потребує глибшого аналізу зміна функціонального навантаження на муніципалітети в рамках реалізації наднаціональних стратегій ЄС до 2030 року, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування інституційних досягнень місцевого самоврядування в Європейському Союзі та визначення стратегічних векторів його розвитку, що забезпечують підвищення стійкості муніципалітетів та адаптацію до викликів в умовах глобальних криз. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: систематизувати та уточнити теоретико-правові засади функціонування європейської моделі місцевого самоврядування; проаналізувати інституціоналізацію місцевого самоврядування в політичній системі ЄС; оцінити рівень фінансової автономії та функціональної спроможності органів місцевого самоврядування в країнах-членах ЄС; виявити основні виклики та загрози; визначити ключові стратегічні вектори розвитку європейського місцевого; сформулювати висновки щодо шляхів посилення стійкості місцевих муніципалітетів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна структура Європейського Союзу характеризується складним поліцентричним устроєм, де місцеве самоврядування виступає не просто низовою ланкою адміністративного апарату, а повноправним суб'єктом публічної політики. Протягом останніх десятиліть відбулася фундаментальна трансформація, від пасивного виконання дирек-

тив центральних урядів муніципалітети та регіони перейшли до моделі «багаторівневого врядування». У цій системі локальні актори взаємодіють з національними та наднаціональними інституціями на принципах партнерства, спільної відповідальності та субсидіарності.

Одним з головних досягнень стало визнання місцевого самоврядування на рівні первинного права ЄС. Лісабонська угода юридично закріпила повагу до національної ідентичності держав-членів, яка притаманна їхнім основним політичним і конституційним структурам, включаючи регіональне та місцеве самоврядування [1, с.4]. Це стало визнанням муніципальної автономії як невід'ємної складової європейської демократії.

Інституційним втіленням цього є діяльність Комітету регіонів. Створений ще Маастрихтським договором, цей орган еволюціонував з консультативної структури в потужний механізм лобювання інтересів територіальних громад у Брюсселі. Сьогодні жодне рішення Єврокомісії, що стосується регіональної політики, транспорту, екології чи освіти, не приймається без врахування позиції Комітету. Це забезпечує зворотний зв'язок і гарантує, що законодавство ЄС не буде відірваним від реальних потреб міст і сіл [2, с.29].

Окремо слід виділити уніфікацію стандартів через імплементацію Європейської хартії місцевого самоврядування. Європейська хартія місцевого самоврядування є одним із ключових документів, що формує основу місцевого самоврядування в Європейському Союзі. Вона визначає базові принципи організації влади на місцях, такі як автономія громад, фінансова самостійність, субсидіарність, виборність органів місцевої влади та необхідність забезпечення їх спроможності ефективно виконувати свої повноваження. Хартія виступає своєрідним маркером для держав ЄС і країн, що прагнуть інтеграції, задаючи чіткі орієнтири демократичного врядування на локальному рівні [3].

У межах Європейського Союзу положення Хартії відіграють ключову роль у зміцненні територіальних громад, сприяють розвитку участі громадян, прозорості та ефективності управління. Її принципи стали підґрунтям для проведення численних реформ, спрямованих на децентралізацію, підвищення відповідальності місцевих органів влади та оптимізацію системи публічних послуг. Досягненням тут є створення єдиного правового поля, де, попри відмінності між федеративною Німеччиною та унітарною Францією, діють спільні принципи: право на власні фінансові ресурси, захист кордонів громад та організаційна автономія. Перспективи розвитку місцевого самоврядування в ЄС тісно пов'язані із подальшим поглибленням принципів Хартії, зокрема посиленням фінансової незалежності муніципалітетів,

розширенням цифрових сервісів, поглибленням міжмуніципального співробітництва та підвищенням ролі місцевих громад в ухваленні політики ЄС.

Найбільш відчутним практичним досягненням європейської моделі є Політика згуртованості. Через систему структурних фондів (зокрема, Європейського фонду регіонального розвитку) ЄС інвестує колосальні ресурси у вирівнювання диспропорцій між регіонами. Це змінило саму філософію муніципального управління. Місцева влада в ЄС перестала бути лише "надавачем комунальних послуг" (вивіз сміття, освітлення вулиць). Вона трансформувалася у агента економічного розвитку. Мери міст та голови регіонів конкурують за інвестиції, розробляють стратегії смарт-спеціалізації та безпосередньо управляють проектами модернізації інфраструктури [4, с.8].

Успіхом можна вважати й розвиток транскордонного співробітництва. Інструменти на кшталт єврорегіонів дозволили місцевим громадам долати бар'єри державних кордонів, вирішуючи спільні проблеми екології, транспорту та ринку праці без втручання столиць. Це явище отримало назву муніципальна парадипломатія.

Узагальнюючи до ключових досягнень місцевого самоврядування в ЄС варто віднести:

- Впровадження принципу субсидіарності - принцип, закріплений у Договорі про Європейський Союз, передбачає, що рішення повинні ухвалюватися на найближчому до громадянина рівні, здатному їх ефективно виконати. Це дало змогу посилити автономію муніципалітетів, адаптувати політику до локальних потреб, оптимізувати управління ресурсами.

- Розвиток місцевої демократії - у більшості країн ЄС місцеве населення бере участь у прямих виборах мерів та рад, місцевих референдумах, громадських слуханнях та консультаціях. Розвинені форми електронної демократії, як наприклад у Естонії чи Фінляндії забезпечують ще більшу відкритість та залученість.

- Економічна самостійність громад - муніципалітети ЄС мають розгалужені джерела доходів, власні податки (нерухомість, земля, транспорт), частки загальнодержавних податків, місцеві збори, гранти та субвенції, доступ до структурних фондів ЄС. У низці країн, таких як Німеччина, Швеція, Данія, бюджетна автономія дозволяє громадам реалізовувати масштабні інфраструктурні та соціальні проекти.

- Висока якість муніципальних послуг - європейські муніципалітети забезпечують громадян якісними послугами у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, транспорту, охорони довкілля, поводження з відходами. Постійні аудити, рейтинги та оцінки ефективності сприяють підвищенню стандартів.

– Розвиток міжмуніципального співробітництва - у ЄС активно працюють Європейський комітет регіонів, Єврорегіони, транскордонні асоціації місцевих влад. Це зміцнює економічні та культурні зв'язки та допомагає розв'язувати спільні проблеми.

– Успішна регіональна політика та доступ до фондів ЄС - програми участі забезпечують фінансування проєктів інфраструктури, енергоефективності, місцевих інновацій, розвитку місцевого самоврядування. Завдяки цьому багато регіонів Центральної та Східної Європи досягли значного розвитку.

Попри значні здобутки, європейське місцеве самоврядування стоїть перед низкою викликів, які визначатимуть його розвиток у найближчі десятиліття, серед них варто виділити наступні:

– Зелений перехід та кліматична нейтральність, адже саме міста є основними генераторами викидів CO₂ і водночас головними майданчиками для впровадження Європейського зеленого курсу. Перспектива полягає в тому, що тягар реалізації кліматичних амбіцій Брюсселя лягає на плечі місцевих бюджетів. Реновація будівель, електрифікація громадського транспорту, створення зелених зон – це завдання муніципалітетів. Майбутнє європейського самоврядування залежить від того, наскільки ефективно буде налаштовано механізм зеленого фінансування від наднаціональних структур до конкретних громад [5].

– Цифрова трансформація та Smart City. Концепція "Розумного міста" переростає з технологічного тренду в управлінську необхідність. Перспектива розвитку полягає у переході до електронного врядування, де великі дані використовуються для оптимізації трафіку, енергоспоживання та надання послуг. Однак тут виникає ризик розриву між багатими мегаполісами та сільськими периферійними громадами. Завданням ЄС на найближчі роки є забезпечення цифрової інклюзії, щоб маленьке містечко в Португалії мало такий самий доступ до електронних сервісів, як і Таллінн чи Амстердам [6].

– Демографічні зрушення та урбанізація. Європа стикається з двома різноспрямованими процесами: стрімкою урбанізацією великих центрів та депопуляцією сільських територій. Стискання громад вимагає перегляду мережі публічних послуг. Перспективою є подальша адміністративно-територіальна реформа в багатьох країнах-членах (укрупнення громад) та пошук нових форм міжмуніципального співробітництва для спільного утримання інфраструктури [7].

– Кризостійкість. Пандемія COVID-19 та міграційні кризи продемонстрували, що саме місцева влада є першою лінією оборони. Майбутнє європейського самоврядування лежить у площині посилення безпекових функцій та здатності опера-

тивно реагувати на надзвичайні ситуації. Дискутується питання розширення повноважень муніципалітетів у сферах охорони здоров'я та цивільного захисту, які традиційно належали до компетенції центральних урядів [8].

– Глобальні безпекові та військові виклики. Вони суттєво впливають на функціонування місцевого самоврядування в Європі. Повномасштабна війна Росії проти України, зростання ризиків гібридних атак, кіберзагроз і терористичних актів змушують європейські муніципалітети перебудовувати свої системи управління, підвищувати стійкість критичної інфраструктури та запроваджувати нові механізми кризового реагування. Місцеві органи влади дедалі частіше виконують функції не лише адміністративного, а й безпекового рівня – координують евакуацію, цивільний захист, інформаційну безпеку та роботу служб реагування. Військові конфлікти й напруженість у сусідніх регіонах також спричиняють міграційні потоки, що створює додатковий тиск на місцеві бюджети, соціальні послуги та інфраструктуру. Таким чином, безпекові загрози стають ключовим фактором, який формує нові підходи до місцевого врядування та потребує посилення стійкості муніципальних систем у всій Європі [9].

– Різний рівень впровадження та якості реформ місцевого самоврядування в різних країнах ЄС. В ЄС існує певна нерівномірність між різними регіонами, часто навіть однієї країни, в розвитку місцевих громад. Як правило великі, особливо міські, громади мають більший економічний чи політичний ресурс, тоді як віддалені від економічних центрів, сільські громади не можуть продемонструвати високий рівень розвитку. Цей дисбаланс загрожує фрагментацією єдиного адміністративного поля в окремій державі ЄС чи в цілому утворенні. Також це ускладнює застосування уніфікованих фінансових програм ЄС. Це добре видно на прикладі Італії, де громади півночі є більш розвинені від громад півдня або, порівнюючи, громади Болгарії та Німеччини [20].

На основі наведених вище викликів варто зазначити, що майбутнє місцевого самоврядування держав ЄС буде будуватись навколо кризостійких, фінансово-стійких громад з високим рівнем цифрового розвитку. Ефективне та розумне впровадження зеленого курсу з оглядом на енергетичну ситуацію в регіоні буде відігравати важливу роль в їх ефективності та стабільності. Цифровий перехід до електронного врядування, концепція Smart City стане вимогою. Демографічні коливання, урбанізація, депопуляція вимагатимуть широкої співпраці усіх державних управлінських органів та інституцій ЄС. Завданням ЄС буде усунення цих нерівномірностей. Майбутній безпековий вимір громад повинен відігравати першочергову роль в плануванні їх розвитку, тут мова

йде не тільки про сприяння військовим потребам, а і про розвиток логістичних маршрутів, цивільний захист, тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Місцеве самоврядування в ЄС демонструє високий рівень розвитку та ефективності. Воно базується на демократичних принципах, широкій автономії та активній участі громадян. Водночас зберігаються виклики, пов'язані з фінансовими, соціальними та демографічними диспропорціями.

Подальша еволюція системи залежатиме від здатності громад адаптуватися до глобальних викликів – кліматичних змін та демографіч-

них криз, зберігаючи при цьому демократичний зв'язок із громадянами. Окремим викликом є геополітична нестабільність та безпекові загрози, який потребує максимальної уваги з боку європейських урядів та місцевих еліт. Європейський досвід переконливо доводить, що сильна Європа неможлива без сильних громад.

Перспективи розвитку місцевого самоврядування напряму пов'язані з подальшою децентралізацією, цифровізацією, інноваціями та сталим розвитком. Європейська модель місцевого врядування продовжує слугувати прикладом для багатьох країн, включно з тими, що перебувають на шляху реформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коваль Г. Лісабонський договір – перспектива для побудови багатовекторного Європейського Союзу: Науково-практична конференція : тези доп., Миколаїв, 2 грудня 2019 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2019. – 464 с.
2. Куйбіда В., Толкованов В. Досвід впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні в Україні та інших європейських країнах : збірник. Київ : Поліграфічний центр «Крамар», 2010. – 258 с.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування URL: <https://rm.coe.int/-pdf-a6-59-pages/168071a536>
4. Сторонянська Г., Нова регіональна політика ЄС: особливості реалізації в контексті сучасних викликів та ризиків: Територіальний розвиток та регіональна економіка: Вип. 1 (159), 2023. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20231\(159\)/sep20231\(159\)_003_StoronyanskaLZ,BenovskaLYa.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20231(159)/sep20231(159)_003_StoronyanskaLZ,BenovskaLYa.pdf)
5. Патицька Х., Багаторівневе врядування в контексті зеленого переходу: роль територіальних громад: Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: Вип. 1 (169), 2023. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20251\(169\)/sep20251\(169\)_046_PatytskaKhO,SorokovyDO.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20251(169)/sep20251(169)_046_PatytskaKhO,SorokovyDO.pdf)
6. Герасимюк К., Заболотенко Д. Цифрова трансформація місцевого самоврядування та розвиток професійних компетентностей посадових осіб місцевого самоврядування: Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти: Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування», Вип. 1, 2024. URL: <https://journals.academ.vinnica.ua/index.php/eo-pa/article/view/124>
7. Бабінець П., Колтун С. Урбанізація та її вплив на розвиток публічного управління: понятійно-категорійний аналіз: Інвестиції: практика та досвід Вип. 18, 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/364301939_Urbanizacia_ta_ii_vpliv_na_rozvitok_publicnogo_upravlinna_ponatijno-kategorijnij_analiz
8. Орел О. Управління розвитком територіальних громад України в умовах кризи: зарубіжний досвід: Теорет. та приклад. питання державотворення : ГО «Асоц. дослідників держ. упр.», ГО «Одес. ін-т соц. технологій», Одеса, Вип. 30., 2023. – 102с.
9. Добра Д., Рейяну Д. Місцеве врядування як пріоритет ЄС (концепція, принципи та завдання): Влада та управління: Вип. 9., 2022. – 177с. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/vtu/article/view/618>
10. Коваль Г. Лісабонський договір – перспектива для побудови багатовекторного Європейського Союзу: Науково-практична конференція : тези доп., Миколаїв, 2 грудня 2019 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2019. – 464 с.
11. Лелеченко А. П., Васильєва О. І., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. – К. : – 2017. – 110 с.
12. Keating M. The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change. Cheltenham: Edward Elgar, 1998. 256 p.
13. Hooghe L., Marks G. Types of multi-level governance. European Integration online Papers (EIoP). 2001. 24 p.
14. Wollmann J. Local government reforms in Europe: between multi-level governance and local autonomy. *Local Government Studies*. 2010. Vol. 36(4). – 445 p.
15. 15. Лялюк О., Гринчак С., Кравченко В. Municipalities in the System of Territorial Organization of Public Authority in the European Countries: Prospects for Ukraine. Theory and Practice of Public Administration. 2024. URL: <https://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/320817>
16. Ткачук А. Місцеве самоврядування: європейські стандарти і практика України. Київ: ІКЦ «Легальний статус», 2019. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/486/Tkachuk_book.pdf
17. Куйбіда В., Толкова І. Стан розвитку місцевого самоврядування в Україні в контексті європейської інтеграції. Вісник НАДУ. 2021. URL: <https://visnyk-nadu.academy.gov.ua>

18. Кравців В., Жук П. Реформа адміністративно-територіального устрою: результати, проблеми, подальші дії: Стратегічна панорама, 2016., 113с.

19. Graham S., Marvin S. Splintering Urbanism: Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition. London : Routledge, 2001. 479 p.

20. Корнієнко О., Аналіз ефективності функціонування систем територіальної організації влади країн Європейського Союзу. Теоретичні та прикладні питання державотворення., Вип. 33., 2025., 36с. URL: <http://taais.oridu.odessa.ua/article/view/323298>

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

КОНФІГУРАЦІЯ ПОЛІТИКО-ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЗА ПІДСУМКАМИ ВИБОРІВ ДО ПАЛАТИ ПРЕДСТАВНИКІВ 2025 РОКУ

CONFIGURATION OF THE POLITICAL AND PARTY SYSTEM OF THE CZECH REPUBLIC ACCORDING TO THE RESULTS OF THE 2025 CHAMBER OF DEPUTIES ELECTIONS

Гайданка Є.І.,

orcid.org/0000-0001-8112-2090

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології і державного управління

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Чергові вибори до нижньої палати парламенту Палати депутатів (3–4 жовтня 2025 р.) суттєво видозмінили конфігурацію політико-партійного простору Чеської Республіки. Проурядова коаліція «Разом» фактично програла парламентські вибори, прем'єр-міністр Роберт Фіяла буде змушений подати у відставку. Перемогу на виборах святкує популіст Андрей Бабиш, якому вдалося максимально мобілізувати опозиційний електорат. Основними факторами перемоги популістів стали: стагнаційні процеси в економіці, зниження легітимності прем'єр-міністра Петра Фіяли та популяризація популізму у чеській політиці. Коаліційними партнерами партії ANO можуть стати праворадикальні популісти «Свобода та пряма демократія» та нова партія правих популістів AUTO.

Основні наслідки жовтневих виборів 2025 р. до Палати депутатів: прогнозований програв економічно неуспішної урядової коаліції та перемога популістів ANO; переможна виборча стратегія ANO завдяки балансуванню між правим і лівим електоратом; складна та проблемна конфігурація можливої урядової коаліції популістів у складі ANO–СПД–AUTO; результати виборів актуалізували електоральні клієджди «Голосування вдома vs голосування закордоном» та «Прага vs провінція». Непрямими наслідками виборів стали: потенційні загрози чеській моделі демократії з боку популістського уряду А.Бабиша; зміцнення євроскептицизму у чеському суспільстві; поширення проросійських наративів у чеському політичному дискурсі. Прихід до влади у Чеській Республіці популістів загрожує для України скороченням та відміною військової допомоги й можливою підтримкою Прагою скасування санкцій проти росії. Незважаючи на загальний популістський фон виборчої кампанії, досвідченому чеському політику Андрею Бабишу доведеться шукати політичних компромісів з партнерами по коаліції, Європейським Союзом та чеським виборцем.

Ключові слова: Чехія, парламентські вибори, популізм, регіоналізм, електоральні клієджди, російсько-українська війна.

The regular elections for the lower house of parliament, the Chamber of Deputies, will take place on October 3–4, 2025, and have significantly altered the political and party configuration in the Czech Republic. The pro-government coalition “Together” experienced a loss in the parliamentary elections, leading to the resignation of Prime Minister Robert Fiala. Andrej Babiš, a populist leader, is celebrating his victory, having effectively mobilized the opposition electorate. Key factors contributing to the electoral victory of populists include stagnant economic conditions, a decline in the legitimacy of Prime Minister Petr Fiala, and the increasing appeal of populism within Czech politics and Czech society. The ANO party may form coalitions with the right-wing radical populist party “Freedom and Direct Democracy” and a new right-wing populist party AUTO.

The main consequences of the October 2025 elections to the Chamber of Deputies include a projected loss for the economically unsuccessful government coalition and a victory for the populist party ANO. The successful electoral strategy of the ANO involved appealing to both right- and left-leaning voters. However, the potential formation of a government coalition consisting of ANO–SPD–AUTO presents a problematic and challenging dynamic situation. The election results highlighted significant electoral cleavages, such as “Home voting vs. Voting abroad” and “Prague vs. Provinces”. Indirectly, the election raised concerns about the Czech model of democracy under a populist government led by A.Babiš. Additionally, there is a growing sentiment of Euroscepticism in Czech society and an increase in pro-Russian narratives within the political discourse. The rise of populists in the Czech Republic poses a risk to Ukraine, as it may lead to a decrease or cancellation of military aid and potential support from Prague for lifting sanctions against Russia. Despite the overarching populist tone of the election campaign, seasoned Czech politician Andrej Babiš will need to negotiate political compromises with coalition partners, the European Union, and the Czech electorate.

Key words: Czechia, parliamentary elections, populism, regionalism, electoral cleavages, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Чеська Республіка з початку 1990-их рр. вважалась взірцем демократичних перетворень, а з початку російсько-української війни активно надавала Україні не тільки гуманітарну, але й військову допомогу. Проте чергові вибори до Палати представників

у 2025 р. суттєво видозмінили конфігурацію політико-партійного простору країни. Формально проукраїнські політичні сили перейдуть в опозицію до популістського уряду Андрея Бабиша. Проте безпосередньо політична постать Андрея Бабиша та складність ідеологічної композиції чеської

партійної системи стимулюють шукати відповіді на питання, які виникли після результатів виборів до Палати представників. По-перше, пояснення основних причин електоральних невдач проукраїнського уряду на чолі з Петром Фіялою. По-друге, спроба спрогнозувати урядову стратегію майбутнього прем'єр-міністра Андрея Бабіша. Політичної пікантності додає можлива конфігурація парламентської коаліції партії ANO з відверто популістськими праворадикальними силами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політична проблематика Чеської Республіки широко висвітлюється вітчизняними науковцями. Політологічний аналіз парламентських виборів у Чехії також добре презентований. Особливості перебігу парламентських виборчих кампаній та їхній вплив на чеську політичну систему розглянуті, зокрема, такими науковцями: А.Хомич, Р.Голечек, Ю.Остапеч, Т.Федорчак, І.Бойко, Н.Марадик та ряд інших. Через те, що чергові вибори до Палати представників відбулись ближче до кінця 2025 р., їхні результати поки не досліджені у вітчизняній політичній науці.

Основна мета статті полягає в політологічному аналізі підсумків виборів до Палати представників Чеської Республіки у 2025 році.

Виклад основного матеріалу. Чергові вибори до нижньої палати парламенту Палати представників Чеської Республіки проходили традиційно два дні (п'ятниця та субота), що визначається профільним законом (§1, ст. 4) [1]. Цього разу вибори припали на 3–4 жовтня 2025 р., а виборча явка склала 68,95%. У період незалежності це третій показник виборчої явки, що свідчить про високий рівень зацікавлення на початку жовтня 2025 р. парламентським електоральним процесом чеським виборцем [2]. На відміну від попередніх виборів 2021 р. цього разу було новелізовано виборчий процес та введено можливість голосувати поштою, що мало би стимулювати чеського виборця закордоном приєднатись до голосування (СІ. IX, § 1) [3]. Проте вплив голосування закордоном на перебіг виборів був скоріше політичним, ніж прагматичним. Підтвердженням тому є нерівномірне кількісне співвідношення між списками виборців всередині Чеської Республіки (всього 8 253 316 осіб) та чеськими громадянами закордоном, які записали себе до списків напередодні виборів (37 654) [2]. З іншого боку, опозиційне голосування закордоном могло вчергове підтвердити електоральний кліведж між тими чехами, які мешкають у країні та «закордонними» чехами.

Найбільш актуальні соціологічні опитування підтримки конкретних політичних сил наприкінці вересня 2025 р. підтвердили загальні тенденції голосування. Відповідно до електоральних прерференцій чехів перше місце відводилось партії Андрея Бабіша ANO (чес. – *Akce nespokojených*

občanů) (32,6% голосів), на другому місці розташувалась провладна коаліція «Разом» (чес. – *SPOLU*) (21,1%); решта політичних сил розташувались на фактично одному рівні електоральної підтримки – центристи STAN-«Старости та незалежні» (чес. – *STAN-Starostové a nezávislí*), яких могли підтримати 11,2% виборців, праві популісти СПД (чес. – «*Svoboda a přímá demokracie*») з можливою підтримкою 10,1% та «Чеська партія піратів» (чес. – «*Česká pirátská strana*») з можливими 8,7% голосів виборців. На межі проходження до Палати представників розташувались коаліція лівих на чолі з чеськими комуністами «Досить» (чес. – «*Stačilo!*») з підтримкою у 7,7% та партія правих популістів АВТО-«Автомобілісти для себе» (чес. – *AUTO-«Motoristé sobě»*) з 5,4% можливих голосів [4]. У випадку такої конфігурації Палати представників уряд Чеської Республіки буде перевантажено, а склад нового кабінету виявиться відверто популістським.

Напередодні жовтневих виборів 2025 р. уряд Петра Фіяли зазнав значної критики, яка, передусім, була спричинена стагнаційними процесами в економіці. Ще у 2024 р. діяльність кабінету Р.Фіяли була спрямована на «посилення безпеки, яке було затьмарене економічними проблемами» [5]. Починаючи з 2021 р. урядом було здійснення ряд кроків з реалізації стратегії економічної консолідації Чеської Республіки, що часто призводило до стагнації економіки. Наприклад, у країні поступово зростає рівень інфляції, з якою уряд боровся шляхом підвищення податків. У підсумку, за 2024 р. Чеська Республіка стала єдиною в ЄС, в якій показники ВВП не досягли доковідного рівня. Серед позитивних дій проєвропейського уряду Р.Фіяли слід виділити модернізацію чеської армії та спроби енергетичної незалежності країни від російських енергоносіїв [5]. Незмінною залишалась підтримка офіційною Прагою України у війні з російським агресором. Серед іншого, чеський уряд стимулював закупівлю артилерійських снарядів для української армії [6]. Незважаючи на вказані позитивні аспекти урядової політики рівень підтримки кабінету Р.Фіяли суттєво падав, особливо із наближенням жовтневих виборів 2025 р. В умовах поступового погіршення соціально-економічного добробуту 2023–2025 рр. чеському виборцеві залишалось або висловити довіру непопулярному уряду, або шукати популістську альтернативу. Суттєво вплинуло на перебіг виборчого процесу низький рівень довіри Петру Фіялі. На початку 2025 р. чинному прем'єр-міністру довіряли тільки 12% чехів [7]. Очічника уряду випередили деякі лідери партій-союзників по коаліції та більшість опозиційних політиків.

З падінням рейтингів уряду та особисто Петра Фіяли суттєво збільшувався рівень електоральної підтримки Андрея Бабіша та його партії ANO.

Розуміючи кризу довіри уряду свого опонента, А.Бабіш обирає прогнозовану, але ефективну стратегію виборчої кампанії. Основним політичним наративом партії ANO стала критика соціальної та економічної політики уряду П.Фіяли та пошук компромісів з путінською росією. З метою залучення на свій бік максимальну кількість електорату, А.Бабіш транслює ці обидва наративи у максимально популістській манері. Негативну економічну динаміку пропонується вирішити зменшенням податків, «кінцем дороговизни» та загалом «поверненням до нормального життя». Також чеському виборцеві партія ANO пропонує обирати «дешевшу енергію» та «краще життя» [8]. На рекламних білбордах ANO часто можна було побачити фото Петра Фіяли з підписом «найгірший прем'єр» [9]. Стосовно російсько-української війни А.Бабіш є прихильником нормалізації відносин з московією («...Чеська Республіка стала другим найбільшим ворогом росії після Сполучених Штатів...») та відмову від військової допомоги Україні («...ініціатива з боєприпасами. Чи нормально, що хтось заробляє десятки мільйонів крон на українцях?») [10].

Напередодні жовтневих виборів 2025 р. до Палати представників електоральне поле Чеської Республіки було поляризоване на два партійні центри, довкола яких об'єднувались решта партійних акторів. Першим центром стала проурядова коаліція «Разом», де довкола найбільш впливової ліберал-консервативної ГДП (чес. – «*Občanská demokratická strana*») також об'єдналися християнські демократи ХДС-ЧНП (чес. – «*Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová*») та ліберал-консерватори TOP 09 (чес. – «*Tradice, Odpovědnost, Prosperita*»). Можлива співпраця у парламенті з вказаними партіями розглядалась чеським неолібералами «Чеська партія піратів» та ще однією ліберальною силою STAN. Інший політичний табір склали популісти ANO, праворадикальна СПД та праві популісти AUTO. Ця передвиборна конфігурація умовна та не передбачала створення будь-яких ситуативних електоральних союзів. Проте за умови проходження до Палати представників всіх шести найбільш популярних

політичних суб'єктів можна спрогнозувати конфігурацію майбутніх парламентських коаліцій.

Результати виборів до Палати представників Чеської Республіки, що відбулись 3–4 жовтня 2025 р. підтвердили результати соціологічних досліджень та політичних прогнозів зроблених напередодні. Всього подолати виборчий бар'єр (5% – для партій та від 10% для коаліцій) вдалося шести партійним суб'єктам (Див. Табл. 1).

Результати виборів засвідчили фактичну перемогу опозиції та високий ступінь фрагментарності партійної системи Чеської Республіки. До нижньої палати чеського парламенту були делеговані представники восьми політичних партій, враховуючи трипартійний склад коаліції «Разом». Спробуємо проаналізувати результати жовтневих виборів 2025 р. до Палати представників Чеської Республіки.

По-перше, урядова коаліція «Разом» прогнозовано прогнала вибори опозиції на чолі з ANO. З одного боку, справа у поступовому зменшенні ступеню легітимності уряду Петра Фіяли, а з іншого боку, агресивній виборчій кампанії партії Андрея Бабіша. Також слід згадати своєрідну репетицію парламентських виборів 2025 р. на регіональних виборах у вересні 2024 р. Тоді ANO вдалося перемогти у 10 з 13 чеських країв (регіонів) [2].

З 2021 р. коаліція «Разом» з партнерами чеськими піратами та STAN намагались відстоювати проєвропейську позицію країни. У контексті російсько-української війни конфігурація чеського уряду та проукраїнське позиціонування Президента Петра Павела вважались оптимальними для військової та гуманітарної підтримки Києва. Окрім того, відхід від влади у Чеській Республіці проєвропейських партій суттєво підвищить ступінь популізму та євроскептицизму, що призведе до нарощення електорального потенціалу проросійських партій.

По-друге, на найвищі посади у Чеській Республіці повертається Андрей Бабіш. Один з найбільш відомих сучасних чеських політиків застосував звичну для останніх виборчих кампаній популістську риторіку. На відміну від попередніх виборів

Таблиця 1

Результати виборів до Палати представників Чеської Республіки (3–4 жовтня 2025 р.)

Партія/коаліція	Кількість отриманих голосів (%)	Кількість отриманих мандатів (макс. 200)
ANO	34,51%	80
«Разом»	23,36%	52
STAN	11,23%	22
«Чеська піратська партія»	8,97%	18
СПД	7,78%	15
AUTO	6,77%	13

Ресурс: підготовлено автором за даними Чеського бюро статистики [2].

2021 р., в умовах кризи уряду П.Фіяли, популістська стратегія дозволила партії ANO здійснити політичний реванш. З цих позицій, виборча кампанія ANO та риторика Андрея Бабіша є достатньо близькими до стратегії Роберта Фіцо та його SMER (парламентські вибори 2023 р. у Словаччині) чи традиційної популістської політики Віктора Орбана та його ФІДЕС (парламентські вибори 2022 р. в Угорщині). Про вагомий електоральний потенціал чеських популістів свідчить більшість отриманих мандатів – 108 з 200 місць. Електоральні успіхи ANO також можна пояснити з позицій мобілізації «чужого електорату». Адже стратегія поміркованого популізму запропонована Андреем Бабішом дозволила залучати на свій бік як більш поміркованого виборця-євроскептика від праворадикальних партій, так й лівий електорат від чеських соціал-демократів та комуністів. У підсумку, дві останні політичні сили залишились поза парламентом вдруге поспіль, натомість ANO накопичує свій електоральний потенціал.

Якщо партія ANO ще намагається зберігати партійний баланс між раціональною та популістською політикою, то решта впливових популістів є відверто праворадикальними. Відміна військової допомоги Україні та перегляд санкцій проти росії стали наскрізними наративами виборчої кампанії А.Бабіша. Після жовтневих виборів 2025 р. Україні доведеться по-новому вибудовувати комунікацію з потенційно проросійським урядом ще однієї центральноєвропейської країни.

По-третє, після виборів актуалізується питання стабільності можливої урядової коаліції. Очевидною конфігурацією коаліції є трипартійний союз популістів – ANO–СПД–АУТО. Всередині коаліції можуть виникнути суттєві розбіжності, наприклад, у питаннях, позиціонування щодо членства в ЄС чи НАТО. Андрей Бабіш, незважаючи на часту критику ЄС, пов'язує економічні перспективи Чехії з Брюсселем. Натомість праворадикальні СПД та АУТО здатні ініціювати чеський референдум за вихід з ЄС чи НАТО. Незрозумілою виглядає здатність укладати політичні домовленості на особистісному рівні між А.Бабішем, Т.Окамураю та П.Мацинкою. З іншого боку, схожі популістські уряди успішно функціонують у сусідній Словаччині – коаліційний союз партії СМЕР та праворадикальної Словацької національної партії та Угорщині – ФІДЕС Віктора Орбана тісно співпрацює з праворадикальними «Наша Батьківщина».

По-четверте, результати жовтневих виборів 2025 р. до Палати представників вказали на

декілька електоральних кліведжів у сучасній Чеській Республіці. Першим кліведжем виступає підтримка проєвропейських сил чи популістів виборцями всередині країни та «закордонними чехами». Кожний третій виборець, який голосував на виборчих дільницях у Чеській Республіці віддав свій голос за популістів ANO, значною була підтримка праворадикальних СПД та популістів АУТО (разом 14,55% голосів). Натомість чехи закордоном одноставно підтримали тільки проєвропейські політичні сили: «Разом» (39,26% голосів), Чеська піратська партія (28,24%) та STAN (21,48%); решта партій до парламенту не потрапляють, а найбільшу підтримку отримало ANO, проте всього лише 3,95% [2]. Другим кліведжем стали результати голосування у столиці Празі та інших регіонах Чеської Республіки. Партія Андрея Бабіша здобуває перемогу в усіх регіонах (краях) за винятком Праги. У столиці перемогу здобула проурядова коаліція «Разом» [2]. Отже, вибори до Палати представників підтвердили основні електоральні кліведжі «Голосування вдома vs голосування закордоном» та «Прага vs провінція».

Висновки. Вибори до Палати представників, що відбулись у Чеській Республіці 3–4 жовтня 2025 р. суттєво видозмінили конфігурацію політико-партійного простору. Перемога опозиційних партій на чолі з ANO та майбутнє прем'єрство Андрея Бабіша «перезавантажить» чеський уряд. Домінування партій-популістів стало можливим в умовах помітної кризи легітимності уряду Петра Фіяли, спадної економічної динаміки та традиційно високому рівні популізму й євроскептицизму, властивими для чеського суспільства. Політичний образ досвідченого Андрея Бабіша мав стати для чеського виборця компромісною фігурою – деś посередині між економічно слабоефективним проєвропейським урядом та проблемними праворадикальними силами. Формат майбутньої урядової коаліції стане викликом й особисто для Андрея Бабіша, адже йому доведеться шукати компроміси з такими одіозними фігурами чеської політики як Томіо Окамура та Філіп Турек.

Результати парламентських виборів 2025 р. також ставлять нові виклики для України. Попередній уряд на чолі з Петром Фіалою доцільно вважати проукраїнським, натомість конфігурація майбутнього чеського уряду наповнена скепсисом щодо допомоги Україні у російсько-українській війні. Пошук політичних компромісів між Києвом та Прагою залишатиметься одним із пріоритетів вітчизняної зовнішньої політики після жовтня 2025 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Zákon o volbách do Parlamentu České republiky. Zákon č. 247/1995 Sb. *Zákony pro lidi*. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1995-247/historie> (дата звернення: 18.10.2025).
2. Výsledky voleb a referendum. *Volby.cz*. Český statistický úřad. URL: <https://www.volby.cz/> (дата звернення: 18.10.2025).
3. Zákon, kterým se mění zákon č. 88/2024 Sb., o správě voleb. Zákon č. 268/2024 Sb. *Zákony pro lidi*. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2024-268#cast8> (дата звернення: 18.10.2025).
4. Ipsos volební model: Volby by vyhrálo ANO, druhá je koalice SPOLU. *Ipsos*. 29.09.2025. URL: <https://www.ipsos.com/cs-cz/ipsos-volebni-model-volby-vyhralo-ano-druha-je-koalice-spolu> (дата звернення: 20.10.2025).
5. Dębiec Krzysztof. Fiala's Government Halfway Through Its Term: Security Reinforcement Overshadowed by Economic Problems. *OSW Commentary*. 16.02.2024. No. 574. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-02-16/fialas-government-halfway-through-its-term-security> (дата звернення: 17.10.2025).
6. Mašková Martina. Munice pro Ukrajinu za 1,5 miliardy dolarů? "Nesmysl, vyjde na dvojnásobek", říká vyjednaváč. *iROZHLAS.cz*. 16.04.2024. URL: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/munice-pro-ukrajinu-za-15-miliardy-dolaru-nesmysl-vyjde-na-dvojnásobek-rika_2404161344_pj (дата звернення: 17.10.2025).
7. Menšík Jan. Fiala na chvostu žebříčku popularity, přeskočila ho i Konečná, plyne z průzkumu STEM. *Novinky.cz*. 11.01.2025. URL: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-fiala-na-chvostu-zebricku-popularity-preskocila-ho-i-konecna-plyne-z-pruzkumu-stem-40504167> (дата звернення: 17.10.2025).
8. Šebesta Martin. Volební program ANO: Návrat „normální vlády“, nižší daně a konec drahoty. *Novinky.cz*. 26.09.2025. URL: <https://www.novinky.cz/clanek/volby-do-poslanecke-snemovny-volebni-program-ano-2025-40540607> (дата звернення: 21.10.2025).
9. Rohánková Eliška. "Babiš jako praotec Čech". ANO zvolilo na billboardech novou strategii. *Seznam Zprávy*. 27.09.2025. URL: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/volby-do-poslanecke-snemovny-babis-jako-praotec-cech-ano-zvolilo-na-billboardech-novou-strategii-286862> (дата звернення: 21.10.2025).
10. Rohánková Eliška. "S komunisty nikdy ne", prohlásil Babiš. ANO završilo kampaň. *Seznam Zprávy*. 30.09.2025. URL: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/volby-do-poslanecke-snemovny-za-nas-jsme-byli-druhym-nejvetsim-nepritelem-ruska-babis-zakoncil-kampan-287415> (дата звернення: 21.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

ДИПЛОМАТИЧНА ВЗАЄМОДІЯ УКРАЇНИ ТА США У ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

DIPLOMATIC COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE US IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SECURITY

Демченко Р.М.,

orcid.org/0009-0001-1896-0443

*аспірант факультету права та міжнародних відносин
Державного університету «Київський авіаційний інститут»*

Сьогодні питання сталого розвитку актуалізують посилення співпраці держав в галузі екології та екологічної безпеки, формування багатопрофільних робочих майданчиків для діалогу останніх. Для України питання екологічної безпеки у першу чергу є питанням посилення національної стійкості в умовах війни. Російська агресія спричинила масштабні екологічні збитки: забруднення ґрунтів, води, знищення лісів та гідроспоруд. Стійкий розвиток має включати екологічну реабілітацію та адаптацію до нових реалій, що стане частиною відновлення країни. На цьому тлі українсько-американська дипломатична взаємодія щодо екологічної безпеки в останні роки є особливо важливою. Вона вписується одночасно як у глобальний безпековий контекст, так і у прагнення України до євроатлантичної інтеграції. Відповідно, основним завданням пропонованого дослідження є визначення рівня дипломатичного взаємоузгодження в безпековій політиці США та України, що стосується екологічної галузі як виразу сфери міжнародної невоєнної безпеки. Автор доводить, що на сучасному етапі українсько-американська дипломатія у сфері екологічної безпеки характеризується високим рівнем динаміки, міжвідомчої координації та стратегічного спрямування. Екологічні питання стали невід'ємною частиною безпекового діалогу як у двосторонньому, так і багатосторонньому співробітництві України та США, що спираються на розгалужену правову й інституційну основу для взаємодії одночасно урядового, громадського та наукового секторів. Водночас українсько-американська співпраця залишається вразливою через внутрішньополітичні зміни у США. Це вказує на потребу подальшої інституціоналізації двосторонніх відносин, посилення ролі експертної та громадянської спільноти у формуванні стійкої екологічної дипломатії на противагу фактору впливу окремих політичних фігур та адміністрацій двох держав.

Ключові слова: США, Україна, ЄС, екологічна безпека, дипломатія, РКЗК ООН, ЮНЕП, європейський зелений курс.

Today, the issues of sustainable development actualize the trends of enhanced cooperation between states in the field of ecology and environmental safety and form multidisciplinary working platforms for dialogue between them. For Ukraine, the issue of environmental security is primarily a matter of strengthening national resilience in times of war. Russian aggression has caused large-scale environmental damage: soil and water pollution, destruction of forests and waterworks. Sustainable development should include environmental rehabilitation and adaptation to new realities, which will be part of the country's recovery. Against this backdrop, Ukrainian-American diplomatic interaction on environmental security has been particularly important in recent years. It fits into both the global security context and Ukraine's aspirations for Euro-Atlantic integration. Accordingly, the main objective of the proposed study is to determine the level of diplomatic coordination in the security policy of the United States and Ukraine in the environmental sector as an expression of non-military field of international security. The author proves that at the present stage, Ukrainian-American diplomacy in the field of environmental security is characterized by a high level of dynamics, interagency coordination and strategic direction. Environmental issues have become an integral part of the security discourse in both bilateral relations and multilateral cooperation between the two countries, which are based on an extensive legal and institutional framework for the interaction between government, civil society, and academia. At the same time, Ukraine-U.S. cooperation remains vulnerable due to domestic political changes in the United States. This points to the need to further institutionalize the achievements, reduce dependence on personalities and administrations, and strengthen the role of the expert and civil society level in shaping sustainable environmental diplomacy.

Key words: USA, Ukraine, EU, environmental security, diplomacy, UNFCCC, UNEP, European Green Deal.

Постановка проблеми. Сьогодні екологічна безпека є невід'ємною складовою сучасних міжнародних відносин та загальної безпеки, що відображається в активних міжнародних зусиллях з досягнення сталого екологічного розвитку людства одночасно на глобальному та регіональному рівнях.

В межах глобальної політичної системи, екологічна безпека впливає на стабільність міжнародно-політичних режимів, перебіг регіональних конфліктів та підсистеми

міжнародних відносин, процеси глобального управління. Своєю чергою, здатність глобальних акторів міжнародних відносин адаптуватися до змін клімату та забезпечувати екологічну безпеку стає критерієм всеосяжної політичної стійкості у XXI столітті.

В регіональному вимірі й насамперед для регіону Східної Європи значення екологічної безпеки є критично важливим, оскільки цей регіон вже стикається з численними екологічними, військовими та гуманітарними викликами, що

тісно пов'язані між собою. Стійкий екологічний розвиток актуалізує посилення транскордонної співпраці держав (наприклад, в рамках Дунайської стратегії, Карпатської конвенції), формування багатопрофільних робочих майданчиків для діалогу. Навіть попри політичні розбіжності проблеми довкілля визначають нейтральну зону співпраці держав, зменшуючи у такий спосіб геополітичну напругу між ними.

Для України питання екологічної безпеки у першу чергу є питанням посилення національної стійкості в умовах війни. Російська агресія спричинила масштабні екологічні збитки: забруднення ґрунтів, води, знищення лісів та гідроспоруд. Стійкий розвиток має включати екологічну реабілітацію та адаптацію до нових реалій, що стане частиною відновлення країни.

Водночас інтеграція України до ЄС передбачає рух у напрямку так званого «європейського зеленого курсу» [1]. Це стимулює перехід держави до енергоефективності, декарбонізації та «зеленої енергетики», що підвищує економічну незалежність і зменшує вразливість перед зовнішніми загрозами (зокрема, енергетичними).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Українсько-американська дипломатична взаємодія щодо екологічної безпеки в останні роки є критично необхідною у зв'язку з руйнівними наслідками російсько-української війни для довкілля, загрозами транскордонного забруднення, глобальної ядерної безпеки, потребами у стійкому повоєнному відновленні України. Визначально, що така співпраця вписується одночасно як у глобальний безпековий контекст, так і у прагнення України до євроатлантичної інтеграції. Таким чином, **основним завданням пропонованого дослідження** є визначення рівня дипломатичного взаємоузгодження в безпековій політиці США та України, що стосується екологічної галузі як виразу сфери міжнародної невоєнної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень, що стосуються окресленої проблеми можна виділити праці таких закордонних та вітчизняних дослідників, як: Веннінг Річард Дж. та Томасі Теодор Д. [2], Дубовик В. [3], Корнієнко А. та Мітько Я. [4], Ніколаєв К. [5], Пахомі С. [6], Турчин Я. та Івасечко О. [7], Шевченко О. та Шевченко А. [8].

Виклад основного матеріалу. У XXI столітті, попри наявні коливання в екологічній політиці останніх американських адміністрацій (особливо Д. Байдена та Д. Трампа), США загалом розглядають екологічну дипломатію як дієвий інструмент впливу у своїй зовнішній політиці безпеки. Це включає підтримку глобальних зусиль щодо подолання зміни клімату, таких як скорочення викидів парникових газів, просування відновлюваної

енергії та допомога вразливим країнам в адаптації до кліматичних наслідків. Безпосередньо в рамках українсько-американських відносин США розглядають свою кліматичну співпрацю з Україною як частину стратегічних зусиль із протидії агресії Росії та зменшення глобальної залежності від російської енергії. Це узгоджується з ширшими зобов'язаннями об'єднання «Великої сімки» щодо підтримки та відновлення України, одночасно сприяючи сталому зростанню та енергетичній незалежності [9].

Сьогодні між Сполученими Штатами та Україною на дипломатичному рівні вже розвинуто достатньо міцне партнерство, що включає співпрацю сторін у сфері одночасно екологічної безпеки, енергетики та зміни клімату.

Тісне співробітництво між США та Україною в екологічній галузі розпочалося від самого початку відновлення української державності в 1991 році. Це позначилося підписанням двосторонньої міжурядової Угоди про співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища у 1992 році. Зазначена угода, що була офіційно підписана у Вашингтоні 7 травня 1992 року, стала базовим документом для розвитку довгострокових і взаємовигідних проєктів у сфері захисту довкілля, попередження деградації природи та ефективного використання природних ресурсів [10].

8 грудня 1999 року у Вашингтоні між США та Україною була підписана Угода про створення Регіонального екологічного центру. Угода сприяла розвитку довгострокового співробітництва у питаннях охорони навколишнього середовища, що є ключовим для запобігання екологічним загрозам, які можуть мати транснаціональний характер і впливати на безпеку обох держав. Основним наповненням Угоди стало заснування незалежного, некомерційного та неполітичного Регіонального екологічного центру (REC-Kyiv), який мав сприяти вирішенню екологічних проблем в Україні та сусідніх з нею державах [11]. Важливим при цьому видавався широкий формат можливого розвитку співпраці – одночасно між урядами держав, громадськими організаціями, науковими установами та бізнесом. Як результат, співпраця у рамках Регіонального екологічного центру (Центр припинив свою діяльність після 2013 року внаслідок проведення адміністративних реформ, оптимізації екологічного управління на місцевому рівні та трансформації формату роботи екологічних організацій в м. Києві) посилила обмін технічними знаннями, досвідом і ресурсами між Україною та США у період 2000-х років, що підвищило спроможність України ефективно реагувати на різного роду екологічні виклики, з наслідками Чорнобильської катастрофи та іншими екологічними ризиками [12].

У 2021 році Україна та США започаткували формат стратегічного діалогу у сфері енергетики й клімату, що було офіційно зафіксовано підписанням Спільної заяви міністрами енергетики обох держав під час візиту президента Зеленського до Вашингтона. Цей діалог передбачає співпрацю у розвитку енергоринків, декарбонізації економіки, спільних заходах з енергетичної безпеки та сталого розвитку [13]. Відповідна взаємодія має сприяти докорінним реформам України в її енергетичному секторі для виконання цілі «чистої енергії» (7 ціль сталого розвитку ООН), залучення іноземних інвестицій та досягнення енергетичної незалежності в цілому.

В практичному плані двостороння взаємодія України та США стосується низки ключових проблем і питань як глобального, так і регіонального рівнів свого охоплення. Так, в контексті подолання загроз глобальній безпеці сторони співпрацюють щодо виконання положень універсальних міжнародних угод. Показовим прикладом тут є режим Конвенції про заборону біологічної та токсинної зброї 1972 року, де США та Україна співпрацюють над підвищенням рівня якості спільної безпеки: модернізації лабораторій, розвитку біобезпеки та біозахисту [14, с. 14]. Принципово, що така співпраця базується на прозорих та мирних програмах із запобігання біологічним загрозам, а не розробки біологічної зброї, як це часто намагається подати російська пропаганда [15]. Ще у 2005 році між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством оборони США було укладено Угоду про співпрацю у запобіганні розповсюдженню технологій, патогенів і знань, які можуть бути використані для розробки біологічної зброї [16]. Ця угода передбачає модернізацію лабораторій, епідеміологічний нагляд та контроль за використанням небезпечних біологічних агентів.

Ключовий напрям взаємодії двох сторін в останні роки торкається проблеми запобігання та реагування на хімічні й біологічні загрози. Серед них безпосередньо: 1) запобігання, виявлення та реагування на сучасні хімічні та біологічні ризики і загрози; 2) впровадження нових медичних і санітарних стандартів для реагування на випадки радіаційних, хімічних та ядерних загроз; 3) підвищення спроможності національної системи громадського здоров'я та екстрених служб працювати в режимі «реальної загрози» [17].

У 2023 році відбулася установча українсько-американська зустріч високого рівня з проблем хімічної та біологічної безпеки. У ній взяли участь представники Ради національної безпеки та оборони України, Міністерства закордонних справ, Міністерства охорони здоров'я, а також делегація США на чолі із заступницею помічника Державного секретаря з питань нерозповсюдження

Кетрін Інслі [18]. Обидві сторони домовилися про поглиблення співпраці у зміцненні спроможностей України із запобігання, виявлення та реагування на сучасні хімічні та біологічні ризики.

Іншим напрямом дипломатичної взаємодії США та України в галузі екологічної безпеки сьогодні виступає робота в рамках глобальних інститутів управління. На цьому рівні дипломати США та України активно взаємодіють в таких багатосторонніх структурах та режимах ООН, як Рамкова конвенція ООН щодо зміни клімату та Паризька кліматична угода 2015 року. У багатосторонньому форматі ООН виступає універсальним майданчиком для переговорів держав, розробки міжнародних стандартів та координації зусиль у сфері кліматичної дипломатії, що спрямовані на вирішення глобальних проблем зміни клімату та забезпечення екологічної безпеки.

На сучасному етапі Україна бере достатньо активну участь у міжнародних кліматичних переговорах та ратифікувала ключові міжнародні угоди: Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (1992 р.), Кіотський протокол (1997 р.) та Паризьку угоду (2015 р.). Українські дипломати долучаються до розробки рішень, спрямованих на зниження викидів парникових газів, адаптацію до кліматичних змін і впровадження екологічно безпечних технологій. В концептуальному плані українська дипломатія базується на врахуванні тісного взаємозв'язку енергетичної та кліматичної дипломатії, шукає компроміси для розв'язання тих проблем, що визначають дилему між можливостями власного економічного розвитку та забезпеченням екологічної безпеки.

З весни 2022 року, на тлі розгортання повномасштабної фази російсько-української війни, екологічна тематика стала невід'ємною частиною безпекового діалогу України із США як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівнях міждержавних відносин і співробітництва. В рамках останнього американська сторона почала надавати експертну допомогу у фіксації та оцінці екологічних злочинів, що спричинені воєнними діями, зокрема руйнуванням промислових об'єктів, забрудненням води, ґрунтів і повітря. Іншим напрямом стали також фінансова підтримка та технологічне партнерство.

В межах режиму РКЗК ООН обидві держави успішно використовують інструмент «коаліційної дипломатії», що знаходить своє відображення у роботі так званої «Парасолькової групи» («Umbrella Group»). Це неформалізоване міждержавне об'єднання було сформовано під час переговорів щодо клімату ще у першій половині 1990-х років і початково складалась з повністю індустріалізованих держав. Починаючи з 2015 року з «Парасольковою групою» почала активно взаємодіяти й Україна, до складу

якої сьогодні окрім Сполучених Штатів входять також Канада, Японія, Австралія, Нова Зеландія, Норвегія та Великобританія. Загалом інструмент «коаліційної дипломатії» допомагає США та Україні кращим чином координувати й уніфікувати свої позиції на кліматичних переговорах, зокрема щодо скорочення викидів парникових газів та фінансування кліматичних ініціатив. Що стосується безпосередньо України, то він сприяє кращій підтримці українських ініціатив на глобальному рівні.

Особливо показовими у прояві спільності позицій та взаємопідтримки двох держав стала робота останніх конференцій РКЗК ООН. Так, у ході роботи COP 28, що тривала з 30 листопада по 12 грудня 2023 року, Міністр енергетики України Герман Галушенко презентував звіт про декарбонізацію енергетичного сектору до 2050 року. Останній був розроблений у рамках ініціативи Net Zero World за участю саме американських національних лабораторій та експертів [19].

У ході роботи COP 29 в Баку (11–22 листопада 2024 року) представники США, Великобританії та України сформували та представили проєкт енергетичної безпеки «Ukraine Energy Security Marshall Plan», що спрямований на підтримку енергетичної стійкості України в умовах глобальної нестабільності [20]. У ході роботи зазначеної Конференції американські та українські експерти обговорювали досвід і стратегії залучення інвестицій у кліматичні проєкти. В цьому відношенні відзначимо, що вагомим результатом COP 29 для України стало відкриття «вікна» по залученню приватних інвестицій у пріоритетні напрямки зеленого відновлення країни.

Іншим важливим майданчиком для України в акумулюванні дипломатичної підтримки з боку США виступає Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). Сполучені Штати, як один із провідних донорів екологічних програм ООН, підтримують зусилля України щодо моніторингу, запобігання та подолання наслідків екологічних катастроф, що спричинені бойовими діями. В ЮНЕП США також виступають партнером України у просуванні екологічної безпеки на міжнародних платформах, де питання воєнної екології та сталого відновлення постконфліктних територій набувають все більшої актуальності.

Українська дипломатія в ЮНЕП, в координації з американськими партнерами, також активно ініціює обговорення питань воєнного впливу на довкілля, зокрема пошкодження промислових об'єктів, забруднення ґрунтів, водних ресурсів і атмосферного повітря, а також руйнування природоохоронної інфраструктури. Завдяки підтримці США, Україна також отримує доступ до експертної допомоги, технічних ресурсів

і міжнародного досвіду з питань екологічного моніторингу [21].

Крім того, у співпраці в межах ЮНЕП Україна та США фокусуються на відновленні екосистем, розвитку «зеленої економіки», впровадженні кліматично стійких технологій та посиленні нового напрямку в сучасній зовнішній політиці держави – екологічної дипломатії. Тут спільні ініціативи спрямовані на зміцнення інституційної спроможності українських органів влади, залучення громадянського суспільства до прийняття екологічно важливих рішень, а також на інтеграцію екологічних стандартів ЄС та міжнародного права в національну політику України.

Відтак тісна взаємодія та підтримка України з боку США в глобальних структурах і режимах, а також переговорних майданчиках із зазначених питань мають стратегічне значення. На кліматичних конференціях ООН та в багатосторонніх переговорах делегації США та України загалом відстоюють єдину позицію, підтримують міжнародні ініціативи щодо скорочення викидів, адаптації до кліматичних змін, залучення фінансування для країн, що розвиваються, та впровадження нових технологій. Україна, як і США, подає свої Національно визначені внески (NDCs) до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, що є основою для міжнародної звітності та моніторингу виконання кліматичних зобов'язань.

З іншого боку, можна говорити й про наявність окремих проблем в утриманні дипломатичної єдності сторін за останні роки. Зокрема зміна адміністрацій у Вашингтоні впливає на ступінь залучення Сполучених Штатів до Паризької угоди 2015 року. Адміністрація Байдена активно підтримувала глобальні кліматичні ініціативи, в той час, як адміністрація Трампа вже вдруге оголосила про вихід США з Паризької угоди. Це викликає стурбованість міжнародної спільноти щодо ефективності глобальної боротьби зі зміною клімату, а також ускладнює спільну дипломатичну взаємодію США та України на глобальних переговорних майданчиках. Зрештою, навіть за умов зміни федеральної політики окремі штати, міста та бізнес США продовжують брати участь у кліматичних ініціативах ООН [22].

Помітною є дипломатична підтримка України з боку США в рамках й іншого роду багатосторонніх дипломатичних форумів за участю як державних, так і недержавних учасників. Так, на міжнародному форумі «United for Justice. United for the Environment», який відбувся в Києві у жовтні 2023 року, Сполучені Штати Америки активно підтримали українську ініціативу щодо створення Міжнародної екологічної платформи для оцінки екологічних збитків від воєн. В ході роботи форуму очільник Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України

Р. Стрілець представив відповідні документи. Дана ініціатива була безпосередньо спрямована на об'єднання зусиль міжнародної спільноти у її протидії екологічним наслідкам від агресії Росії [23].

Зі свого боку, представник Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні Сергій Решетов під час панельної дискусії «Оцінка екологічних наслідків війни – виклики сьогодення» підкреслив важливість уваги на оцінках екологічних наслідків війни та роль громадських організацій у цьому процесі, зокрема, Національного екологічного центру України. Також було наголошено на необхідності розробки рекомендацій для місцевих органів влади та активістів щодо покращення екологічної ситуації в різних громадах та областях [24].

У листопаді 2024 року Програма USAID «Справедливість для всіх» провела міжнародну конференцію під назвою «Компенсація та відшкодування шкоди, завданої агресією Російської Федерації проти України: розвиток міжнародних і національних механізмів». У своєму складі Конференція зібрала понад 190 представників з-поміж урядових структур України, регіональних громад, бізнесу, організацій громадянського суспільства та донорської спільноти для обговорення поточного стану компенсаційних та інших зусиль з відшкодування шкоди заподіяної РФ, а також визначення шляхів з посилення координації та узгодженості подальших дій [25].

Важливість зміцнення двостороннього та багатостороннього співробітництва між Україною та США в галузі енергетичної та екологічної безпеки сьогодні визначається не лише готовністю Вашингтону підтримувати енергетичну та екологічну стійкість України, що передбачає перехід до чистої та децентралізованої енергетичної системи, але й сприянням інтеграції відповідної системи в Спільну енергетичну та екологічну політики ЄС. Це лише частина широкого бачення сталого відновлення та реконструкції в Україні, як зазначено в Меморандумі про взаєморозуміння щодо стійкості української енергетичної системи від 2024 року [26].

У цьому напрямі США активно підтримують реформи в галузі енергетики та екології України через надання технічної допомоги з боку таких американських установ як USAID (до 2025 року) та EPA. Відповідна допомога спрямована на розробку та впровадження законодавства, сумісного з директивами ЄС у сфері довкілля. Зокрема, з боку USAID підтримка охоплювала адаптацію норм до Водної рамкової директиви ЄС [27], Директиви ЄС з управління відходами, промислових викидів та охорони повітря [28], що є основними для підвищення екологічних стандартів в Україні.

До 2025 року проєкт USAID «Економічна під-

тримка України» мав значний бюджет (325 млн доларів США) і надавав безпосередню допомогу уряду у модернізації інфраструктури, зокрема у сфері експортної логістики, що також сприяло інтеграції України до європейських ринків та реалізації екологічних реформ. USAID допомагала вдосконалювати нормативно-правову базу, що відповідає європейським стандартам, а також підтримувала розвиток сільського господарства з урахуванням екологічних вимог Євросоюзу [29].

Своєю чергою EPA (Агентство з охорони навколишнього середовища США) надає допомогу Україні в справі впровадження європейських стандартів (безпосередньо ЄС) у сфері охорони повітря, водних ресурсів і управління відходами, що допомагає краще виконувати вимоги і стандарти ЄС в рамках Угоди про асоціацію. З цього приводу варто відзначити важливість саме технічної та експертної підтримки Агентства, яка опосередковано сприяє Україні у виконанні окремих вимог Угоди про асоціацію з ЄС у сфері екологічної безпеки. Це насамперед стосується таких важливих в інституційному плані європейської інтеграції складових, як екологічна прозорість і участь громадськості, а саме – краще розуміння та дотримання принципів ЄС з екологічного управління. По друге, дотримання Україною належної кліматичної політики – її повноцінного адаптування до Зеленого курсу ЄС [30].

Іншим напрямом в галузі європейської інтеграції можна назвати підтримку США програми «Партнерство заради трансатлантичної енергетичної й кліматичної співпраці (Р-ТЕСС)». Вона також допомагає Україні перейти до відновлюваної енергетики, що є важливою частиною Зеленої угоди (європейського зеленого курсу) ЄС.

Загалом, Партнерство заради трансатлантичної енергетичної й кліматичної співпраці (Р-ТЕСС) є важливою платформою для координації дій між США та ЄС у сфері розвитку відновлюваної енергетики та становить ключовий елемент Зеленого курсу Європейського Союзу. На саміті Р-ТЕСС у липні 2024 року представники США та ЄС домовилися про конструктивну конкуренцію та співпрацю у розвитку «зелених» технологій, таких як сонячні батареї і вітрові турбіни, що має на меті посилення енергетичної безпеки та економічного процвітання обох сторін [31].

З огляду на зазначений курс США та ЄС, американська USAID активно допомагала Україні також збільшувати масштаби використання відновлюваних джерел енергії, сприяла створенню умов для розвитку цієї галузі, підвищенню привабливості української відновлюваної енергетики для міжнародних інвестицій, а також забезпеченню енергетичної стійкості й безпеки. В рамках цієї допомоги проводилася розробка національної «Зеленої книги з політики у сфері відновлюваної

енергетики», що має допомогти Україні виконати міжнародні зобов'язання щодо скорочення викидів парникових газів і досягнення вуглецевої нейтральності [32]. Утім, особливого значення виконання даного зобов'язання набуває через його прив'язку саме до Зеленого курсу ЄС.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі українсько-американська дипломатія у сфері екологічної безпеки характеризується цілком високим рівнем динаміки, міжвідомчої координації та стратегічного спрямування. На тлі повномасштабної російсько-української війни екологічні питання стали стрижневою частиною американсько-українського безпекового діалогу як у двосторонньому, так і багатосторонньому форматах співробітництва обох держав. Останній спирається на розгалужену правову й інституційну основу для взаємодії одночасно між урядовим, громадським та науковим експертним співтовариством. Зміщення акценту з реактивної допомоги на довгострокове партнерство у формуванні екологічної політики вказує на зміну парадигми у двосторонніх відносинах, де США вже не лише реагують на запити України, але й інвестують

у трансформаційні зміни, які мають зміцнити її як суб'єкта глобальної «зеленої» політики. Такий підхід виводить співпрацю за межі традиційної підтримки й відкриває простір для спільного впливу на глобальні екологічні режими. При цьому особливо важливим є те, що через механізми технічної допомоги та політичного сприяння США допомагають Україні імплементувати положення Угоди про асоціацію з ЄС та адаптувати законодавство до стандартів Європейського Союзу, що додатково сприяє посиленню стійкості держави в умовах війни та в перспективі її післявоєнного відновлення.

Водночас стратегічна сталість українсько-американської співпраці залишається вразливою через внутрішньополітичні зміни у США. Це вказує на потребу подальшої інституціоналізації двосторонніх відносин, посилення ролі експертної та громадянської спільноти у формуванні стійкої екологічної дипломатії на противагу фактору впливу окремих політичних фігур та адміністрацій двох держав. Важливим також є подальше нарощування участі США у підтримці інтеграції України до екологічної та енергетичної політики ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейський зелений курс і кліматична політика України : аналіт. доп. / [С. П. Іванюта, Л. М. Якушенко] ; за заг. ред. А. Ю. Сменковського. Київ : НІСД, 2022. 95 с.
2. Richard J. Wenning, Tomasi Theodore D. Using US Natural Resource Damage Assessment to understand the environmental consequences of the war in Ukraine. *Integrated Environmental Assessment and Management*. Volume 19, Issue 2, 1 March 2023. P. 366–375.
3. Dubovyk V. US–Ukraine Relations in a Changing Security Environment. *PONARS Policy Memo* 299. Odessa National University. November 2003. P. 1–5.
4. Корнієнко А., Мітько Я. Міжнародні аспекти діяльності держав у сфері екологічної безпеки. *Мистецтво наукової думки*. № 9, 2020. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/2617-7064/article/view/556/577> (дата звернення: 10.05.2025).
5. Ніколаєв К. Міжнародне співробітництво та його вплив на політику екологічної безпеки в Україні. *Публічне урядування*. 2023. № 3 (36). С. 60–65.
6. Пахомі С. Співпраця України з міжнародними організаціями у сфері екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Випуск 87: частина 4. 2025. С. 285–289.
7. Турчин Я., Івасечко О. Кліматична дипломатія як складова "м'якої сили" сучасних держав: міжнародний досвід та українські перспективи. *Humanitarian vision*. 2018. Vol. 4, Num. 2. С. 20–25.
8. Shevchenko O., Shevchenko A. Impact of the War in Ukraine on Global Environmental Security. 4th International Conference "Challenges to National Defence in Contemporary Geopolitical Situation". 11 – 13 September 2024, Brno, Czech Republic. P. 85–89.
9. Заява лідерів G7 щодо України. Хіросіма. 19 травня 2023 року. *Представництво Європейського Союзу в Україні*. 25 травня 2023 року. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/> (дата звернення: 10.05.2025).
10. Угода між Урядом Сполучених Штатів Америки і Урядом України про співробітництво у галузі охорони навколишнього середовища. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_012#Text (дата звернення: 11.05.2025).
11. Угода між Сполученими Штатами Америки та Україною щодо Регіонального екологічного центру в Україні. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_044#Text (дата звернення: 11.05.2025).
12. Регіональний екологічний центр. *PELJ-Kyiv*. URL: www.rec-kyiv.org.ua. (дата звернення: 11.05.2025).
13. Василенко Л. Домашня робота з екології: що може вивести відносини із США на новий рівень? *Європейська правда*. 6 вересня 2021 року. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2021/09/6/7127443/> (дата звернення: 11.05.2025).
14. Ishchenko Ihor V., Dvurechenska Oleksandra S. The Modern State and Prospects of the International Relations of Ukraine in the Field of Chemical Safety. *Journal of Chemistry and Technologies*. 2019, Vol. 27, No. 1. P. 9–30.

15. Міфи про біолабораторії та провокації з використанням зброї масового ураження, які розповсюджує росія. *Міністерство охорони здоров'я України*. 27 червня 2022 року. URL: <https://moz.gov.ua/uk/mifi-pro-biolaboratorii-ta-provokacii-z-vikoristannjam-zbroi-masovogo-urazhennja-jaki-rozpovsjudzhue-rosija> (дата звернення: 12.05.2025).
16. Угода між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки стосовно співробітництва у галузі запобігання розповсюдженню технологій, патогенів та знань, які можуть бути використані в ході розробки біологічної зброї. 29 серпня 2005 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_138#Text (дата звернення: 12.05.2025).
17. Україна та США посилюватимуть співпрацю у сфері запобігання та реагування на сучасні хімічні та біологічні ризики і загрози. *Міністерство охорони здоров'я України*. URL: <https://moz.gov.ua/uk/ukraina-ta-ssha-posiljuvatimut-spivpracju-u-sferi-zapobigannja-ta-reaguvannja-na-suchasni-himichni-ta-biologichni-riziki-i-zagrozi> (дата звернення: 12.05.2025).
18. Олексій Соловйов взяв участь в установчій українсько-американській зустрічі високого рівня з питань хімічної і біологічної безпеки. *Рада національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6707.html?PRINT> (дата звернення: 12.05.2025).
19. Белоусова К. COP 28 продовжено через суперечки між учасниками: ключові результати саміту для України. *Ecopolitic*. 13 грудня 2023 року. URL: https://ecopolitic.com.ua/en/news/cop28-prodovzhili-cherez-superechki-mizh-uchasnikami-kljuchovi-rezultati-samitu-dlya-ukraini-2/?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення: 12.05.2025).
20. Новини Ukraine COP 29. *Український кліматичний офіс*. Листопад 2024 року. URL: https://cop.ukrainian-climate-office.org/uk/news/?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення: 12.05.2025).
21. Ruslan Strilets: UNEP mission visits Ukraine. *Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine*. 28 June 2023. URL: https://www.kmu.gov.ua/en/news/ruslan-strilets-misiia-unep-v-ukraini?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення: 13.05.2025).
22. Кацімон О. Трамп вдруге виводить США з Паризької кліматичної угоди. *Суспільне. Новини*. 21 січня 2025 року. URL: <https://suspiine.media/929627-tramp-vdruge-vivodit-ssa-z-parizkoi-klimatichnoi-ugodi/> (дата звернення: 13.05.2025).
23. Міндовкілля запропонувало універсальний інструмент для оцінки збитків, завданих природі через війну. *Укрінформ*. 20 жовтня 2023 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3776665-mindovkilla-zaproponovalo-universalnij-instrument-dla-ocinki-zbitkiv-zavdanih-prirodi-cerez-vijnu.html>. (дата звернення: 13.05.2025).
24. Панельна дискусія «Оцінка екологічних наслідків війни – виклики сьогодення». *Національний екологічний центр України*. 13 жовтня 2023 року. URL: https://necu.org.ua/panelna-dyskusiya-ocinka-ekologichnih-naslidkiv-vijny-vyklyku-sogodennja-2/?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення: 13.05.2025).
25. 21 та 22 листопада 2024 року Програма USAID «Справедливість для всіх» провела міжнародну конференцію. *Державна екологічна інспекція України*. 26 листопада 2024 року. URL: https://www.dei.gov.ua/post/21-ta-22-listopada-2024-roku-programa-usaid-spravedlivist-dlya-vsikh-provel...?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення: 13.05.2025).
26. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки щодо співпраці у забезпеченні стійкості енергетичної системи України. 3 грудня 2024 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_003-24#Text. (дата звернення: 13.05.2025).
27. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02000L0060-20141120>. (дата звернення: 13.05.2025).
28. Directive 2006/21/EC of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 on the management of waste from extractive industries and amending Directive 2004/35/EC. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/21/oj/eng>. (дата звернення: 13.05.2025).
29. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Проєкт USAID «Економічна підтримка України». *USAID*. URL: <https://era-ukraine.org.ua/frequently-asked-questions-ua/> (дата звернення: 13.05.2025).
30. Тодорова Н. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: екологічний вимір. *Геополітика України: історія і сучасність*. Збірник наукових праць. Випуск 1 (16), 2016. С. 177–188.
31. «Зелені» технології: ЄС та США домовилися про мирну конкуренцію. *RFI*. 26 липня 2024 року. URL: <https://www.rfi.fr/uk/> (дата звернення: 13.05.2025).
32. Смирнова А. USAID допоможе Україні збільшити масштаби використання відновлюваних джерел енергії. *ONLINE.UA*. 30 липня 2024 року. URL: <https://news.online.ua/usaid-dopomoze-ukrayini-zbilsiti-masstabivikoristannia-vidnovliuvanih-dzerel-energiyi-882723/> (дата звернення: 13.05.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
 Дата публікації: 31.12.2025

ПОЛІТИКА У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКІВ КАПІТАЛУ: АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ

POLICY IN THE FIELD OF CAPITAL MARKETS: ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO THE EUROPEAN MODEL

Захаров Т.Є.,

orcid.org/0009-0006-8522-0310

аспірант кафедри політичних наук

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У статті автор аналізує політику у сфері функціонування ринків капіталу, зокрема процес адаптації законодавства України у сфері ринків капіталу до норм і стандартів Європейського Союзу (acquis ЄС) як чинник інституційного розвитку, підвищення інвестиційної привабливості та суспільно-політичного розвитку країни загалом. Дослідження поєднує правовий і політико-інституційний підходи: розглянуто механізми транспозиції директив та імплементації регламентів, оцінено стан імплементації фінансового acquis в Україні, виявлено ключові прогалини регуляторної бази та інституційні бар'єри (кадрові, організаційні, технологічні). Окрема увага приділена ролі цифровізації та модернізації ринкової інфраструктури (торгові системи, депозитарій, електронний документообіг), яка є каталізатором інтеграції у єдиний європейський простір. Проаналізовано практичні показники ринку (капіталізацію, структуру торгів, домінування державних облігацій) та здійснено компаративний аналіз із регіональними ринками, що ілюструє низький рівень диверсифікації й обмежену роль фондового ринку в фінансуванні реального сектору. Розглянуто також політико-правові виклики: модель нагляду (мегарегулятор vs секторальна система), питання саморегулювання, регулювання криптоактивів і наслідки їх оподаткування, а також вплив воєнного стану на лібералізацію руху капіталу. Зроблено висновки щодо пріоритетних напрямів реформ: посилення механізмів захисту інвесторів і прозорості розкриття інформації, імплементація сучасних антиманіпуляційних норм, технологічна модернізація інфраструктури, підвищення регуляторної спроможності та формування поетапної стратегії гармонізації з acquis ЄС. Вказано на невирішені питання для подальших досліджень (економічні ефекти адаптації/транспозиції, вплив цифрових рішень на регуляторні вимоги та оптимальні моделі нагляду), запропоновано практично орієнтовані рекомендації для політиків і регуляторів у контексті відбудови та майбутньої інтеграції до європейського фінансового простору.

Ключові слова: інституційна спроможність, Європейський Союз, євроінтеграція, ринки капіталу, правова гармонізація, державна політика, довіра, адаптація законодавства.

In this article, the author analyzes policy in the sphere of capital market functioning, in particular the process of adapting Ukrainian legislation in the sphere of capital markets to the norms and standards of the European Union (EU acquis) as a factor in institutional development, increasing investment attractiveness, and the socio-political development of the country as a whole. The study combines legal and political-institutional approaches: it examines the mechanisms for transposing directives and implementing regulations, assesses the state of implementation of the financial acquis in Ukraine, and identifies key gaps in the regulatory framework and institutional barriers (personnel, organizational, technological). Particular attention is paid to the role of digitalization and modernization of market infrastructure (trading systems, depository, electronic document management), which is a catalyst for integration into a single European space. Practical market indicators (capitalization, trading structure, dominance of government bonds) are analyzed and a comparative analysis with regional markets is carried out, illustrating the low level of diversification and the limited role of the stock market in financing the real sector. Political and legal challenges are also considered: the supervisory model (mega-regulator vs. sectoral system), self-regulation issues, regulation of crypto assets and the consequences of their taxation, as well as the impact of martial law on the liberalization of capital movements. Conclusions are made regarding priority areas for reform: strengthening investor protection mechanisms and transparency of information disclosure, implementing modern anti-manipulation rules, technological modernization of infrastructure, improving regulatory capacity, and forming a phased strategy for harmonization with the EU acquis. Unresolved issues for further research are identified (economic effects of adaptation/transposition, impact of digital solutions on regulatory requirements and optimal supervision models), and practical recommendations are proposed for policymakers and regulators in the context of reconstruction and future integration into the European financial space.

Key words: institutional capacity, European Union, European integration, capital markets, legal harmonization, public policy, trust, legislative adaptation.

Постановка проблеми. Адаптація національного законодавства ринків капіталу до acquis ЄС є критичною передумовою для інтеграції України у європейський простір, підвищення інвестиційної привабливості та забезпечення фінансових ресурсів для відбудови економіки в умовах війни. Проблема містить як нормативно-право-

вий вимір (неповна транспозиція директив, відставання з імплементацією регламентів), так і політико-інституційний (обмежена спроможність регуляторів, невідповідна інфраструктура, домінація облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП) у торгах). Міждисциплінарним завданням для сучасних науковців є визначити рівень

гармонізації й інституційної готовності, емпірично оцінити бракувальні ефекти для ліквідності й ролі ринку в фінансуванні реального сектору; практичне ж завдання вбачається у можливості виробити поетапні рекомендації для законодавця та регулятора щодо пріоритетів імплементації й інституційного підсилення у цій сфері державної політики. Під державною політикою у сфері функціонування ринків капіталу тут розуміється система дій органів державної влади, спрямована на досягнення визначених цілей та реалізацію принципів, які забезпечують вирішення сукупності взаємопов'язаних проблем у цій галузі [4], а саме: регулювання відносин, що виникають під час провадження професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках, відносин, пов'язаних із емісією, обігом і викупом цінних паперів, виконанням зобов'язань за ними, укладанням і виконанням деривативних контрактів та вчиненням правочинів щодо фінансових інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Огляд наукової та аналітичної літератури засвідчує стійкий інтерес до проблеми гармонізації українського фінансового й ринкового регулювання з нормами ЄС та водночас виокремлює кілька практично важливих дискусійних «вузлів» державної політики. Нормативно-правові аспекти імплементації *acquis* у сфері публічних фінансів детально розглядає А.Кичинська, яка підкреслює складність трансформації європейських бюджетно-фіскальних стандартів для національного права [6]. П.Пацурківський і Р.Гаврилюк дають системну оцінку стану імплементації фінансового *acquis* в Україні й фіксують відставання з адаптацією регламентів порівняно з директивами [13]. Офіційні звіти Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку згадці (НКЦПФР) забезпечують емпіричну базу щодо структури торгів й інституційних викликів [10]. Дослідники, які аналізують економічні наслідки гармонізації та роль цифровізації, звертають увагу на те, що технологічна модернізація (впровадження NEXT, SupTech/RegTech, модернізація депозитарної інфраструктури) є одночасно можливістю й неодмінною передумовою підвищення ліквідності та інвестиційної привабливості [1; 7]. К.Селіванова й Л.Клюско виокремлюють проблеми низької ліквідності, дефіциту інструментів і слабого захисту інвесторів як ключові бар'єри для розвитку ринку [15]. Політико-правове осмислення свободи руху капіталу як необхідної умови функціонування внутрішнього ринку ЄС аналізує Б.Стрілець [16], що прямо корелює з дискусіями про баланс між лібералізацією та механізмами фінансового захисту в умовах євроінтеграції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний масив норма-

тивних та аналітичних напрацювань, у межах цієї проблеми залишаються кілька критично важливих, але недостатньо опрацьованих питань. По-перше, бракує ґрунтового комплексного аналізу наслідків адаптації окремих регламентів ЄС на український ринок капіталу – зокрема оцінки впливу імплементації на ліквідність, капіталізацію й притік довгострокових інвестицій у період повоєнної відбудови. По-друге, недостатньо вивчені інституційні бар'єри імплементації: кадровий потенціал регуляторів, модель оптимального нагляду (мега-регулятор vs секторальна схема) та роль саморегулювання у процесі гармонізації. По-третє, існує істотний пробіл у дослідженнях щодо взаємодії цифрових трансформацій (SupTech/RegTech, депозитарна діджиталізація, торговельні системи) та регуляторних вимог ЄС – зокрема відсутні прикладні рекомендації з поетапної технологічної модернізації. По-четверте, питання регулювання криптоактивів у контексті свободи руху капіталу, наслідків їх оподаткування та розподілу наглядових повноважень між органами залишаються частково невирішеними й потребують міждисциплінарного підходу. Вивчення цих аспектів дозволить сформулювати практично орієнтовані політичні рекомендації та зменшити ризики при подальшій євроінтеграції українського ринку капіталу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основна мета: здійснити комплексну оцінку процесу адаптації законодавства ринків капіталу України до європейської моделі та виявити інституційні й ринкові перешкоди для ефективної інтеграції. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: виміряти поточний рівень відповідності ключових норм *acquis*; проаналізувати інституційну спроможність регуляторів і інфраструктури ринку; оцінити вплив адаптації на ліквідність і роль ринку капіталу в фінансуванні економіки; виробити практично орієнтовані рекомендації щодо пріоритизації реформ (правові, інституційні, технологічні).

Виклад основного матеріалу. З моменту здобуття Україною незалежності інтеграційний вибір став одним із ключових політичних компонентів національної стратегії. Окупація Криму Російською Федерацією у 2014 році стала переломним моментом, який остаточно окреслив євроінтеграційну орієнтацію України та її прагнення наблизитися до ЄС і НАТО. Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році значно прискорило ці процеси: Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС і 25 червня 2024 року розпочала офіційні переговори про членство. Водночас воєнний стан створює суттєві виклики для проведення ґрунтовних реформ і виконання міжнародних зобов'язань, необхідних для просування інтеграційного порядку денного. При цьому, на думку українських фахівців, «ці виклики також відкри-

вають перед Україною можливості для докорінного оновлення та модернізації системи, що включає в себе розвиток інституціональних механізмів, утвердження верховенства права, забезпечення прозорості урядування, а також створення умов для сталого економічного розвитку. З цієї перспективи, відкладення повноправного членства може виступати як додатковий стимул для України, підштовхуючи до необхідності поглиблення та прискорення процесів реформування, відповідно до європейських стандартів і цінностей» [2].

Євроінтеграція є не лише дипломатичною метою, але й потужним механізмом внутрішньої трансформації: процес імплементації європейського права зорієнтований на підвищення інституційної спроможності держави, посилення норм правової держави та формування прозорих регуляторних практик. У фокусі цього дослідження – питання адаптації українського законодавства щодо ринків капіталу до європейських стандартів як ключового чинника інституційного розвитку, що охоплює законодавчу гармонізацію, побудову ефективних механізмів нагляду та підвищення здатності національних регуляторів до координації й виконання.

Ключовим нормативним орієнтиром трансформації є *acquis* ЄС – сукупність правових актів, рішень і стандартів, які повинні бути узгоджені державами, які прагнуть тіснішої інтеграції з Союзом. Так позначається у Європейському Союзі явище, сенс якого втілено в системі компетенцій, повноважень й обов'язків, які стосуються Євросоюзу загалом й усіх держав-членів ЄС. Воно охоплює законодавчі акти, міжнародні угоди, рішення Суду Справедливості ЄС та ЄСПЛ, деякі інші правові акти. Наразі *acquis* ЄС – це більше півтора сотні тисяч сторінок тексту відповідних правових джерел, згрупованих у шести кластерах і поділених тематично на тридцять п'ять глав [20]. Фінансовий *acquis* ЄС є складовою системи *acquis* ЄС загалом. Його ключові правові положення викладені головню у 5, 16, 32 та 33 главах [6]. Нині перед Україною стоїть невідкладна проблема адаптації цього *acquis* ЄС в національне законодавство. Це вимагає ідентифікації не лише формальної невідповідності норм, але й розуміння інституційних бар'єрів – «слабких місць» державної політики, дефіциту координації між регуляторами та обмежень у застосуванні норм на практиці.

Системна діяльність українських інституцій у напрямі гармонізації вітчизняного фінансового законодавства з європейським стартувала фактично з набранням чинності Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема її Додатком XVII, який містить узагальнений перелік зобов'язань для України у фінансовому секторі. Обсяг імплементації змінювався динамічно: спочатку процес торкався лише частини фінансового

acquis, оскільки ціль Угоди не була підготовкою до членства; згодом, у зв'язку зі зміною зовнішньополітичного курсу та нарощенням євроінтеграційних амбіцій, завдання гармонізації набуло комплекснішого характеру. Паралельно, еволюція європейського права означала, що окремі положення Додатка втрачали релевантність, тоді як нові регуляторні стандарти вимагали термінової імплементації. У контексті війни часові рамки для адаптації істотно звузилися, підвищивши значущість оперативності та якості реформ.

Аналіз зазначеного процесу виявляє кілька системних перешкод. По-перше, складність фінансового *acquis* полягає в поєднанні директив і регламентів: директиви потребують транспозиції у національне законодавство, регламенти ж набувають прямої дії та, за своєю природою, мають негайні регуляторні наслідки для внутрішніх ринків. В Україні спостерігається відставання саме в імплементації регламентів, що породжує значний «implementation gap» і зумовлює ризики невідповідності практичних процедур європейським стандартам; це є однією з причин того, що Україна перебуває нині на третьому рівні – деяка відповідність – з можливих дев'яти щодо імплементації нею фінансового *acquis* ЄС [13].

По-друге, трансформація нормативної бази вимагає не лише прийняття законів, але й нарощування інституційної спроможності: модернізації регуляторних процедур, формування професійного кадрового ядра в органах нагляду, створення ефективних механізмів міжвідомчої координації й забезпечення прозорих механізмів виконання (enforcement). У багатьох випадках законодавча гармонізація у вузькому розумінні (alignment) не супроводжується адекватними організаційними змінами, через що нормативна конвергенція не перетворюється на реальну регуляторну еквівалентність.

По-третє, практичні помилки при імплементації можуть мати критичні наслідки для довіри до національної системи фінансового регулювання. Як приклад, серед зроблених помилок фігурує запровадження вітчизняним законодавцем механізмів захисту прав вкладників системно важливих банків у формах, які не відповідають європейським підходам – це створює правову невизначеність і ризики регуляторної непослідовності, що підриває інвестиційний клімат і загрожуює ліквідності ринку.

Нові вимоги до адаптації фінансового законодавства України орієнтують на запровадження європейської моделі функціонування ринків капіталу (фондового ринку) як однієї з центральних складових національної фінансової системи. Гармонізація національної нормативно-правової бази з регламентами Європейського Союзу є ключовою передумовою для відновлення та прискореного

розвитку економіки, залучення довгострокових інвестицій у процеси реконструкції та модернізації, а також для інтеграції у спільний європейський фінансовий простір. У науковому й практичному вимірах особливу увагу заслуговує аналіз економічних наслідків приведення українського фондового ринку у відповідність до європейських директив і регламентів, адже ринки капіталу відіграють критичну роль у мобілізації ресурсів для інвестиційної діяльності й економічного зростання.

Попри помітний прогрес у реформуванні, законодавче регулювання ринків капіталу України усе ще містить ряд прогалин, що стримують його ефективність і знижують привабливість для інвесторів: недостатня ліквідність, бідний набір доступних інструментів для портфельних інвестицій, недосконалі механізми захисту прав інвесторів та окремі пробіли у регулюванні обігу цінних паперів, які потребують системного аналізу і послідовних рішень. Стан ринків капіталу є індикатором загальної інституційної якості та рівня довіри до економіки; його слабкість демонструє, що реформи мають охоплювати не лише нормативну гармонізацію, але й інституційне та організаційне підсилення.

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, загальний обсяг торгів на ринку цінних паперів демонструє тенденцію до поступового відновлення після значного падіння у 2022 році, спричиненого військовою агресією. На рис. 1 представлено динаміку обсягу та структури торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу України за період з 2022 р. по 9 міс 2025 р. [9]. Структура торгів характеризується домінуванням операцій з державними облігаціями України, частка яких складає близько 90% від загального обсягу торгів. Така ситуація свідчить про недостатню диверсифікацію фінансових інструментів та обмежені можливості для інвестування в корпоративні цінні папери.

Аналіз показників капіталізації ринку акцій демонструє його недостатній розвиток порівняно з іншими країнами колишнього союзу. Співвідношення капіталізації до ВВП залишається на низькому рівні, що свідчить про обмежену роль ринків капіталу в фінансуванні реального сектору економіки. Співвідношення капіталізації фондового ринку до ВВП в Україні (4,2%) значно поступається показникам інших країн регіону, таких як Польща (28,4%), Чехія (21,6%), Угорщина (18,2%), Румунія (12,8%) [1]. Це також свідчить про недостатній інституційний розвиток ринків капіталу.

Ринки капіталу виконують функцію перерозподілу заощаджень і стимулювання підприємницької активності, тому для України, де компанії часто мають обмежений доступ до довгостро-

кового фінансування, формування дієвого фондового ринку є критичним завданням. У зв'язку з цим процес правової гармонізації з нормами ЄС, у тому числі з основними європейськими інструментами регулювання фондових ринків, має стратегічне значення. Зокрема, імплементація положень, що регулюють прийняття рішень про торгову діяльність учасників ринку та стандарти розкриття інформації для емітентів – у т.ч. в контексті Markets in Financial Instruments Directive (MiFID II) [19] та Regulation (EU) 2017/1129 (the Prospectus Regulation) [23] – створює нормативну основу для прозорості, конкурентної та захищеної інвестиційної екосистеми.

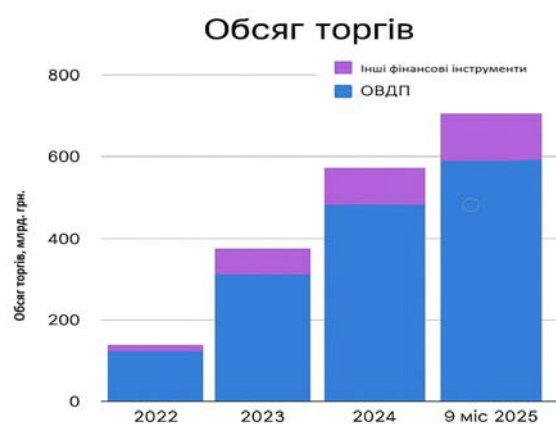

Рис. 1. Динаміка обсягу і структури торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу України протягом 2022р. – 9 міс.2025р.

Джерело: Сформовано автором на основі офіційних даних НКЦПФР.

Порівняно з розвиненими ринками капіталу, український ринок залишається фрагментованим і недостатньо ефективним. Актуальним завданням є впровадження комплексних заходів для підвищення його конкурентоспроможності та інтеграції до європейського фінансового простору. Адаптація українських норм до директив і регламентів ЄС (зокрема Market Abuse Regulation щодо запобігання маніпуляціям та Prospectus Regulation щодо розкриття інформації) не лише мінімізує існуючі ризики, а й відкриває нові можливості для залучення інвестицій і посилення економічного зростання [15].

Варто зазначити, що положення базового нормативного акта – Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», який регулює відносини, що виникають під час емісії, обігу, викупу цінних паперів, укладання і виконання деривативних контрактів, вчинення правочинів щодо фінансових інструментів на ринках капіталу, а також відносини, що виникають під час провадження професійної діяльності на ринках капіталу

та організованих товарних ринках [5], не забезпечують повної відповідності сучасним викликам. Попри вдосконалення законодавчої бази та часткову адаптацію регулятивних норм, ринок досі не виконує повністю своїх основних функцій – мобілізації інвестицій та сприяння зростанню підприємства.

Саме системна гармонізація регулятивного середовища зі стандартами ЄС може сприяти активнішому залученню капіталу до реального сектору та прискоренню інтеграції України до європейського фінансового простору. Це потребує не тільки правових змін, а й модернізації інфраструктури, цифрової трансформації ринкових механізмів і підвищення якості регуляторного контролю.

При цьому євроінтеграційний вектор розвитку України ставить завдання повної гармонізації законодавства у сфері ринків капіталу з *acquis* ЄС. Це створює значні можливості для залучення іноземних інвесторів, але також вимагає масштабних інституційних і технологічних перетворень. Серед пріоритетних напрямів варто назвати: цифровізацію фінансових операцій (блокчейн, ШІ, кіберзахист); адаптацію законодавства до стандартів ESMA та MiFID II; модернізацію біржової інфраструктури, Центрального депозитарію й клірингу; розширення набору фінансових інструментів (деривативи, «зелені» облігації, ETF, регульовані криптоактиви); підвищення стандартів захисту інвесторів через механізми компенсації та вимоги до розкриття інформації; запровадження інноваційного нагляду (SupTech, RegTech) і ризик-орієнтованих підходів до контролю [7].

Глобальна взаємозалежність фінансових ринків диктує необхідність інтегрувати міжнародні стандарти регулювання у розвиток національної інституційної системи. У цьому контексті Україні слід визначити оптимальну модель державного нагляду: світовий досвід пропонує секторальні, подвійні та мегарегуляторні моделі нагляду. Модель «мегарегулятора», яка домінує в багатьох країнах ЄС, забезпечує комплексний нагляд за різними сегментами фінансового сектору та адаптована з урахуванням національних особливостей, може стати ефективним інструментом підвищення прозорості, зниження системних ризиків і підсилення довіри інвесторів. Розвиток інститутів саморегулювання та їх інтеграція в загальну структуру регулювання – ще один важливий крок, успішні приклади якого можна знайти в Німеччині та Франції. Запровадження таких механізмів сприятиме підвищенню стійкості фондового ринку й полегшить процес гармонізації з ЄС.

Свобода руху капіталу є однією з фундаментальних передумов належного функціонування внутрішнього ринку Європейського Союзу поряд із свободами руху осіб, товарів і послуг. Вона

сприяє розвитку фінансових ринків, притоку інвестицій і стимулюванню економічного зростання, водночас створюючи умови для інтеграції національних фінансових інфраструктур у спільний європейський простір.

Угодою про асоціацію між Україною та ЄС передбачено поступове усунення бар'єрів для руху капіталу й приведення національного законодавства у відповідність до *acquis*, що має сприяти створенню сприятливого інвестиційного клімату. Водночас реалізація цих положень на практиці ускладнюється цілою низкою викликів: недостатнім розвитком національних фінансових інститутів, фрагментарністю правового регулювання, високою макроекономічною невизначеністю, а від 2022 року – і наслідками повномасштабної збройної агресії Росії, що наклали додаткові тимчасові обмеження на рух капіталу.

На виконання положень Угоди про асоціацію ухвалюються урядові плани та нормативні акти, покликані уніфікувати процедури та гармонізувати регуляторні повноваження. Зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України № 1106 від 25 жовтня 2017 р. затвердила детальний план заходів з реалізації Угоди, серед яких – приведення ліцензійних процедур для професійних учасників ринків капіталу у відповідність із правом ЄС (завдання 1544), адаптація повноважень НКЦПФР до європейських стандартів нагляду (завдання 1554) та встановлення вимог до автентифікації й безпечної комунікації під час онлайн-платежів (завдання 19399) [14]. Ці заходи демонструють спроби поєднати технічну імплементацію норм із посиленням операційної безпеки фінансових транзакцій, тобто правові та безпекові рамки.

Важливим аспектом регулювання свободи руху капіталу між Україною та ЄС є визначення правового статусу й правил обігу криптоактивів. Угода про асоціацію не містить спеціальних положень щодо криптовалют, водночас на європейському рівні вже запроваджуються рамки для цього сегмента [22], а Європейський центральний банк оцінює доцільність цифрового євро [3]. В Україні прийнято Закон «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року № 2074-IX, а в парламенті вже ухвалено у першому читанні законопроект №10225-д, який має на меті легалізувати ринок віртуальних активів і визначити правила їх оподаткування [21]. Запропоновані норми передбачають жорсткіший фінансовий моніторинг, наближений до банківських стандартів, та гармонізацію з регламентом MiCA; остаточне рішення щодо наглядача – НБУ чи НКЦПФР – лишається поки відкритим. За словами голови Комітету Верховної Ради з питань фінансів, податкової та митної політики: «Щороку бюджет отримає додатково приблизно 14-15 млрд. грн. – як від оподаткування прибутку криптобірж, так і від доходів громадян» [17]. Проте цей потен-

ціал реалізується лише за умови ефективної фінансової й наглядової імплементації та належної протидії ризикам відмивання. Сьогодні Україна демонструє високий рівень використання криптовалют серед населення, що додає значущості питанням регулювання та оподаткування: за оцінками, країна посідає шосте місце у світі за показниками використання криптоактивів [18], а приватні декларації чиновників із криптоактивами зростають з 2022 року [8]. Це означає, що врегулювання крипторинку – не лише технічна задача трансферу норм ЄС, а й питання розподілу повноважень, державної спроможності та довіри: вибір регулятора впливає на монетарну й фінансову політику, а спосіб впровадження контролю визначатиме, чи нові правила сприятимуть інноваціям і залученню інвестицій або ж створять надмірне регуляторне навантаження та можливості для зловживань у сфері державної політики. Тому політика має бути вибудована як поетапна та ризик-орієнтована: гармонізація з МіСА і паралельне посилення AML/CFT-механізмів, інституційної спроможності наглядових органів і прозорих фінансових процедур дозволить мінімізувати негативні наслідки й максимально реалізувати економічний потенціал ринку.

Практичне просування в бік лібералізації руху капіталу в Україні суттєво ускладнюється через недостатню інституційну спроможність окремих регуляторів, зокрема НКЦПФР, яка стикається з дефіцитом кадрових і технічних ресурсів для оперативної адаптації європейських стандартів. Додатковим обмежувачем була й залишається дія воєнного стану, що змушувала вводити тимчасові обмеження на рух капіталу та платежі [12]. Водночас попри ці перешкоди, 2024 рік приніс низку суттєвих досягнень у посиленні регуляторної спроможності:

- гармонізація українського законодавства з актами права ЄС – ухвалено Закон № 3585-ІХ, який відкриває шлях до приєднання України до Багатостороннього Меморандуму IOSCO (ММОУ);

- посилення міжнародної співпраці – підписано Меморандум про довгострокову співпрацю з BaFin (Федеральним органом фінансового нагляду Німеччини);

- нові фінансові інструменти – ухвалено Закон № 3586-ІХ про аграрні ноти, що дозволяє агровиробникам швидко залучати кошти під майбутній урожай;

- цифровізація – запроваджено нову систему депозитарного обліку часток ТОВ завдяки змінам до Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», що спрощує корпоративні процедури;

- захист інвесторів – НКЦПФР продовжує системну боротьбу з шахрайськими інвестицій-

ними проектами. Так, на кінець 2024 року виявлено 384 SCAM-проекти [10].

Ці зрушення свідчать про те, що інституційне підсилення та міжнародна кооперація можуть компенсувати частину внутрішніх обмежень.

Як наслідок євроінтеграційних зусиль вітчизняних фінансових інституцій, у листопаді 2025 року Європейська комісія оприлюднила звіт у межах Пакета розширення ЄС-2025, за результатами якого Україна продемонструвала найвищу оцінку за останні три роки, показавши позитивні результати в усіх 36 розділах. Звіт підтверджує, що Україна послідовно просувається у впровадженні законодавства відповідно до вимог ЄС, а курс на членство в Євросоюзі залишається серед ключових державних пріоритетів [11].

Правове регулювання свободи руху капіталу між Україною та ЄС передбачає забезпечення вільного руху капіталу, пов'язаного з торговельними операціями, інвестиціями та фінансовими позиками, відсутність обмежень на платежі та перекази (які однак були введені через військовий стан) та адаптацію національного законодавства з нормами ЄС у цій сфері [16]. Однак відкритість ринку несе й ризики: уразливість до відтоку капіталу під час макроекономічних шоків, можливі ризики для платіжного балансу й загрози фінансовій стабільності за недостатнього рівня внутрішньої регуляції. Тому політика лібералізації має поєднуватися з механізмами макропруденційного нагляду, інструментами валютного контролю в екстрених умовах та чіткою системою захисту інвесторів.

Суттєвою складовою інституційного оновлення є цифровізація ринкової інфраструктури. Впровадження торговельної системи NEXТ, модернізація депозитарної системи й розвиток електронного документообігу значно підвищують операційну ефективність, прозорість і швидкість транзакцій. NEXТ дає можливість електронної торгівлі в реальному часі, автоматизації клірингу, розширеного моніторингу ринкових операцій та інтеграції через API, що підтримує розвиток алгоритмічної й професійної торгівлі. Модернізація депозитарію – перехід до повного електронного обліку прав власності, автоматизація розрахунків та обробка корпоративних дій – знижує операційні ризики й прискорює інвестиційні процеси. Запровадження юридично значущого електронного документообігу та цифрового підпису спрощує розкриття інформації та робить взаємодію емітентів і інвесторів оперативнішою й прозорішою.

Отже, поєднання правової гармонізації з *acquis*, посилення регуляторної спроможності, цифрової модернізації інфраструктури та виважених макропруденційних заходів створює комплексну основу для формування конкурентоспроможного ринку капіталів в Україні. Такий підхід має супроводжу-

ватися системною підготовкою кадрів, міжнародною кооперацією та прозорими процедурами прийняття рішень, що в сукупності підвищить довіру інвесторів і сприятиме сталому фінансовому відновленню й інтеграції в європейський фінансовий простір.

Висновки. Політика у сфері функціонування ринків капіталу, зокрема процес адаптації України до норм і стандартів ЄС, це не лише технічне завдання гармонізації правових норм, а й стратегічний компонент інституційного розвитку, що визначає здатність країни мобілізувати інвестиції для відбудови й стійкого зростання. Аналітичний огляд статті показав: головні бар'єри на шляху до європейської сумісності – це не тільки правові прогалини (неповна транспозиція директив, відставання з імплементацією регламентів), а й інституційна слабкість (недостатні кадрові та технічні ресурси регуляторів), низька ліквідність і структурна домінація ОВДП у торгах, обмежений набір інструментів для приватного фінансування та недосконала інфраструктура ринку. У комплексі це гальмує перетворення ринків капіталу на джерело довгострокових інвестицій у реальний сектор економіки.

Стратегічні напрями реформ у рамках цього політологічного дослідження варто узагальнити. По-перше, пріоритет – повна гармонізація ключових норм (розкриття інформації, протидія маніпуляціям, правила проспектування, вимоги до постачальників послуг) із одночасним планом імплементації регламентів, які не вимагають транспозиції. По-друге, необхідне зміцнення інституційної спроможності: кадрова політика, навчання, технічна допомога, впровадження RegTech/SupTech для нагляду в реальному часі. По-третє, важлива політика ліквідності, тобто стимулювання вторинних ринків, розвиток деривативів і ETF, підтримка «зелених» та інших цільових інструментів, що здатні залучати іноземний капітал. По-четверте, не менш важливою є інфраструктура, зокрема модернізація депозитарію, клі-

рингу та торгових систем (NEXТ) – як базис для ефективних ринкових операцій. І, нарешті, значимий баланс між лібералізацією руху капіталу та макропруденційними заходами, щоб уникнути ризиків відтоку капіталу в умовах нестабільності.

Політико-інституційний вимір проблеми ще складніший. Процес євроінтеграції ринків капіталу не можна штучно відривати від політичної волі, міжінституційної координації та довіри громадськості й інвесторів. Чітке визначення моделі регулювання (мегарегулятор vs. розподілена модель), посилення саморегулювання за європейськими стандартами та міжнародна співпраця (IOSCO, двосторонні меморандуми) підвищують легітимність реформ і полегшують технологічний трансфер знань.

Ризики на цьому шляху слід розрізняти – очевидні та латентні. Лібералізація руху капіталу й легалізація сегментів, як-от криптоактиви, вимагають поступовості та чітких механізмів AML/CFT, податкової та наглядової адаптації. Невиважене впровадження може посилити системні ризики; тому одночасно з відкриттям ринку потрібно впроваджувати захисні інструменти (компенсаційні механізми, вимоги до розкриття, обмеження трансакцій у критичні періоди).

Декілька напрямів потребують глибшої емпіричної й теоретичної розробки, подальших наукових досліджень: (1) кількісна оцінка впливу імплементації окремих норм ЄС на приплив прямих та портфельних інвестицій; (2) порівняльний аналіз моделей регуляції ринку капіталу та їх ефективності в країнах ЄС і сусідів; (3) дослідження ролі цифровізації (blockchain, RegTech) у підвищенні прозорості та зниженні суспільно-політичної напруги загалом; (4) політико-економічний аналіз адаптації крипторегулювання; (5) вивчення впливу гармонізації на малий і середній бізнес, а відтак і на політичну стабільність. Ці теми не лише доповнять наукову картину, а й нададуть практичні інструменти для політико-управлінських рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусів О. Трансформація фондового ринку України в умовах цифровізації та європейської інтеграції: сучасні виклики та перспективи розвитку. *Економічний простір*. 2025. № 196. С. 237–243. URL: <https://doi.org/10.30838/EP.196.237-243> (дата звернення: 17.11.2025).
2. Горінов П., Драпушко Р. Європейська інтеграція України: правовий вимір і стратегії впровадження : матеріали Міжнар. наук. конф., 23 квіт. 2024 р. *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень*. Київ : ННІ права та політології УДУ імені М. Драгоманова, 2024. С. 47–51.
3. Інформаційна довідка щодо переговорного розділу 4 «Свобода руху капіталу» / Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33188.pdf> (дата звернення: 12.11.2025).
4. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
5. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3480-IV : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення: 12.11.2025).

6. Кичинська А. О. Акти права Європейського Союзу (acquis ЄС) в сфері публічних фінансів та їх імплементація у законодавство України. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 87–91. URL: <https://doi.org/10.32782/kij/2023.3.11> (дата звернення: 17.11.2025).
7. Малюк Б. В. Економічні наслідки гармонізації фондового ринку України з регламентами Європейського Союзу. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2025. № 22. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17055397> (дата звернення: 12.11.2025).
8. Декларування: декларування криптовалюти, суми та виявлені порушення / Національна агенція з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/deklaruvannya/deklaruvannya-kryptovaluty-sumy-ta-vuyavleni-porushennya/> (дата звернення: 15.11.2025).
9. Аналіз ринку / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР). URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/> (дата звернення: 17.11.2025).
10. Звіт НКЦПФР за 2024 рік. Київ : НКЦПФР, 2025. 307 с. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/zvit-nktspr-2024-rik-1-1.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).
11. Звіт: Україна отримала найвищу оцінку за останні три роки / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/zvit-ievrokomisii-ukraina-otrymala-naivysychu-otsinku-za-ostanni-try-roky/> (дата звернення: 17.11.2025).
12. Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС). Київ : Офіс Віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, 2023. 307 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit_UA.pdf (дата звернення: 17.11.2025).
13. Пацурківський П. С., Гаврилюк Р. О. Імплементація Україною фінансового acquis ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 87. С. 47–51. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.15> (дата звернення: 12.11.2025).
14. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовт. 2017 р. № 1106. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF> (дата звернення: 12.11.2025).
15. Селіванова К. В., Ключко Л. А. Фондовий ринок в Україні: проблеми та основні напрями їх вирішення. *Молодий вчений*. 2020. № 4. С. 352–355. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-73> (дата звернення: 17.11.2025).
16. Стрілець Б. В. Правове регулювання свободи руху капіталу між Україною та ЄС. *Український Політико-правовий Дискурс*. 2025. № 9. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15043339> (дата звернення: 12.11.2025).
17. Гетманцев: Легалізація криптоактивів може принести бюджету до €15 мільярдів щороку. *Укрінформ*: веб-сайт. 2025. 3 верес. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/4032592-getmancev-legalizacia-kriptoaktiviv-moze-prinesti-budzetu-do-15-milardiv-soroku.html> (дата звернення: 17.11.2025).
18. The Chainalysis 2025 Global Adoption Index / Chainalysis. 2025. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/2024-global-crypto-adoption-index/> (accessed: 15.11.2025).
19. Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments (MiFID II). *Official Journal of the European Union*. 2014. L 173. P. 349–496. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/65/oj/eng> (accessed: 15.11.2025).
20. Acquis / European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=acquis&lang=en&type=quick&qid=1737048076918> (accessed: 15.11.2025).
21. Регулювання обігу віртуальних активів : головне за 04.09.2025. *LIGA ZAKON*. 2025. URL: <https://ligazakon.net/topics/67f91f37a0eeb31da55acca4/2025-09-04> (дата звернення: 15.11.2025).
22. Regulation (EU) 2017/1129 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 on the prospectus to be published when securities are offered to the public or admitted to trading on a regulated market. *Official Journal of the European Union*. 2017. L 168. P. 12–82. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1129/oj/eng> (accessed: 15.11.2025).
23. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets. *Official Journal of the European Union*. 2023. L 150. P. 40–205. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj> (accessed: 15.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
 Дата публікації: 31.12.2025

ГУМАНІТАРНА ДИПЛОМАТІЯ У МІЖНАРОДНИХ ВЗАЄМОДІЯХ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ У XXI СТ.

HUMANITARIAN DIPLOMACY IN INTERNATIONAL INTERACTIONS: CONCEPTUAL-THEORETICAL FRAMEWORK AND IMPLEMENTATION MECHANISMS IN THE 21ST CENTURY

Ільницька У.В.,

orcid.org/0000-0002-9103-3144

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Яремчук А.Р.,

orcid.org/0009-0000-5866-7041

аспірантка кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті здійснено комплексний аналіз гуманітарної дипломатії, як багатовимірного феномена сучасних міжнародних взаємодій. На основі узагальнення сучасних підходів обґрунтовано, що гуманітарна дипломатія формується на перетині реалізації зовнішньої політики держав, діяльності міжнародних урядових і неурядових організацій, практики застосування міжнародного гуманітарного права та забезпечення міжнародних стандартів прав людини. Розкрито еволюцію гуманітарної дипломатії від гуманітарної практики неурядової організації «Червоний хрест» щодо допомоги жертвам збройних конфліктів у другій половині XX ст. до трактування гуманітарної дипломатії як багатовимірного, універсального дипломатичного механізму реагування на широкий спектр сучасних безпечових викликів, кризових ситуацій, природних катастроф, стихійних лих, пандемій, масових міграцій початку XXI ст.

Проаналізовано основні підходи до дефініцій поняття «гуманітарна дипломатія» та з'ясовано співвідношення із суміжними категоріями – гуманітарною допомогою, гуманітарною інтервенцією, публічною дипломатією та концепцією «м'якої сили». Обґрунтовано, що гуманітарна дипломатія не зводиться до логістики допомоги чи гуманітарних операцій, а охоплює переговорний, дипломатичний, правозахисний та комунікативний виміри, спрямовані на створення політико-правових умов для надання допомоги і захисту уразливих груп населення. Виокремлено та охарактеризовано ключові суб'єкти гуманітарної дипломатії, розкрито специфіку їхньої взаємодії у багаторівневому гуманітарному просторі.

Досліджено основні механізми та інструменти реалізації гуманітарної дипломатії у XXI ст., зокрема, гуманітарні місії й операції, програми екстреної та посткризової допомоги, освітні й культурні проекти гуманітарного спрямування, а також спеціальні міжнародні механізми захисту прав людини. На прикладі гуманітарних практик європейських держав, Кувейту, ОАЕ, Швейцарії, Швеції, Туреччини, міжнародних організацій (ЄС, ООН тощо) продемонстровано потенціал та ресурс гуманітарної дипломатії як важливого інструмента у сучасних міжнародних взаємодіях. Окреслено ключові виклики й механізми ефективної реалізації гуманітарної дипломатії у XXI ст., охарактеризовано виклики, пов'язані з політизацією й конфронтацією інтересів при реалізації гуманітарних стратегій, зіткненням принципів гуманітарного права та національних інтересів. Обґрунтовано перспективи подальшого розвитку гуманітарної дипломатії, зокрема, у напрямі розширення системи інститутів, національних моделей, посилення взаємодії між суб'єктами та удосконалення форм та механізмів гуманітарних практик. Наголошено, що актуалізація гуманітарної дипломатії має особливе значення і для України в умовах триваючої російсько-української війни.

Ключові слова: гуманітарна дипломатія; міжнародні взаємодії; гуманітарна допомога; публічна дипломатія; м'яка сила; міжнародне гуманітарне право; права людини; міжнародний імідж держави.

The article provides a comprehensive analysis of humanitarian diplomacy as a multidimensional phenomenon in contemporary international interactions. Drawing on recent scholarly approaches, it demonstrates that humanitarian diplomacy emerges at the intersection of states' foreign policies, the activities of intergovernmental and non-governmental organizations, and the implementation of international humanitarian law and international human rights standards. The evolution of humanitarian diplomacy is traced from the predominantly "Red Cross-centred" practice of assisting victims of armed conflicts in the second half of the twentieth century to a complex instrument for responding to a wide range of crisis situations in the early twenty-first century, including wars, mass displacement, natural disasters, pandemics and other global challenges.

The article analyses the main approaches to defining the concept of "humanitarian diplomacy" and clarifies its relationship with related categories such as humanitarian assistance, humanitarian intervention, public diplomacy and the notion of soft power. It is argued that humanitarian diplomacy cannot be reduced either to the logistics of aid delivery or to coercive "humanitarian" operations; rather, it encompasses negotiation, advocacy and communicative dimensions aimed at creating political and legal conditions for the provision of assistance and the protection of vulnerable populations. The key actors of humanitarian diplomacy – states, international organizations, humanitarian institutions, non-governmental organizations and civil society networks – are identified and characterised, with particular attention to the specific features of their interaction within a multi-level humanitarian space.

The article examines the main mechanisms and instruments of humanitarian diplomacy in the twenty-first century, including humanitarian missions and operations, emergency and post-crisis assistance programmes, educational and cultural projects with a humanitarian focus, as well as specialised international mechanisms for the protection of human rights. Through case studies of Kuwait and the United Arab Emirates, Switzerland and Sweden, and the humanitarian policies of Turkey and the European Union, the paper highlights the potential of humanitarian diplomacy as an important tool for shaping a positive international image of states. At the same time, it identifies key challenges and limitations of humanitarian diplomacy, such as the politicisation of humanitarian access, tensions between humanitarian logic and national interests, fragmentation of efforts and resource gaps. The article outlines prospects for the further development of humanitarian diplomacy, in particular through the institutionalisation of national models, the strengthening of networked interaction among actors and the broadening of the thematic scope of humanitarian practices, which is of particular relevance for Ukraine under conditions of ongoing armed aggression.

Key words: humanitarian diplomacy; international interactions; humanitarian assistance; public diplomacy; soft power; international humanitarian law; human rights; international image of the state.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. гуманітарний вимір міжнародних взаємодій став ключовим чинником формування системи глобальної безпеки та стабільного розвитку. Повномасштабна війна росії проти України, регіональні конфлікти, природні та техногенні катастрофи, пандемія COVID-19 радикально загострили проблему захисту вразливих груп населення, забезпечення доступу до гуманітарної допомоги, дотримання стандартів міжнародного гуманітарного права та прав людини. За цих умов, гуманітарна дипломатія поступово трансформується із поняття політико-дипломатичного дискурсу у центр взаємодії та співпраці державних і недержавних акторів. Налагодження ефективних переговорів, комунікацій, консолідація і мобілізація суб'єктів міжнародних відносин у реалізації гуманітарних стратегій, забезпечення безперервного і безперешкодного доступу до територій з постраждалими під час воєнних конфліктів, надзвичайних ситуацій, криз, техногенних катастроф та організація безпечної присутності гуманітарних організацій, розглядаються як базові стратегічні цілі гуманітарної дипломатії [1, с. 43-45].

Водночас, попри очевидне зростання та розширення комунікаційного чинника практичної реалізації гуманітарної дипломатії, її концептуалізація та наукове обґрунтування залишаються у дискусійному вимірі. У науковому дискурсі наголошується, що поняття «гуманітарна дипломатія» з'явилося, порівняно, нещодавно і досі не має усталеного, загально визнаного визначення. Суперечливим та дискусійним є трактування змісту поняття гуманітарної дипломатії, межі та механізми її практичного застосування [1, с. 44-45; 2, с. 77-79]. Частина дослідників акцентує на зв'язку гуманітарної дипломатії з діяльністю неурядових організацій (Міжнародного комітету Червоного Хреста), інститутів, структур та органів міжнародних організацій (ООН, ЄС, ОБСЄ, Ради Європи); інші – на її трактуванні як інструменту та форми «м'якої сили», публічної, громадської дипломатії держав [1, с. 58-63; 2, с. 14-18].

Сучасні наукові підходи до трактування поняття засвідчують, що гуманітарна дипломатія одночасно виконує кілька функцій: сприяє реалі-

зації базових прав, свобод людини й гуманітарних стандартів, слугує каналом комунікації та взаємодії між державними та недержавними акторами, а також, використовується, як інструмент формування позитивного міжнародного іміджу та посилення впливу й суб'єктності держав [2, с. 14-18; 3, с. 91-95]. Водночас, на практиці, гуманітарна дипломатія часто стає центром конфронтації між політичними та національними інтересами доновів та універсальними гуманітарними цінностями. Український вимір реалізації гуманітарної дипломатії в умовах російсько-української війни демонструє ресурсний потенціал, а також обмеження і виклики у реалізації гуманітарних стратегій. З одного боку, гуманітарні ініціативи іноземних держав та міжнародних організацій стали важливим чинником підтримки України в умовах широкомасштабної агресії [4, с. 137-141]. З іншого боку, загострилися проблеми та суперечності між суб'єктами гуманітарних дипломатичних інституцій у сфері захисту прав військовополонених, постраждалих груп населення; звужився доступ гуманітарних місій для надання допомоги, посилювався політичний тиск, конфронтація інтересів, загострився брак ресурсів, виникли загрози безпеці персоналу гуманітарних інституцій [5, с. 385-388]. Це актуалізує проблему не лише нормативного регулювання, а й ефективної практичної реалізації стандартів і принципів гуманізму в умовах збройних конфліктів, криз, катастроф.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання концептуалізації та теоретико-методологічного осмислення гуманітарної дипломатії займає вагомe місце в сучасних українських дослідженнях. М. Окладна, Л. Перевалова та Ю. Генкул простежують історичну еволюцію гуманітарних практик – від діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста до сучасних гуманітарних операцій та підкреслюють роль міжнародних організацій у захисті вразливих груп населення [1, с. 32-37; 1, с. 43-47]. К. Вікторов, Я. Бажан та О. Ковтун аналізують еволюцію концепції гуманітарної дипломатії від другої половини ХІХ ст. до початку ХХІ ст., підкреслюючи зростання її значення як з політичних, так і з ціннісних міркувань [2, с. 11-18; 2, с. 77-83]. М. Коновалова,

виокремлює два провідні підходи до розуміння гуманітарної дипломатії: як інструменту досягнення зовнішньополітичних цілей і національних інтересів та як комунікативного механізму стимулювання гуманітарних дій і захисту прав людини [3, с. 91-95]. Практичний вимір гуманітарної дипломатії в зовнішній політиці держав репрезентує праця В. Климончука про гуманітарну дипломатію Кувейту та ОАЕ, як складову стратегій «м'якої сили» та формування позитивного міжнародного іміджу [4, с. 137-144]. Водночас, Ю. Гелемей, досліджуючи сферу захисту прав військовополонених у контексті війни проти України, акцентує на розриві між нормативно-правовими засадами міжнародного гуманітарного права та реальною практикою їх виконання, що виявляє суттєві обмеження для використання механізмів гуманітарної дипломатії [5, с. 31-36; 5, с. 385-388].

Виокремлення невирішених частин загальної проблеми. Аналіз теоретико-методологічних підходів до трактування поняття гуманітарної дипломатії, засвідчує, що, попри зростання кількості наукових досліджень, недостатньо обґрунтовані та аргументовані концептуально-теоретичні засади гуманітарної дипломатії, відсутні дослідження ефективних механізмів та інструментів її реалізації у кризових ситуаціях XXI ст. Потребує глибокого наукового аналізу питання кореляції гуманітарної дипломатії з національними інтересами держав, дослідження її впливу на ефективність гуманітарних стратегій у захисті прав постраждалих категорій населення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування концептуально-теоретичних засад гуманітарної дипломатії та виокремлення ключових механізмів її реалізації у системі сучасних міжнародних взаємодій XXI ст. Для досягнення мети передбачено розв'язання таких завдань: проаналізувати основні підходи до визначення сутності поняття «гуманітарна дипломатія» та еволюцію її становлення; з'ясувати співвідношення гуманітарної дипломатії із суміжними категоріями; охарактеризувати коло суб'єктів, цілі, принципи та функції гуманітарної дипломатії; дослідити основні механізми та інструменти її практичної реалізації на прикладі вибраних кейсів; виявити ключові виклики та перспективи подальшого розвитку в умовах сучасних глобальних і регіональних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковому дискурсі початку XXI ст. поняття «гуманітарна дипломатія» розглядається як багатовимірна категорія, що сформувалась на перетині міжнародного гуманітарного права, захисту прав людини, реалізації зовнішньополітичних інтересів держав та акторів світової політики, практики комунікативної і дипломатичної взаємодії суб'єктів міжнародних відносин. Дослідники

підкреслюють, що відсутність єдиного усталеного визначення гуманітарної дипломатії зумовлена різним трактуванням категорії, а також існуванням різних точок зору на механізми, інструменти та формати її реалізації: від класичної дипломатії до активної гуманітарно-правозахисної діяльності, комунікативної практики із залученням широкого кола як державних, так і недержавних акторів і суб'єктів міжнародних взаємодій [1, с. 43-49; 2, с. 77-79; 6, с. 14-23].

У сучасній літературі виокремлюється декілька наукових підходів до теоретичного осмислення поняття гуманітарної дипломатії. Згідно з державоцентричним (зовнішньополітичним) підходом гуманітарна дипломатія трактується як інструмент реалізації зовнішньої політики та просування національних інтересів, що спирається на ресурси «м'якої сили» – громадську гуманітарну дипломатію, гуманітарну допомогу, участь у врегулюванні конфліктів, підтримку постраждалих спільнот, реалізацію культурно-освітніх гуманітарних місій і програм тощо [2, с. 79-82; 4, с. 137-147]. У цьому випадку, гуманітарний вимір дипломатії розглядається як важлива складова формування позитивного міжнародного іміджу держави, розширення її політичного впливу через цілеспрямовану гуманітарну активність у регіонах стратегічного інтересу, що демонструє аналіз зовнішньої політики держав, зокрема, Кувейту, ОАЕ [4, с. 137-147].

Другий підхід до теоретичного обґрунтування гуманітарної дипломатії – інституційно-практичний, пов'язаний, насамперед, з діяльністю урядових і неурядових міжнародних організацій (Міжнародного комітету Червоного Хреста, ООН, ЄС Ради Європи, ОБСЄ) та інших акторів й недержавних суб'єктів міжнародних взаємодій. Гуманітарна дипломатія трактується, як сукупність дій усіх гуманітарних акторів, суб'єктів міжнародних відносин, інститутів громадянського суспільства у реалізації гуманітарних стратегій, спрямованих на надання гуманітарної допомоги постраждалим, організацію гуманітарних переговорів, моніторинг у кризових регіонах, ефективну реалізацію гуманітарних місій, програм для захисту прав і дотримання норм міжнародного гуманітарного права [1, с. 43-46; 2, с. 80-82]. В основі – акцент на активності усіх типів політичних лідерів, тісній співпраці різноманітних акторів міжнародних відносин, консолідації усіх інститутів та суб'єктів міжнародної політики діяти в інтересах уразливих груп населення з неухильним дотриманням гуманітарних принципів і стандартів міжнародного права [1, с. 45-47; 7, с. 143-147].

Згідно з комунікативно-гуманітарним підходом, гуманітарна дипломатія, трактується як особливий тип комунікацій, дипломатичних практик і взаємодій, покликаних стимулювати гуманітарну діяльність у захисті прав людини,

формування морально-етичних стандартів, утвердження принципів гуманізму. У такому вимірі гуманітарна дипломатія розглядається, як комунікативний механізм, що поєднує інтереси держав з універсальними гуманітарними цінностями з метою запобігання людським стражданням, подолання наслідків воєн, криз і катастроф [3, с. 92-94; 5, с. 385-387; 6, с. 19-23]. Українські науковці відзначають, що таке трактування гуманітарної дипломатії дозволяє врахувати зростаючу роль недержавних суб'єктів: міжнародних організацій, інститутів громадського суспільства, волонтерських мереж тощо. Комунікативно-гуманітарний підхід відображає спрямованість гуманітарної дипломатії на уникнення конфронтацій і суперечностей між національними інтересами та принципами міжнародного гуманітарного права [3, с. 93-95; 5, с. 387-389; 6, с. 19-23].

Узагальнюючи наведені підходи, доцільно констатувати, що сучасні дослідження дедалі частіше пропонують комплексне розуміння гуманітарної дипломатії, яке поєднує державоцентричний і гуманітарно-діяльнісний виміри. З одного боку, гуманітарна дипломатія залишається інструментом зовнішньої політики й іміджевого позиціонування держав, а з іншого – її зміст дедалі більше визначається практикою міждержавних взаємодій і комунікацій у захисті вразливих груп та постраждалих категорій населення; діяльністю урядових та неурядових міжнародних організацій, інститутів громадянського суспільства, недержавних акторів міжнародних відносин [2, с. 82-86; 4, с. 144-147; 7, с. 149-154]. Отже, гуманітарну дипломатію доцільно трактувати як специфічну форму дипломатичної діяльності, комунікацій і взаємодій державних і недержавних акторів, спрямовану на узгодження національних інтересів із стандартами міжнародного гуманітарного права, прав людини, яка здійснюється за допомогою механізмів переговорів, адвокації, консолідації та взаємодій між суб'єктами.

Друга половина XX ст. стала переломним етапом для інституціоналізації гуманітарного виміру міжнародних відносин. Саме в цей період було кодифіковано низку універсальних договорів у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, що задали нові стандарти захисту цивільного населення та осіб, які не беруть участі у бойових діях [6, с. 29]. Ці документи закріпили за державами зобов'язання поважати, захищати й забезпечувати права людини, створивши правову основу, на якій надалі вибудовуватимуться гуманітарні практики та дипломатичні механізми реагування на кризи [6, с. 29-30].

Паралельно з формуванням правових і інституційних норм змінювалися форми та стратегії надання гуманітарної допомоги. Як зазначають К. Вікторов, Я. Бажан та О. Ковтун, упродовж

усього XX століття зміст гуманітарної дипломатії трансформувався разом із еволюцією міжнародної системи: від класичних гуманітарних місій Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця до актуалізації фінансової, технічної, соціальної, політичної, наукової та культурно-освітньої, громадської дипломатії, як інструментів впливу у двосторонніх і багатосторонніх відносинах, взаємодіях та дипломатичних комунікаціях [2, с. 77-78; 2, с. 81-82]. В умовах «холодної війни» трактування гуманітарної дипломатії зумовлювалось ідеологічними суперечностями, що виявлялось у наданні гуманітарної допомоги з метою зміцнення політичних позицій окремих блоків [2, с. 81-82]. Завершення епохи біполярності та перехід до глобалізованої міжнародної системи наприкінці XX-поч. XX ст. зумовили нові гуманітарні виклики: масштабні природні катастрофи, техногенні аварії, пандемії, масові переміщення населення тощо [2, с. 81-82]. За таких обставин, гуманітарна дипломатія поступово виходить за межі міждержавних воєн, збройних конфліктів й охоплює ширший спектр проблем, криз, конфліктів, ситуацій надзвичайного характеру, де необхідні дипломатичні переговори для координації допомоги, узгодження міжнародно-правових режимів реагування, консолідації міжнародної спільноти.

На зламі XX-XXI ст. відбувається концептуалізація гуманітарної дипломатії як поняття, категорії та сфери практичної діяльності, комунікативних взаємодій. Українські дослідниці М. Окладна, Л. Перевалова та Ю. Генкул пов'язують появу терміна з практикою переговорів на початку 2000-х років, спрямованих на забезпечення гуманітарної допомоги в умовах збройних конфліктів і кризових ситуацій та на прагненні політичних лідерів діяти в інтересах уразливих груп населення [1, с. 44-45]. У зарубіжних дослідженнях цей процес відображений, зокрема, у праці Ф. Реньє, який трактує гуманітарну дипломатію як «емерджентне поняття», що актуалізується в діяльності гуманітарних організацій та потребує концептуального та правового уточнення [8, р. 1211-1214]. Початок XXI ст. позначений інституційним і географічним розширенням меж гуманітарної дипломатії. Держави, міжнародні організації та неурядові гуманітарні актори дедалі активніше використовують найрізноманітніші форми та механізми гуманітарної допомоги, захисту прав людини, підтримки біженців і внутрішньо переміщених осіб, а також удосконалюють та розширюють формати реагування на пандемії та природні катастрофи [2, с. 82-83; 7, р. 143-147]. Як приклад, гуманітарна дипломатія Швейцарії та Швеції: активна допомога постраждалим, гуманітарна підтримка, захист прав людини, міжкультурний діалог, гуманітарні місії та проєкти стали пріоритетними стратегіями «м'якої сили» цих держав.

Отже, від другої половини ХХ до перших десятиліть ХХІ ст. гуманітарна дипломатія еволюціонувала від формату гуманітарної допомоги жертвам збройних конфліктів до складного багатовимірного феномена, який поєднує правозахисний, комунікативно-інформаційний, гуманітарно-процесуальний та зовнішньополітичний виміри. Сучасний етап розвитку гуманітарної дипломатії характеризується, з одного боку, формуванням потужної нормативно-правової бази, розширення інституційних механізмів захисту прав людини, а з іншого – зростаючою залежністю політичних рішень у гуманітарній сфері від політичних інтересів держав і конкуренції різних моделей гуманітарної присутності у світовому просторі [1, с. 43-47; 2, с. 82-86; 6, с. 13-19].

У сучасній науковій літературі наголошується, що гуманітарна дипломатія сформувалася на ґрунті практики забезпечення гуманітарної допомоги в умовах збройних конфліктів та надзвичайних ситуацій [1, с. 43-49; 8, р. 1211-1237]. Проте, «гуманітарна допомога» і «гуманітарна дипломатія» не є тотожними поняттями. Гуманітарна допомога стосується, насамперед, змісту та форматів підтримки (кошти, фінансування, інвестиції, послуги, товари тощо), тоді як гуманітарна дипломатія охоплює політичні, правові, дипломатичні, інформаційно-комунікативні, переговорні механізми, спрямовані на активізацію міжнародних взаємодій, комунікацій, переговорів у реалізації гуманітарних місій, програм та проєктів, забезпеченні безперешкодного доступу до постраждалих, узгодження мандатів місій, погодження режимів безпеки, а також моніторинг виконання зобов'язань [1, с. 43-49; 5, с. 385-390]. Гуманітарна дипломатія реалізується у межах комунікативних практик і дипломатичних взаємодій усіх суб'єктів міжнародних відносин, урядових та неурядових акторів світового політичного процесу. У науковій думці чітко сформувалось розрізнення понять «гуманітарна дипломатія» та «гуманітарна інтервенція», які не є тотожними. Гуманітарна інтервенція, зазвичай, пов'язана із застосуванням або загрозою застосування військової сили під приводом захисту цивільного населення. На противагу цьому, гуманітарна дипломатія спирається на інструменти переконання, переговорів, правозахисної та експертної комунікації, не передбачає використання збройної сили й покликана мінімізувати політичну інструменталізацію гуманітарних мотивів [2, с. 77-86; 8, р. 1211-1237].

У багатьох наукових публікаціях гуманітарна дипломатія розглядається як специфічна форма публічної, громадської дипломатії та, одночасно, як інструмент «м'якої сили» держав. Як приклад, дипломати багатьох держав, зокрема, Кувейту й ОАЕ, участь у гуманітарних програмах, проєктах, місіях, підтримці вразливих груп населення

трактують як пріоритетний вимір зовнішньої політики держави та елемент формування позитивного іміджу [4, с. 137-147]. Українські дослідники, також, розглядають гуманітарну дипломатію як форму м'якої сили держави, що інтегрує культурно-гуманітарну взаємодію, захист прав і гідності людини, участь у миротворчих процесах, надання державної й волонтерської допомоги постраждалим [6, с. 9; 2, с. 82-86]. Наприклад, у зовнішній політиці Швейцарії та Швеції гуманітарна дипломатія трактується як один із ключових інструментів їхньої м'якої сили й позиціонування на міжнародній арені [7, р. 143-163]. Однак, варто наголосити, що попри іміджевий ефект, гуманітарна дипломатія не повинна зводитися до піару: її легітимність ґрунтується на дотриманні й реалізації гуманітарних принципів, консолідації й мобілізації міжнародної спільноти у наданні гуманітарної допомоги постраждалим [4, с. 140-144; 5, с. 385-390].

У контексті сучасних глобальних та регіональних викликів, загроз, конфліктів і криз, актуальними цілями гуманітарної дипломатії у ХХІ ст. є: захист життя, гідності та базових прав й потреб уразливих груп та категорій населення відповідно до норм міжнародного гуманітарного права; забезпечення безперешкодного, оперативного доступу гуманітарних акторів до постраждалих осіб і територій; координація, інтеграція й мобілізація ресурсів різних суб'єктів (держав, міжнародних організацій, НУО, місцевих громад) у наданні гуманітарної допомоги й підтримки у кризових ситуаціях; сприяння зростанню довіри до гуманітарних інституцій та підвищення ефективності їх діяльності у реалізації стандартів міжнародного гуманітарного права; інтеграція гуманітарного вектору у зовнішню політику сучасних держав без політизації гуманітарних цілей [1, с. 43-49; 2, с. 82-86; 8, р. 1211-1237].

Базовими принципами гуманітарної дипломатії, які визначають стратегії і форми її реалізації є: гуманність, неупередженість та недискримінація (орієнтація на потреби, а не на політичні чи етнічні інтереси), нейтральність і незалежність від конфліктуючих сторін, повага до міжнародного гуманітарного права [1, с. 46-49; 5, с. 385-388; 8, р. 1215-1220]. Актуальним в умовах сучасних безпекових викликів є принцип дотримання конфіденційності у переговорах, прозорості використання гуманітарних ресурсів та відповідальності за наслідки прийнятих рішень, особливо в умовах збройних конфліктів [5, с. 387-390; 7, р. 150-158].

Реалізація цілей і принципів гуманітарної дипломатії зумовлює чітке окреслення її функцій у сучасних міжнародних взаємодіях. По-перше, це переговорна й посередницька функція: налагодження діалогу між гуманітарними організаціями, державними органами, збройними формуван-

нями та місцевими громадами для забезпечення безпеки персоналу і безперешкодного доступу до постраждалих [1, с. 43-49; 8, р. 1211-1217]. По-друге, адвокаційна функція – впровадження гуманітарних принципів і аргументів у політичні рішення, норми і стандарти міжнародного гуманітарного права (зокрема, стандарти поводження з цивільним населенням і військовополоненими) [5, с. 385-390; 2, с. 82-86]. По-третє, координуюча та мобілізаційна функція, що полягає в інтеграції й консолідації зусиль держав, міжнародних організацій та неурядових акторів з метою реалізації гуманітарних програм, проєктів, місій, наданні допомоги вразливим групам населення [8, р. 1212-1216]. Важливою є комунікативно-іміджева функція: гуманітарна дипломатія сприяє формуванню образу держави чи організації, як відповідального та впливового суб'єкта міжнародних відносин [4, с. 137-144; 6, с. 9; 7, р. 143-151]. Отже, гуманітарна дипломатія є інтегруючим механізмом, синергією гуманітарної допомоги, громадської і публічної дипломатії, стратегій м'якої сили. Вона спирається на гуманітарні принципи й правові стандарти, але водночас інтегрована в ширші стратегії реалізації зовнішньої політики.

У сучасних міжнародних взаємодіях гуманітарна дипломатія реалізується як багаторівнева й багатосуб'єктна діяльність. До кола її ключових суб'єктів належать держави, міждержавні організації, неурядові міжнародні гуманітарні інституції, неурядові організації та інститути громадянського суспільства [1, с. 43-46; 2, с. 82-83; 6, с. 13-19]. Така синергія й консолідація акторів зумовлює потужний потенціал реагування на кризи, безпекі виклики та загрози.

Держави є базовими суб'єктами гуманітарної дипломатії, оскільки саме вони володіють політико-правовими повноваженнями укладати міжнародні договори, ухвалювати зовнішньополітичні рішення, спрямовувати фінансові ресурси та формувати мандати гуманітарних місій. Гуманітарна активність держав є інструментом реалізації їхніх зовнішньополітичних пріоритетів та формою реалізації стратегій «м'якої сили» [2, с. 82-86; 4, с. 137-144]. Приклад Кувейту та ОАЕ демонструє, що поєднання гуманітарних програм з іміджевими та регіональними інтересами держав посилює їх позиції на міжнародній арені [4, с. 137-147].

Міжнародні урядові організації (насамперед ООН і її спеціалізовані установи, регіональні організації ЄС, Рада Європи, ОБСЄ) відіграють координуючу та нормотворчу роль у реалізації гуманітарних програм, стратегій та місій. Міжнародні організації розробляють стандарти реагування на гуманітарні кризи, ухвалюють політичні рішення, формують та реалізують механізми моніторингу та звітності у сфері захисту прав людини

й міжнародного гуманітарного права, виступають медіаторами у переговорах щодо надання гуманітарної допомоги, розподілу ресурсів [2, с. 82-83; 6, с. 29-31]. Без участі міжнародних організацій гуманітарна дипломатія залишалася б фрагментарною та залежною від політичної волі та інтересів окремих держав [1, с. 46-47; 8, р. 1212-1216].

Особливе місце у реалізації гуманітарної дипломатії посідають неурядові міжнародні гуманітарні інституції (Міжнародний комітет Червоного Хреста, Лікарі без кордонів, структури Червоного Півмісяця, релігійні гуманітарні об'єднання (Карітас)), а також, структурні інститути урядових міжнародних організацій (ЮНІСЕФ, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців тощо). Вони реалізують гуманітарні місії «на місцях», ведуть переговори про доступ до потерпілого населення, фіксують порушення міжнародного гуманітарного права, здійснюють адвокацію інтересів уразливих груп перед урядами й міжнародними органами [1, с. 43-49; 5, с. 385-388; 7, р. 150-158]. Саме ці актори найчастіше опиняються в ситуації зіткнення й конфронтації політичних інтересів, в умовах ескалації конфліктів й криз, реальних загроз життю та безпеці [5, с. 387-390].

Взаємодія між суб'єктами гуманітарної дипломатії має ієрархічний характер. З одного боку, гуманітарна дипломатія спирається на вертикальні нормативно-правові механізми – рішення ООН, директиви ЄС, двосторонні та багатосторонні міждержавні угоди щодо гуманітарної допомоги. З іншого – ефективність гуманітарних дій визначається горизонтальною координацією та взаємодією між акторами світової політики щодо обміну інформацією, узгодженням стандартів та уникненням дублювання програм гуманітарної допомоги [6, с. 19-23; 7, р. 150-158]. Саме в такому вимірі формується «спільнота практиків» ефективної гуманітарної дипломатії, про яку пише П. Реньє [8, р. 1211-1214].

У XXI ст. гуманітарна дипломатія реалізується через широкий спектр механізмів та інструментів, які умовно можна згрупувати у кілька блоків. По-перше, це гуманітарні місії та операції, що передбачають переговори, розгортання польових офісів, створення гуманітарних коридорів, організацію евакуації цивільних, забезпечення безпеки персоналу та логістики допомоги [1, с. 43-46; 5, с. 385-388; 8, р. 1215-1220].

По-друге, у широкому спектрі механізмів та інструментів реалізації гуманітарної дипломатії важливе місце посідають програми гуманітарної посткризової допомоги, які поєднують короткострокові заходи (екстрене забезпечення життєво необхідними товарами й послугами) з довгостроковими проєктами відбудови інфраструктури, підтримки систем охорони здоров'я, освіти, соціальної інтеграції постраждалих [2, с. 82-83;

4, с. 140-144; 6, с. 33-37]. Через ці інструменти гуманітарна дипломатія, фактично, перетинається з політикою розвитку, оскільки вимагає узгодження пріоритетів донорів і країн-реципієнтів.

По-третє, важливими інструментами у реалізації гуманітарної дипломатії є освітні та культурні проекти гуманітарного спрямування – стипендіальні програми для постраждалих від конфліктів, підтримка університетів та шкіл у зонах криз, культурні ініціативи, спрямовані на міжкультурний діалог і подолання наслідків насильства та психологічних травм. Такі форми гуманітарної присутності відіграють подвійну роль: з одного боку, сприяють відновленню людського потенціалу та соціальної структури суспільства, а з іншого – розширюють можливості публічної дипломатії й м'якої сили держав, які їх фінансують [4, с. 140-144; 7, р. 143-151; 6, с. 51-53].

По-четверте, інструментарієм гуманітарної дипломатії є спеціальні нормативно-правові механізми та інститути захисту прав людини: органи ООН, ЄС, міжнародні рішення та нормативно-правові акти у гуманітарній сфері, регіональні суди й комісії з прав людини, спеціальні доповідачі, інструменти звітності щодо дотримання гуманітарних зобов'язань [5, с. 385-390; 6, с. 29-31; 8, р. 1216-1220].

Суб'єктно-інституційна структура гуманітарної дипломатії у XXI ст. є поліцентричною: механізми та інструменти гуманітарної дипломатії ефективні лише за умов скоординованої взаємодії, співпраці та спільної практики цих суб'єктів, забезпечення пріоритету прав і гідності людини над вузькополітичними інтересами [1, с. 46-49; 2, с. 82-86; 7, р. 150-158].

Практичний вимір гуманітарної дипломатії простежуються на прикладі держав, які поєднують гуманітарну активність із довгостроковими стратегіями зовнішньої політики та публічної дипломатії. Дослідження В. Климончука демонструє як Кувейт та ОАЕ ефективно використовують гуманітарну дипломатію, як ключовий пріоритет та стратегію своєї зовнішньої політики, інструмент формування образу «відповідального донора» у регіоні Близького Сходу [4]. Інший кейс – гуманітарна дипломатія Швейцарії та Швеції. Як наголошують М. Ратайчак і Н. Брош, ці держави поєднують тривалу традицію підтримки міжнародного гуманітарного права, активну участь у посередництві та миротворчих процесах, а також масштабні програми допомоги й міжкультурного діалогу, що розглядаються як важливий інструмент їхньої «м'якої сили» [7]. На регіональному рівні прикладом реалізації гуманітарної дипломатії є політика Туреччини та Європейського Союзу щодо сирійських біженців (захист мільйонів сирійських біженців, міжнародні переговори, фінансування гуманітарних програм і проєктів, впровадження

візового режиму, контроль міграційних потоків) [11]. Реалізація гуманітарної дипломатії ЄС інтегрує механізми й форми гуманітарної допомоги та цивільного захисту, поєднує фінансування великомасштабних гуманітарних операцій з політичним й дипломатичним впливом на треті країни та міжнародні організації, зокрема для забезпечення дотримання норм й стандартів міжнародного гуманітарного права, захисту гуманітарного простору та усунення перешкод для доступу допомоги [10; 12]. Такий підхід посилює роль ЄС як глобального гуманітарного актора.

Наведені кейси засвідчують, що гуманітарна дипломатія може суттєво посилювати міжнародний імідж держав, здатних поєднувати захист прав людини, підтримку постраждалих і довгострокові стратегії розвитку. Водночас, вони виявляють і ключові виклики для гуманітарної дипломатії у XXI столітті. Зокрема: зростаючу політизацію гуманітарної дипломатії, обмеження доступу до надання гуманітарної допомоги постраждалим групам і категоріям населення. А. Де Лаурі наголошує, що гуманітарна дипломатія дедалі частіше здійснюється в контексті конкуренції донорів, жорстких режимів безпеки, неузгодженості законодавства, політизації інтересів [9]. Як приклад, гуманітарна дипломатія в Сирії, де виникають перешкоди з практичним втіленням гуманітарних принципів через обмеження доступу до постраждалих територій, залежність від політичних інтересів донорів та потребами постраждалих [5; 12]. Суттєвим обмеженням для ефективної реалізації гуманітарної дипломатії є конфронтація і суперечності між гуманітарними принципами й стандартами та національними інтересами держав. Аналіз діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста демонструє, що ефективні переговори щодо доступу до жертв конфліктів потребують довготривалих перемовин, відкритого діалогу, довіри, конфіденційності й суворого дотримання політики нейтральності [10]. Подібні ризики простежуються і в практиці окремих держав, де гуманітарні аргументи використовуються для легітимації гуманітарних інтервенцій чи посилення надмірного контролю над міграційними потоками [4; 11]. Гуманітарна дипломатія стикається з викликами у фінансуванні гуманітарних програм і проєктів та інвестуванні у розвиток гуманітарних інституцій [2; 9].

Попри зазначені виклики, варто наголосити на перспективах у розвитку гуманітарної дипломатії XXI ст. Йдеться про розширення системи інституційної системи гуманітарної дипломатії та стратегічність її векторів, ухвалення ефективних національних та регіональних рішень, впровадження інноваційних механізмів та форм, запобігання політизації гуманітарної дипломатії [7; 9]. У міжнародних відносинах зростає роль циф-

ровізації міжнародних гуманітарних взаємодій, що дозволяє краще координувати гуманітарні програми, враховувати локальний контекст і посилювати підзвітність та відповідальність [1; 8; 10]. Актуальним напрямом є розширення напрямів та сфер реалізації гуманітарної дипломатії від традиційного фокусу на збройних конфліктах до реагування на кліматичні катастрофи, пандемії, продовольчу та енергетичну небезпеку, що вимагає нових форматів переговорів, партнерств і механізмів превенції [2; 12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Гуманітарна дипломатія XXI ст. є багатовимірним феноменом, який формується на перетині зовнішньої політики держав, діяльності міжнародних організацій, гуманітарних інституцій та норм міжнародного гуманітарного права й прав людини. Вона еволюціонувала від прак-

тики допомоги жертвам воєн до розгалуженого інструмента реагування на максимально широкий спектр кризових ситуацій і викликів XXI ст.: від збройних конфліктів, екологічних катастроф, криз, пандемій, масових переміщень населення тощо. Гуманітарна дипломатія виступає переговорно-адвокаційним і комунікативним механізмом суб'єктів міжнародних відносин, спрямованим на створення політико-правових умов для захисту прав вразливих груп і постраждалих категорій. Подальші розвідки доцільно зосередити на поглибленому аналізі регіональних та національних моделей гуманітарної дипломатії, дослідженні ефективних механізмів її реалізації. В умовах сучасних безпекових викликів і загроз перспективним є дослідження становлення, реалізації та трансформації механізмів та форм гуманітарної дипломатії в умовах російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Окладна М. Г., Перевалова Л. В., Генкул Ю. В. Гуманітарна дипломатія: історія становлення та сучасність. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 2 (17). С. 43-49. URL: http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Okladnaya_Perevalova_Genkul17.pdf
2. Вікторов К., Бажан Я., Ковтун О. Еволюція концепції та складові гуманітарної дипломатії. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2021. Т. 24, № 7-8. С. 77-86. DOI: 10.15421/172180. URL: <https://doi.org/10.15421/172180>
3. Коновалова М. Сучасні підходи та межі гуманітарної дипломатії. *Grani*. 2024. Vol. 27, № 1. P. 91-95. DOI: 10.15421/172412. URL: <https://doi.org/10.15421/172412>
4. Климончук В. Гуманітарна дипломатія як пріоритет зовнішньої політики Кувейту та ОАЕ. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 3 (14). С. 137-147. DOI: 10.29038/2524-2679-2022-03-137-147. URL: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-03-137-147>
5. Гелемей Ю. Недоліки «гуманітарної дипломатії» у сфері захисту військовополонених. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2023. № 4 (40). С. 385-402. DOI: 10.23939/law2023.40.385. URL: <https://doi.org/10.23939/law2023.40.385>
6. Васковець О. В. Гуманітарна дипломатія та її роль у міжнародних відносинах: кваліфікаційна робота на здобуття ступеня магістра. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2023. 77 с.
7. Ratajczak M., Broś N. Humanitarian Diplomacy: The Case of Switzerland and Sweden. *Politeja*. 2023. Vol. 20, No. 1(82). P. 143-163. DOI: 10.12797/Politeja.20.2023.82.08. URL: <https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2023.82.08>
8. Régnier P. The Emerging Concept of Humanitarian Diplomacy: Identification of a Community of Practice and Prospects for International Recognition. *International Review of the Red Cross*. 2011. Vol. 93, No. 884. P. 1211-1237. DOI: 10.1017/S1816383112000574. URL: <https://doi.org/10.1017/S1816383112000574>
9. De Lauri A. Humanitarian Diplomacy: A New Research Agenda. Bergen : Chr. Michelsen Institute, 2018. (CMI Brief 2018:4). URL: <https://www.cmi.no/publications/6536-humanitarian-diplomacy-a-new-research-agenda>
10. Harroff-Tavel M. The Humanitarian Diplomacy of the International Committee of the Red Cross. *Relations internationales*. 2005. No. 121. P. 73-89. DOI: 10.3917/ri.121.0073. URL: http://www.cairn.info/article.php?ID_REVUE=RI&ID_NUMPUBLIE=RI_121&ID_ARTICLE=RI_121_0073
11. Sadık G., Zorba H. Humanitarian Diplomacy for Syrian Refugees and Turkey-EU Relations. *Göç Araştırmaları Dergisi*. 2017. Vol. 3, No. 2. P. 10-39. URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/gad/issue/45487/570920>
12. Leclerc G. Understanding EU humanitarian action. Brussels: European Parliamentary Research Service, 2024. (EPRS Briefing, PE 767.183). URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767183/EPRS_BRI\(2024\)767183_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/767183/EPRS_BRI(2024)767183_EN.pdf)

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
 Дата публікації: 31.12.2025

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ)

THE IMPACT OF GLOBALISATION ON THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL (USING GERMANY AS AN EXAMPLE)

Казакова Л.О.,

orcid.org/0000-0001-7529-9543

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Приймачук К.В.,

orcid.org/0009-0006-1404-5260

студентка IV курсу факультету міжнародних економічних відносин

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Якимець М.М.,

orcid.org/0009-0009-9934-3575

студент II курсу магістратури факультету міжнародних економічних відносин

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена аналізу впливу глобалізації на формування та розвиток інтелектуального капіталу Німеччини. Розглянуто еволюцію національної моделі розвитку людського капіталу від повоєнного періоду до сучасного етапу економіки знань та охарактеризовано роль державної освітньої, наукової й інноваційної політики у зміцненні конкурентоспроможності країни. Показано, що глобальні процеси – інтернаціоналізація освіти і науки (зокрема, залучення іноземних студентів та участь у міжнародних дослідницьких програмах), зростання академічної мобільності, а також загострення глобальної технологічної конкуренції – суттєво впливають на людський, структурний та інноваційний компоненти інтелектуального капіталу.

Акцентовано на ролі держави як стратегічного інвестора й модератора, що поєднує відкритість до світових потоків знань із захистом національних інтересів. Державна політика цифрової трансформації та інтернаціоналізації освіти і науки прискорює розвиток інтелектуального капіталу, формуючи нове покоління цифрово компетентних фахівців і інтегруючи наукові інституції у глобальні дослідницькі мережі. Німеччина перетворилася на один із провідних центрів притягання іноземних студентів і висококваліфікованих спеціалістів, що забезпечує приріст людського капіталу й компенсує демографічні виклики. Відзначено вагомий роль транснаціональних корпорацій як провідників інновацій: вони системно інвестують у дослідження і розробки, створюють глобальні центри знань та залучають таланти з-за кордону, посилюючи структурний й інноваційний капітал країни. Зроблено висновок, що комплекс зазначених чинників дозволив Німеччині ефективно використати можливості глобалізації, зміцнити свій людський, структурний та інноваційний потенціал і утвердитися серед лідерів світової економіки знань.

Наголошується, що Німеччина активно вдосконалює імміграційну політику та запроваджує програми для залучення висококваліфікованих фахівців з-за кордону з метою компенсувати дефіцит кадрів і зміцнити людський капітал. Крім того, уряд реалізує ініціативи на підтримку дослідників і талантів, інвестує в науково-освітній сектор і здійснює структурні реформи. Підкреслено активну інтеграцію у глобальні наукові мережі, впровадження цифрових стратегій, розвиток стартап-екосистеми та підтримку малого й середнього бізнесу як носія інновацій. Окремлено ризики глобалізації, зокрема конкуренцію у сфері високих технологій і домінування США й Китаю, що потребує посилення внутрішніх інноваційних програм і поглиблення європейської наукової кооперації.

Ключові слова: глобалізація, інтелектуальний капітал, людський капітал, інновації, освіта, наука, Німеччина, міжнародна економіка.

The article is devoted to analyzing the impact of globalization on the formation and development of intellectual capital in Germany. It explores the evolution of the national model of human capital development from the post-war period to the modern knowledge economy and highlights the role of state educational, scientific, and innovation policies in strengthening the country's competitiveness. It demonstrates that global processes – such as the internationalization of education and science (including the inflow of international students and participation in research programs), increasing academic mobility, and intensifying global technological competition – significantly influence the human, structural, and innovation components of intellectual capital.

The study emphasizes the role of the state as a strategic investor and moderator, combining openness to global knowledge flows with the protection of national interests. Digital transformation and internationalization policies accelerate the development of intellectual capital, promote the training of digitally competent professionals, and integrate German research institutions into global networks. Germany has become one of the leading destinations for international students and skilled professionals, which enhances its human capital and offsets demographic challenges. Transnational corporations also play a crucial role in driving innovation, investing in R&D, creating global knowledge hubs, and attracting foreign talent, thereby strengthening the country's structural and innovation capital.

It is concluded that these factors have enabled Germany to effectively harness globalization to reinforce its position in the global knowledge economy.

It is also noted that Germany is continuously improving its immigration policy and implementing programs aimed at attracting qualified professionals from abroad to address labor shortages and strengthen human capital. The government promotes initiatives to support researchers and talents, invests in the science and education sector, and implements structural reforms. The article highlights Germany's active integration into global scientific networks, its digital policy strategies, the development of startup ecosystems, and support for SMEs as drivers of innovation. It also outlines globalization-related risks, particularly in the high-tech sector, and the dominance of the US and China, which necessitate intensified national innovation programs and deeper European scientific cooperation.

Key words: globalization, intellectual capital, human capital, innovation, education, science, Germany, international economy.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті глобалізація стала ключовим чинником, що визначає динаміку розвитку національних економік, трансформуючи структуру виробництва, міжнародні ринки праці та характер конкурентної боротьби. В цих умовах вирішального значення набуває інтелектуальний капітал – сукупність знань, компетентностей, інноваційних ресурсів та здатності суспільства до створення нових технологій – як фундаментальний ресурс національного розвитку. Для Німеччини, яка традиційно посідає провідні позиції у світовій економіці, питання збереження та нарощування інтелектуального потенціалу є одним із ключових стратегічних викликів. Важливо, що глобалізація не лише відкриває нові можливості для міжнародного обміну знаннями, участі в глобальних наукових мережах і залучення висококваліфікованих кадрів, а й посилює конкуренцію за таланти, інвестиції та інновації.

У цьому контексті національна модель формування інтелектуального капіталу Німеччини зазнає суттєвих змін: з одного боку, держава отримує доступ до глобальних потоків знань, міжнародних дослідницьких програм і технологічних партнерств, а з іншого – стикається з ризиками “відтоку мізків”, залежністю від транснаціональних корпорацій та необхідністю постійної модернізації освітньої й наукової системи. Крім того, цифровізація та зростання ролі інноваційної економіки висувають нові вимоги до ринку праці, які можуть бути задоволені лише за умови системного розвитку людського та структурного капіталу. Таким чином, постає проблема аналізу того, яким чином глобалізаційні процеси впливають на інтелектуальний капітал Німеччини, які переваги та ризики вони породжують, і наскільки ефективно національна інституційна система реагує на нові виклики світової економіки. Зазначені питання визначають актуальність даного дослідження, адже від здатності країни адаптуватися до глобальних трансформацій залежить її майбутня конкурентоспроможність, інноваційний потенціал та позиції у міжнародному науково-технологічному просторі [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема впливу глобалізації на формування інтелектуального капіталу Німеччини широко висвіт-

люється у працях європейських та міжнародних дослідників, аналітичних центрів, матеріалах ОЕСР та Європейської комісії. У науковій літературі підкреслюється, що саме відкритість до глобальних потоків знань і технологій стала ключовим чинником становлення Німеччини як одного з провідних інноваційних центрів світу. Зокрема, у звітах ОЕСР наголошується, що Німеччина системно нарощує інвестиції в освіту, науку та дослідницькі інститути, що дозволяє їй залишатися серед лідерів за рівнем людського капіталу й науково-технічного потенціалу. Дослідження товариств Фраунгофера та Макса Планка демонструють, що інтеграція Німеччини у глобальні наукові мережі сприяє зростанню обсягів міжнародних досліджень і зміцненню позицій країни у високотехнологічних галузях.

Водночас сучасні автори – такі як Річард Флоріда, Саскія Сассен та Мануель Кастельс – відзначають, що глобалізація створює не лише можливості, але й суттєві виклики. Зокрема, міжнародна конкуренція за висококваліфіковані кадри змушує Німеччину активно вдосконалювати імміграційну політику та умови праці для залучення інтелектуальних мігрантів. За даними Європейської комісії, країна є одним із найбільших реципієнтів висококваліфікованої трудової міграції у ЄС, що позитивно впливає на людський капітал, але водночас підсилює залежність від зовнішніх кваліфікованих ресурсів. Дослідження Німецького інституту економічних досліджень (DIW Berlin) вказують, що приплив фахівців STEM-спеціальностей забезпечує до 20% приросту інноваційного потенціалу країни у стратегічних галузях – цифрових технологіях, машинобудуванні та біомедицині. Серед інших джерел – аналітика Європейської інноваційної ради, звіти WIPO щодо глобального інноваційного індексу та дослідження університетів Мюнхена, Карлсруе і Аахена, які підкреслюють ефективність німецької моделі підготовки фахівців і її здатність адаптуватися до глобальних трансформацій. У роботах сучасних німецьких економістів значна увага приділяється й ризикам глобалізації: конкуренції з боку США та Китаю у сфері штучного інтелекту, залежності від міжнародних технологічних корпорацій та потребі постійного оновлення наукової інфраструктури.

Наукові публікації також акцентують на важливості цифрової трансформації, адже саме вона визначає здатність Німеччини інтегруватися в глобальний інноваційний простір [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень, комплексна оцінка впливу глобалізаційних процесів саме на формування й відтворення інтелектуального капіталу Німеччини опрацьована недостатньо. У літературі часто розглядаються окремо питання міграції висококваліфікованих кадрів, участі Німеччини в міжнародних наукових програмах чи розвитку транснаціональних корпорацій, однак взаємозв'язок цих факторів із людським, структурним та інноваційним компонентами інтелектуального капіталу залишається висвітленим фрагментарно. Недостатньо дослідженим є також баланс між перевагами глобальної інтеграції у простір знань (зростання мобільності, доступ до світових технологій) та ризиками посилення міжнародної конкуренції за таланти, «відтоку мізків» і залежності від зовнішніх інтелектуальних ресурсів. Це зумовлює потребу в більш ґрунтовному аналізі того, яким чином глобалізація трансформує інтелектуальний капітал Німеччини, і які механізми дозволяють країні зберігати та посилювати свої позиції у світовій економіці знань [3].

Формулювання цілей. Метою дослідження є з'ясування ролі глобалізації у формуванні та розвитку інтелектуального капіталу Німеччини та оцінка того, наскільки ефективно країна використовує глобальні процеси для зміцнення свого людського, структурного та інноваційного потенціалу. Для досягнення поставленої мети передбачається, по-перше, окреслити теоретичні засади поняття інтелектуального капіталу та визначити ключові глобалізаційні чинники, що впливають на його розвиток. По-друге, проаналізувати особливості національної освітньої, наукової та інноваційної систем Німеччини в контексті їх інтеграції у світовий простір знань, зокрема через участь у міжнародних наукових програмах, діяльність транснаціональних корпорацій і глобальні дослідницькі мережі. По-третє, оцінити вплив міжнародної мобільності кадрів, міграційних процесів та політики залучення висококваліфікованих фахівців на людський капітал Німеччини та її позиції у глобальній конкуренції за таланти. По-четверте, узагальнити переваги й ризики, зумовлені глобалізацією, та на цій основі сформулювати висновки щодо перспектив подальшого зміцнення інтелектуального капіталу Німеччини в умовах зростаючої міжнародної конкуренції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація, як комплексна система взаємопов'язаності економік, знань, технологій і ринків, істотно вплинула на формування інтелек-

туального капіталу Німеччини. Упродовж останніх десятиліть саме інтегрованість у глобальний економіко-технологічний простір стала основним драйвером оновлення її наукової, освітньої та інноваційної систем. Німеччина активно розвиває модель відкритих інновацій, у межах якої університети, державні інститути та транснаціональні компанії об'єднуються для спільного створення нових знань і технологій. Зростання міжнародної конкуренції, швидке поширення технологічних новацій і підвищення ролі цифрової економіки змусили країну переорієнтуватися на стратегії залучення та утримання талантів, що є базовим елементом національного інтелектуального капіталу. Водночас глобалізація вимагає постійної модернізації людського та структурного капіталу – від розвитку STEM-освіти до створення умов для високотехнологічного підприємництва [4].

Розвиток освітнього та наукового потенціалу Німеччини в умовах глобалізації набув особливої динаміки, оскільки саме глобальні процеси прискорили трансформацію її традиційно сильної освітньої та науково-дослідної системи. Університети країни активно інтегровані у міжнародні програми й наукові мережі, такі як Erasmus+, Horizon Europe та інші глобальні проекти, що сприяє посиленню позицій Німеччини як одного з найбільших реципієнтів наукових грантів у межах ЄС, а мережі інститутів Макса Планка, Гельмгольца, Ляйбніца та Фраунгофера виконують ключову роль у міжнародному співробітництві й трансфері технологій. За даними ОЕСР, понад 30% наукових публікацій німецьких учених створюються у міжнародних колабораціях, що свідчить про глибоку інтегрованість країни у світовий простір знань і сприяє зміцненню людського та структурного капіталу через обмін ідеями та інноваційними компетентностями. Поштовхом до внутрішніх реформ став «PISA-шок» початку 2000-х років, коли результати перших раундів дослідження PISA показали несподівано посередні результати німецьких школярів, що спричинило активну реакцію уряду та земель: було запроваджено загальнонаціональні освітні стандарти, розширено дошкільну підготовку та підвищено кваліфікацію вчителів, що згодом забезпечило підвищення якості середньої освіти та покращення позицій країни в наступних циклах PISA. Паралельно Німеччина активно інтернаціоналізувала систему вищої освіти, приєднавшись до Болонського процесу та запровадивши структурні зміни «бакалавр–магістр», що підвищило мобільність студентів і міжнародну порівнюваність дипломів. Упродовж останніх десятиліть країна стала одним із глобальних центрів притягання студентів: лише між 2013 і 2018 роками кількість іноземних студентів зросла з 282 до 375 тисяч (до 13% усіх студентів), що стало результатом цілеспрямованої політики «залучення

умів», зумовленої демографічними викликами та дефіцитом понад 300 тисяч висококваліфікованих фахівців у технологічних галузях. Стратегія інтернаціоналізації 2013 року передбачала кількісні та якісні цілі: збільшення частки іноземних студентів, розширення англомовних програм, спрощення визнання кваліфікацій та активну глобальну промоцію німецької освіти через DAAD, що дало змогу Німеччині достроково виконати поставлені завдання та стати прикладом успішної політики «brain gain». Інтернаціоналізація принесла низку переваг: значна частина іноземних випускників (35–50%) залишається працювати в країні, зміцнюючи висококваліфікований кадровий потенціал; культурна та інтелектуальна взаємодія підвищує якість навчання та формує глобальне мислення; а економічний ефект виражається у податкових надходженнях та створенні робочих місць, зокрема близько 400 млн євро податків і 22 тисячі робочих місць у 2011 році, що, загалом, свідчить про поєднання внутрішніх реформ і зовнішньої відкритості як ключових елементів розвитку інтелектуального капіталу Німеччини в умовах глобалізації.

Важливим кількісним підтвердженням впливу глобалізації на розвиток інтелектуального капіталу Німеччини є динаміка студентського контингенту та структури його інтернаціоналізації за даними Федерального статистичного відомства (Destatis). У зимовому семестрі 2024/25 рр. у німецьких закладах вищої освіти навчалося близько 2,86 млн студентів, з яких 492 087 становили іноземні студенти (студенти без німецького громадянства),

тобто 17,2 % від загальної чисельності контингенту, тоді як у зимовому семестрі 1998/99 рр. їх частка становила лише 9,2 %. Це означає майже подвоєння питомої ваги іноземних студентів за чверть століття, що прямо відображає посилення глобальної мобільності та привабливості німецької вищої освіти для талановитої молоді з-за кордону. З огляду на те, що значна частина випускників після завершення навчання залишається працювати в Німеччині, така динаміка сприяє не лише кількісному зростанню людського капіталу, але й його якісному оновленню за рахунок притоку висококваліфікованих кадрів, інтегрованих у міжнародні науково-освітні мережі.

Однією з ключових складових впливу глобалізації є мобільність висококваліфікованих фахівців. Німеччина, яка має один з найстаріших демографічних профілів у Європі, активно залучає інтелектуальних мігрантів, особливо у сферах інженерії, ІТ, медицини та науково-дослідної діяльності. Згідно зі звітом Європейської комісії, країна є одним із лідерів ЄС за кількістю виданих Blue Card для висококваліфікованих спеціалістів. Приплив талантів сприяє оновленню людського капіталу та компенсує внутрішній дефіцит кадрів, що є критично важливим для підтримання технологічного виробництва, зокрема у сфері машинобудування, автоіндустрії та фармацевтики. Водночас глобалізація посилює конкуренцію за таланти: Німеччина зіштовхується з необхідністю створювати вигідніші умови працевлаштування та наукової діяльності, щоб уникати «відтоку мізків» до США, Канади або інших європейських центрів інновацій.

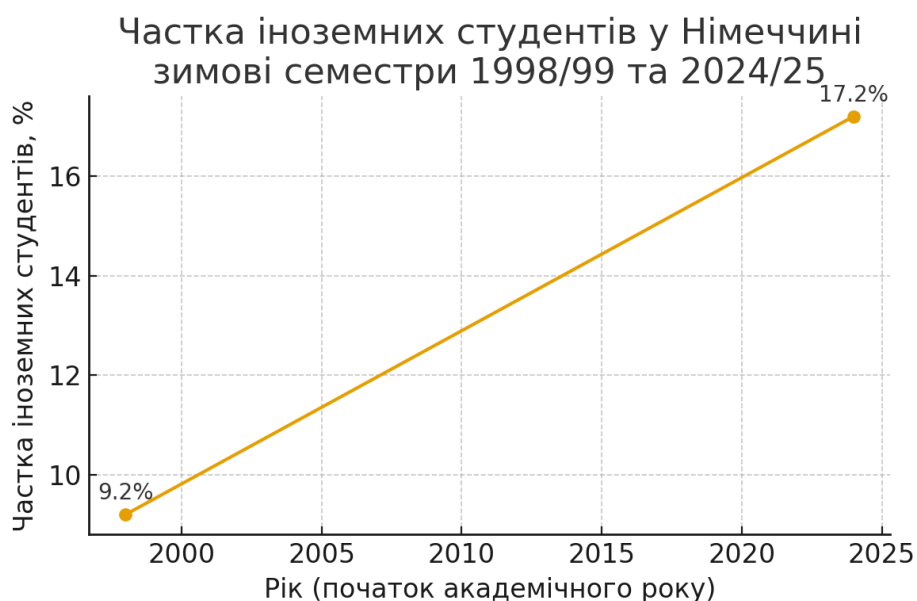

Рис. 1. Динаміка частки іноземних студентів у Німеччині (1998/99–2024/25 рр.)

Джерело [5]

Зважаючи на демографічні та кадрові виклики, держава лібералізувала імміграційну політику для залучення кваліфікованих кадрів з-за меж ЄС. Було запроваджено «блакитну карту» ЄС та національні програми прийому фахівців, а в 2020 році ухвалено новий Закон про імміграцію кваліфікованих працівників, що спрощує визнання дипломів і працевлаштування для спеціалістів з третіх країн. Ці кроки покликані компенсувати внутрішній брак інженерів, IT-спеціалістів, науковців, необхідних для підтримання інноваційної економіки. Показово, що уряд також націлений на повернення власних талантів, які працюють за кордоном, та на залучення іноземних учених до роботи в німецьких інституціях. З 2000-х років діє низка програм для німецької наукової діаспори, а у 2025 році ініційовано масштабну програму Global Minds Initiative, спрямовану на вербування дослідників з усього світу і створення для них сприятливих умов у Німеччині. Зокрема, держава фінансує створення центрів підтримки іноземних науковців при університетах, цифровізацію візових процедур, розширює гранти від Німецького дослідницького товариства (DFG) та інших фондів для приваблення провідних учених. Влада ФРН навіть організовує своєрідні «ярмарки талантів» за кордоном: так, у серпні 2025 року делегація представників наукової сфери Німеччини відвідала Бостон (США) на конференції GAIN, щоб заохотити німецьких постдоків повернутися на батьківщину і водночас прорекламувати переваги наукової кар'єри в Німеччині для іноземних молодих науковців.

Активне залучення міжнародних талантів відбувається на тлі змін у США та інших країнах, де частина дослідників відчувають невпевненість через політичні чи економічні фактори, що відкриває можливості для Німеччини переманити кадри. Усвідомлюючи стратегічну важливість інтелектуального капіталу, держава Німеччини виконує подвійну роль. З одного боку, вона – інвестор і гарант: забезпечує стабільне фінансування університетів і дослідницьких інститутів, стимулює приватні інвестиції в R&D податковими пільгами, підтримує освітні ініціативи на всіх рівнях. З іншого – модератор і реформатор, який формує візію розвитку і впроваджує необхідні структурні зміни. Прикладом є програма Exzellenzinitiative (Ініціатива досконалості), започаткована у 2005 році: держава на конкурсній основі виділяла значні кошти найкращим університетам для створення центрів передового досвіду та підвищення їхньої конкурентоспроможності на світовій арені. Це призвело до появи в Німеччині групи університетів світового рівня та зростання публікаційної активності і інноваційних розробок у ключових сферах. Інший приклад – High-Tech Strategy, започаткована урядом у 2006 році та регулярно онов-

лювана, яка визначила пріоритетні напрямки науково-технічного розвитку (таких як біотехнології, наноматеріали, інформаційні технології) і скоординувала зусилля міністерств, бізнесу та наукової спільноти для досягнення проривів у цих галузях. Роль держави проявляється і у підтримці малих та середніх підприємств (Mittelstand) – середніх інноваційних компаній, що є основою економіки. Через програми міжнародної кооперації для МСП (наприклад, стимулювання їх участі у європейських проєктах та захист прав інтелектуальної власності за кордоном) уряд допомагає їм інтегруватися у глобальні ринки знань. Така багатоаспектна політика дозволяє поєднати глобальні можливості з внутрішнім розвитком: держава одночасно відкриває двері для світових знань (через інтернаціоналізацію та співпрацю) і підсилює власну «екосистему» інтелектуального капіталу (через інвестиції та реформи) [6].

Транснаціональні компанії (Siemens, BMW, Bosch, SAP тощо) відіграють важливу роль у формуванні структурного та інноваційного капіталу Німеччини. У глобальній економіці вони виступають провідниками технологічного розвитку, адже мають власні міжнародні дослідницькі центри, залучають іноземних спеціалістів і формують внутрішні системи управління знаннями. Глобальні корпорації систематично інвестують у дослідження та розробки: лише у 2023 році Німеччина посіла 3-тє місце у світі за обсягом витрат бізнесу на R&D, що свідчить про високий рівень інноваційної активності. Глобалізація стимулює компанії до інтеграції у міжнародні ланцюги створення вартості, а це, своєю чергою, вимагає від них постійного оновлення людського капіталу та підвищення кваліфікації працівників. Завдяки цьому інтелектуальний капітал Німеччини зміцнюється не лише у державному секторі, а й у приватному інноваційному середовищі.

Глобальна цифрова трансформація суттєво прискорила розвиток інтелектуального капіталу Німеччини. Держава активно впроваджує стратегії підвищення цифрових компетентностей населення, стимулює інноваційне підприємництво та підтримує стартап-екосистему. Програми Industrie 4.0, Digitalpakt Schule та інші ініціативи спрямовані на інтеграцію цифрових технологій у виробництво, освіту та управління. Завдяки цьому формується новий тип людського капіталу – цифрово компетентний працівник, здатний працювати з великими даними, автоматизованими системами, штучним інтелектом. У відповідь на появу революційних технологій і нових глобальних конкурентів німецький уряд збільшив підтримку проривних досліджень та інноваційних компаній: було створено спеціальні агентства для фінансування дисруптивних інновацій (агентство SPRIND у 2019 р.), запроваджено програми грантів для

молодих високотехнологічних стартапів, а також прийнято Національну стратегію штучного інтелекту (2018). Ці кроки мають на меті прискорити впровадження цифрових розробок і зміцнити позиції країни у найбільш перспективних галузях майбутнього. Внаслідок глобалізації цифрова економіка стала центральним елементом інтелектуального капіталу, а Німеччина посилила позиції серед світових лідерів у сфері індустріальної автоматизації та інтелектуальних систем [7].

Глобалізація дала Німеччині відчутні переваги: доступ до міжнародних потоків знань, можливість залучення висококваліфікованих фахівців, інтеграцію у світові дослідницькі мережі, розвиток інноваційної економіки та модернізацію освітньої системи. Водночас вона створила низку ризиків: посилення конкуренції за таланти та інвестиції, ресурсну залежність від імпорту технологій і зовнішніх знань, загрозу відтоку кадрів, а також необхідність постійної адаптації освітньої й наукової інфраструктури до вимог глобального ринку. Особливо значущими є виклики, пов'язані з домінуванням США та Китаю у сфері штучного інтелекту та цифрових платформ, що може звужувати можливості для розвитку автономних німецьких технологій. Це ставить Німеччину перед потребою активізувати національні інноваційні програми та поглиблювати співпрацю всередині ЄС. Таким чином, успіх залежить від здатності держави поєднувати переваги відкритості із активною внутрішньою політикою підтримки науки, інновацій та розвитку людського капіталу [8].

Міжнародна міграція як об'єктивний і динамічний процес у сучасній глобальній економіці є індикатором політичних та соціально-економічних процесів у національних економічних системах. Напрями міграції та її масштаби свідчать насамперед про глибину розривів економічного та соціального розвитку країн світу. Відтак очевидно, що основними центрами притягання міграції є розвинуті країни або країни, що є регіональними економічними лідерами [9].

Висновки та перспективи. Підсумовуючи, можна зазначити, що глобалізація стала визначальним чинником формування та зміцнення інтелектуального капіталу Німеччини. По-перше,

вона суттєво розширила можливості академічної та наукової співпраці, що проявляється у високому рівні міжнародної мобільності студентів і дослідників, а також у включенні німецьких наукових установ до провідних глобальних дослідницьких мереж. По-друге, глобалізація сприяла залученню висококваліфікованих фахівців із-за кордону, що дозволило компенсувати демографічні виклики та забезпечити стабільний приріст людського капіталу у стратегічно важливих сферах. Підтримка інноваційної діяльності транснаціональними корпораціями, значні бізнес-інвестиції у R&D та розвиток цифрових компетентностей додатково зміцнили позиції Німеччини як одного з найбільш конкурентоспроможних акторів світової економіки знань.

Водночас глобалізація створює і нові ризики: загострення боротьби за таланти, зростання залежності від міжнародних технологічних платформ, а також необхідність постійно оновлювати освітню й наукову інфраструктуру відповідно до вимог глобального ринку. Особливо відчутними є виклики, пов'язані зі швидким розвитком штучного інтелекту та домінуванням США й Китаю у сфері високих технологій, що ставить Німеччину перед необхідністю активізувати національні інноваційні програми та поглиблювати співпрацю в межах ЄС.

Перспективи подальшого розвитку інтелектуального капіталу Німеччини пов'язані з розширенням участі у міжнародних наукових програмах, підтримкою глобальної мобільності, нарощуванням інвестицій у цифрову економіку та модернізацією системи підготовки кадрів. Важливими напрямками залишаються розвиток STEM-освіти, залучення молодих фахівців до науково-дослідних інститутів, а також підтримка стартап-екосистеми. Німеччина має значний потенціал для подальшого зміцнення інтелектуального капіталу, проте для цього потрібні узгоджені стратегічні рішення держави, наукової та бізнесової сфер, що дозволять зберегти баланс між перевагами відкритості та викликами глобальної конкуренції. Загалом, глобалізація створила умови для «інноваційної та конкурентоспроможної» моделі розвитку Німеччини, яка має всі передумови вдосконалюватися й надалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Собко О. М. Інтелектуальний капітал і креація вартості підприємства : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 444 с. URL: <https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/3c61aa2d-1dae-42b1-90b9-32a352a39530/content> (дата звернення: 15.11.2025).
2. Прокопенко Н. С., Гудзь О. Є., Харковина О. Г. Розвиток інтелектуального капіталу : монографія. Львів : Ліра-Прес, 2018. 180 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/_2257_90293579.pdf (дата звернення: 15.11.2025).
3. Довгаль О. А., Фоміна Є. В. Інтелектуалізація глобального економічного розвитку : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. 192 с. URL: <https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resource/s/520b1c71936494e19ae4921a2d72cbd5.pdf> (дата звернення: 15.11.2025).
4. Бойчук Н. С. Людський капітал як основа формування інтелектуального капіталу // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. Спец. вип. : Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та прак-

тики. Т. 2, ч. 1. Київ : КНЕУ, 2007. С. 445–448. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/781ab976-ff9c-4111-a013-00db1528f8fe/content> (дата звернення: 15.11.2025).

5. Voigtländer M., Oberst C., Geis-Thöne W. MLP Studentenwohnreport 2025. Wiesloch : MLP Finanzberatung SE – Institut der deutschen Wirtschaft (IW), 2025. 66 с. PDF. URL: <https://mlp-se.de/redaktion/mlp-se-de/studentenwohnreport-microsite/2025/report/mlp-studentenwohnreport-2025.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).

6. Міністерство освіти і науки України. Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики». Організація системи освіти Федеративної Республіки Німеччини : аналітична записка. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. 24 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/az_sistema-osviti-nimechchini.docx.pdf (дата звернення: 15.11.2025).

7. Молчанова Е. Взаємодія транснаціональних корпорацій з національними економіками на прикладі України. Київ : Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2012. 20 с. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09718.pdf> (дата звернення: 17.11.2025).

8. Мельничук Д. П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення : монографія. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України ; Житомир : Житомирський державний технологічний університет, 2015. URL: https://idss.org.ua/monografii/2015_Melnichuk.pdf (дата звернення: 17.11.2025).

9. Інтелектуальна міграція та розвиток національних економік в умовах глобалізації. Палінчак М.М. Приходько В.П. Ерфан Є.А. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2025 URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/56_2025ua/14.pdf (дата звернення: 27.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF MILITARY DIPLOMACY OF UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS

Клименко О.І.,

orcid.org/0009-0009-7306-3647

*аспірант кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій
Державного університету «Київський авіаційний інститут»*

У статті здійснено комплексний системний аналіз багаторівневої системи нормативно-правового забезпечення військової дипломатії України в умовах сучасних геополітичних трансформацій та протидії повномасштабній збройній агресії РФ. Обґрунтовано, що ефективність військово-дипломатичної діяльності як інструменту захисту національних інтересів безпосередньо залежить від якості та узгодженості правового регулювання.

Автором досліджено ієрархічну структуру нормативної бази, починаючи з міжнародно-правових основ, зокрема положень Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року, які легітимізують статус військових аташе, та імплементацію її в національне законодавство. Проаналізовано конституційні повноваження Президента України як ключового суб'єкта формування зовнішньополітичного та безпекового курсу держави. Детально розглянуто основні законодавчі акти, що регулюють дану сферу, зокрема Закон України «Про дипломатичну службу» та Закон України «Про національну безпеку України», а також стратегічні документи у сфері воєнної безпеки, а саме: Стратегію національної безпеки України, Стратегічний оборонний бюлетень України, Доктрину інформаційної безпеки України, Комунікаційну стратегію та Стратегію публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України. Виявлено специфіку правового статусу військового дипломата, яка характеризується подвійним підпорядкуванням та поєднанням дипломатичних і військових функцій. Сформуовано прагматичні завдання для військових дипломатів: від залучення військово-технічної допомоги до досягнення взаємосумісності з НАТО.

Особливу увагу приділено підзаконним нормативно-правовим актам, зокрема наказам Міністерства оборони України, які деталізують механізми міжнародного співробітництва та функціонування апаратів аташе з питань оборони. Визначено роль Головного управління розвідки Міністерства оборони України в координації діяльності військових дипломатів.

Ідентифіковано ключові проблемні аспекти чинної нормативної бази, серед яких певна фрагментарність регулювання та відсутність єдиного кодифікованого акта. Запропоновано напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення, що включають розробку пропозицій до законопроекту про військово-дипломатичну службу, які дозволили би систематизувати існуючі норми, посилити міжвідомчу координацію та адаптацію до сучасних безпекових викликів.

Ключові слова: військова дипломатія, аташе з питань оборони, нормативно-правове забезпечення, міжнародне військове співробітництво, дипломатична служба.

The article provides a comprehensive system analysis of the multi-level system of regulatory and legal support of Ukraine's military diplomacy in the context of modern geopolitical transformations and counteraction to the full-scale armed aggression of the Russian Federation. It is substantiated that the effectiveness of military-diplomatic activity as an instrument for the protection of national interests directly depends on the quality and consistency of legal regulation. The author studies the hierarchical structure of the regulatory framework, starting with international legal foundations, in particular the provisions of the Vienna Convention on Diplomatic Relations of 1961, which legitimize the status of military attachés, and its implementation in national legislation. The constitutional powers of the President of Ukraine as a key subject in the formation of the foreign policy and security course of the state are analyzed. The main legislative acts regulating this area, in particular the Law of Ukraine "On the Diplomatic Service" and the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", as well as strategic documents in the field of military security, namely: the National Security Strategy of Ukraine, the Strategic Defense Bulletin of Ukraine, the Doctrine of Information Security of Ukraine, the Communication Strategy and the Public Diplomacy Strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, are considered in detail. The specifics of the legal status of a military diplomat, which is characterized by double subordination and a combination of diplomatic and military functions, have been revealed. Pragmatic tasks for military diplomats have been formed: from attracting military-technical assistance to achieving interoperability with NATO. Particular attention is paid to by-laws, in particular the orders of the Ministry of Defense of Ukraine, which detail the mechanisms of international cooperation and the functioning of defense attaché offices. The role of the Main Intelligence Directorate of the Ministry of Defense of Ukraine in coordinating the activities of military diplomats has been defined. The key problematic aspects of the current regulatory framework have been identified, including a certain fragmentation of regulation and the lack of a single codified act. Directions for improving regulatory and legal support are proposed, including the development of proposals for the draft law on military and diplomatic service, which would make it possible to systematize existing norms, strengthen interagency coordination and adaptation to modern security challenges.

Key words: military diplomacy, defense attaché, regulatory and legal support, international military cooperation, diplomatic service.

Постановка проблеми. В умовах кардинальної трансформації системи міжнародної безпеки, спричиненої повномасштабним вторгненням РФ, військова дипломатія перетворюється на один із ключових інструментів захисту національних інтересів України. Її роль далеко виходить за межі традиційних функцій військового аташату й набуває стратегічного значення у контексті консолідації міжнародної підтримки, залучення військово-технічної допомоги та зміцнення обороноздатності держави. Ефективність реалізації цих завдань безпосередньо залежить від наявності цілісної, узгодженої та відповідної сучасним викликам нормативно-правової бази.

Нормативно-правове забезпечення військової дипломатії України є комплексним та багаторівневим конструктом, що охоплює міжнародно-правові акти, зокрема Віденську конвенцію про дипломатичні зносини [1], та розгалужену систему національного законодавства. Фундаментальні засади її функціонування закладено в Законі України «Про національну безпеку України» [4] та Законі України «Про дипломатичну службу» [2], що визначають місце військової дипломатії в загальній архітектурі сектору безпеки й оборони та зовнішньополітичної діяльності держави.

Водночас, стратегічне спрямування та пріоритети військово-дипломатичної діяльності визначаються низкою інших документів. Зокрема, Стратегія національної безпеки України [6] та Стратегічний оборонний бюлетень України [5] окреслюють ключові загрози та цілі державної політики, надаючи військовим дипломатам чіткі орієнтири в розбудові відносин із державами-партнерами. Також, важливу роль відіграють документи, що регулюють суміжні сфери, а саме Доктрина інформаційної безпеки [3], оскільки сучасна військова дипломатія невід'ємно пов'язана з інформаційним протиборством та просуванням державних наративів. Інтеграція публічних інструментів у цю сферу підкреслюється Стратегією публічної дипломатії [8] та Комунікаційною стратегією Міністерства закордонних справ України (далі–МЗС України) [9], створюючи сприятливе інформаційне поле для реалізації військово-політичних домовленостей.

Та, не зважаючи на широке коло нормативних актів, що регулюють окремі аспекти військової дипломатії, існує проблема певної фрагментарності – відсутність єдиного кодифікованого документа, для комплексного визначення статусу, завдання, функцій та механізмів діяльності військово-дипломатичної служби. Це породжує необхідність проведення системного аналізу чинної нормативно-правової бази для виявлення її сильних сторін, прогалин та появи перспективних напрямів удосконалення, щоб максимально адаптуватися до динамічних умов безпекового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика військової дипломатії та її нормативно-правового регулювання стала предметом посиленої уваги українських та зарубіжних дослідників, особливо після 2014 року, що зумовлено зростанням її ролі у протидії зовнішній агресії. Аналіз джерельної бази дозволяє виділити кілька основних напрямів досліджень.

Перший – спрямовано на дослідження теоретичних засад та сутності військової дипломатії як інструменту зовнішньої політики. У працях таких вчених, як Смолянчук В.Ф., Корендович О.О. та Потехін О.В., розглядаються концептуальні основи, функції та завдання військової дипломатії, аналізується її еволюція та місце в системі забезпечення національної безпеки. Ці роботи стали фундаментальним теоретичним підґрунтям для подальших досліджень, але вони, зазвичай, не фокусуються на комплексному аналізі всього масиву нормативно-правових актів.

Другий напрям охоплює публікації, що аналізують окремі аспекти правового статусу та діяльності військових дипломатів. Дослідники, зокрема Цівакий В.В. та Голяк Л.М., концентрують увагу на імплементації норм Віденської конвенції про дипломатичні зносини в національне законодавство, а також на правове регулювання діяльності апаратів військових аташе. Ці праці часто обмежуються аналізом Закону України «Про дипломатичну службу» [2], залишають поза увагою ширший контекст документів стратегічного планування у сфері оборони.

Третій напрям пов'язаний із вивченням практичної реалізації військової дипломатії України на сучасному етапі. Низка статей та аналітичних матеріалів, що з'явилися після 24 лютого 2022 року, аналізують успішні кейси взаємодії з країнами-партнерами, роль військової дипломатії у формуванні міжнародних коаліцій (формат «Рамштайн») та її внесок у залучення військово-технічної допомоги. Ці публікації мають велику практичну цінність, але їхній фокус, переважно, івентний, а не системний нормативно-правовий.

Та, не зважаючи на наявність значної кількості публікацій, комплексний аналіз усього спектру нормативно-правового та стратегічного забезпечення військової дипломатії України залишається недостатньо розкритою темою. Більшість досліджень або зосереджуються на загальнотеоретичних аспектах, або аналізують лише окремі законодавчі акти. Поза увагою часто залишається взаємозв'язок між законами (Закон України «Про національну безпеку України» [4]) та іншими нормативно-правовими документами в зазначеній сфері (Стратегічний оборонний бюлетень [5], Доктрину інформаційної безпеки України [3], Комунікаційну стратегію та Стратегію публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України [8,9]), що разом формують цілісну рамку для діяльності військових дипломатів.

Аналіз праць із даної проблематики засвідчив, що, попри значну увагу до військової дипломатії, існує наукова потреба в проведенні системного аналізу, що об'єднав би правові та стратегічні документи в єдину логічну систему і дозволив оцінити її узгодженість, повноту та ефективність у контексті сучасних безпекових викликів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на це, ставиться мета проведення комплексного аналізу системи нормативно-правового забезпечення військової дипломатії України для визначення її цілісності, узгодженості та відповідності сучасним безпековим викликам.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань:

- ідентифікувати та систематизувати ключові нормативно-правові акти, що формують правове поле для діяльності військової дипломатії на міжнародному, законодавчому та відомчому рівнях та проаналізувати зміст визначених документів для встановлення повноважень, функцій та завдань, які покладаються на органи та посадових осіб, що реалізують військово-дипломатичну діяльність.

- визначити ієрархічні зв'язки та взаємовплив між законами України та доктринальними документами у сфері національної безпеки і оборони, а також виявити можливі прогалини чи суперечності в правовому регулюванні.

- сформулювати висновки щодо стану нормативно-правового забезпечення військової дипломатії України та надати пропозиції щодо його вдосконалення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері зовнішньополітичної та безпекової діяльності держави, пов'язані з функціонуванням інституту військової дипломатії.

Предметом дослідження є нормативно-правові акти та стратегічні документи, що регулюють організацію, завдання та механізми реалізації військової дипломатії України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормативно-правове забезпечення військової дипломатії України є багаторівневою системою, аналіз якої доцільно проводити за ієрархічним принципом: від міжнародно-правових засад до національних стратегічних та відомчих документів.

Основою для функціонування будь-якої дипломатичної служби, включно з військовою, є Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. [1]. Цей документ встановлює правовий статус військових аташе, як членів дипломатичного персоналу, надаючи їм відповідні привілеї та імунітети. Ключовим для військової дипломатії є положення про законність методів збору інформації (стаття 3), що визначає межі їхньої діяльності в країні перебування. Ратифікувавши Конвенцію,

Україна інтегрувала ці норми у власну правову систему, гарантуючи легітимність дій своїх військових дипломатів на міжнародній арені та, водночас, беручи на себе зобов'язання поважати аналогічний статус іноземних представників.

На національному рівні правове поле військової дипломатії формується двома ключовими законами, які визначають її місце в системах зовнішньої політики та національної безпеки.

Закон України «Про національну безпеку України» [4] є рамковим документом, що встановлює стратегічні пріоритети держави. Він не містить прямого терміну «військова дипломатія», однак закріплює такі фундаментальні принципи, як розвиток стратегічних відносин з ключовими партнерами (насамперед у рамках НАТО та ЄС) та поглиблення співробітництва у воєнній і військово-технічній сферах. Таким чином, цей закон створює стратегічне замовлення для військово-дипломатичної діяльності, визначаючи її головні вектори та завдання в контексті захисту національних інтересів.

Закон України «Про дипломатичну службу» [2] інтегрує військових дипломатів (аташе з питань оборони та їхніх помічників) у загальну систему дипломатичної служби. Він регулює їхній правовий статус як співробітників закордонних дипломатичних установ, порядок проходження служби, ротатії та соціальні гарантії. Водночас, цей закон встановлює подвійне підпорядкування: адміністративне – керівнику дипломатичної установи (послу), та функціональне – Міністерству оборони України. Ця дуальність є стандартною світовою практикою, але вимагає чітких механізмів міжвідомчої координації для уникнення суперечностей.

Найбільш деталізовано завдання військової дипломатії прописані у підзаконних актах стратегічного характеру, що трансформують загальні законодавчі норми у конкретні напрями діяльності.

Стратегія національної безпеки України [6] та Стратегічний оборонний бюлетень України [5] виступають як документи, що деталізують положення профільного Закону. Вони визначають конкретні загрози, пріоритизують напрями оборонного співробітництва (наприклад, досягнення взаємо сумісності з НАТО) та ставлять завдання щодо залучення міжнародної допомоги для розвитку оборонних спроможностей. Саме ці документи є прямим керівництвом до дії для апаратів аташе з питань оборони.

Важливу роль відіграють доктрини, що регулюють суміжні сфери. Доктрина інформаційної безпеки України [2] та Комунікаційна стратегія МЗС України [8] розширюють функціонал військових дипломатів, додаючи до нього завдання з протидії дезінформації, просування позитивного іміджу ЗС України та донесення українських наративів до іноземної військово-політичної аудиторії.

Зв'язок із публічною дипломатією забезпечується через Стратегію публічної дипломатії та Комунікаційну стратегію МЗС України. Ці документи створюють сприятливе інформаційне середовище для роботи військових дипломатів. Вони спрямовані на формування міжнародної громадської думки, що полегшує ухвалення політичних рішень про надання Україні військової допомоги, таким чином підсилюючи результативність переговорів, які ведуть військові дипломати.

Ключовим на відомчому рівні є Наказ Міністерства оборони України від 23.07.2021 № 218 [7]. Цей документ слугує основним практичним механізмом, що переводить загальні закони та стратегічні цілі у площину конкретної діяльності. Він детально регламентує порядок планування, координації та проведення заходів міжнародного співробітництва, а також розподіляє повноваження між структурними підрозділами Міністерства оборони та Генерального штабу ЗС України. Особливо важливим для дослідження є те, що цей наказ формалізує роль Головного управління розвідки Міністерства оборони України у координації діяльності апаратів аташе з питань оборони, що підкреслює не лише дипломатичну, але й невід'ємну розвідувально-аналітичну складову їхньої роботи. Таким чином, Наказ № 218 слугує ключовою процедурною ланкою, що зв'язує стратегічне бачення з його тактичною реалізацією.

Системний аналіз цих документів показує, що нормативно-правове забезпечення військової дипломатії в Україні побудоване за логікою – від загального до конкретного. Закони створюють правову рамку, а стратегії та доктрини наповнюють її конкретним змістом і завданнями, адаптованими до поточної безпекової ситуації. Однак, відсутність єдиного кодифікованого акту, що регулював би саме військово-дипломатичну діяльність, призводить до того, що її правові основи розпорошені по значній кількості документів різного рівня, що може ускладнювати координацію та правозастосування на практиці.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження нормативно-правового забезпечення військової дипломатії України дозволяє зробити низку узагальнюючих висновків та окреслити напрями для подальших наукових розвідок:

1. Нормативно-правове забезпечення військової дипломатії України є комплексною та багаторівневою системою, що ґрунтується на міжнародних конвенціях, національному законодавстві та розгалуженій мережі стратегічних і доктринальних документів. Ця система побудована за ієрархічним принципом, де загальні норми законів України «Про національну безпеку України» та «Про дипломатичну службу» конкретизуються у документах стратегічного планування.

2. Ключова особливість чинної системи є її функціональна спрямованість. Законодавство та стратегії чітко орієнтують військово-дипломатичну діяльність на вирішення прагматичних завдань: залучення міжнародної військово-технічної допомоги, поглиблення співпраці з ключовими партнерами, досягнення взаємосумісності з НАТО та протидію інформаційним загрозам.

3. Виявлено, що правове регулювання є фрагментарним. Відсутність єдиного кодифікованого закону "Про військово-дипломатичну службу" призводить до того, що відповідні норми розпорошені по великій кількості актів різної юридичної сили. Це потенційно може ускладнювати координацію між відомствами та створювати правову невизначеність щодо окремих аспектів статусу та повноважень військових дипломатів.

4. Сучасне нормативне поле відображає розширення традиційного функціоналу військової дипломатії. Інтеграція положень з Комунікаційної стратегії та Стратегії публічної дипломатії МЗС України свідчить про розуміння необхідності поєднання класичних методів роботи (Government-to-Government) з інструментами "м'якої сили" для досягнення цілей національної безпеки.

5. Аналіз відомчого рівня [7], засвідчив його ключову роль як основного процедурного механізму, що переводить стратегічні завдання у площину практичної реалізації. Саме цей документ деталізує порядок координації, розподіл повноважень між структурними підрозділами Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗС України та Головного управління розвідки Міністерства оборони України, що є визначальним для розуміння специфіки функціонування української моделі військової дипломатії.

Зважаючи на результати проведеного дослідження, зрозуміло, що перспективними науковими розвідками в даному напрямку є здійснення порівняльно-правового аналізу законодавства України та провідних держав-членів НАТО (США, Велика Британія, Німеччина, Польща) у сфері регулювання військово-дипломатичної діяльності для імплементації найкращих світових практик.

Отож, перспективним буде саме розробка пропозицій до законопроекту про військово-дипломатичну службу, що би систематизувати існуючі норми та заповнити наявні прогалини. До таких прогалин слід віднести відсутність чіткого розмежування відповідальності між МЗС та оборонним відомством у кризових ситуаціях.

І, нарешті, важливо створити базу найбільш показових кейсів правозастосовної практики, зокрема щодо діяльності військових аташе, з метою встановлення відповідності відомчих нормативних приписів (зокрема, положень Наказу № 218) реальним потребам та викликам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини : міжнар. док. від 18.04.1961. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1964. № 17. Ст. 211.
2. Про дипломатичну службу : Закон України від 07.06.2018 № 2449-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 26. Ст. 219.
3. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 20. Ст. 550.
4. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 вересня 2017 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» : Указ Президента України від 17.03.2021 № 106/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106/2021> (дата звернення: 09.10.2025).
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 09.10.2025).
7. Про затвердження Інструкції з організації та здійснення міжнародного співробітництва Міністерством оборони України та Збройними Силами України : наказ Міністерства оборони України від 23.07.2021 № 218 : зареєстр. в М-ві юстиції України 10.08.2021 за № 1047/36669. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0218322-21> (дата звернення: 09.10.2025).
8. Комунікаційна стратегія Міністерства закордонних справ України до 2025 року : затв. наказом МЗС України від 29.10.2021 № 455. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/communication-strategy.pdf> (дата звернення: 09.10.2025).
9. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України : затв. наказом МЗС України від 25.03.2021 № 146. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Docs/public-diplomacy-strategy.pdf> (дата звернення: 09.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

ПОСИЛЕННЯ АВТОРИТАРИЗМУ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН І ЗРУШЕНЬ

STRENGTHENING OF AUTHORITARIANISM IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL CHANGES AND SHIFTS

Міносян А.С.,

orcid.org/0000-0003-3347-5099

кандидат історичних наук,

*професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін
Державного біотехнологічного університету*

Варипасв О.М.,

orcid.org/0000-0003-0541-9102

кандидат філософських наук,

*доцент кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін
Державного біотехнологічного університету*

У статті досліджені питання, пов'язані із посиленням авторитаризму в умовах геополітичних змін і зрушень одночасно із зниженням довіри до демократичних інститутів, поєднанням політичних, економічних, інформаційних факторів, запитом у суспільствах на наявність харизматичних лідерів та ін. Акцент зроблено на розкритті базових характеристик автократії, набутті нею більшої популярності і затвердження у світі як можливої протидії існуючим конфліктам і локальним війнам, як варіант державного захисту, гарантованої стабільності та належного рівня економічного розвитку, з певним обмеженням демократичних прав і свобод. Автори звертають увагу на помітне посилення політичної ваги авторитарних країн у світі, більшу прихильність населення до одноосібного лідерства, їх стійкого авторитету, зростаючу активну участь у прийнятті доленосних рішень стосовно сучасного міжнародного становища, що не в останню чергу пов'язано з послабленням ліберальної демократії, міжнародного права, зміною пріоритетів у зовнішній політиці, насамперед, політичного керівництва США як гаранта світового правопорядку.

Занепокоєння викликає зростання підтримки політичних партій, які використовують авторитарну мову та символи. Глобальна бідність, прояви екологічних потрясінь, антагонізми та непорозуміння між корінним населенням і мігрантами, неінтегровані громади, тиск на територіальні кордони, міжнародний тероризм довершують, на думку авторів, справу електоральних вподобань під час геополітичних змін і зрушень в бік посилення авторитаризму. Окрема увага надана ролі Росії в затвердженні та експорті авторитарних традицій в інші країни. Автори відзначають важливість того, що ультраправі сили в усьому світі відчувають тісний зв'язок з російською автократією, яка все більше набуває ознак неототалітаризму в його найхарактерніших проявах.

Нездатність чинити опір зростанню авторитарних тенденцій, на що звертається увага в статті, сприятиме зміні політичної конфігурації у світі, отриманню важких і тривалих наслідків в контексті затвердження глобальної демократії.

Ключові слова: авторитаризм, геополітика, демократичні цінності, політичне лідерство, російська агресія.

The article examines issues related to the rise of authoritarianism in the context of geopolitical changes and shifts. Societies began to demand charismatic leaders and other changes due to declining trust in democratic institutions and a combination of political, economic, and informational factors. The emphasis is on revealing the basic characteristics of autocracy, its growing popularity and acceptance in the world as a countermeasure to existing conflicts and local wars. It is a form of state protection and guaranteed stability, as well as an adequate level of economic development. However, it does involve certain restrictions on democratic rights and freedoms. The authors draw attention to the growing political influence of authoritarian countries around the world, the population's preference for strong leadership, and their increasing involvement in making crucial decisions about the current international situation. This is not least due to the weakening of liberal democracy and international law, as well as changing priorities in foreign policy, primarily that of the US political leadership as the guarantor of world law and order.

It is a cause for concern that there is growing support for political parties that use authoritarian language and symbols. The authors believe that global poverty, environmental shocks, and tensions between indigenous populations and migrants shape electoral preferences during geopolitical changes and increased authoritarianism. Particular focus is given to Russia's role in establishing authoritarian traditions and exporting them to other countries. The authors emphasise the significance of the close connection between far-right forces around the world and the Russian autocracy which is increasingly exhibiting neo-totalitarian characteristics.

The inability to resist the rise of authoritarian tendencies will contribute to a change in the political configuration of the world. This will have serious and lasting consequences in the context of the establishment of global democracy.

Key words: authoritarianism, geopolitics, democratic values, political leadership, Russian aggression.

Постановка проблеми. Зміни, що відбулися у світі, значно вплинули на реальні перспективи подальшого просування у суспільствах демократичних цінностей, ментальних трансформацій їх членів у бік затвердження верховенства права, свободи і пріоритетності розвитку особистості. Стратегічна слабкість західного істеблішменту, відсутність політичної та економічної стабільності, довгострокових безпекових ініціатив, які б відрізнялися високим рівнем довіри і надійності, прискорили геополітичні зміни і зрушення, які кардинально вплинули на політичну конфігурацію світу, надавши серйозний привід повернутися до обговорення, а то й перегляду існуючих міжнародних договорів, меморандумів, пактів в контексті стійкого дотримання принципів суверенітету та територіальної цілісності.

Повномасштабна російська агресія проти суверенної держави, якою є Україна, яка набула всі ознаки екзистенційної війни, прискорила злам світового правопорядку, створивши прецедент вирішення суперечливих питань з позиції демонстрації та використання реальної сили потужної держави, яка належить до ядерного блоку. Розгубленість, пасивність, бездіяльність країн сталої демократії, провідних міжнародних організацій, правових установ поставили під сумнів питання про ефективність інституцій, які тривалий час виступали в якості гаранта світового правопорядку, сприймалися як ознака переваг ліберальної демократії над усіма іншими напрямками політичного життя. За влучним висловом американського історика Тімоті Снайдера, «демократії гинуть, коли люди зневірюються у тому, що їхній голос має значення» [14, с. 265].

Сьогодні по всьому світу спостерігається загрозливе зростання авторитаризму, поглиблення співпраці політичних режимів, які не приховують своїх колоніальних та імперських амбіцій, намагання скористатися наявним хаосом, скептицизмом, запереченням демократичних традицій і безумовного лідерства, порушенням єдності західного світу. Суперечливість політики тих чи інших адміністрацій, відмова від пріоритетності питань, спрямованих на захист прав і свобод, національної ідентичності, інклюзивності, законності і порядку значно ускладнюють можливість протидії і нейтралізації тенденцій, які завжди зберігалися в авторитарних суспільствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У багатьох зарубіжних дослідженнях проблематика авторитаризму і його особливостей отримала належну наукову оцінку і накреслила перспективи подальшої дослідницької діяльності в цьому напрямі. Серед інших виділимо праці Х. Арендт, Х. Лінца, С. Гантінгтона, Дж. Сарторі, Я. Мунка, А. Степана, Дж. Меллоя, Е. Епплбаум та ін. Значної уваги заслуговують дослідження А. Шед-

лера, С. Левітські, Л. Вей, Б. Шапіро, Г. Кісінджера, З. Бжезінського, Т. Джадта, Т. Снайдера та ін. Дослідники значно розширили розкриття суті авторитаризму через використання термінів на кшталт «електоральний авторитаризм» (А. Шедлер), «змагальний (конкурентний) авторитаризм» (С. Левітські, Л. Вей), «спадковий авторитаризм» (О. Цапко) та ін., намагаючись виокремити найбільш характерні ознаки запроваджених політичних дефініцій.

Окремо слід відзначити наукові праці, підготовлені вітчизняними вченими, зокрема, І. Поліщуком, Г. Шипуновим, О. Ткачем, А. Рубан, О. Скрипнюком, М. Шабановим та ін. Так наприклад, І. Поліщук підкреслює, що «авторитаризм виступає інструментом державної влади, що характеризується лише формальним проголошенням політичних прав і свобод громадян, наявністю багатьох обмежень демократичних норм та інститутів, реалізацією влади без врахування громадської думки більшості» [15, с. 120]. Продовженням цієї тези може слугувати думка Г. Шипунова про те, що «хоча поняття авторитаризму дуже наближено до таких категорій, як тиранія, деспотизм, автократія, абсолютизм, диктатура, водночас воно має дещо відмінні конотації, які виникають з його іншого походження та характеру застосування» [19, с. 330]. Солідарною із іншими дослідниками виглядає оцінка О. Ткача, який звертає увагу на те, що «повернення до авторитаризму може відбуватися різними шляхами за впливу зовнішніх і внутрішніх сил, унаслідок «повільного» і «раптового» усунення демократії, перевороту або революційного колапсу» [21, с. 181].

Розглядаючи проблему авторитарних викликів, науковці звертають увагу на зростання впливу акторів, які не несуть виборчої відповідальності, таких, як транснаціональні інституції, центральні банки чи регуляторні органи, які разом можуть розглядатися як нова гілка влади з власними джерелами легітимності [16, с. 163].

Варто звернути увагу також на такі праці, як «Практики подолання тоталітарного спадку у країнах пострадянського простору (1991-2021pp.)» (Київ, 2022), «Енциклопедія політики і права» (Київ, 2024), «Образ майбутнього: стратегії дослідження суспільства постмодерну» (Харків, 2025) та ін. Беззаперечним висновком є те, що подальші дослідження вказаної проблеми будуть слугувати на користь досягнення оптимізації протидії розповсюдження і зростання авторитаризму, напрацювання механізмів стримання і нейтралізації його проявів у сучасному світі.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні вказаної проблематики посилення авторитаризму в умовах геополітичних змін і зрушень на тлі повномасштабної російської агресії, яка є показовою демонстрацією наявного транзиту

від авторитаризму до тоталітаризму. Зближення авторитарних режимів внаслідок військової ескалації проти української держави, неприхована підтримка і багатоцільова допомога агресорові створюють умови для фатальної руйнації раніше ustalених демократичних традицій і цінностей, які сьогодні потребують активного захисту.

Основними методами дослідження вказаної проблеми стали порівняльно-історичний метод і метод екстраполяції. Разом з іншими методами, такими, як контент-аналіз, метод узагальнення, вони сприяли більш цілісному і всебічному системному аналізу наявних характеристик і ознак авторитаризму у сучасних умовах, існуючих відмінностей в контексті етнічних та національних моделей розвитку, обраних дій та практик на шляху реалізації політичних програм.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку ХХІ століття здавалося, що світ визначився на користь ліберальної демократії, набув необхідної політичної стабільності, чому сприяла низка затверджених міжнародних договорів, прийнятих угод і рішень, спрямованих на дотримання і збереження існуючого правопорядку, стратегії політики стримувань і рівноваг. Протягом багатьох років «співтовариство націй існувало в рамках «американського консенсусу», держави співпрацювали, неухильно розширюючи лави даного світового порядку, дотримуючись загальних правил і норм, розвиваючи ліберальну економіку, відмовляючись від територіальних завоювань на користь національних суверенітетів та приймаючи представницьку демократичну систему управління» [13, с. 7].

Розбіжності, що зберігалися як поміж провідними, так і менш впливовими країнами в контексті глобальних проблем сучасності, суттєво не впливали на спроможність пошуків компромісу та консенсусних рішень заради мирного розвитку. Домовленості стосовно затверджених кордонів згідно післявоєнних міжнародних актів, навіть за умов несприйняття тих чи інших завершальних документів, вважалися набагато важливішими і мали вирішальне значення щодо ймовірної загрози розв'язання нових військових конфліктів і воєн [1, р. 468]. На певний час західний світ, сповідуючи політику «заплющених очей», знехтував історичними уроками минулого, ілюзійно поклавшись на принцип «business as usual» та міцні транснаціональні економічні зв'язки, що мали би робити неможливими великі війни через економічну недоцільність» [11, с. 13], проігнорувавши справедливість твердження про те, що, «коли до влади приходить не демократичний лідер, а диктатор, зростає ймовірність того, що він приведе країну до війни» [10, с. 21].

Повномасштабна російська агресія проти української демократичної держави виявила, серед

іншого, й нинішню кризу європейської системи безпеки, стратегічну безтурботність і геополітичну бездіяльність західного світу [9, с. 15], зафіксувала слабкість глобальних інститутів і необхідність наново переосмислити існуючі міжнародні відносини. Сьогодні, за словами С. Плохія, світ повертається до конфронтаційної логіки «холодної війни», щоб зберегти фактор балансу страху через брязкання ядерною зброєю. Сучасні події навколо російської агресії посилюють авторитарні тенденції у світі як прояв негативної реакції щодо слабкості демократії, дискредитації міжнародного права, сприяли більшому затвердженню виразного політичного лідерства в поєднанні з популістськими гаслами та рішеннями, призвели до зміни політичної конфігурації в сучасних умовах. За повідомленням *Politico*, незадоволення тим, як працює демократія, виявили 45% виборців у західних країнах. Дослідження соціологічного інституту *Ipsos* у дев'яти країнах, зокрема США, Великій Британії, Франції, Іспанії, Італії, Хорватії, Нідерландах, Польщі та Швеції зафіксували різкі коливання у цій площині від 60% (у Франції) до 15% (у Швеції), а рівня близько 50% було виявлено у половині згадуваних країн. На думку Гідеона Скіннера з *Ipsos*, особливе занепокоєння в цьому контексті викликає вплив фейкових новин, дезінформації, за багатьма компаніями якої простежуються безпосередньо дії Росії, безвідповідальність політиків і екстремізм.

Сьогодні спостерігаємо підвищення популярності і захоплення світом, в якому лише 14% населення живе у вільних суспільствах, базовими ідеями авторитарної форми правління як варіантом ймовірного державного захисту, гарантованої стабільності та належного рівня економічного розвитку, з певним обмеженням демократичних прав і свобод. В той же час, як справедливо зауважує І. Поліщук, «певною перевагою авторитарного режиму є його висока здатність забезпечувати політичну стабільність та громадський порядок, мобілізувати основні ресурси на вирішення важливих для суспільства завдань, долати політичний хаос, а також здатність вирішувати прогресивні завдання, пов'язані з виходом країни з кризи» [15, с. 123].

На думку Енн Епплбом, «автократіями керує не один негідник, ними заправляють складні мережі, що спираються на клептократичні структури, комплекс служб безпеки: військових, воєнізованих, поліціантів, а також технологічних експертів, які здійснюють стеження, ширять пропаганду і дезінформацію» [5, с. 15]. До того ж багато в чому ворожість автократів до демократичного світу пояснюється їх розумінням того, що «мова прозорості, підзвітності, справедливості та демократії завжди буде привабливою для частини їхніх власних громадян. Щоб залишитися при владі,

вони повинні підривати ці ідеї, де б вони не про-
являлися [5, с. 22].

Приклад Китаю, Туреччини небезпідставно доводить помітне посилення політичної ваги цих країн у світі, «більшу прихильність населення до одноосібного лідерства» [6, с. 13], їх стійкого авторитету, зростаючу активну участь у прийнятті доленосних рішень стосовно сучасного міжнародного становища, що слід вважати своєрідним викликом від найбільш впливових на земній кулі автократій демократичні західні цивілізації [15, с. 123].

Традиційно сильними, що склалося історично, залишаються авторитарні традиції у колишніх радянських республіках (Азербайджан, Казахстан, Туркменістан, Таджикистан та ін.). Автократія сприяє відмові їх політичних лідерів від демократичного розвитку, декларує сталий шлях збереження безпеки та умовного процвітання, при цьому відштовхуючись від прикладу розв'язання вірмено-азербайджанської війни, особливо велику роль у формуванні та розвитку, зокрема, регіонального геополітичного порядку відіграють ті держави, що мають найбільший силовий потенціал [22, с. 276].

Автократичний спосіб правління в таких країнах, як Північна Корея, Іран, Венесуела, Куба, Нікарагуа, В'єтнам, деяких африканських країнах (Зімбабве, Уганда, Руанда, Північний Судан) підживлюється мілітарною активністю, відсутністю незалежних інститутів, виборчими маніпуляціями, гуманітарною кризою, жорстким обмеженням демократичних прав і свобод. Лідери цих країн все більше співпрацюють один з одним, щоб поширювати нові форми репресій і протистояти демократичним зрушенням.

В сучасних умовах рівень дотримання громадянських та політичних прав у всьому світі значно знижується, а глобальна свобода та процвітання опинилися перед серйозною загрозою. В умовах порушення територіальної цілісності і суверенітету, громадянських законів, принципу верховенства права, що наочно демонструє російська агресія проти України [2, с. 1203], більшого піднесення набувають особистісні характеристики політичних лідерів і керівників держав. В організації суспільних процесів в країнах [17, с. 19] існуючі отождолення лідера з політичним режимом, державою, як у випадках з Туреччиною, Сінгапуром, наочно демонструють природність подібних оцінок.

Сучасні політологи констатують зміну політичного клімату в США у бік прийняття авторитарних рішень, згортання демократичних ініціатив всупереч існуючим історичним традиціям, що, насамперед, пов'язано із діяльністю нової/старої державної адміністрації [7, с. 1485]. «Американська внутрішня політика завжди була пов'язана

з ширшою боротьбою за свободу верховенства права у всьому світі і перебувала під її впливом» [5, с.132]. З часів Першої світової війни США сприймалися як гарант світопорядку, авторитет яких спирався на потужність і прогнозованість політики впливу і лідерства у створених міжнародних альянсах, політичних структурах, масштабності, задіяних ресурсів заради досягнення політичної стабільності. Тепер же, на думку аналітиків *Foreign Affair*, «політичне керівництво веде країну до авторитаризму» [25].

Американське суспільство все ще знаходиться у стані ілюзорного уявлення про ефективність популістських рішень, які мають під собою реальну загрозу руйнації демократичних інституцій в країні, ігноруючи розуміння того, що «свобода – це не тільки відсутність зла, а й наявність добра» (Т. Снайдер) [23, с.8].

Авторитаризм сприяє обмеженню політичних свобод, контролю над суспільством, не демонструючи при цьому чітко сформульованої ідеології, заміною якої слугує індивідуальне політичне лідерство. «Підкріплення технологіями і тактиками, які вони копіюють одна в одній, спільними економічними інтересами і передусім рішучістю не поступитися владою, автократії вірять, що вони перемагають» [5, с. 25].

Сьогодні у Європі відбувається зростання підтримки політичних партій, які використовують авторитарну мову та символи [4, с.115]. На думку дослідників, «людей часто приваблюють авторитарні ідеї, бо їх обтяжує складність. Їм не подобаються розбіжності, вони віддають перевагу єдності, тому раптовий натиск розмаїття – розмаїття думок, розмаїття досвіду – псує їм кров. Вони шукають рішення в новій політичній мові, яка дозволяє їм почуватися спокійніше й впевненіше» [4, с.114]. Глобальна бідність, прояви екологічних потрясінь, антагонізми та непорозуміння поміж корінним населенням і мігрантами, неінтегровані громади, тиск на територіальні кордони, міжнародний тероризм довершують справу електоральних вподобань під час геополітичних змін і зрушень в бік посилення авторитаризму [20, с. 330].

Всупереч демократичним традиціям, спостерігаємо зміну політичного курсу, пріоритети зовнішньої діяльності, приходять до влади політичні лідери, що дотримуються протилежних поглядів стосовно європейського розвитку, діють в інтересах олігархічних кланів, сповідують відверто проросійські погляди, спекулюють щодо розбіжностей в оцінках історичного минулого й таке інше, що дало привід віднести ці країни до недосконалої демократії з ознаками гібридних режимів. Популістські лідери на тлі націоналістичних гасел і сумнівно-провокативних декларацій, заяв пропонують швидкі економічні досягнення в обмін

на обмеження політичних свобод, демократичних прав, в той час як політичне керівництво Євро-союзу відзначається надмірною толерантністю та стриманою лояльністю щодо прийняття більш виправданих в даному контексті оцінок і рішень. Як тут не погодитися з О. Ткачем, який акцентує увагу на тому, що авторитарний поворот останніх років відбиває недоліки демократичних систем, що, власно, і знаходить своє підтвердження в контексті сучасних подій у Європі та світі [21, с.173]. Із стриманим оптимізмом, відчуттям зростаючої непрогнозованості у дотриманні європейського курсу слід сприймати повернення до прем'єрства А. Бабиша у Чехії, перемогу на президентських виборах у Польщі К. Навроцького, озвучені ними неоднозначні думки щодо подальшої підтримки нашої країни в її боротьбі з північним агресором, де, серед іншого, йдеться про те, що ставлення до українців має бути таким самим, як і до будь-якої іншої національної меншини.

На користь посилення авторитаризму слугують низький рівень політичної культури у суспільствах, глобальні кризові ситуації, зростання радикалізму, лівацтва, сепаратистських рухів. Авторитарні традиції не завжди призводять до війн, але вірогідно створюють небезпеку будь-яких агресій та конфліктів, що призводять до політичної нестабільності. Важливо також, що ультраправі сили в усьому світі «відчувають тісний зв'язок з російською автократією, і це є зрозумілим» [3].

У самій Росії авторитарне правління набуло ознак неототалітаризму в його найхарактерніших проявах [8, с.198]. У 2016 році Credit Suisse, вимірявши розподіл багатств, описав Росію як країну з найглибшою нерівністю у світі [14, с. 275]. Невдалі спроби вирішення внутрішніх проблем за рахунок агресивної зовнішньої політики, що традиційно використовується владою протягом усієї російської історії, призвели до економічної стагнації. Експансіонізм Москви, як справедливо зауважував Р. Герцінгер, завжди був спрямований на знищення історично прогресивних державних утворень, чи то Україна або Польща [3].

Війна Росії проти України ще більше загострила внутрішні проблеми в цій країні, позбавила її можливості інтеграційних процесів у всіх сферах життя, співпраці з усім світом. Менталь-

ність суспільства розчинилася у схвальному сприйнятті героїки сучасної російсько-української війни, солідаризації його з владою, проявах ресентименту й т.п.

Росія більше не розглядається як країна, яка спроможна побудувати, принаймні у найближчі часи, демократичне суспільство. На думку Т. Снайдера, «коли економічна нерівність підмінює соціальні покращення, складно очікувати доброго майбутнього (та і взагалі хоч якогось майбутнього)» [14, с.279]. Бажання Путіна «не лише здобути територію, а й показати світові, що старі правила міжнародної поведінки більше не працюють» [5, с. 23], викликало негативну реакцію і призвело до консолідації і об'єднання демократичного світу навколо захисту і підтримки його основних цінностей.

Висновки. Сьогодні важко спрогнозувати, наскільки ідеї авторитаризму зможуть залишатися привабливими для тих країн, які перебувають у стадії оформлення політичного вибору. Слушним є зауваження Г. Кісінджера про те, що «розрахунок на силу без морального виміру перетворює кожний прояв розбіжностей на перевірку на міцність; честолюбство не матиме задоволення; до проявів сили штовхатимуть швидкоплинні розрахунки, пов'язані зі зміною влади і могутності» [13, с. 301]. Маємо констатувати, що «ліберального світового порядку більше не існує, і прагнення створити його вже не надто реалістичне. Утім існують ліберальні суспільства, відкриті й вільні країни, які дають людям більше шансів на повноцінне життя, ніж закриті диктатури» [5, с.133]. Та не менш важливим є інше: чи зможе сучасний світ подолати існуючі труднощі та протиріччя, аби захистити від «ерозії» ліберальні норми, зберегти відданість демократичним традиціям і принципам, не поступитися у боротьбі за загальнолюдські цінності, права і свободи. Попередній історичний досвід нагадує, що відходження Америки свого часу з континенту створило фатальну прогалину, якою скористалися радикальні ідеології та мова ненависті [24]. Лише рішуча налаштованість і колективна відповідальність демократичного світу зможуть стабілізувати політичну ситуацію та гарантовано зберігати баланс сил і противаг у сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Minosian A., Varypaiev O. *Russian aggression and existential challenges of the modern world: Ukrainian context*. Selected Papers of the VI International Conference on European Dimensions of Sustainable Development, May 15-17, 2024. Kyiv : NUFT, 2024. P. 461- 468. DOI: 10.24263/EDSD-2024-6-52.
2. Міносян А.С., Варипаєв О.М. Геноцид українського народу як визначальний фактор російської імперської політики. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №4 (22). С. 1194-1207. DOI: 10.52058/2786-6300-2024-4(22)-1194-1208.
3. Герцінгер Р. Чому Карл Маркс підтримував самостійність України. *Український тиждень*. 2025. 25 вересня. URL: <https://tyzhden.ua/chomu-karl-marks-pidtrymuval-samostijnist-ukrainy/> (дата звернення: 24.11.2025).

4. Епплбом Е. Сутінки демократії: підступна спокуса авторитаризму. Київ : HREC PRESS, 2023. 220 с.
5. Епплбом Е. Автократія, Інс. : Диктатори, які хочуть керувати світом. Київ : HREC PRESS, 2025. 162 с.
6. Ганіюглу Ш.М. Ататюрк : Біографія мислителя. Київ: Ніка-Центр, 2023. 240 с.
7. Міносян А., Варипаєв О. Західна стратегія та українське питання : історичний досвід, реальності, перспективи. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. №4 (34). С. 1476-1489. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4\(34\)-1476-1489](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4(34)-1476-1489).
8. Міносян А.С., Варипаєв О.М. Політика умиротворення агресора в контексті розбудови української держави. *STUDIA SLOBOZHANICA* : 2021 рік : матеріали Всеукр. наук.-метод. конф., 2 груд. 2021 р. Харків : ДБТУ, 2021. С. 194-200 URL: <https://repo.btu.kharkiv.ua/server/api/core/bitstreams/185255e5-83cc-4c59-953b-06c3871ac29c/content> (дата звернення 25.11.2025).
9. Лукк ван Мідделаар. Нова політика Європи : десять років політичних криз. Київ : ДУХ і ЛІТЕРА, 2021. 408 с.
10. Фергюсон Н. Цивілізація: Як Захід став успішним. К: Наш Формат, 2017. 488 с.
11. Бушуєв Д. Історія нескорених. Україна на захисті європейської цивілізації. Київ : Видавництво «Кліо», 2023. 248с.
12. Forbes. 27 лютого 2025 р. URL: <https://forbes.com> (дата звернення: 25.11.2025).
13. Кісінджер Г. Світовий порядок. Полтава : видавничий дім SKY print, 2024. 328 с.
14. Снайдер Т. Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка / перекл. з англ. Г. Герасим. Львів: Човен , 2020. 392 с.
15. Поліщук І. Авторитаризм як геополітичний феномен. *Політичне життя*. 2025. №1. с.120-124. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.1.9>
16. Прядко Т.П., Рубан А.О. Криза демократії: аналіз і прогнозування у сучасному науковому дискурсі. *Регіональні студії*. 2025. № 41. С. 161-165. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.41.26>.
17. Скрипнюк О. В. Сучасний авторитарний режим: характерні риси і прояви. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. №2(12). С. 18–23. <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.210869>
18. Шабанов М. Патримоніальний політичний режим та його відтворення: системні риси та специфіка. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип.13. с.159-165. Режим доступу: URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/13_2017/25.pdf (дата звернення: 25.11.2025).
19. Шипунов Г. Авторитарний політичний режим: теоретико-методологічні підходи до визначення. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2014. Вип.5. с.329-338. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/5_2016/38.pdf (дата звернення: 25.11.2025).
20. Джадт Т. Переосмислення забутого ХХ століття / пер. з англ. К. Діса. Київ: Наш Формат, 2024. 384 с.
21. Ткач О. Згорання демократії як небезпека повернення до авторитаризму. *Political Studies*. 2021. № 2. С. 170-185. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/246334> (дата звернення: 25.11.2025).
22. Гольцов А.Г. Зміни геополітичного порядку на Південному Кавказі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. №55. с.276-281. URL: https://apfs.nuoua.od.ua/archive/55_2025/43.pdf (дата звернення: 25.11.2025).
23. Снайдер Т. Про свободу / перекл. з англ. Г. Герасим. Львів: Човен. 2024. 432 с.
24. Фішер Й. Нова реальність для Європи: яким буде світ з війною, але без допомоги США. *Європейська правда*. 2025. 1 жовтня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2025/10/1/7221427/> (дата звернення: 24.11.2025).
25. Foreign Affairs. 2025. February 17. URL: <https://www.foreignaffairs.com> (дата звернення: 24.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
 Дата публікації: 31.12.2025

AZERBAIJAN–ISRAEL STRATEGIC PARTNERSHIP IN THE 21ST CENTURY

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО АЗЕРБАЙДЖАНУ
ТА ІЗРАЇЛЮ У 21-МУ СТОЛІТТІ

Saidov Jeyhun Agali oglu,

orcid.org/0009-0001-6788-693X*Doctoral student at the Department of Diplomacy and Foreign Policy
Baku Slavic University*

This study examines the multifaceted Azerbaijan–Israel strategic partnership in the 21st century, focusing on political, military, economic, and geostrategic dimensions. Azerbaijan's strategic location in the South Caucasus, coupled with its abundant energy resources, has made it a pivotal actor in regional security and international relations. The historical and cultural ties between Azerbaijani and Jewish communities, combined with shared geopolitical interests, have fostered robust bilateral relations since the early post-Soviet period. Key areas of cooperation include high-level political dialogue, military-technical collaboration, energy and trade partnerships, technological innovation, and diaspora engagement. The study also highlights the strategic importance of this partnership in balancing regional security challenges, supporting energy security, and promoting economic and technological development. The findings suggest that the Azerbaijan–Israel relationship will continue to strengthen, contributing to regional stability, strategic balance, and sustainable development. In addition to the Mountain Jews the 18th and 19th centuries witnessed the migration of Ashkenazi Jews from Eastern Europe and Georgian (Ebrael) Jews from the South Caucasus into Azerbaijani territories. The Ashkenazi Jews primarily settling in Baku and Ganja, played a significant role in the development of industry, commerce and science during the oil boom of the late 19th and early 20th centuries. Their contributions to education, medicine and technology helped transform Baku into a modern cosmopolitan center. Georgian Jews, on the other hand, maintained their distinct cultural traditions while integrating smoothly into Azerbaijani society, exemplifying the broader environment of interethnic harmony that has long defined the country. Azerbaijan strategically located in the South Caucasus and endowed with abundant energy resources, has emerged as a pivotal actor in regional politics, economics and security in the 21st century. Its multi-vector foreign policy, guided by national interests, has enabled Baku to cultivate strong bilateral relations with various global powers while consolidating its regional influence.

Key words: Azerbaijan–Israel relations, strategic partnership, South Caucasus, energy security, military-technical cooperation, economic cooperation, diaspora influence, geopolitical significance.

Це дослідження розглядає багатогранне стратегічне партнерство Азербайджану та Ізраїлю у 21-му столітті, зосереджуючись на політичних, військових, економічних та геостратегічних вимірах. Стратегічне розташування Азербайджану на Південному Кавказі в поєднанні з його багатими енергетичними ресурсами зробило його ключовим гравцем у регіональній безпеці та міжнародних відносинах. Історичні та культурні зв'язки між азербайджанською та єврейською громадами в поєднанні зі спільними геополітичними інтересами сприяли міцним двостороннім відносинам з початку пострадянського періоду. Ключові сфери співпраці включають політичний діалог на високому рівні, військово-технічне співробітництво, енергетичне та торговельне партнерство, технологічні інновації та залучення діаспори. У дослідженні також підкреслюється стратегічне значення цього партнерства у збалансуванні регіональних проблем безпеки, підтримці енергетичної безпеки та сприянні економічному та технологічному розвитку. Результати дослідження свідчать про те, що відносини між Азербайджаном та Ізраїлем продовжуватимуть зміцнюватися, сприяючи регіональній стабільності, стратегічному балансу та сталому розвитку. Окрім гірських євреїв, у 18 та 19 століттях відбулася міграція євреїв-ашкеназі зі Східної Європи та грузинських (єврейських) євреїв з Південного Кавказу на азербайджанські території. Євреї-ашкеназі, які в основному оселилися в Баку та Гянджі, відіграли значну роль у розвитку промисловості, торгівлі та науки під час нафтового буму кінця 19 та початку 20 століть. Їхній внесок в освіту, медицину та технології допоміг перетворити Баку на сучасний космополітичний центр. Грузинські євреї, з іншого боку, зберегли свої особливі культурні традиції, водночас плавно інтегруючись в азербайджанське суспільство, що є прикладом ширшого середовища міжетнічної гармонії, яке здавна визначало країну. Азербайджан, стратегічно розташований на Південному Кавказі та наділений багатими енергетичними ресурсами, став ключовим гравцем у регіональній політиці, економіці та безпеці у 21 столітті. Його багатовекторна зовнішня політика, керована національними інтересами, дозволила Баку розвивати міцні двосторонні відносини з різними світовими державами, одночасно зміцнюючи свій регіональний вплив.

Ключові слова: відносини між Азербайджаном та Ізраїлем, стратегічне партнерство, Південний Кавказ, енергетична безпека, військово-технічне співробітництво, економічна співпраця, вплив діаспори, геополітичне значення.

Introduction. Key geopolitical events such as the Second Karabakh War, the Russia–Ukraine war and evolving dynamics in the Middle East have elevated Azerbaijan's significance in the international security architecture, prompting deeper strategic collaborations with allied states.

Among these alliances, the relationship with Israel stands out as particularly critical. Israel recognized Azerbaijan's independence in 1991 and diplomatic relations were formally established in 1992. Despite initial limitations in direct Azerbaijani diplomatic presence in Israel, strategic cooperation flourished,

culminating in the elevation of bilateral ties to the level of strategic partnership [8]. This partnership spans political, military, economic and technological domains, reflecting shared strategic interests and mutual benefit.

The purpose of this study. The present study examines Azerbaijan–Israel relations in the 21st century, focusing on political, military and economic dimensions. It explores historical-cultural foundations, the evolution of diplomatic engagements, energy and trade cooperation, military-technical collaboration, diaspora influence and broader geostrategic implications.

Historical and Cultural Ties

The historical and cultural foundations of Azerbaijan–Israel relations form one of the most distinctive aspects of their bilateral partnership. Long before the establishment of modern diplomatic relations, Jewish communities had lived and thrived on Azerbaijani soil for many centuries, contributing to the cultural diversity and social cohesion of the region. The peaceful coexistence between Azerbaijani Muslims and Jews stands as a rare example of mutual tolerance and interethnic respect in a region often marked by religious and ethnic conflicts [1]. This historical experience laid the groundwork for the trust and understanding that characterize contemporary Azerbaijan–Israel relations.

Jewish settlement in Azerbaijan dates back to antiquity. Archaeological and historical evidence indicates that Jewish communities, particularly the Mountain Jews (also known as the Juhuro), established themselves in the Caucasus region as early as the 5th century BCE, migrating from Persia and the ancient Kingdom of Israel. Concentrated mainly in the Quba district—specifically the settlement of Qırmızı Qəsəbə (Red Village), often referred to as the “Jerusalem of the Caucasus”—the Mountain Jews have preserved their unique language (Juhuri), traditions and religious customs for centuries. They coexisted harmoniously with local Muslim populations, engaging in trade, craftsmanship and agriculture, while also contributing to the cultural and economic life of the broader Azerbaijani society [1].

One of the most remarkable features of Azerbaijan’s historical interaction with the Jewish people is the absence of antisemitism or religious persecution. Throughout its history, Azerbaijan has been known for its culture of tolerance, where diverse ethnic and religious groups—Muslims, Christians, Jews and others—lived in mutual respect and understanding. This legacy of coexistence has continued into the modern era and serves as a fundamental pillar of Azerbaijan’s secular and multicultural identity. As President Ilham Aliyev has emphasized in various international forums, Azerbaijan’s model of multiculturalism is not merely a political slogan but a lived social reality, where Jewish citizens enjoy equal rights and state protection.

The institutionalization of Azerbaijani–Jewish cultural relations gained further momentum after the country regained independence in 1991. Jewish cultural and educational centers were reestablished, synagogues were renovated or newly built with state support and Hebrew language education resumed in schools. The construction of the Mountain Jews Synagogue and the Ashkenazi Synagogue in Baku symbolizes this revival of Jewish cultural life in Azerbaijan. Moreover, Azerbaijani authorities have actively supported Jewish organizations both domestically and abroad, thereby reinforcing diplomatic goodwill and cultural diplomacy between Baku and Tel Aviv.

An important dimension of this relationship lies in the engagement between the Azerbaijani leadership and Jewish organizations worldwide. Meetings between President Ilham Aliyev and representatives of influential Jewish communities, such as the American Jewish Committee (AJC), the Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations and the World Jewish Congress, have played a crucial role in promoting mutual understanding and strengthening people-to-people diplomacy. For instance, President Aliyev’s meetings with Jewish leaders in New York in 2017 reaffirmed the shared commitment to interreligious dialogue, tolerance and the preservation of cultural diversity [1].

These enduring historical and cultural ties have also influenced the broader strategic context of Azerbaijan–Israel relations. The centuries-long record of peaceful coexistence between Muslims and Jews in Azerbaijan has fostered a positive perception of the Jewish people within Azerbaijani society, facilitating contemporary diplomatic and political engagement. Israel, in turn, has often acknowledged Azerbaijan as a model of Muslim–Jewish coexistence and an important bridge between the Islamic world and the Jewish state. This mutual cultural respect provides a stable sociocultural foundation upon which the political and strategic partnership continues to evolve in the 21st century.

In summary, the historical and cultural interaction between Azerbaijan and the Jewish people transcends traditional notions of diplomacy. It represents a deeply rooted relationship built on shared values of tolerance, coexistence and mutual respect. These historical experiences not only shape the modern Azerbaijan–Israel partnership but also serve as a unique example of how intercultural dialogue and historical memory can contribute to peace, understanding and cooperation in an increasingly divided world.

Political and Diplomatic Relations

The political and diplomatic relations between the Republic of Azerbaijan and the State of Israel have evolved progressively since the early 1990s, forming a crucial pillar of the broader strategic partnership between the two nations. Following the restoration

of Azerbaijan's independence in 1991, Israel became one of the first countries to recognize it and establish formal diplomatic relations in 1992 [8]. From the outset, the bilateral relationship was defined by pragmatism and mutual respect, focusing on areas of common interest such as security, technology and energy cooperation.

The first official state-level meeting between the two countries took place in 1997, when Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu paid an official visit to Baku. During his meeting with President Heydar Aliyev, both leaders emphasized the strategic nature of the partnership, underlining their shared interest in maintaining peace, stability and regional cooperation in the South Caucasus. This visit symbolized the beginning of an active political dialogue that would shape the trajectory of Azerbaijan–Israel relations for decades to come.

Throughout the following years, the two countries intensified their diplomatic contacts through reciprocal high-level visits and institutional cooperation mechanisms. One of the most significant milestones occurred in December 2016, when Prime Minister Benjamin Netanyahu made his second official visit to Baku. This visit marked a new stage in bilateral diplomacy, as a number of important agreements were signed, deepening cooperation in multiple sectors. Among these documents were:

- The Agreement on Cooperation in the Field of Standardization, Conformity Assessment, and Metrology;
- The Agreement on Cooperation in the Field of Agriculture;
- The Convention for the Avoidance of Double Taxation and the Prevention of Fiscal Evasion with Respect to Taxes on Income;
- The Memorandum on the Establishment of the Intergovernmental Joint Commission [9].

These agreements not only strengthened diplomatic trust between Baku and Tel Aviv but also institutionalized bilateral cooperation across technical, economic and scientific domains. The establishment of the Intergovernmental Joint Commission provided a structured framework for regular consultations and policy coordination between relevant ministries and agencies of both countries. As a result, political dialogue became more consistent, while cooperation in trade, defense and innovation expanded substantially.

The frequency and high-level nature of reciprocal visits reflect the political importance attached to the bilateral relationship by both sides. For instance, the visits of Israeli President Shimon Peres to Baku in 2009 and Foreign Minister Avigdor Lieberman's multiple visits in 2010, 2012 and 2014, reinforced Israel's political commitment to strengthening ties with Azerbaijan [1]. These visits focused on expanding political dialogue, enhancing security cooperation and promoting mutual understanding on

regional and international issues. They also provided an opportunity to explore new areas of collaboration in trade, energy and high technology.

Azerbaijan, in turn, has actively pursued diplomatic engagement with Israel through both bilateral and multilateral platforms. Azerbaijani delegations have regularly participated in international forums and conferences in Israel, promoting intergovernmental communication and people-to-people diplomacy. In recent years, Azerbaijan's establishment of a resident embassy in Tel Aviv in 2023 marked a significant milestone in bilateral relations, demonstrating the growing depth and institutional maturity of the partnership (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2023). This decision was widely interpreted as a reflection of Azerbaijan's balanced foreign policy and its recognition of Israel's role as a reliable strategic partner in the Middle East.

From a geopolitical standpoint, Azerbaijan's diplomatic relations with Israel serve multiple strategic objectives. Firstly, they contribute to the diversification of Azerbaijan's foreign policy, allowing Baku to maintain constructive relations with a wide range of global and regional actors. Secondly, close cooperation with Israel provides Azerbaijan with access to cutting-edge technologies, defense systems and innovations in agriculture and energy management. Thirdly, the relationship enhances Azerbaijan's diplomatic leverage in international organizations, where both countries often support each other's positions on matters of mutual interest.

Moreover, the political dialogue between Azerbaijan and Israel has consistently been characterized by mutual sensitivity to regional dynamics. Azerbaijan, as a Muslim-majority country with strong ties to both the Islamic world and Western institutions, has managed to maintain balanced relations, avoiding polarization in Middle Eastern politics. Israel, in turn, has recognized Azerbaijan's importance as a bridge between the Muslim world and the West, often referring to it as a model of interfaith coexistence and pragmatic diplomacy [8].

Another important dimension of Azerbaijan–Israel political relations is parliamentary diplomacy and the role of inter-parliamentary friendship groups. Regular exchanges between the members of the Azerbaijani Milli Məclis and the Knesset have contributed to strengthening legislative cooperation, promoting dialogue on human rights, education and cultural affairs. This parliamentary engagement further deepens understanding and ensures that bilateral cooperation extends beyond executive-level contacts.

In conclusion, the political and diplomatic relations between Azerbaijan and Israel represent one of the most stable and mutually beneficial partnerships in the post-Soviet space. Rooted in shared strategic interests, mutual respect and pragmatic cooperation, this relationship has evolved from basic diplomatic

recognition to a comprehensive political partnership. The continuous dialogue at the highest levels, the institutionalization of cooperation mechanisms and the alignment of geopolitical objectives have transformed Azerbaijan–Israel relations into a model of modern, interest-based diplomacy that contributes to regional stability, security and sustainable development.

Energy and Economic Cooperation

Energy cooperation constitutes one of the most strategically significant dimensions of Azerbaijan–Israel relations. The energy sector not only represents a vital component of Azerbaijan’s national economy but also serves as a key determinant of its foreign policy orientation. Conversely, Israel, as a country with limited natural energy resources, has long sought to diversify its sources of energy imports to ensure long-term energy security and reduce dependence on volatile regional suppliers. Within this context, Azerbaijan has emerged as one of Israel’s most reliable energy partners, establishing a mutually beneficial framework that links the South Caucasus to the Eastern Mediterranean in a strategic energy corridor [6].

According to official data, nearly 40 percent of Israel’s imported oil originates from Azerbaijan, primarily through the Baku–Tbilisi–Ceyhan (BTC) pipeline, which connects the Caspian region to global markets via the Turkish port of Ceyhan. This steady flow of Azerbaijani crude oil plays a critical role in maintaining Israel’s energy security, especially in a geopolitical environment often affected by instability in the Middle East. For Azerbaijan, Israel represents a consistent and economically advantageous market for its energy exports, reinforcing the country’s strategy of diversifying export routes and partners. The stability and predictability of this trade relationship have strengthened mutual trust and deepened the strategic dimension of the bilateral partnership.

Beyond direct energy trade, cooperation between Azerbaijan and Israel extends into technological and industrial spheres closely linked to the energy sector. Israeli companies have played an active role in the modernization of Azerbaijan’s agricultural and water management systems, introducing advanced irrigation technologies, smart farming solutions and renewable energy mechanisms suitable for arid and semi-arid regions [9]. These initiatives have not only enhanced productivity in Azerbaijan’s agricultural sector but also contributed to sustainable water resource management—a critical challenge for both nations.

Furthermore, economic cooperation has expanded into areas such as information and communication technologies (ICT), defense industry development, telecommunications, and high-tech innovation. Israeli firms, with their globally recognized expertise in cybersecurity, artificial intelligence and biotechnology, have collaborated with Azerbaijani institutions and enterprises to develop innovation-based economic

models. This cooperation aligns with Azerbaijan’s “Azerbaijan 2030: National Priorities for Socio-Economic Development” strategy, which emphasizes technological modernization and the diversification of the national economy beyond oil and gas.

The strategic nature of Azerbaijan–Israel economic cooperation also lies in its dual-use technological applications—technologies that serve both civilian and defense purposes. Israeli know-how in areas such as precision engineering, optics, and unmanned systems has supported Azerbaijan’s efforts to strengthen its domestic production capacities and reduce dependence on foreign imports. In turn, Azerbaijan’s energy resources and growing logistics infrastructure, including the Alat International Sea Trade Port and North–South Transport Corridor, provide Israel with access to regional markets in Central Asia and the Caspian basin.

From a macroeconomic perspective, bilateral trade volume between Azerbaijan and Israel has demonstrated consistent growth over the past two decades. Although energy products constitute the dominant share, the expansion of non-oil trade—including agricultural goods, medical equipment and industrial components—reflects a deliberate shift toward sustainable and diversified economic engagement. The establishment of the Azerbaijan–Israel Intergovernmental Joint Commission has further institutionalized this cooperation, allowing both sides to coordinate policies, monitor progress and explore new opportunities in investment and innovation [9].

Importantly, energy and economic cooperation between the two states transcends pure commercial logic; it carries strategic and geopolitical significance. For Israel, Azerbaijan’s stability, secular governance model and independent foreign policy make it a trustworthy partner in a region where reliable allies are rare. For Azerbaijan Israel’s technological advancement and access to Western markets contribute to its broader goal of integrating into the global innovation economy. This symbiotic relationship enhances both countries’ resilience to regional uncertainties and strengthens their strategic autonomy in the face of shifting global energy trends.

In summary, Azerbaijan–Israel cooperation in the fields of energy and economics represents a cornerstone of their bilateral partnership. It is grounded in mutual benefit, long-term strategic planning and shared objectives of stability, modernization and sustainable growth. The continuous expansion of joint projects in energy trade, technology transfer and industrial innovation not only consolidates the economic foundations of the partnership but also reinforces the political and security alignment between the two nations in the 21st century.

Military-Technical Cooperation

Military-technical cooperation between Azerbaijan and Israel constitutes one of the main pillars of their strategic partnership. This collaboration extends

beyond the mere supply of weapons and equipment; it encompasses the transfer of modern defense technologies, the development of defense industry infrastructure, and the enhancement of Azerbaijan's combat readiness. Fundamentally, the partnership is oriented toward integrating Israel's advanced military technologies into Azerbaijan's defense system and maintaining a regional strategic balance [8].

In its initial phase during the early 2000s, cooperation primarily focused on the acquisition of communication, reconnaissance and surveillance systems. Since 2008, Tadiran Communications has supplied Azerbaijan with modern command, control and secure communication systems that significantly improved operational efficiency within the Armed Forces. These systems optimized coordination between tactical units and streamlined information flow at the strategic level [4].

Simultaneously, companies such as Israel Military Industries (IMI) and Rafael Advanced Defense Systems exported rocket, artillery and fire-control systems to Azerbaijan. Soviet-made multiple launch rocket systems (MLRS) such as "Grad" and "Smerch" were upgraded, improving their precision, range and operational flexibility. This modernization became a critical stage in adapting the Azerbaijani Armed Forces to the demands of modern warfare [3].

From the 2010s onward, the cooperation deepened further. Elbit Systems modernized T-55 and T-72 tanks as well as BMP-2 infantry fighting vehicles, equipping them with advanced optical and electronic systems. As a result, Azerbaijani forces gained enhanced operational capability under various weather and night conditions. Additionally, the procurement of ATMOS-2000 self-propelled artillery systems, LAR-160 rocket launchers, and SkyStriker loitering munitions increased the army's flexibility and precision-strike potential [2].

One of the most significant aspects of Azerbaijan-Israel defense collaboration is the joint production of unmanned aerial vehicles (UAVs). Through Aeronautics Defense Systems and the jointly established Azad Systems Co., Azerbaijan initiated domestic UAV manufacturing. This facility produced Orbiter 2M, Orbiter 3, Aerostar, and Zərbə 1K tactical and loitering drones. These systems were widely used during the 44-Day Patriotic War in 2020, demonstrating remarkable battlefield efficiency [10]. Additionally, Israel-supplied Harop and Harpy drones played a decisive role in neutralizing strategic targets.

Between 2013 and 2019, Azerbaijan procured six OPV patrol ships, six Shaldag-class fast patrol boats, 260 Spike-LR and 350 Spike-NLOS guided missile systems, as well as Barak-LRAD and Barak-MRAD air defense systems from Israel [7, 11]. These acquisitions significantly strengthened Azerbaijan's air defense network, maritime security and ground combat capabilities.

All these projects underline Israel's essential contribution to the modernization of the Azerbaijani Armed Forces. Beyond weapon imports the partnership has facilitated the training of Azerbaijani specialists, technological know-how transfer and cooperation in maintenance and production sectors. Joint programs with Israel's defense companies have played a crucial role in shaping Azerbaijan's national defense industry and reducing technological dependency.

Consequently, Azerbaijan-Israel military-technical cooperation has evolved into a strategic factor shaping not only bilateral defense relations but also the broader regional security architecture. Through this partnership, Azerbaijan has gained access to cutting-edge defense technologies, while Israel has secured a reliable and strategically significant partner in the South Caucasus. Thus, the military-technical partnership between the two countries rests on long-term mutual trust, technological exchange and shared interests in regional stability.

Diaspora and International Strategic Significance

The development of Azerbaijan-Israel relations is profoundly influenced by diaspora dynamics and the broader international strategic environment. Diaspora communities and transnational networks of both nations serve not only as instruments of cultural interaction but also as key facilitators of political and economic cooperation. Approximately 30,000 Jews residing in Azerbaijan and nearly 50,000 Azerbaijani-origin Jews in Israel play a crucial role in strengthening mutual trust, deepening bilateral friendship and enhancing Azerbaijan's image on the international stage.

The Jewish community of Azerbaijan—particularly the Mountain Jews of Quba, Oghuz, and Baku—constitutes an integral component of the country's multicultural and tolerant society. The Azerbaijani government's consistent support for ethnic and religious minorities, including Jewish institutions and cultural centers, has significantly contributed to the positive international perception of Azerbaijan as a model of interfaith harmony. This policy has also created a favorable environment for the deepening of Azerbaijan-Israel cooperation.

In Israel, Azerbaijani-origin Jewish communities, primarily concentrated in Petah Tikva, Netanya, and Haifa, actively promote Azerbaijani culture, history and national interests. During the 44-Day Patriotic War in 2020, these communities organized rallies and public events—such as the major demonstration in Petah Tikva—to express solidarity with Azerbaijan's just position, illustrating the diaspora's political engagement and transnational influence [1].

Furthermore, Jewish diaspora organizations in the United States, France, and the United Kingdom have contributed substantially to protecting Azerbaijan's international reputation and countering anti-

Azerbaijani narratives. Through influential lobbying bodies such as the Jewish American Council and the Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations, balanced public diplomacy efforts have been undertaken to represent Azerbaijan's stance fairly in Western political and media discourse. This has been especially important during the long-standing Armenia–Azerbaijan conflict, when Azerbaijani voices faced limited representation in global platforms.

Simultaneously, Jewish organizations operating in Azerbaijan—such as the Azerbaijan–Israel Society, the Mountain Jews Charity Foundation and the Jewish Cultural Center “Or Avner”—have played vital roles in promoting interreligious dialogue and humanitarian cooperation. Through their activities, they preserve cultural heritage, foster mutual respect between the Azerbaijani and Jewish peoples and contribute to the institutionalization of cultural diplomacy.

From a broader geopolitical perspective, Azerbaijan–Israel cooperation functions as a key component of the regional security balance. Against the backdrop of tensions with Iran, this partnership serves to limit Tehran's influence in the South Caucasus and to strengthen Israel's position within the framework of the North–South International Transport Corridor [5]. For Israel, Azerbaijan represents not only a reliable energy supplier but also a strategic gateway between the Middle East and Eurasia.

Conclusion. In conclusion, Azerbaijan–Israel relations represent a remarkable example of how two nations with different cultural, religious and geographical backgrounds can build a strong, long-term partnership based on mutual trust, respect and shared interests. What began as simple diplomatic recognition in the early 1990s has evolved into a deep and multifaceted relationship that now plays an important role in regional and even global affairs.

The foundation of this partnership lies in centuries of peaceful coexistence between Muslims and Jews in Azerbaijan, which has created an atmosphere of tolerance and understanding that continues to shape modern ties. Today, both countries cooperate closely not only for political or economic gain but also to promote stability, technological progress, and cultural dialogue.

Through active diplomacy, mutual support and the contributions of their respective diasporas, Azerbaijan and Israel have managed to strengthen their friendship and increase their international influence. Their partnership demonstrates how historical goodwill, pragmatic cooperation and shared goals can transform two distant nations into reliable allies.

Ultimately, the Azerbaijan–Israel relationship stands as a model of constructive collaboration—showing that respect, dialogue and mutual benefit can overcome differences and serve as a foundation for lasting peace and progress in an increasingly complex world.

REFERENCES

1. Abramov, Y. Jewish Lobby is Always with Azerbaijan. APA.az. 2020. URL: <https://apa.az/en/xeber/>
2. Israel–Azerbaijan Military-Technical Cooperation. 2018. URL: <https://adex.az/en-apernews/6957.41.html>
3. FMES-France Israel-Azerbaijan: an alliance in search of renewal. 2019. URL: <https://fmes-france.org/israel-azerbaijan-an-alliance-in-search-of-renewal/>
4. Interaffairs.ru (2020). Israel-Azerbaijan Strategic Cooperation. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/30249>
5. JPost (2020). Israel-Azerbaijan Relations. URL: <https://www.jpost.com/international/how-can-israel-navigate-the-divide-between-azerbaijan-and-armenia-636953>
6. JPost Azerbaijani Oil Exports to Israel. 2021. URL: <https://www.jpost.com/israel-news/>
7. Military Balance IISS Annual Military Balance. 2021. URL: <https://www.iiss.org/>
8. Murinson, A. The Ties between Israel and Azerbaijan. Begin-Sadat Center for Strategic Studies. 2014. URL: <https://besacenter.org/wp-content/uploads/2014/10/MSPS110-web.pdf>
9. Agreement on Cooperation in the Fields of Standardization, Conformity Assessment, Agriculture and Avoidance of Double Taxation. 2016. URL: <https://president.az/az/articles/view/22034>
10. Shaffer, B. Israel's Role in the Second Armenia-Azerbaijan War and Its Implications for the Future. Central Asia-Caucasus Analyst. 2022. URL: <https://cacianalyst.org/resources/pdf/2>
11. SIPRI Arms Transfers Database. Stockholm International Peace Research Institute. 2020. URL: <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025

РОЛЬ ТРАНСКАСПІЙСЬКОГО МІЖНАРОДНОГО ТРАНСПОРТНОГО МАРШРУТУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ ДЛЯ УКРАЇНИ

THE ROLE OF THE TRANS-CASPIAN INTERNATIONAL TRANSPORT ROUTE UNDER THE CURRENT GEOPOLITICAL CHALLENGES FOR UKRAINE

Сапсай А.П.,

orcid.org/0000-0001-9857-5272

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій
Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Коверга Д.Д.,

orcid.org/0009-0008-4852-4256студентка II курсу магістратури факультету права та міжнародних відносин
Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Пропоноване дослідження зосереджується на аналізі ролі Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту (ТМТМ) як інструменту економічної безпеки та геополітичного позиціонування України. Автори надають оцінку Україні та її потенціалу як транзитного хаба між Центральною Азією та Європою. Основні завдання дослідження включають аналіз структури та функціонування ТМТМ, оцінку економічних і геополітичних переваг для України, окреслення ключових викликів і перспектив розвитку маршруту, а також формулювання рекомендацій для посилення позицій України в рамках ТМТМ. Стверджується, що у геополітичному плані ТМТМ може зміцнювати позиції України у якості оновленого міжрегіонального хабу між Європою та Азією, сприяючи як поглибленню її інтеграції з євроатлантичними структурами, так і створенню дипломатичної коаліції в Чорноморському та Каспійському регіонах. Водночас держава-міжрегіональний хаб повинна розумітися як суб'єкт із самостійною та універсальною зовнішньою політикою, що здатна інтегрувати простори між кількома геополітичними макрорегіонами шляхом розвитку транспортної, енергетичної, інформаційної та дипломатичної інфраструктури, створюючи при цьому умови для транзиту ресурсів, товарів, ідей, безпекових ініціатив та культурного обміну. У висновках підкреслюється, що участь у ТМТМ сприятиме економічній стабільності України, зростанню доходів від транзиту та інтеграції в глобальні ринки. Геополітично це зміцнить позиції України як ключового гравця в Євразійському регіоні, сприяючи її входженню до нових коаліцій держав та структур. Подальші дослідження мають зосередитися на аналізі впливу ТМТМ на регіональну стабільність і розробці стратегій для подолання інфраструктурних і безпекових викликів.

Ключові слова: Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут, Україна, трансрегіоналізм, міжрегіональний хаб, дипломатія, геополітика.

The proposed study focuses on analyzing the role of the Trans-Caspian International Transport Route (TITR) as an instrument of economic security and geopolitical positioning for Ukraine. The authors assess Ukraine and its potential as a transit hub between Central Asia and Europe. The main objectives of the research include analyzing the structure and functioning of the TITR, assessing its economic and geopolitical advantages for Ukraine, outlining key challenges and prospects for the route's development, and formulating recommendations to strengthen Ukraine's position within the TITR framework. It is argued that, in geopolitical terms, the TITR can reinforce Ukraine's position as a renewed interregional hub between Europe and Asia by facilitating both its deeper integration with Euro-Atlantic structures and the creation of a diplomatic coalition in the Black Sea and Caspian regions. At the same time, a state functioning as an interregional hub should be understood as an actor with an independent and versatile foreign policy capable of integrating spaces between several geopolitical macro-regions through the development of transport, energy, information, and diplomatic infrastructure, thereby creating conditions for the transit of resources, goods, ideas, security initiatives, and cultural exchange. The conclusions emphasize that participation in the TITR will contribute to Ukraine's economic stability, increased transit revenues, and deeper integration into global markets. Geopolitically, it will strengthen Ukraine's position as a key player in the Eurasian region, facilitating its entry into new coalitions of states and structures. Further research should focus on analyzing the impact of the TITR on regional stability and developing strategies to overcome infrastructural and security challenges.

Key words: Trans-Caspian International Transport Route, Ukraine, transregionalism, interregional hub, diplomacy, geopolitics.

Постановка проблеми. В умовах сучасних геополітичних трансформацій транспортно-логістичні маршрути відіграють дедалі вагомішу роль у забезпеченні економічної безпеки, стабільності та політичного позиціонування держав світу. Повномасштабне збройне вторгнення

Росії в Україну наприкінці лютого 2022 року, а також санкції, накладені на країну-агресора, кардинально змінили архітектуру транспортно-логістичних зв'язків у Євразії. Традиційні маршрути через Росію втратили свою привабливість через політичні ризики та економічні обмеження,

що спонукало країни Центральної Азії, Кавказу та Європи шукати альтернативні шляхи для забезпечення безперервних торговельних потоків. У цьому контексті Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут (ТМТМ), відомий також як «Середній коридор», набуває стратегічного значення, з'єднуючи країни Центральної Азії з Європою через Каспійське море, Кавказ і Чорне море, обходячи територію Росії.

Виключення російського сектора з логістичного ланцюжка відкрило нові можливості для України та країн Центральної Азії посилити свої позиції як транзитних хабів між умовними Сходом і Заходом. Для України ТМТМ є не лише економічним інструментом, але й важливим елементом геополітичного позиціонування в умовах війни. Участь у маршруті дозволяє Україні диверсифікувати економічні зв'язки, зменшити залежність від російських транзитних шляхів, зміцнити співпрацю з країнами Центральної Азії, Кавказу та Європейського Союзу. У цьому контексті пропонуване дослідження зосереджується на аналізі ролі ТМТМ як інструменту економічної безпеки та геополітичного позиціонування України, а також оцінці її потенціалу як транзитного хаба між Центральною Азією та Європою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ТМТМ, його економічні та геополітичні аспекти, а також роль України в зазначеному інтеграційному проєкті досліджувалися в працях таких учених, як: Гольцов А. [1], Данелія С. [2], Ельдем Т. [3], Кегенбеков Ж., Гамідова Ю. та Бектурова Д. [4], Кендердін Т. та Буцький П. [5], Корнійко Я., Валявська Н., Міхеев О. [6], Медеубаєва Ж., Таштемханова Р. та Тугасєв А. [7], Папава В. [8], Урчуло К. [9] та ін. Основна увага в цих дослідженнях приділялася економічним і логістичним аспектам маршруту, зокрема інвестиціям в інфраструктуру, тарифній політиці та ролі регіональних гравців. Проте недостатньо уваги було приділено аналізу ТМТМ як інструменту економічної безпеки України в умовах російсько-української війни, а також оцінці її ролі як транзитного хаба між Центральною Азією та Європою. Ця прогалина визначає **актуальність даного дослідження**, яке спрямоване на аналіз можливостей і викликів для України в рамках ТМТМ.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження ролі Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту як інструменту забезпечення економічної безпеки та геополітичного позиціонування України в умовах війни та після її завершення, а також оцінка потенціалу держави як ключового «міжрегіонального хабу» між Центральною Азією та Європою. Основні завдання включають: аналіз структури та функціонування ТМТМ, оцінку економічних і геополітичних переваг для

України, окреслення ключових викликів і перспектив розвитку маршруту, а також формулювання рекомендацій для посилення позицій України в рамках ТМТМ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут (ТМТМ), або «Середній коридор», є мультимодальним транспортним коридором, що з'єднує Китай, Казахстан, Азербайджан, Грузію, Туреччину та країни Європи через Каспійське море, Кавказ і Чорне море. Маршрут розглядається як альтернатива «північному коридору» Трансазійської залізниці та морським перевезенням через Суецький канал, забезпечуючи вантажні перевезення за віссю «Китай – Європа» поза територією Росії. ТМТМ включає залізничні, автомобільні та морські перевезення, що забезпечує його гнучкість і адаптивність до змін у попиті, сезонних збоїв і геополітичних факторів. Основними вузловими пунктами маршруту є порти Актау (Казахстан), Баку (Азербайджан), Поті та Батумі (Грузія), а також Одеський морський порт і порт «Чорноморськ» в Україні, які відіграють ключову роль у забезпеченні морської гілки маршруту.

ТМТМ є важливою частиною китайської ініціативи «Один пояс, один шлях», сприяючи тим самим економічній інтеграції Центральної Азії та Європи. Ідея маршруту зародилася в 1993 році в рамках програми Європейського Союзу TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia), яка мала на меті створення транспортного коридору між Західною Європою та Центральною Азією через Чорне море, Кавказ і Каспійське море. У проєкті взяли участь Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан. Після розпаду СРСР країни Центральної Азії та Кавказу шукали альтернативні шляхи для експорту енергоресурсів і товарів до Європи, що стало поштовхом для розвитку ТМТМ.

Новий імпульс ініціатива отримала в 2013 році завдяки китайській програмі «Один пояс, один шлях». У тому ж році було створено Координаційний комітет з розвитку ТМТМ за участю Казахстану, Азербайджану та Грузії, що забезпечило координацію інфраструктурних проєктів, тарифів і логістичних процедур. У 2015 році в Стамбулі було презентовано можливості маршруту для перевезень між Китаєм, Туреччиною та Європою, а також підкреслено його економічний потенціал, зокрема для контейнерних перевезень. У 2016 році підписано протокол про встановлення конкурентоспроможних пільгових тарифів, а також запущено перший тестовий потяг, який подолав шлях від Азії до Європи через Каспійське та Чорне моря, продемонструвавши функціональність маршруту.

Російсько-українська війна, що розпочалася в 2014 році та посилилася в 2022 році через повномасштабне вторгнення Росії, кардинально змінила архітектуру глобальних транспортних потоків. Санкції проти Росії та обмеження транзиту через її територію призвели до переорієнтації вантажопотоків на альтернативні маршрути, оскільки перевезення через територію агресора стали політично та економічно небажаними та, як наслідок, не вигідними. У цих умовах ТМТМ набув підвищеної привабливості як безпечний і стабільний маршрут, що забезпечує зв'язок між Азією та Європою.

Підвищена увага до ТМТМ спостерігається і з боку держав-членів ЄС. Європейський Союз розглядає ТМТМ як інструмент протидії впливу Росії та Китаю, інвестуючи в транспортну інфраструктуру регіону через Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) й Азійський банк розвитку (АБР). Ці інвестиції спрямовані на модернізацію портів, залізниць і логістичних центрів, а також на гармонізацію митних процедур для підвищення конкурентоспроможності маршруту. Для ЄС ТМТМ відповідає стратегії «Глобальні ворота», яка передбачає розвиток транспортних і енергетичних зв'язків для забезпечення сталого економічного зростання [10]. За даними Світового банку, до 2030 року ТМТМ може сприяти 30 % зростанню торгівлі між Китаєм і ЄС, а щорічні обсяги вантажних перевезень досягнуть 11 млн тонн [11].

Україна, завдяки своєму географічному положенню та розвиненій портовій інфраструктурі, також відіграє ключову роль у ТМТМ, забезпечуючи вихід до європейських ринків через Чорне море. Її активна інтеграція в зазначений проєкт почалася в 2016 році, коли ПАТ «Укрзалізниця» приєдналося до Координаційного комітету з розвитку ТМТМ. Того ж року було підписано угоди з Грузією про організацію прямого залізнично-поромного сполучення між портами Чорноморськ, Батумі та Поті, а також з Туреччиною для розвитку мультимодальних перевезень у Чорному морі. У 2021 році «Укрзалізниця» брала участь у затвердженні тарифних ставок і прогнозів перевезень, демонструючи свою активну позицію в розвитку маршруту [12].

Сьогодні участь України у ТМТМ через використання морського коридору Чорним морем дозволяє державі частково диверсифікувати її експортні маршрути зерна, металів та інших товарів, через порти Туреччини, нейтралізуючи тим самим наслідки повного військового й адміністративного контролю РФ над усією акваторією Азовського моря. За оцінками окремих експертів (Т. Снайдер), у найближчій перспективі це дозволить втримувати рівень експортних доходів України, компенсуючи економічні втрати від воєнних дій [13].

У геополітичному плані ТМТМ може зміцнювати позиції України у якості оновленого міжрегіонального хабу між Європою та Азією, сприяючи як поглибленню її інтеграції з євроатлантичними структурами, так і створенню антиросійської дипломатичної коаліції в Чорноморському та Каспійському регіонах разом із Туреччиною, Азербайджаном, Грузією та Казахстаном.

У концептуальному плані така «державо-міжрегіональний хаб» повинна розумітися як суб'єкт із самостійною та універсальною зовнішньою політикою. Вона здатна інтегрувати простори між кількома геополітичними макрорегіонами (наприклад, Європою й Азією) шляхом розвитку транспортної, енергетичної, інформаційної та дипломатичної інфраструктури, створюючи при цьому умови для транзиту ресурсів, товарів, ідей, безпекових ініціатив та культурного обміну.

Основним зовнішньополітичним інструментом при цьому може виступати впровадження дипломатії «містка» (bridge diplomacy). Під останньою доцільно розуміти здатність виконувати роль посередника, комунікаційного провайдера та коопераційного каналу між політично, ідеологічно чи економічно віддаленими міжнародними акторами або ж цілими регіонами. Такий вид дипломатії поєднує елементи посередництва, багатовекторності, трансрегіональної експертизи, здатність інтегрувати власні політичні та економічні інтереси у процес взаємодії між протилежними сторонами. Фактично, мова може йти про інституційно та політично оформлений «міст», через який здійснюється міжрегіональний обмін, діалог, переговори або кооперація.

Виходячи з окреслених вище рис, основна спрямованість та завдання дипломатії «містка» повинні зводитись до:

1. Забезпечення статусу транзитної в міжрегіональному відношенні держави, через територію якої проходять критично важливі транспортні, енергетичні, цифрові чи фінансові шляхи.

2. Забезпечення ролі держави як «міжрегіонального посередника», що виступає майданчиком для міжнародних переговорів, хабом торгівлі, інвестицій, безпекової чи культурної взаємодії інших держав з різних регіонів.

3. Забезпечення реалізації так званої «гнучкої зовнішньої політики» держави як політики багатовекторної, що балансує поміж інтересами різних центрів сили, уникаючи при цьому прямого протистояння з ними.

Виходячи зі стратегічної мети відновлення (у повоєнний період) статусу України як регіональної середньої держави у межевому просторі Східної Європи, впровадження концепції

«міжрегіонального хабу», а також вдосконалення дипломатії «містка» вбачається доцільним і перспективним з огляду на потреби виконання наступних ключових завдань:

1. *Збереження за Україною статусу і потенціалу транзитної держави.* У цьому сенсі транзитність відображає не звичайну сукупність транспортно-логістичних можливостей, а виступає базовою структурною характеристикою, що визначає місце держави у регіональних та глобальних ланцюжках взаємозв'язків. Транзитний статус держави дозволяє останній контролювати рух ресурсів, товарів, енергоносіїв, інформації та технологічних потоків між різними регіонами та інтеграційними утвореннями. Відповідно, збереження та посилення транзитного статусу є одним із ключових елементів національної безпеки України, її економічного розвитку та геополітичної суб'єктності.

2. *Необхідність вдосконалення або побудови нової транспортно-енергетичної інфраструктури по лінії «Південь–Північ», а також формування на цій основі повноцінного в економічному та безпековому плані інтеграційного простору.* Російсько-українська війна значно обмежила східний напрям руху вантажів (з ЄС через РФ та Білорусь), а для України – зробило транзитну вісь «Захід–Схід» взагалі нефункціонуючою. У цій ситуації вісь «Південь–Північ» стає альтернативним коридором для України, що не перетинає території держав-агресорів. В умовах російської агресії, руйнування логістичних ланцюгів, блокади українських портів і загальної перебудови транспортних маршрутів, постає завдання не просто відновлення, а переформатування транспортної системи відповідно до нових геоekonomічних реалій.

Північно-південний коридор має також важливе оборонне значення. Інтеграція українських шляхів у мережі військової мобільності ЄС та країн Балтії створює гнучкі маршрути постачання техніки, озброєння та гуманітарних вантажів, що особливо актуально в умовах довготривалої війни. Він розширює обмеженість Чорноморському маршруту, який тимчасово залишається зононим ризиком через російські обстріли. У перспективі це дозволить Україні стати центральним елементом нової європейської інфраструктури безпеки.

3. *Необхідність перезапуску та поглиблення зв'язків і співробітництва з державами Центральної Азії з метою підвищення рівня їх дипломатичної підтримки України в умовах війни та після неї.* Впродовж тривалого часу цей напрям залишався периферійним для зовнішньополітичних пріоритетів України, що зумовило обмеженість інституційних каналів співпраці, недостатню глибину політичного діалогу та слабку економічну присутність. Геополітичні зміни останніх років, зокрема пере-

групування сил у Євразії, зростання стратегічної самостійності країн зазначеного регіону та їх поступове дистанціювання від російського впливу, формують нові можливості для України. Україна може відігравати роль альтернативного партнера, який не претендує на домінування, але пропонує взаємовигідну кооперацію, технологічні рішення та безпековий діалог. Поглиблення співробітництва з країнами Центральної Азії дозволяє Україні інтегруватися у більш широкий євразійський простір, не порушуючи при цьому власних євроатлантичних пріоритетів.

Загалом активізація зв'язків України з країнами Центральної Азії відповідає логіці розширення її зовнішньополітичної стійкості, що передбачає створення широкої мережі партнерств за межами традиційних інтеграційних платформ. Це дозволяє державі мінімізувати ризики зовнішньополітичної ізоляції, підвищує варіативність її дипломатичних стратегій, зміцнює національну безпеку шляхом диверсифікації напрямів міжнародної співпраці.

Попри значний потенціал, Україна все ж стикається з низкою викликів, які ускладнюють її інтеграцію в ТМТМ. По-перше, застаріла транспортна інфраструктура, зокрема залізничні колії та портові термінали, потребують модернізації. Дана проблема ще більше посилюється внаслідок воєнних дій на території України. За оцінками Світового банку, внаслідок російської агресії транспортний сектор України станом на кінець 2024 року потребував близько 78 млрд дол. на відбудову й відновлення [14]. По-друге, фінансування залишається обмеженим через економічні наслідки війни та залежність від міжнародної допомоги. По-третє, воєнні ризики, зокрема загрози для безпеки в Чорному морі, знижують привабливість України як транзитного хаба.

Для реалізації потенціалу України в рамках Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту, необхідно модернізувати інфраструктуру, зокрема оновити залізничні колії, модернізувати порти Одеси та Чорноморська, а також закупити сучасний рухомий склад для підвищення пропускної здатності та скорочення часу доставки вантажів. Важливим кроком є гармонізація митного та транспортного законодавства з нормами ЄС для спрощення процедур і підвищення конкурентоспроможності маршруту. Крім того, слід активізувати співпрацю з ЄС, ЄБРР і АБР для залучення інвестицій у фінансування інфраструктурних проєктів та інтеграції транспортної мережі до Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T). Також необхідно впровадити цифрові технології для оптимізації логістичних процесів і підвищення прозорості транзитних операцій.

Участь у ТМТМ дозволяє Україні не лише диверсифікувати економічні зв'язки, але й поси-

лити свою роль у регіональній і глобальній політиці. Співпраця з країнами Центральної Азії, Кавказу та ЄС створює основу для багатовекторної зовнішньої політики, дозволяючи Україні балансувати між інтересами ЄС, США та Китаю. ТМТМ також сприяє економічній стабільності, забезпечуючи альтернативні маршрути для експорту в умовах воєнної нестабільності, зміцнює позиції України як надійного партнера в міжнародній логістиці.

Висновки. Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут є стратегічно важливим інструментом для забезпечення економічної безпеки та геополітичного позиціонування України в умовах сучасних викликів. Російсько-українська війна зумовила гостру потребу диверсифікації транспортних шляхів, і ТМТМ пропонує Україні унікальну можливість стати ключовим транзитним хабом між Центральною Азією та Європою. Завдяки вигідному географічному положенню, розвиненій портовій інфраструктурі та активній участі в міжнародних ініціативах, таких як TRACECA та «Один пояс, один шлях», Україна має значний потенціал для власної участі в проєктах ТМТМ.

Перспективи України в ТМТМ пов'язані з модернізацією транспортної інфраструктури, гармонізацією законодавства з нормами ЄС, цифровізацією логістичних процесів і залученням міжнародних інвестицій. Міжнародна підтримка від ЄС, Світового банку, ЄБРР і країн Центральної Азії може прискорити ці процеси, забезпечуючи фінансування та технічну допомогу. Водночас виклики, пов'язані з воєнними ризиками, застарілою інфраструктурою та обмеженим фінансуванням, потребують комплексного підходу та активної співпраці з міжнародними партнерами.

Участь у ТМТМ сприятиме економічній стабільності України, зростанню доходів від транзиту та інтеграції в глобальні ринки. Геополітично це зміцнить позиції України як ключового гравця в Євразійському регіоні, сприяючи формуванню антиросійської коаліції й не перешкоджаючи інтеграції до євроатлантичних структур. **Подальші дослідження** мають зосередитися на аналізі впливу ТМТМ на регіональну стабільність і розробці стратегій для подолання інфраструктурних і безпекових викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гольцов А. Сучасна геостратегія Китаю у Центральній Азії. *Вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Політологія. Соціологія. Право». 2024. № 3(63). С. 35–40.
2. Danelia S. The Middle Corridor in current geopolitical turbulence. *Canadian Journal of Research, Society and Development*. 2024. 1(2), P. 2–9.
3. Eldem T. Russia's War on Ukraine and the Rise of the Middle Corridor as a Third Vector of Eurasian Connectivity: Connecting Europe and Asia via Central Asia, the Caucasus, and Turkey. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP- *Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit*, 2022. 7 p.
4. Kegenbekov Zh., Gamidova Y., Bekturova D. Problems and Prospects of the Trans-Caspian International Transport Route. *KazATC Bulletin*. 132(3). P. 149–157.
5. Kenderdine T., Bucsky P. Middle corridor – policy development and trade potential of the Trans-Caspian International Transport Route. *ADB Working Paper Series*, No. 1268, 2021. 28 p.
6. Корнійко Я., Валявська Н., Міхеев О. Аналіз сучасного стану транспортної галузі України у розрізі вантажних перевезень. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. № 70. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-70>.
7. Медеубаєва Ж., Таштемханова Р., Тугаєв А. Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут: нові можливості для діалогу та співпраці. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2023. №1(30). С. 78–86.
8. Papava V. Transport Corridors of Central Asia – Facing the Challenges of Confrontational Globalization. *Georgian Foundation for Strategic and International Studies*. 2025. 11 p.
9. Urciuolo L., The Middle Corridor Initiative – Where Europe and Asia Meet. *European Institute for Asian Studies*. Paper No 1. 2024. 17 p.
10. Tagliapietra S. The Global Gateway: an overview. *The Wilson Center*. August 2022. 17 p.
11. Транскаспійський транспортний маршрут збільшив обсяг вантажоперевезень на 86% у 2023 році. *Shipping Судноплавство*. 25 січня 2024 року. URL: <https://ua.sudohodstvo.org/transkaspiskyj-transportnyj-marshrut-zbilshyv-obsyag-vantazhoperevezen-na-86-u-2023-roczii/> (дата звернення: 30.10.2025).
12. УЗ та члени Транскаспійського транспортного маршруту мають намір виробити його загальну стратегію розвитку. *Центр транспортних стратегій*. 5 серпня 2021. URL: https://cfts.org.ua/news/2021/08/05/uz_i_chleny_transkaspiskogo_mezhdunarodnogo_transportnogo_marshruta_namereny_vyrabotat_ego_obschuyu_strategiyu_razvitiya_66110 (дата звернення: 30.10.2025).
13. Trade War in the Black Sea: 2023 in Review. *Centre for Transport Strategies*. 29 January 2024. URL: https://en.cfts.org.ua/experts_cts/trade_war_in_the_black_sea_2023_in_review?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 1.11.2025).
14. Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment Released. *World Bank Group*. February 25, 2025. URL: https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/02/25/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 5.11.2025).

15. Modebadze V. Geopolitical Function and Purpose of the Middle Corridor: Transcontinental Trade-economic Corridor Between Europe and Asia. *Journal of Liberty and International Affairs*. 2021. 6(3). P. 102–110.

16. Белашов Є. Міжнародні транспортні проєкти як стратегічний чинник розвитку залізничного транспорту України. *Центр економічних і соціальних досліджень, НИСД*. 2024. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-06/transportni-proekty.pdf> (дата звернення: 7.11.2025).

17. Ahmadzada Sh. Ukraine War Fuels Resurgence of Modern “Silk Road”. *Carnegie Politika*. June 10, 2024. URL: <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2024/06/silk-road-war-ukraine?lang=en> (дата звернення: 8.11.2025).

18. Valansi K. Why the Middle Corridor matters amid a geopolitical resorting. *Atlantic Council*. June 2, 2025. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/ac-turkey-defense-journal/why-the-middle-corridor-matters-amid-a-geopolitical-resorting/> (дата звернення: 10.11.2025).

19. Сапсай А.П. Європеїзація «сусідів сусідів»: місце Європи в інтеграційних пріоритетах країн Центральної Азії. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Випуск 103 (Частина II). С. 43–47.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ ТА ЗАСАДИ КОНТРОЛЮ МЕХАНІЗМІВ СТЕЖЕННЯ ЗА КОРИСТУВАЧАМИ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У ДЕРЖАВАХ ЄС

PROTECTION OF PERSONAL DATA IN THE INTERNET AND PRINCIPLES OF CONTROL OF MECHANISMS FOR MONITORING USERS OF DIGITAL PLATFORMS IN EU COUNTRIES

Сидор А.В.,

orcid.org/0009-0008-3776-991X

*аспірант кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті надається всебічний аналіз правових та інституційних механізмів Європейського Союзу щодо захисту свободи Інтернету як інтегрованого комплексу основних прав – права на приватність, свободи вираження поглядів, доступу до інформації та цифрової рівності. У ній концептуалізується режим цифрових прав ЄС як форма цифрового конституціоналізму, в якому наднаціональне законодавство, судові тлумачення та адміністративне виконання взаємодіють у рамках багаторівневої системи управління. Головною аналітичною проблемою, порушеною в дослідженні, є розрив між нормативною повнотою архітектури цифрових прав ЄС та її нерівномірним впровадженням у державах-членах. Ця розбіжність виникає через відмінності в адміністративному потенціалі, політичній волі та технологічній розвиненості, що разом створюють фрагментовану та асиметричну сферу захисту прав. Методологічно в дослідженні використовується порівняльний правовий, інституційний та системний аналіз для вивчення того, як Загальний регламент про захист даних (GDPR), Закон про цифрові послуги та пов'язані з ними регуляторні інструменти функціонують у рамках національних та наднаціональних структур, що перетинаються. Дослідження показує, що, хоча законодавча модель ЄС є глобально впливовим стандартом управління, заснованим на правах людини, її виконання обмежується процедурними перешкодами, плюралізмом юрисдикцій та зростаючою владою приватних цифрових посередників. Особлива увага приділяється ролі органів захисту даних, координаторів цифрових послуг та судів у формуванні операційної узгодженості регуляторного режиму. У статті стверджується, що нинішня система ЄС відображає складний баланс між захистом прав людини та технологічними інноваціями, проте вона залишається вразливою до непослідовності та регуляторної втоми. Розглядаючи ЄС як лабораторію цифрового конституціоналізму, дослідження підкреслює як трансформаційний потенціал, так і структурні обмеження наднаціонального управління в забезпеченні ефективної реалізації прав людини в цифровому середовищі.

Ключові слова: інтернет-свобода, Європейський Союз, цифровий конституціоналізм, захист даних, багаторівневе управління, алгоритмічна підзвітність, права людини в Інтернеті.

The article provides a comprehensive analysis of the European Union's legal and institutional mechanisms for protecting Internet freedom as an integrated set of fundamental rights – the right to privacy, freedom of expression, access to information, and digital equality. It conceptualises the EU's digital rights regime as a form of digital constitutionalism, in which supranational legislation, judicial interpretation and administrative enforcement interact within a multi-level governance system. The main analytical problem identified in the study is the persistent gap between the normative completeness of the EU's digital rights architecture and its uneven practical implementation in member states. This discrepancy arises from differences in administrative capacity, political will, and technological sophistication, which together create a fragmented and asymmetrical sphere of rights protection. Methodologically, the study uses comparative legal, institutional, and systemic analysis to examine how the GDPR, the Digital Services Act, and related regulatory instruments function within overlapping national and supranational structures. The study shows that although the EU legislative model is a globally influential human rights-based governance standard, its implementation is limited by procedural barriers, jurisdictional pluralism, and the growing power of private digital intermediaries. Particular attention is paid to the role of data protection authorities, digital service coordinators, and courts in shaping the operational coherence of the regulatory regime. The article argues that the current EU system reflects a complex balance between human rights protection and technological innovation but remains vulnerable to inconsistency and regulatory fatigue. Viewing the EU as a laboratory for digital constitutionalism, the study highlights both the transformative potential and the structural limitations of supranational governance in ensuring the effective realization of human rights in the digital environment.

Key words: Internet freedom, European Union, digital constitutionalism, data protection, multilevel governance, algorithmic accountability, human rights on the Internet.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація європейських суспільств зумовила безпрецедентну взаємозалежність між основними правами, технологічною інфраструктурою та регуляторним дизайном. Свобода Інтернету, яка розглядається на перетині приватності, свободи

вираження поглядів, доступу до інформації та цифрової рівності, стала структурним елементом демократичного врядування в Європейському Союзі. Однак технології, що покращують комунікацію та участь, одночасно створюють нові форми контролю, нагляду та концентрації влади. Отже,

виклик виходить за межі юридичного визнання цифрових прав і стосується їхньої ефективної реалізації в умовах швидкої технологічної еволюції, політичної поляризації та асиметричної інституційної спроможності. Незважаючи на амбітну нормативну базу ЄС, постійна фрагментація між державами-членами та нерівномірне застосування законодавства продовжують підривати єдиний захист свободи Інтернету. Відповідно, центральна проблема, яка розглядається в цьому дослідженні, полягає у вивченні розбіжності між формальною повнотою архітектури цифрових прав ЄС та її практичним впровадженням у багаторівневій системі управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло вчених досліджувало еволюцію цифрових прав в Європейському Союзі. Теоретики права та інституційні аналітики (А. Бредфорд [2], Дж. Пенні [12]) інтерпретують Хартію основних прав як конституційну основу цифрового врядування, тоді як вчені, що займаються питаннями захисту даних (Ш. Зубофф [13]), розглядають Загальний регламент про захист даних (надалі - GDPR) як парадигмальний зсув у бік моделі регулювання ринку, заснованої на правах. Дослідження Закону про цифрові послуги підкреслюють зусилля ЄС щодо поширення цієї логіки на відповідальність платформ та прозорість алгоритмів. Судова практика Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини [10] посилила гарантії конфіденційності та свободи вираження поглядів, тоді як інституційні звіти та аналізи громадянського суспільства викривають постійні асиметрії в застосуванні законодавства ЄС [11]. Проте, незважаючи на багату доктринальну та політичну літературу, ця сфера залишається фрагментованою: приватність, свобода вираження поглядів та регулювання платформ часто розглядаються як окремі питання, а не як взаємозалежні компоненти інтегрованої правової екосистеми. Таке аналітичне розділення обмежує можливість концептуалізувати свободу Інтернету як цілісну конституційну цінність, а не як набір секторальних політик.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча нормативні та правові засади свободи в Інтернеті добре задокументовані, залишається кілька аналітичних прогалин. Існуючі дослідження недостатньо досліджують, як відмінності в адміністративному потенціалі та політичній волі серед держав-членів перетворюються на асиметрію в правозастосуванні. Складна взаємодія між наглядовими органами, агентствами з захисту даних, координаторами цифрових послуг та наднаціональними радами, залишається недостатньо теоретично обґрунтованою, що призводить до фрагментації структур підзвітності. Лише небагато досліджень інтегрують алгорит-

мічне управління, регулювання нагляду та модерацию контенту в єдину концептуальну систему, тим самим ігноруючи кумулятивний вплив автоматизованого прийняття рішень на захист прав. Крім того, феномен судового плюралізму – взаємодія між ЄС, ЄСПЛ та національними конституційними судами – не має систематичної оцінки як визначальний фактор узгодженості у захисті цифрових прав. Ці невирішені аспекти свідчать про те, що існуюча література відображає нормативні амбіції ЄС, але не пояснює, чому такі амбіції на практиці призводять до непослідовного і часто недостатнього захисту свободи в Інтернеті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ця стаття має на меті здійснити всебічний критичний аналіз нормативних та правових механізмів Європейського Союзу щодо захисту свободи в Інтернеті, оцінивши як їхню внутрішню узгодженість, так і практичну ефективність у рамках багаторівневого управління. Дослідження зосереджується на досягненні таких цілей: (1) з'ясувати конституційні та регуляторні основи цифрових прав в ЄС; (2) оцінити, як судові та адміністративні механізми забезпечують їх дотримання в державах-членах; (3) визначити інституційні, політичні та технологічні чинники, що перешкоджають ефективній реалізації; та (4) запропонувати теоретичні та процедурні реформи, які могли б підвищити підзвітність, координацію та стійкість в управлінні цифровими правами в ЄС. Це покликане забезпечити комплексне розуміння того, як наднаціональні правові системи можуть поєднати динамізм технологічних інновацій із незмінними імперативами конституційного захисту та демократичної легітимності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поява захисту персональних даних як окремої правової та етичної категорії є однією з найглибших трансформацій у сфері прав людини в Європейському Союзі. Право контролювати свої дані, яке більше не обмежується приватною сферою, стало необхідною передумовою індивідуальної автономії, гідності та демократичної участі в цифрову епоху. Європейський Союз став першою наднаціональною організацією, яка закріпила це право як фундаментальне, незалежне від більш широкого права на приватність, тим самим сформувавши те, що вчені назвали «конституціоналізацією інформаційного самовизначення» в межах цифрового врядування [2, 3].

Стаття 8 Хартії основних прав Європейського Союзу прямо гарантує право на захист персональних даних, створюючи нормативний дуалізм поряд зі статтею 7, яка захищає приватне та сімейне життя. Це розмежування демонструє перехід від негативного уявлення про приватність (захист від втручання) до проактивного розуміння захисту даних як інструменту для самовизначення

та самоврядування. Положення вимагає, щоб дані оброблялися справедливо, для конкретних цілей, на підставі згоди або законних підстав і під наглядом незалежного органу, тим самим пов'язуючи законність з інституційною відповідальністю.

Концептуальні основи цього права впливають із судової практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) відповідно до статті 8 Європейської конвенції з прав людини. У справі «С. та Марпер проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ постановив, що безстрокове зберігання біометричних даних правоохоронними органами, навіть щодо осіб, які не були засуджені, порушує право на приватне життя [10]. Аналогічно, у справі «Digital Rights Ireland проти Міністра комунікацій» [4] Суд Європейського Союзу (СЕС) визнав Директиву про зберігання даних недійсною, створивши потужний прецедент, згідно з яким невмотивований збір даних є несумісним з людською гідністю та демократичними цінностями. Ці рішення створили правову основу для європейської доктрини інформаційного самовизначення.

Поступова еволюція законодавчої архітектури ЄС, від Директиви про захист даних 1995 року до Загального регламенту про захист даних (GDPR) 2016 року, інституціоналізувала новий правовий суб'єкт: суб'єкт даних. Ця концепція переосмислює роль фізичних осіб не лише як пасивних бенефіціарів права на приватність, а як активних правовласників, які мають право на доступ, виправлення, видалення та контроль за поширенням даних. Така переорієнтація відображає філософську трансформацію права на приватність в оперативне право, що дає можливість брати участь у цифровій публічній сфері.

Рішення у справі Google Spain проти AEPD та Маріо Костеха Гонсалеса [5] у 2014 році ще більше закріпило цю зміну, встановивши «право на забуття». Європейський суд підтвердив, що особи можуть вимагати видалення з пошукової видачі результатів, які є невідповідними або більше не є актуальними, навіть якщо вони є фактично точними. Ця судова практика наклала позитивні зобов'язання на приватних посередників, таких як пошукові системи, вказавши, що обов'язки щодо дотримання прав людини можуть поширюватися горизонтально на приватну цифрову економіку. Хоча це рішення є суперечливим з точки зору його наслідків для свободи вираження поглядів, воно підтвердило, що захист персональних даних є не тільки захисним правом, але й правом на контроль над своєю цифровою ідентичністю.

На національному рівні держави-члени ЄС перенесли цю нормативну базу в конституційну та адміністративну практику. Федеральний конституційний суд Німеччини задовго до прийняття GDPR визнав інформаційне самовизначення (*informationelle Selbstbestimmung*) як прояв люд-

ської гідності та конституційний принцип [3]. У Франції Національна комісія з інформатики та свобод (CNIL) взяла на себе проактивну роль у вирішенні питань, пов'язаних із впливом нових технологій на права людини, зокрема, вживши правових заходів проти Clearview AI за незаконні практики розпізнавання облич. Такі події є прикладом внутрішньої узгодженості підходу ЄС, орієнтованого на права людини, та його поширення через адміністративне право.

Формулювання ЄС захисту даних як права людини мало вплив далеко за межами його кордонів, що дало початок тому, що Бредфорд називає «Брюссельським ефектом» [2]. Це явище описує, як суворі регуляторні стандарти ЄС стають де-факто глобальними нормами, оскільки транснаціональні корпорації гармонізують свою практику з законодавством ЄС, щоб зберегти доступ до ринку. Як наслідок, юрисдикції по всьому світу – від Бразилії (LGPD) і Японії (APPI) до Каліфорнії (CPR) – включили положення, що відображають принципи GDPR. Таке поширення підкреслює подвійну ідентичність ЄС як нормативної сили та регулятора цифрової сфери.

Однак екстериторіальне поширення стандартів ЄС також спричинило трансатлантичні напруження, зокрема зі США. Тоді як законодавство ЄС розглядає захист даних як право людини, засноване на гідності, система США залишається переважно договірною або орієнтованою на споживача. Рішення у справі Schrems II (C-311/18) [6] відображало цю розбіжність: Європейський суд ЄС визнав недійсною угоду про захист конфіденційності між ЄС і США на тій підставі, що практики спостереження США не забезпечували «істотної еквівалентності» гарантіям ЄС. Це рішення підтвердило готовність Суду відстоювати фундаментальні права навіть у чутливих геополітичних контекстах, зміцнивши конституційну автономію захисту даних ЄС.

У цифрову епоху як державні, так і корпоративні суб'єкти все більше покладаються на персональні дані як ресурс для управління та економічної діяльності. Однак розширення масштабів та непрозорість обробки даних викликають фундаментальні занепокоєння щодо законності, необхідності та пропорційності відповідно до Хартії та GDPR. Європейська юриспруденція послідовно наголошує, що збір персональних даних повинен залишатися суто необхідним для законних цілей, і цей принцип був перевірений сучасними формами цифрового спостереження.

У справі Tele2 Sverige AB проти Post-och telestyrelsen та Watson та інших [7] ЄСПЛ постановив, що загальні та нечіткі зобов'язання щодо зберігання даних, накладені державами-членами, порушують статті 7 та 8 Хартії. У рішенні було підтверджено стандарт пропорційності, встанов-

лений у справі Digital Rights Ireland, який визнає, що загальні режими зберігання даних підривають суть права на приватність та захист даних. Незважаючи на це, кілька національних органів влади, зокрема у Франції, Німеччині та Польщі, спробували переосмислити або обійти ці рішення за допомогою галузевих законів та надзвичайних винятків, що відображає постійну напругу між імперативами національної безпеки та основними правами.

Ця напруга поширюється на механізми обміну даними на рівні ЄС, такі як Шенгенська інформаційна система (SIS II), EURODAC та Директива про реєстрацію імен пасажирів (PNR). Критики стверджують, що ці інструменти, хоча і призначені для законного правоохоронного контролю та управління міграцією, дають можливість непропорційного профілювання та збору біометричних даних. В результаті концентрація конфіденційної інформації створює ризик перетворення таких систем на «бази даних підозрюваних», які класифікують осіб без достатнього нагляду або можливості оскарження [9]. У цьому відношенні законодавство ЄС про захист даних служить як захистом, так і випробуванням демократичної відповідальності.

Окрім державних практик, комерціалізація персональних даних приватними корпораціями становить структурну загрозу для людської автономії та демократичної рівності. Модель, яку Шошана Зубофф описує як «капіталізм спостереження» [13], базується на здобутті та монетизації поведінкових даних для прогнозування та впливу на людську поведінку. Великі технологічні компанії (Meta, Alphabet, Amazon, TikTok) керують величезними екосистемами, що інтегрують збір даних, висновки штучного інтелекту та алгоритмічне таргетування, часто без інформованої згоди.

Застосування регуляторних заходів відповідно до GDPR виявило системне недотримання вимог. У 2020 р. CNIL оштрафувала Google на 100 млн євро за розміщення рекламних файлів cookie без дійсної згоди, а в 2022 р. Ірландська комісія з захисту даних наклала штраф у розмірі 405 млн євро на Instagram (Meta) за незаконну обробку даних неповнолітніх. Такі випадки викривають постійний розрив між нормативною базою GDPR та корпоративним тлумаченням «законних інтересів» або механізмів згоди. Більше того, асиметрія влади та знань між платформами та користувачами підриває значущий контроль над особистою інформацією, що призводить до того, що Європейська рада з захисту даних (EDPB) називає «вторгою від згоди» [1].

Навіть там, де політика конфіденційності та банери з інформацією про файли cookie нібито інформують користувачів, повсюдна наявність темних шаблонів — оманливих дизайнів інтер-

фейсу, що впливають на рішення — робить згоду все більш ритуальною. Європейська рада з захисту даних (EDPB) засудила такі маніпулятивні архітектури як примусові механізми, що підривають усвідомлений вибір. Цей структурний примус нормалізує інвазивні практики обробки даних, особливо в мобільних та освітніх середовищах, де відмова від них практично неможлива.

Ефективність захисту даних як фундаментального права залежить від надійності механізмів його забезпечення. Згідно з GDPR, національні органи з захисту даних (DPA) функціонують як незалежні наглядові органи, уповноважені проводити аудит, застосовувати санкції та регулювати діяльність контролерів даних. Стаття 51 зобов'язує кожну державу-члена створити автономний наглядовий орган; стаття 58 надає DPA повноваження з проведення розслідувань та вжиття коригувальних заходів, включаючи штрафи, призупинення обробки та передачу справ до судових органів. На рівні ЄС Європейська рада з захисту даних, до складу якої входять представники всіх DPA та Європейський інспектор з захисту даних (EDPS), координує транскордонне виконання через механізми єдиного вікна та узгодженості (статті 60-65 GDPR).

Інституційна модель має на меті поєднати адміністративну незалежність із транснаціональною узгодженістю. Яскравим прикладом такої скоординованої системи є штраф у розмірі 746 млн євро, накладений Люксембурзьким національним комітетом з захисту даних (CNPD) на Amazon Europe у 2021 р. після скарги, спочатку поданої у Франції. Однак розбіжності залишаються. Такі юрисдикції, як Ірландія та Люксембург, де розташовані штаб-квартири багатьох глобальних технологічних компаній, часто критикують за регуляторну інертність, недостатнє фінансування або політичну небажання протистояти потужним корпораціям. Вчені назвали цей дисбаланс «регуляторним вузьким місцем», де концентрація справ у декількох органах захисту даних уповільнює виконання законодавства та підриває рівність захисту в масштабах ЄС [1].

На відміну від цього, наглядові органи у Франції (CNIL), Німеччині (BfDI) та Італії (Garante per la protezione dei dati personali) прийняли більш рішучі стратегії правозастосування, накладаючи значні штрафи та надаючи детальні рекомендації щодо нових питань, таких як штучний інтелект, біометрія та відстеження місцезнаходження. Таким чином, нерівномірність правозастосування залишається як практичною, так і конституційною проблемою для ЄС, що впливає на єдину реалізацію основних прав.

Хоча GDPR залишається основою глобального захисту даних, його застосування викрило глибокі розбіжності між законодавчими прагненнями

та практичною реальністю. Механізм «єдиного вікна», призначений для оптимізації транскордонного нагляду, навпаки, створив регуляторні перешкоди, особливо в Ірландії та Люксембурзі, де розташовані штаб-квартири багатьох великих платформ. Тривалі розслідування та м'які санкції, такі як відстрочка штрафу в розмірі 1,2 млрд євро проти Meta у 2023 р., ілюструють, як процедурна інерція підриває стримуючий ефект і сприяє корпоративному регуляторному арбітражу [1]. Як наслідок, трансформаційна обіцянка GDPR щодо гармонізованого захисту даних часто розпадається на практиці, залишаючи користувачів по всьому Європейському Союзу з неоднаковим рівнем захисту.

Окрім процедурних невідповідностей, індивідуалізована концепція конфіденційності GDPR недостатньо враховує колективну шкоду, що виникає внаслідок алгоритмічної маніпуляції, політичного мікротаргетингу та системної дискримінації. Ці явища виходять за межі особистої шкоди, загрожуючи демократичній участі та рівності. Як стверджують вчені, приватність необхідно переосмислити як соціальну передумову громадянської автономії, а не як суто індивідуальне право. У цьому контексті капіталізм спостереження залишається домінуючою економічною парадигмою, що монетизує прогнозування поведінки за допомогою непрозорих систем здобуття даних [13]. Результатом цього є «інструментальна влада», яка підриває значущу згоду, чинячи негативний вплив на публічний дискурс та політичне самовираження [12].

Для усунення таких структурних дисбалансів ЄС запровадив низку доповнюючих законодавчих рамок, зокрема Закон про цифрові послуги (DSA), Закон про цифрові ринки (DMA) та майбутній Закон про штучний інтелект. Ці інструменти мають на меті забезпечити прозорість, справедливість та підзвітність на етапі проектування цифрових систем. DSA вимагає розкриття алгоритмів та аудиту ризиків, а DMA обмежує монополістичну поведінку онлайн-«воротарів». Водночас спільна думка Європейської ради з захисту даних та Європейського інспектора з захисту даних щодо Закону про штучний інтелект підкреслює необхідність інтеграції принципів захисту даних та людського нагляду в системи штучного інтелекту з високим рівнем ризику. Заразом ці рамки означають перехід від реактивного правозастосування до превентивного цифрового управління.

Технологічні інновації також стали центральним елементом захисту цифрової автономії. Технології підвищення рівня конфіденційності (PET), включаючи шифрування, анонімізацію, псевдонімізацію та диференційовану конфіденційність, перетворюють правові ідеали GDPR на оперативні заходи захисту. Шифрування «від кінця до кінця»

(E2EE) є прикладом такого підходу, оскільки гарантує, що доступ до вмісту повідомлень мають лише сторони, які спілкуються, хоча дискусії щодо «законного доступу» та потенційних «задніх дверей» тривають [8]. Додаткові методи, такі як федеративне навчання, докази з нульовим розкриттям інформації та гомоморфне шифрування, дають змогу аналізувати дані без їхнього розкриття, зміцнюючи баланс між інноваціями та конфіденційністю. Однак для їхнього ефективного впровадження необхідні постійні технічні знання та узгодженість нормативно-правових актів у всьому Союзі.

Зрештою, еволюція захисту даних в ЄС відображає постійну боротьбу за поєднання технологічного прогресу з демократичною відповідальністю. Хоча GDPR створив безпрецедентну основу, засновану на правах, його довгостроковий успіх залежить від інституційної послідовності, транскордонного співробітництва та довіри громадськості. Зближення законодавчих інновацій та технологій, що підвищують рівень конфіденційності, відкриває шлях уперед, але основна проблема залишається: забезпечити, щоб цифрова економіка служила людській автономії, а не перетворювала її на товар. У цьому сенсі європейський проєкт цифрового конституціоналізму залишається незавершеним – його майбутнє залежить від здатності втілити права в код, на практиці та в управлінні.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз показує, що підхід ЄС до свободи Інтернету та захисту даних відображає як передову нормативну базу, так і постійні виклики у її практичній реалізації. ЄС успішно конституціоналізував цифрові права за допомогою таких інструментів, як Хартія основних прав та GDPR, проєктуючи цілісну візію цифрового конституціоналізму. Проте розрив між формальними гарантіями та ефективним виконанням залишається значним. Фрагментовані адміністративні можливості, неоднакова судова практика та структурна домінація приватних цифрових акторів продовжують послаблювати єдине застосування основних прав у всьому Союзі. Таким чином, перетворення захисту даних на живу практику демократичного врядування залишається незавершеним.

У середньостроковій перспективі подальші дослідження повинні зосередитися на механізмах координації та підзвітності в межах багаторівневої архітектури управління ЄС. Порівняльні емпіричні дослідження функціонування національних органів захисту даних, координаторів цифрових послуг та наднаціональних наглядових органів могли б пролити світло на інституційні асиметрії, що впливають на результати правозастосування. Аналогічно, взаємодія між судовими інституці-

ями, Європейським судом справедливості, Європейським судом з прав людини та національними судами, вимагає глибшого теоретичного аналізу для оцінки впливу судового плюралізму на узгодженість захисту цифрових прав. Такий аналіз дає змогу більш детально зрозуміти, як нормативна модель ЄС працює на практиці.

Загалом, перспективні дослідження повинні інтегрувати технологічні, етичні та соціально-політичні аспекти в дослідження управління цифровими правами. Швидкий розвиток ІІІ, алгоритміч-

ного прийняття рішень та режимів безпеки, вимагає уваги до взаємодії між правами людини та обчислювальними інфраструктурами. Таким чином, майбутні дослідження можуть вивчати, як технології підвищення конфіденційності, алгоритмічний аудит та цифрова грамотність можуть слугувати інструментами демократичної стійкості. Отже, європейська модель може еволюціонувати від реактивного регуляторного порядку до проактивної парадигми технологічного самовизначення, заснованої на конституційних цінностях та колективній автономії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Binding Decision 1/2023 on Meta Data Transfers. *European Data Protection Board* : веб-сайт. URL: https://www.edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/binding-decision-board-art-65/binding-decision-12023-dispute-submitted_en (дата звернення 15.11.2025)
2. Bradford A. *The Brussels Effect: How the European Union Rules the World*. Oxford University Press, 2020. 424 p.
3. BVerfGE 125, 260 – Vorratsdatenspeicherung, Beschluss des Bundesverfassungsgerichts vom 2. März 2010. Bundesverfassungsgericht : веб-сайт. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv125260.html> (дата звернення: 07.11.2025)
4. Court of Justice of the European Union, *Digital Rights Ireland Ltd v. Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others*, Joined Cases C-293/12 and C-594/12, Judgment of 8 April 2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0293> (дата звернення 08.11.2025)
5. Court of Justice of the European Union, *Google Spain SL and Google Inc. v. Agencia Española de Protección de Datos and Mario Costeja González*, Case C-131/12 (2014). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0131> (дата звернення 10.11.2025)
6. Court of Justice of the European Union, *Schrems II*, *Data Protection Commissioner v. Facebook Ireland Ltd and Maximilian Schrems*, Case C-311/18, Judgment of 16 July 2020. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-311/18> (дата звернення 09.11.2025)
7. Court of Justice of the European Union, *Tele2 Sverige AB v. Post-och telestyrelsen*, C-203/15 and *Watson and Others*, C-698/15 (2016). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62015CJ0203> (дата звернення 08.11.2025)
8. *Data Retention Revisited*. *European Digital Rights* : веб-сайт. URL: https://edri.org/wp-content/uploads/2020/09/Data_Retention_Revisited_Booklet.pdf (дата звернення 07.11.2025)
9. EDPS Opinion on the use of a computerised system by the European Parliament for the digitalisation of the Plenary and central attendance registers through biometric technology. *EDPS* : веб-сайт. URL: https://www.edps.europa.eu/system/files/2021-03/21-03-29_edps_opinion_ep_computerised_system_biometrics_en.pdf (дата звернення 07.11.2025)
10. European Court of Human Rights, *S. and Marper v. United Kingdom*, Applications Nos. 30562/04 and 30566/04, Judgment of 4 December 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90051> (дата звернення 10.11.2025)
11. It's not a glitch: how Meta systematically censors Palestinian voices. *Access Now*: веб-сайт. URL: <https://www.accessnow.org/publication/how-meta-censors-palestinian-voices/> (дата звернення 02.11.2025)
12. Penney J. W. Chilling effects: Online surveillance and Wikipedia use. *Berkeley Technology Law Journal*. 2016. №31(1). P. 117-182.
13. Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs, 2019. 704 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

РОЗДІЛ 5 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 001.5:321.01(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.43.31>

ФОРМУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ЗНАННЯ В УКРАЇНІ: ВІД ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ДО ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

FORMATION AND TRANSFORMATION OF POLITICAL KNOWLEDGE IN UKRAINE: FROM POLITICAL THOUGHT TO POLITICAL SCIENCE

Войтенко Ю.М.,

*orcid.org/0000-0003-3782-5471**кандидат історичних наук,**доцент кафедри політології**Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Дана стаття присвячена комплексному аналізу формування та розвитку політичного знання в Україні від найдавніших часів до становлення сучасної політичної науки за роки незалежності. У ній простежується багатовимірний характер вітчизняної політичної думки, що формувалася в умовах тривалого бездержавного періоду українського народу, впливу різних імперських центрів та ідеологічних обмежень за радянських часів. Виокремлено ключові історичні етапи розвитку політичних уявлень, зокрема – від інтелектуальної спадщини Київської Русі, литовсько-польської доби та козацько-гетьманської традиції до модерних концепцій XIX – початку XX ст. й еміграційних інтелектуальних кіл. Особлива увага приділяється трансформації політичних ідей у контексті українського національного руху, формуванню правових і державницьких концептів у творчості провідних мислителів, зокрема: С. Оріховського, П. Орлика, Б. Кістяківського, В. Липинського, М. Драгоманова та ін. Показано, що політична думка в Україні виконувала не лише теоретико-пізнавальну, а й націєтворчу та державотворчу функції. Враховано і артикульовано на особливостях історичного контексту в якому українські мислителі формували власну візію владно-управлінських відносин і державного устрою. Зазначено ідеологічну ідентичність відповідних носіїв українського творчого поступу, зокрема на початку XX століття. У статті окреслено взаємозв'язок між історією політичних ідей та інституціоналізацією політичної науки як академічної дисципліни у період незалежності. Наголошено, що сучасна українська політологія спирається на багату, хоча й фрагментовану інтелектуальну традицію, яка поєднує правові, філософські та державницькі моделі різних історичних періодів вітчизняного державотворення. Дана стаття дозволяє зрозуміти специфіку еволюції політичного знання в Україні та його значення для формування сучасної демократичної політичної культури.

Ключові слова: політична думка, політична наука, українське державотворення, прикладна політологія.

This article is devoted to a comprehensive analysis of the formation and development of political knowledge in Ukraine from ancient times to the emergence of modern political science during the years of independence. It traces the multidimensional nature of domestic political thought, which was formed in the conditions of a long stateless period of the Ukrainian people, the influence of various imperial centers and ideological restrictions during the Soviet era. Key historical stages of the development of political ideas are highlighted, in particular – from the intellectual heritage of Kyivan Rus, the Lithuanian-Polish era and the Cossack-Hetman tradition to modern concepts of the 19th – early 20th centuries, and emigration intellectual circles. Special attention is paid to the transformation of political ideas in the context of the Ukrainian national movement, the formation of legal and state concepts in the work of leading thinkers, in particular: S. Orikhovsky, P. Orlyk, B. Kistyakivsky, V. Lypynsky, M. Dragomanov and others. It is shown that political thought in Ukraine performed not only theoretical and cognitive, but also nation-building and state-building functions. It is taken into account and articulated on the peculiarities of the historical context in which Ukrainian thinkers formed their own vision of power-management relations and state structure. The ideological identity of the relevant carriers of Ukrainian creative progress, in particular at the beginning of the 20th century, is indicated. The article outlines the relationship between the history of political ideas and the institutionalization of political science as an academic discipline during the period of independence. It is emphasized that modern Ukrainian political science is based on a rich, albeit fragmented intellectual tradition that combines legal, philosophical and state-building models of different historical periods of national statehood. This article allows us to understand the specifics of the evolution of political knowledge in Ukraine and its significance for the formation of a modern democratic political culture.

Key words: political thought, political science, Ukrainian state-building, applied political science.

Формування політичного знання як окремої інтелектуальної сфери було і залишається однією з важливих передумов становлення сучасних держав і їхніх політичних інституцій. Для України ця

проблема має особливо складний характер через тривале перебування у складі різних державних (передусім – імперських) утворень, ідеологічні обмеження радянського періоду та відносно

недовгу історію формування власної системи політичної науки. Розуміння того, яким чином трансформувалися політичні уявлення, концепції державності, ідеї суспільного устрою та механізми політичного аналізу в українському інтелектуальному просторі, є необхідним для оцінки сучасного стану політичної науки та її місця у загальному європейському контексті.

Дана проблематика полягає у тому, що політичне знання в Україні не є лінійною та безперервною традицією. Воно включає кілька різних, інколи несумісних між собою, історичних етапів: русько-правничу спадщину, козацьку політичну культуру, інтелектуальні течії українського національного відродження, радянську ідеологічну систему та сучасну академічну політологію. Ці етапи не просто послідовні, адже вони досить часто існували в умовах розриву національної традиції, репресій проти інтелектуалів, ідеологічних заборон або позадержавного і національно-територіального розвитку (зокрема – еміграційні школи).

В українській історіографії та політології окремі аспекти розвитку політичної думки й політичної науки досліджено достатньо змістовно. Важливим внеском у систематизацію української політичної думки стали праці сучасних дослідників О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка, Н. М. Хоми, Т. В. Андрющенка [1], у якій вони здійснили комплексний аналіз ключових ідейних течій в контексті методологічного і доктринального підходів. Останнім часом період з'являються також нові напрацювання у даному напрямку. Зокрема, Н. Фастовець у своєму дослідженні окреслила основні етапи української політичної думки в контексті науки і навчальної дисципліни [2].

Метою даної статті стало простежити формування, еволюцію та трансформацію політичного знання в Україні, визначивши взаємозв'язок між історією політичної думки та становленням політичної науки як академічної дисципліни.

Розвиток політичного знання в Україні має кілька базових історичних етапів, кожен із яких формував власні інтелектуальні моделі влади, суспільного устрою та державності. Особливістю українського випадку є те, що політична думка значною мірою розвивалася в умовах бездержавності, що зумовлювало її національно-визвольний та політико-філософський характер.

Початки української політичної думки сягають ще доби Київської Русі, де формувалися уявлення про владу, її легітимність і соціальний порядок. Однією з перших таких праць є «Слово про Закон і Благодать» митрополита Київського Іларіона [3]. У політичному вимірі цю працю можна розглядати як ранній приклад осмислення взаємозв'язку духовної та світської влади в Київській Русі. У ньому підкреслюється ідея божественного походження влади князя та її обмеження моральними

й релігійними нормами, що забезпечує гармонійне співіснування держави та суспільства. Іларіон акцентує увагу на ролі християнської етики як регулятора політичної поведінки та легітимності влади, закладаючи підґрунтя для формування уявлень про політичну відповідальність, соціальну справедливість і взаємодію духовної та світської сфер. Цей твір є ключовим для розуміння зародження української політичної думки, оскільки поєднує морально-релігійні настанови з концепцією управління суспільством і створює основу для подальшого розвитку ідей державності та права на українських землях [4, с. 97-98].

Перші систематизовані форми політичної думки на українських землях пов'язані з Київською Руссю. «Руська правда», яка традиційно приписується Ярославу Мудрому, є не лише юридичним документом, але й ранньою формою політичного мислення, що конкретизує механізми соціального та політичного порядку. У ній вперше закладено ідею верховенства правового порядку, що є фундаментом політичної культури українських земель.

Окремо варто відзначити, що політична думка часів Київської Русі формувалася під впливом візантійської традиції, однак зберігала власну специфіку. Зокрема, акцент робився на колегіальності, відповідальності князя перед громадою та важливості моральних чеснот правителя, що простежується в «Повчанні» Володимира Мономаха [5, с. 28-29]. Ця праця поєднує у собі морально-етичні настанови з практичними порадами щодо управління державою, військової організації та взаємин з підданими.

Загалом, період Київської Русі заклав основи політичних уявлень, які будуть реконструйовані в подальші періоди вітчизняної історії, зокрема за литовсько-польського панування і доби Гетьманщини.

Політична думка в Україні за литовсько-польської доби (XIV-XVI ст.) формувалася під впливом місцевих традицій князівської та магдебурзької самоврядності, феодальної структури влади та правових норм Великого князівства Литовського і Корони Польської. Вона поєднувала елементи державної ідеї, норм управління, соціальної відповідальності правителів і земських урядовців, а також розвивала концепції прав і обов'язків шляхти, громади й міських органів. Для політології цей період цікавий тим, що демонструє зародження механізмів поділу влади, законності й обмеження політичної влади через привілеї, договори та магдебурзьке право, що стало основою для подальшого розвитку державотворчих і політичних інститутів на українських землях. Найбільш відомим представником того часу в контексті політичної думки є Станіслав Оріховський (Роксоланин). С. Оріховський обґрунтовує, що

влада правителя має обмежуватися законами, а її легітимність ґрунтується на природному праві та згоді суспільства, а не на традиційних феодалських або божественних прерогативах. Він наголошує на важливості сумлінного виконання обов'язків владою та відповідальності перед підданими, формулює принципи захисту свободи громадян і справедливості, які становлять фундамент ранньомодерного суспільного договору [6, с. 126-127].

Політична думка доби Гетьманщини була тісно пов'язана з політичною практикою – козацькою демократією, виборністю влади, інститутом ради та військової старшини. Так, Конституція Пилипа Орлика 1710 року є першим у Європі документом, що за формою та змістом відповідає поняттю конституційного акта, в якому закріплено принципи поділу влади, відповідальності гетьмана перед радою та гарантії прав козацтва [7, с. 9-10]. Загалом, політична концепція Орлика є продовженням традицій українського політичного договору, який сформувався ще у період княжої доби, коли правитель здійснює владу за підтримки народу і еліти.

Козацька доба сприяла формуванню унікальної політичної культури, яка полягала у виборності керівництва; поєднання військової демократії та аристократичних елементів; ідея автономії та політичного суверенітету. Ці елементи згодом будуть фундаментом для українського національного руху XIX століття.

Попри те, що наприкінці XVIII століття козацько-гетьманська держава занепала (під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників), проте вона залишила свій спадок у творчій діяльності українського народу і його представників у подальший період. Так, у XIX столітті українська політична думка набуває модерного на той час характеру, особливо у творчості Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша та інших діячів. Так, М. Драгоманов у своїй праці «Пропавший час» (1878) одним з перших формулює ідею автономії України у складі федеративної держави, наголошуючи на потребі розвитку місцевого самоврядування і громадянських свобод [8, с. 33].

Юридично-політичний дискурс активно розвивали представники університетської школи, зокрема Б. Кістяківський, який підкреслював значення права як основи державного порядку, формулюючи тезу про «правову державу». Цей автор акцентував на необхідності верховенства права, поділу влади та обмеження державних повноважень для забезпечення справедливості й захисту прав громадян. На початку XX століття його ідеї слугували важливим теоретичним орієнтиром для української політологічної думки, поєднуючи традиції європейського правового лібералізму з особливостями українського державотворення та суспільної структури. Б. Кістяківський підкреслював, що легітимність влади ґрунтується не на силі чи

династичних прерогативах, а на правових нормах і моральних засадах управління [9, с. 89-90]. Це все робить його концепцію передвісником сучасних уявлень про демократичну державу та систему політичних інститутів в Україні.

Після поразки визвольних змагань 1917-1921 рр. значна частина української інтелектуальної еліти сформувала окрему еміграційну школу політичної думки. Найяскравішим її представником був В. Липинський, представник консервативного напрямку, який у праці «Листи до братів-хліборобів» (1926) розробив концепцію «класократії», тобто – моделі влади відповідальної аристократії, здатної об'єднати націю [10].

Іншим впливовим мислителем, представником націоналістичного напрямку, був – Д. Донцов, який у праці «Націоналізм» (1926) сформулював доктрину «чинного націоналізму», наголошуючи на активній формотворчій волі політичної нації [11].

Соціалістичний напрям був представлений діяльністю В. Винниченка, який запропонував свій варіант створення соціалізму під назвою «колектократією», що стосується тієї форми влади, в якій управління державою здійснюється колективно, а не індивідуально, підкреслюючи роль колективних органів у прийнятті рішень і обмеження концентрації влади в руках одного правителя. Винниченко розглядав колективну відповідальність як механізм забезпечення більшої легітимності та ефективності управління, водночас наголошуючи на моральній і політичній підготовленості колективних органів [12, с. 393-394]. Для політології його концепція є цікавим прикладом ранньомодерного переосмислення державної влади в Україні, демонструючи прагнення поєднати демократичні принципи з практичними умовами політичного управління.

У радянський період політична думка офіційно існувала лише у формі «марксистсько-ленінської теорії», що унеможливлювало розвиток незалежної політичної науки. Навіть історичні праці часто зазнавали цензури. Репресовано або піддано забороні значну частину української інтелігенції, зокрема т.зв. «розстріляне відродження», а також дисиденти-шістдесятники. Як зазначає дослідник Ю. Шаповал, радянська система знищила або маргіналізувала власну інтелектуальну традицію України, замінивши її ідеологічними схемами [13, с. 61-62]. Отже, політична наука була відсутня як явище аж до кінця 1980-х років.

Формування політичної науки в Україні стало можливим лише після послаблення ідеологічного контролю в умовах політики перебудови, яку проводив М. Горбачов. Уже в другій половині 1980-х зростає інтерес до виборчих систем, державного управління, політичної соціології та інших напрямків політичної науки.

Перші кафедри політології з'являються наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Проте, саме проголошення незалежності у 1991 році стало ключовою точкою відліку для української політичної науки. У цей період з'являються перші політологічні спеціальності в університетах, професійні журнали; перші дисертації з політології; створено Українську асоціацію політологів тощо.

Так, становлення політичної науки набуло нового динамізму, а саме: політологія почала формуватися як самостійна академічна дисципліна, що трансформувала давні інтелектуальні традиції з історії політичної думки в сучасну наукову систему знань. Цей процес супроводжувався появою перших кафедр політології у вишах, створенням професійних наукових спільнот, впровадженням спеціальностей у навчальних програмах, а також появою нових напрямів і методів

Запровадження освітніх програм з політології, підготовка бакалаврів, магістрів і аспірантів означало, що політична наука вже не була суто історичним чи філософським напрямком, а включалася до системи професійної вищої освіти, зі своєю методологією, предметом, завданнями та дослідницькими традиціями. Цей процес підкріплювався появою навчальних дисциплін і методичних програм, які вводили понятійно-методологічну базу, а саме: теорію політики, категорії політології, методи емпіричного дослідження, політичну соціологію, інституційний аналіз тощо.

У цей період активно перекладаються роботи класиків світової політичної науки – М. Вебера, Дж. Сарторі, Г. Алмонда, С. Гантінгтона, що дає можливість інтегрувати українську політологію у світовий контекст.

Окрім цього, в Україні сформувалася науково-аналітична спільнота, що намагається поєднувати теоретичні дослідження з аналізом реальної політичної практики. Так, політичну науку в сучасних умовах взяли на озброєння наукові та освітні інститути, різні групи дослідників і аналітичні центри, які працюють над проблемами державотворення, демократизації, політичної культури, політичної соціології, безпеки, комунікацій, тощо [14, с. 11-12]. При цьому, варто визнати також і те, що утвердження політології як окремої науки супроводжується також і певними труднощами. Однією з таких є загроза перетворення науки в інструмент політичних або бізнесових інтересів, яким притаманною є надмірна політизованість, комерціалізація, а іноді – замовний характер відповідної аналітики, що суперечить принципам об'єктивності і неупередженості.

У новітній період, особливо після 2014 року, політичне знання в Україні почало зазнавати якісних трансформацій, зумовлених як внутрішніми процесами державотворення, так і зовнішніми

викликами, пов'язаними з російською агресією, гібридними впливами та потребою модернізації політичних інститутів. Це спричинило посилення інтересу до таких напрямів, як дослідження демократії участі, електоральної поведінки, політичних реформ, інформаційної безпеки, а також до ролі політичних наративів у формуванні ідентичності.

У сучасному стані, політична наука дедалі більше інтегрується у міжнародний академічний простір завдяки участі українських учених у глобальних дослідницьких мережах, участі університетів у програмах Європейського Союзу та появи англomовних публікацій у провідних міжнародних журналах. Водночас зростає значення міждисциплінарних підходів, що поєднують політологію з соціальною психологією, когнітивними науками, аналізом комунікацій та іміджологією.

За понад три десятиліття існування незалежної України політологія засвоїла світові методології, створила власні наукові осередки, підготувала кілька поколінь політологів, започаткувала численні дослідження, публікації, експертизи. Вона стала важливим елементом інтелектуальної інфраструктури держави, засобом аналізу, критики та прогностики політичних процесів. Водночас – перед нею стоять нові виклики, зокрема: відмежування від політичного популізму, забезпечення фінансової та інституціональної стабільності даної сфери, розвиток незалежної наукової школи, здатної продукувати власну теорію, а не лише адаптувати західні парадигми.

З огляду на це, розвиток політичної науки в Україні за роки незалежності можна охарактеризувати як досить успішну, хоча й суперечливу, спробу побудувати сучасну наукову дисципліну, глибоко вкорінену в національному історико-інтелектуальному контексті, але здатну відповідати викликам сучасності.

Таким чином, формування і трансформація політичного знання в Україні є складним і нерівномірним процесом, у якому історичні етапи не лише змінювали один одного, а й часто вступали у взаємодію, створюючи багаторівневу структуру політичних роздумів і аналізу. Від ранніх уявлень про владу в Київській Русі до козацької традиції політичної участі, від модерної політичної думки ХІХ–початку ХХ століття до викликів радянської доби та подальшої інституціоналізації політичної науки після 1991 року, українська політична думка постійно перебувала у процесі пошуку оптимальних моделей організації влади й державності. У цій тягlostі простежується ключова особливість української політичної традиції, а саме – її прагнення до самовизначення, автономії та демократичного устрою, навіть у періоди зовнішньої залежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. Львів: «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
2. Фастовець Н. Історія політичної думки України: наука і навчальна дисципліна. *Innovations and prospects in modern science : proceedings of XII International Scientific and Practical Conference*. Stockholm, Sweden, 20-22 November 2023. P. 618-620.
3. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать. URL: litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm
4. Максимюк Ю. «Слово про Закон і Благодать» Митрополита Іларіона: історіософський аналіз. *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія* / Гол. ред. Р. А. Горбань. 2022. Випуск 17. Івано-Франківськ: ІФА. С. 95-103
5. Slipushko O. «Повчання» Володимира Мономаха як маніфест літератури Високого киеворуського Середньовіччя. *Studia Polsko-Ukrainie*. 2023. Vol. 10. Pp. 27-43
6. Оріховський Станіслав. Твори. Упорядк., перекл. з лат. та старопольської, вступна стаття, примітки Володимира Литвинова. Київ: Дніпро, 2004. 269 с.
7. Орлик П. Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького. Київ, 1994. С. 7–19.
8. Драгоманов М. Пропавший час. Українці під Московським царством 1654–1876 рр. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 48 с.
9. Кістяківський Б. Вибране. Київ: Абрис, 1996. 476 с.
10. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму: писані 1919-1926 р. Wien: Buchdruckerei Carl Herrmann, 1926. 580 с.
11. Донцов Д. Націоналізм. Київ: Рейнсхаус, 2023. 400 с.
12. Матвєєва О. Концепція «Колектократії» в романі В. Винниченка «Словозатобоя, Сталіне!». С. 390-402 URL https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/75728/mod_resource/content/1/Матвєєва%20про%20концепцію%20колектократії%20Винниченка.pdf
13. Шаповал Ю. Історія і політика: Україна ХХ століття. Особи та події в контексті важкої історії. Київ: Генеза, 2001. 560 с.
14. Рудич Ф. Політична наука в Україні: стан і перспективи. *Політичний менеджмент*. 2003. № 1. С. 5-18.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

КОНЦЕПТ «ДОВІРА» У МАРКЕТИНГОВИХ І СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

THE CONCEPT OF "TRUST" IN MARKETING AND SOCIO-POLITICAL RESEARCH

Ісремія В.В.,

orcid.org/0009-0008-9458-4292

аспірант кафедри політичних наук і права

Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Актуальність дослідження визначається тим, що в останні десятиліття категорія «довіри» все частіше використовується в маркетингових і соціально-політичних дослідженнях, незважаючи на певну дискусійність, контрверсійність і нечіткість самого поняття. Значною мірою це обумовлено різними напрямками та предметним полем, в яких здійснюються відповідні маркетингові і соціально-політичні дослідження, а також сутнісними відмінностями між ними.

Характер, зміст та генезис концепту «довіри» описані та проаналізовані в дослідженнях багатьох науковців. І все ж, на нашу думку, незважаючи на значну кількість робіт за темою, характер і зміст категорії «довіри», а також її генезис, наразі не до кінця розкриті.

Хоча поняття «довіри» досить часто розглядається з позицій окремих дисциплін – філософії, психології, економіки та маркетингу, соціології, політології і державного управління – всі згадані дисципліни підходять до поняття довіри з різних сторін. І в цьому сенсі, на нашу думку, до поняття «довіри» було б корисно підійти з позицій міждисциплінарного та системного підходів.

Метою дослідження є розкриття змісту концепту «довіри» і характеру його використання у маркетингових і соціально-політичних дослідженнях.

В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких, значною мірою, й обумовило оригінальність і актуальність представленого дослідження. Були застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування, а також спеціально-наукові методи серед яких контент-аналіз, дескриптивний метод, методи деконструкції і реконструкції тощо. Зрештою, це дозволило критично переосмислити характер, зміст та генезис категорії «довіри» у маркетингових і соціально-політичних дослідженнях.

Ключові слова: довіра, маркетинг, політичний маркетинг, маркетингові дослідження, соціально-політичні дослідження, маркетинг довіри, маркетинг взаємовідносин, соціальний капітал.

The relevance of the study is determined by the fact that in recent decades the concept of "trust" has been increasingly used in marketing and socio-political research, despite a certain debatability, controversy and nebulosity of the concept. To a large extent, this is due to the different directions and subject fields in which the relevant marketing and socio-political research is carried out, as well as the essential differences between them.

The nature, content, and genesis of the category of "trust" have been described and analyzed in the studies of many scholars.

But yet, in our opinion, despite the significant number of works on the topic, the nature and content of the category of "trust", as well as its genesis, are not yet fully disclosed.

Although the concept of "trust" is often considered from the standpoint of separate disciplines – philosophy, psychology, economics and marketing, sociology, political science and public administration – all the disciplines approach the concept of trust from different angles. And in this sense, in our opinion, it would be useful to approach the concept of "trust" from the standpoint of an interdisciplinary and systemic approach.

The purpose of the study is to reveal the content of the category of "trust" and the nature of its use in marketing and socio-political research.

The study is based on systemic, interdisciplinary and discursive approach, the use of which, to a large extent, determined the originality and relevance of the study. There were applied such general scientific methods as induction and deduction, analysis and synthesis, comparison and analogy, generalization and abstraction, as well as special scientific methods, including content analysis, descriptive method, methods of deconstruction and reconstruction, etc. Ultimately, this allowed us to critically rethink the nature, content and genesis of the category of "trust" in marketing and socio-political studies.

Key words: trust, marketing, political marketing, marketing research, socio-political research, trust-based marketing, relationship marketing, social capital.

Постановка проблеми. В останні десятиліття категорія «довіри» все частіше використовується в маркетингових і соціально-політичних дослідженнях, незважаючи на певну дискусійність, контрверсійність і нечіткість самого поняття. Значною мірою це обумовлено різними напрямками та предметним полем в яких здійснюються відповідні маркетингові і соціально-політичні

дослідження, а також сутнісними відмінностями між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Характер, зміст та генезис концепту «довіри» описані та проаналізовані в дослідженнях багатьох науковців-представників різних галузей знань. Поліаспектність феномену довіри зумовлює тематичну номенклатуру його дослідницького поля, яке в українському науковому дискурсі представлене в різноманітних дисциплінах, від філософії, психології, економіки та маркетингу до соціології, політології і державного управління.

З позиції психологічної науки, «довіра» розглядалась в роботах таких авторів як Крижанівська Ю. В. і Свідерська О. І. [16], Лисенко Д. П. [22] тощо. Як категорія економічної науки та традиційного маркетингу, «довіра» була представлена в дослідженнях Басова А. [2], Бондаревська І. О. [3], Кузьмін О. Є. і Бонельський О. О. [18], Сало Я. та Тарасова К. і Новак Г. [33], Стамат В. М. і Сич А. О. [36], Чекан І. В. та Гребенюк М. В. і Мельник А. Р. [38], Телетов О. і Григоренко В. [42] тощо.

Як соціально-філософська та соціологічна категорія, «довіра» досліджувалась в роботах Андрущенко Г. І. [1], Братусь Я. С. і Сидоров М. В.-С. [4], Гоч Р. [6; 7], Гриненко Д. Г. [8], Додонова В. І. [12], Кожем'якіна О. М. [15], Кузьмук О. М. [19], Мішин Ю. Р. [25], Сиртач В. М. і Мартинов Р. С. [35] тощо.

З позицій політології та публічного управління, «довіра» розглядалась у роботах таких дослідників, як: Волянська О. В. [5], Денисюк С. Г. [9], Князева О. і Кисіль О. [14], Кузіна І. І. [17], Левчук Б. О. і Мелих О. В. [20], Макух О. Є. [23], Наумкіна С. М. і Варинський В. О. [27], Новаченко Т. В. [28], Остапенко М. А. і Бунгеа Л. С. [29], Палагнюк Ю. В. [30], Перепелиця Н. О. [31], Печерський П. М. [32], Симисенко І. В. [34], Ханік Ю.-Б. [37] тощо.

Спробу комплексного теоретико-методологічного аналізу різних аспектів і підходів до «довіри» здійснили Докторов Д. С. [13], Липов В. В. [21], Нападиста В. [26], Шайгородський Ю. Ж. [39] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість робіт за темою, характер, зміст і генезис категорії «довіри» наразі потребують уточнення та актуалізації в межах політичної науки.

Хоча поняття «довіри» досить часто розглядається з позицій окремих дисциплін – філософії, психології, економіки та маркетингу, соціології, політології і публічного управління – всі згадані дисципліни підходять до розуміння концепту довіри з різних сторін. І в цьому сенсі до поняття «довіри» доцільно застосувати міждисциплінарний та системний підходи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розкриття змісту

категорії «довіри» і характеру її використання у сучасних маркетингових і соціально-політичних дослідженнях.

В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких, значною мірою, й обумовило оригінальність і актуальність представленого дослідження. Були застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування, а також спеціально-наукові методи, серед яких контент-аналіз, дескриптивний метод, методи деконструкції і реконструкції тощо. Зрештою, це дозволило критично переосмислити характер, зміст та генезис категорії «довіри» у маркетингових і соціально-політичних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Як наочно демонструє український дослідник Д. Г. Гриненко, проблема довіри аналізувалась у філософській літературі ще з античних часів, про що свідчать роботи Арістотеля, Нікколо Макіавеллі, Томаса Гоббса, Джона Локка, Іммануїла Канта, Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, Юргена Габермаса, Кнуда Еріка Льюгструпа та багатьох інших [8, с. 39-41].

Хоча концепт «довіри» розглядається у філософському дискурсі як поліаспектний феномен особистісної та/або соціальної природи, зазвичай він аналізується з моральних позицій та у співставленні з такими поняттями як віра, свобода, обов'язок, відповідальність, чесність, репутація і впевненість [4; 8, с. 39-41; 12, с. 20-22].

Особливе значення має категорія і проблематика «недовіри», яка широко представлена у так званій філософії підозри, зокрема у постмодерністських роботах Мішеля Фуко, Ролана Барта, Жана Бодріара, Жака Дерріди тощо [8, с. 41].

За визначенням Оксфордського словника, «довіра» – це «віра в те, що хтось/щось є добрим, щирим, чесним тощо і не намагатиметься завдати вам шкоди чи обдурити вас» [41]. Подібно до цього, «Словник української мови» тлумачить «довіру» як «ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри в чийсь правоту, чесність, щирість і т. ін.» [11].

За словами української дослідниці Д. Докторової, «довіра є похідною від віри, її проекцією у світ суб'єкт-суб'єктних (насамперед міжособистісних) відносин. Довіра – це, передусім, психічний стан (почуття) і ставлення суб'єкта» [13, с. 51].

В «Енциклопедії сучасної України» стверджується, що з точки зору психології феномен довіри являє собою «ментальний стан, соціальну установку або тип відносин і досліджується переважно на міжособистісному рівні. З цієї точки зору вона є фундаментальною умовою взаємодії

людини зі світом і основою формування позитивних міжособистісних відносин» [10]. За більш розширеним визначенням українського дослідника Ю. Ж. Шайгородського, «довіра – це передусім психологічний феномен, в основі якого – складний процес освоєння світу, самовизначення в ньому, результат соціально-психологічного впливу на особистість, на соціальні групи та суспільство, на цінності і їх систему, на мотиви діяльності та поведінку» [39, с. 64]. Феномен довіри має ціннісну природу, більше того, «довіра» є базовою цінністю. І, водночас, «довіра» є підставою оцінки й суджень, якою визначають взаємостосунки, оцінюють ставлення до подій, явищ, процесів тощо. Саме тому важливим є усвідомлення природи «довіри», її впливу на різного роду суспільні події, явища, процеси тощо, а також на їх перебіг і результати [39, с. 64].

Одними із перших, хто крім філософів звернув увагу на категорію «довіри» і здійснив науковий аналіз цього феномену були психологи та психоаналітики [13, с. 51]. Зокрема Ерік Еріксон, Дональд Віннікотт, Карл Юнг, Адам Селігмен, Фредерік Перлз, Абрахам Маслоу, Карл Роджерс.

Одними із перших, хто крім філософів звернув увагу на категорію «довіри» і здійснив науковий аналіз цього феномену були психологи та психоаналітики [13, с. 51], зокрема Ерік Еріксон, Дональд Віннікотт, Карл Юнг, Адам Селігмен, Фредерік Перлз, Абрахам Маслоу, Карл Роджерс.

З позицій психоаналізу та психосоціальної теорії Ерік Еріксон розглядав почуття базисної довіри як фундаментальну психологічну передумову життєдіяльності людини [13, с. 51]. Це почуття формується на першому році життя і пов'язана з біосоціальним зв'язком із матір'ю [22, с. 200-201]. Еріксон розумів довіру як віру в себе самого, віру до себе з боку інших людей, а також віру у світ загалом, що є ознакою психологічно здорової особистості. І, навпаки, зниження рівня довіри й домінування відчуття недовіри розцінювалось як симптоми, які свідчать про те, що індивід потребує психологічної допомоги [13, с. 51]. З позицій психоаналізу Дональд Віннікотт також стверджував, що базова довіра формується в дитинстві у стосунках із матір'ю і є основою для подальшого психічного розвитку особистості [22, с. 201]. Причому, за словами Д. П. Лисенко, «надмірна залежність від матері затримує становлення довіри до себе, помірною – посилює довіру до себе та світу» [22, с. 201]. Оптимальний рівень довіри, створений «досить хорошою» матір'ю, дозволяє дитині сформувати власне «Я» та повірити у власні сили [22, с. 201].

Швейцарський психолог Карл Юнг не розробляв власну теорію довіри, проте його напрацювання можна застосувати для розуміння довіри як важливого психологічного явища: розвиток

особистості він пов'язував із «вірністю власному закону», маючи на увазі довіру людини до себе [22, с. 201]. Схоже розуміння пропонує Адам Селігмен, який стверджує, що без довіри неможливе співіснування з іншими людьми. Довіра ґрунтується на співпереживанні та емпатійних практиках, які розвиваються від механізмів наслідування до здатності передбачувати реакції інших [39, с. 65]. Основоположник гештальт-терапії Фредерік Перлз поміщає проблему довіри в контекст особистісної зрілості та здатності взяти на себе відповідальність за власне життя, причому лише інтеграція довіри до себе й довіри до інших визнається ознакою психологічної зрілості [13, с. 51]. Так звані необіхевіористи розглядають довіру як складову частину феномену впевненості, що лежить в основі соціальної компетенції. Відчуття довіри з боку інших посилює віру людини у власну ефективність, а через неї і впевненість у собі [13, с. 51].

Прямий зв'язок самоактуалізації та довіри постулюється в межах гуманістичної психології. Абрахам Маслоу розглядає вміння довіряти як один із важливих чинників самоактуалізації особистості [16, с. 109]. Він трактує довіру як рефлексивне суб'єктивне утворення, пов'язане із особистісними рисами впевненості, самоконтролю, самоповаги, самоприйняття [16, с. 109]. При відсутності достатнього рівня довіри до себе, людина нерідко шукає підтримки в уявленому минулому або фантазійному майбутньому, замість того аби жити тут і зараз з опорою на власні сили [16, с. 109]. Інший представник гуманістичної психології, Карл Роджерс, також досліджує феномен довіри до себе у її взаємозв'язку із самоактуалізацією, розглядаючи її як довіру до свого життєвого досвіду, до «цілісного органічного відчуття ситуації». Дисгармонія між цим відчуттям і прийнятими рішеннями веде до саморуйнування та невротизації особистості [13, с. 51; 16, с. 109].

На роль довіри в економічних відносинах звертали увагу (зазвичай опосередковано та побіжно) такі відомі мислителі як Іммануїл Валлерстайн, Макс Вебер, Ентоні Гідденс, Карл Маркс, Адам Сміт, Фердінанд Тьоніс. Більш детально на цю тему розмірковували Адам Селігмен, Френсіс Фукуяма, Пйотр Штомпка тощо [7, с. 59]. Сьогодні економічна наука розглядає «довіру» як «узагальнений спосіб зменшення вартості трансакцій (особливо вартості надій, захисту інформації та встановлення умов обміну) в ринкових умовах» [10]. Українські економісти О. Є. Кузьмін і О. О. Бонецький визначають економічний зміст «довіри» як «впевненість у надійності економічного об'єкта, що ґрунтується на уявленні або знанні про нього і пов'язана зі здатністю передбачати, прогнозувати чи впливати на дії цього об'єкта» [18, с. 103]. «Довіра» проявляється у впевненості,

що інвестиції виконують функцію заощадження і принесуть очікуваний рівень доходу, а соціально-економічні інститути виконують взяті на себе зобов'язання [18, с. 103]. І. В. Чекан, М. В. Гребенюк і А. Р. Мельник зазначають, що «довіра як функція мотивації впливає на рівень продуктивності праці та формування конкурентних переваг» через механізм делегування повноважень, культуру взаємопідтримки та корпоративний авторитет [38, с. 154]. Причому, як зазначають О. Є. Кузьмін і О. О. Бонєцький, довіра не є абсолютною, а являє собою «простий спектр, від усталеної довіри до недовіри» [18, с. 103; 45, с. 3]. Френсіс Фукуяма підкреслює, що «за високого рівня довіри всі сфери життя суспільства – економіка, політика, право – функціонують значно краще, з більшою користю для членів суспільства» [31, с. 12].

Словацькі дослідники А. Жигмонта, Т. Жигмонд і Р. Мачова стверджують, що довіра є ключовим елементом маркетингу, оскільки вона відіграє центральну роль у заходах, спрямованих на встановлення, розвиток та підтримку маркетингових відносин з клієнтами [45, с. 3; 2, с. 4023-4024]. Одним із найперспективніших і відносно нових напрямків є так званий маркетинг довіри, який є похідною від маркетингу взаємовідносин [2, с. 4023; 42, с. 355; 43, с. 20]. Рейчел Джонс і Брюс Перро зазначають, що «на відміну від окремої транзакції..., маркетинг взаємовідносин являє собою довгострокові відносини, де побудова довіри та відданості вважається важливою» [40, с. 3386]. Наявність довіри підвищує шанси на успішну роботу ланцюжка поставок і знижує транзакційні витрати, оскільки є критичним фактором, що сприяє взаємним зобов'язанням у стосунках між бізнес-партнерами [40, с. 3386]. Вважається, що довіра клієнтів до компанії надає їй конкурентних переваг і позитивно впливає на її прибутковість [42, с. 355].

Глен Урбан вважає, що прийшов час для бізнесу розпочати маркетингову стратегію, засновану на довірі. Ця нова парадигма передбачає захист клієнтів шляхом надання відкритої, чесної інформації та порад, що відрізняється від традиційного просувального маркетингу, який припускає, що клієнти не знають, що для них є благом [44, с. 1]. Маркетинг, заснований на довірі, націлений змінити та поглибити стосунки, створюючи позитивні відносини з лояльною клієнтською базою, замість того, аби «бомбардувати» пасивних клієнтів пропозиціями [44, с. 1]. О. Телетов і В. Григоренко зазначають, що модель маркетингу довіри орієнтована на створення великої клієнтської бази постійних споживачів. Комунікація з клієнтом не припиняється після продажу, а навпаки стає постійною, що сприяє сталому та прогнозованому прибутку [42, с. 355]. Серед факторів, що позитивно впливають на довіру, О. Телетов і В. Гри-

горенко виділяють: «авторитетність», «схожість», «достовірність», «стаж», «знаменитість», «дружні стосунки», «частота комунікації», «місце розташування», «фактична демонстрація» [42, с. 354-355].

Окремим напрямком є формування довіри до бренду. Я. Сало, К. Тарасова і Г. Новак зазначають, що ефективними стають ті бренди, які не просто декларують певні цінності, а й демонструють їх на практиці. Вирішальну роль відіграє поєднання таких факторів, як «емоційна релевантність», «культурна легітимність», «відповідальний тон комунікації», «сталість присутності» та «реальне врахування зворотного зв'язку» [33]. В. М. Стамат і А. О. Сич підкреслюють, що «взаємодія між брендом і споживачем розвивається через емоційне сприйняття... Важливим аспектом цього процесу є здатність бренду викликати довіру, що досягається через послідовність у цінностях, якісну продукцію або послугу та ефективну комунікаційну стратегію» [36, с. 189]. Як зазначає Ю. Р. Мішин, «навіть при виключно розвинутій юридичній системі... довіра залишається незамінним компонентом ділових [а зрештою і соціальних] відносин» [25, с. 47]. Як результат, «довіра» почала активно вивчатися не тільки з позицій психології і економіки, але й інших суспільних наук [25, с. 47].

Починаючи з кінця 1970-х рр., вивчення «довіри» стало доволі поширеним явищем у суспільних науках, зокрема й у соціології [6, с. 190]. Проблематику довіри розробляли такі відомі вчені як Шмуель Айзенштадт, П'єр Бурд'є, Ентоні Гідденс, Еміль Дюркгейм, Рональд Інглеарт, Джеймс Коулман, Ніклас Луман, Роберт Патнем, Френсіс Фукуяма, Пйотр Штомпка тощо. Наразі у соціології концепт «довіри» розглядається як одна з передумов суспільного порядку; результат соціальної (взаємодії); одна з умов суспільного обміну; структурний компонент соціального капіталу; принцип конструювання суспільних відносин [10]. Ще соціологи Еміль Дюркгейм і Макс Вебер розглядали довіру як найважливішу соціальну норму, дотримання якої є необхідною умовою сталого розвитку суспільства, а довірчі відносини – як результат тривалих соціальних взаємодій [35, с. 168]. У випадках, коли соціальна взаємодія має характер суспільного обміну (послугами, цінностями, ресурсами тощо), довіра має безумовне значення для підтримки соціального порядку [35, с. 169]. Соціологи вирізняють два основних види соціальної довіри: міжособистісну довіру та довіру до соціального інституту, які часто тісно пов'язуються між собою [10].

Розуміння «довіри» як структурного елемента «соціального капіталу» є однією з центральних, хоча й дискусійних, тем. Наразі серед науковців немає однозначної, узгодженої відповіді щодо суті цього взаємозв'язку [24, с. 34; 1, с. 10-11]. Проте, як зазначає О. М. Кожем'якіна, у пере-

важній більшості робіт «соціальний капітал» та «довіра» перетинаються за змістом і визначаються один через одне [15, с. 121]. Відомий польський соціолог Пйотр Штомпка розглядає довіру як важливий аспект культурного і соціального капіталу. Американський політолог Роберт Патнем визнає довіру тим елементом соціального капіталу, який має самостійне моральне значення, називаючи її «соціальним клеєм», що утримує суспільні інститути разом. До схожого висновку приходять і економіст Мартін Пелдем, у концепції якого соціальна довіра виступає основою для побудови соціального капіталу. Американський філософ Френсіс Фукуяма демонструє різне розуміння характеру взаємозв'язку, то визнаючи довіру формою соціального капіталу, то називаючи її його продуктом, то визначаючи соціальний капітал як форму матеріалізованої довіри. Американські дослідники Ерік Лессер і Лоуренс Прусак вважають, що довіра і соціальний капітал зміцнюють одне одного, отже довіра може бути як його джерелом, так і результатом. З точки зору соціальної антропології, Рональд Інглегарт розглядає соціальний капітал як культуру довіри, що передбачає появу та функціонування мережі добровільних асоціацій, які зміцнюють взаємну довіру між людьми. Соціолог Джеймс Коулман, своєю чергою, визначає соціальний капітал як важливий ресурс соціальних відносин і мереж взаємодовіри та взаємопідтримки [1, с. 8-11]. Зрештою, С. М. Наумкіна і В. О. Варинський визначають, що «місце довіри в системі соціального капіталу визначається тим, що останній є тим нематеріальним ресурсом, продуктом відносин між суб'єктом та контактами його мережі, зумовлених довірою, солідарністю, толерантністю й взаємністю...» [27]. Специфіка дослідження «довіри» в політології та в державному управлінні визначається не стільки методологією, яку вчені запозичують переважно із соціології, скільки специфічною тематикою та проблемним полем політичних досліджень.

Висновки. Концепт «довіра» є багатогранним та досліджується в межах різних наук. Зокрема, у філософському дискурсі довіра розглядається як

поліаспектний феномен особистісної та/або соціальної природи, який аналізується з моральних позицій та у співставленні з такими поняттями як віра, свобода, обов'язок, відповідальність, чесність, нарешті, репутація і впевненість.

Психологи розглядають почуття базисної довіри як фундаментальну психологічну передумову життєдіяльності людини, як важливий аспект співіснування і взаємодії з іншими людьми, як складову частину феномену впевненості, що лежить в основі соціальної компетенції, а також в контексті особистісної зрілості та здатності людини взяти на себе відповідальність за власне життя.

З точки зору традиційного маркетингу, довіра відіграє центральну роль у заходах, спрямованих на встановлення, розвиток та підтримку маркетингових відносин з клієнтами, взаємовідносин між продавцем та покупцем, а також при формуванні споживчої поведінки.

У соціології концепт «довіри» розглядається як одна з передумов суспільного порядку; результат соціальної (взаємодії); одна з умов суспільного обміну; структурний компонент соціального капіталу; принцип конструювання суспільних відносин. Соціологи вирізняють два основних види соціальної довіри: міжособистісну довіру та довіру до соціального інституту.

Специфіка дослідження «довіри» в політології та в публічному управлінні визначається не стільки специфічною методологією, скільки специфічною тематикою та проблемним полем політичних досліджень. Досліджуючи феномен довіри, вчені-політологи розглядають насамперед довіру до органів публічної і державної влади; довіру до політичних і міжнародних інститутів; комунікативні аспекти довіри тощо.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз досліджень «довіри» в політологічному вимірі потребує подальших, більших глибоких наукових розвідок. Очікує на своє розкриття категорія «політичної довіри», яка, вочевидь, є похідною від поняття «довіри» та специфічною категорією, характерною саме для політичних наук та публічного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрущенко Г. І. Характер та особливості взаємозв'язку довіри і соціального капіталу. *Український соціум*. 2010. № 2. С. 7–12.
2. Басова А. Основні підходи до використання концепції маркетингу довіри на підприємствах торгівлі. *Traektoriâ Nauki*. 2017. № 3(12). С. 4023–4029.
3. Бондаревська І. О. Феномен довіри в економічних та міжетнічних відносинах (аналіз зарубіжних досліджень). *Актуальні проблеми психології*. К.: Фенікс. 2015. Т. 11. Вип. 12. С. 42–50.
4. Братусь Я. С., Сидоров М. В.-С. Довіра та репутація організацій: співвідношення понять, підходи до аналізу. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2024. № 2(62). С. 6–15.
5. Волянська О. В. Довіра до публічної влади та чинники, що її зумовлюють у надзвичайних ситуаціях. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія : Політологія*. Харків. 2020. № 2. С. 167–180.

6. Гоч Р. Довіра в економічних відносинах: огляд соціологічних інтерпретацій. *Соціальні виміри суспільства*. К. : Інститут соціології НАН України. 2009. Випуск 1(12). С. 188–197.
7. Гоч Р. Функції довіри в економічних відносинах суспільства: теоретичні підходи. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2013. № 1. С. 58–79.
8. Гриненко Д. Г. Інтерпретації концепту «довіра» у філософському дискурсі. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2025. 8(1). С. 38–44.
9. Денисюк С. Г. Довіра як чинник ефективності політичної комунікації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології*. 2011. № 984. Вип. 19. С. 171–176.
10. Довіра соціальна. *Енциклопедія сучасної України*. URL : <https://esu.com.ua/article-20476>
11. Довір'я. *Словник.ua* : портал української мови та культури. URL : <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80%27%D1%8F>
12. Додонова В. І. Довіра як предмет філософського дискурсу. *Філософія. Людина. Сучасність*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 80-річчю заснування Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, 4-5 квітня 2017 р.). Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД». 2017. С. 19–22.
13. Докторова Д. С. Теоретичні підходи до розуміння поняття «довіра». *Соціологічні студії*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2014. № 1(4). С. 50–62.
14. Князева О., Кисіль О. Довіра до політичних та міжнародних інститутів в європейських країнах: динаміка, тренди та фактори. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2021. Вип. 26. С. 183–195.
15. Кожем'якіна О. М. Довіра та соціальний капітал: просторова ціннісно-нормативна інтерпретація. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1. С. 118–131.
16. Крижанівська Ю. В., Свідерська О. І. Теоретико-методологічний аналіз психологічного підходу до феномену довіри. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. Вип. 5. С. 107–112.
17. Кузіна І. І. Довіра до політичних інститутів в Україні: концептуалізація феномену та фактори формування: дис. ... канд.соціол.наук : 22.00.04 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків. 2015. 196 с.
18. Кузьмін О. Є., Бонецький О. О. Довіра як економічна категорія. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20(2). С. 100–104.
19. Кузьмук О. М. Теоретична інтерпретація концепту «довіра» в соціології. *Грані*. 2015. № 5. С. 42–45.
20. Левчук Б. О., Мелих О. В. Довіра як спосіб легітимації влади. *Наукові записки кафедри політології НаУКМА*. Київ : Вид-во Руслана Халікова. 2018. Вип. 1. С. 21–40.
21. Липов В. В. Довіра: від ціннісних засад до конкретних інституціональних форм та функцій. Формування та трансформація. *Творення простору суспільної довіри в Україні XXI століття*: Матеріали науково-практичної конференції. м. Львів. 17-19 лютого 2016 р. К. : ДВНЗ «Університет банківської справи». 2017. С. 58–75.
22. Лисенко Д. П. Довіра в предметному полі психологічних досліджень. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2018. Вип. 40. С. 196–208.
23. Макух О. Є. Довіра як атрибут громадянського суспільства: комунікативний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. С. 85–89.
24. Матросова Л. М. Соціальний капітал та його роль в економічному розвитку країни. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 30(2). С. 32–37.
25. Мішин Ю. Р. Довіра в структурі соціальної взаємодії. *Економіка та держава*. 2015. № 1. С. 47–50.
26. Нападиста В. Г. Феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 1. С. 207–222.
27. Наумкіна С. М., Варинський В. О. Місце довіри в системі соціального капіталу. *Актуальні проблеми політики*. Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса : Фенікс. 2016. Вип. 58. С. 57–65.
28. Новаченко Т. В. Концепт довіри як основа легітимності державної влади. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 10. С. 159–163.
29. Остапенко М. А., Бунгеа Л. С. Довіра до влади як ресурс розвитку суспільства. *Регіональні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика». 2023. Вип. 35. С. 16–21.
30. Палагнюк Ю. В. Соціальна довіра до органів публічної влади як фактор розвитку громадянського суспільства. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2021. № 3. С. 699–725.
31. Перепелиця Н. О. Довіра як чинник політичного розвитку: погляд Френсіса Фукуями. *Політикус*. 2019. Вип. 2. С. 11–16.
32. Печерський П. М. Соціальна довіра як основа політичної відповідальності публічної влади. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2018. Вип. 23. С. 61–67.

33. Сало Я., Тарасова К., Новак Г. Формування довіри до бренду в умовах соціальних трансформацій і нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 75.
34. Симисенко І. В. Інституційна довіра як чинник впливу на трансформацію політичної участі в сучасній Україні. *Політикус*. 2025. № 2. С. 132–137.
35. Скиртач В. М., Мартинов Р. С. Феномен довіри у філософії та освіті. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. № 1(105). С. 165–172.
36. Стамат В. М., Сич А. О. Роль public relations у формуванні довіри до бренду. *Економічний простір*. 2025. № 201. С. 188–194.
37. Ханик Ю.-Б. Вплив рівня довіри громадян до суб'єктів публічної влади на застосування публічного маркетингу в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2021. № 2. Т. 9. С. 43–49.
38. Чекан І. В., Гребенюк М. В., Мельник А. Р. Довіра та її мотиваційний вплив на конкурентоспроможність економічних систем. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2018. № 3. С. 147–157.
39. Шайгородський Ю. Ж. Довіра як політико-психологічний феномен. *Політичне життя*. 2021. № 4. С. 63–69.
40. Johns R., Perrott B. The Importance of Trust in Relationship Marketing and the Impact of Self Service Technologies. *Australian and New Zealand Marketing Academy (ANZMAC) Conference 2007*. Dunedin, New Zealand: University of Otago. P. 3386–3391.
41. Oxford Learner's Dictionary: : online-dictionary. URL : https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/trust_1
42. Teletov A. S., Hryhorenko V. Y. Trust-Creating Factors for the Clients and Customers of Businesses that Can Be Set by Marketing Tools. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2018. № 15. С. 354–362.
43. Morgan R. M., Hunt S. D. The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing. *Journal of Marketing*, 1994. Vol. 58. P. 20–38.
44. Urban Glen L. MIT Sloan School of Management. Working Paper 4302-03. March 2003. 16 p.
45. Zsigmondová A., Zsigmond T., Machova R. Theoretical Background to the Role of Trust in Marketing. *Current Problems of the Corporate Sector*. 2021. Vol. 115. P. 1–8.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
 Дата публікації: 31.12.2025

НОТАТКИ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 43

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Юрій Ковальчук*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman. Підписано до друку: 31.12.2025.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 24,41. Замов. № 0126/058. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.